

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA IRAK VE
KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ İLE İLİŞKİLER (2003-2019)**

(DOKTORA TEZİ)

Nazlı TÜMEN

BURSA

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA IRAK VE
KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ İLE İLİŞKİLER (2003-2019)**

(DOKTORA TEZİ)

Nazlı TÜMEN

Danışman:

Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ

BURSA- 2020

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nda 7116003 numaralı Nazlı TÜMEN'in hazırladığı "Türkiye'nin Enerji Güvenliği Bağlamında Irak ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile İlişkiler (2003-2019)" konulu (Doktora Tezi) ile ilgili tez savunma sınavı,/...../2020 günü ,..... saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız)(oy birliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ

Üye
Prof. Dr. Tayyar ARI

Üye
Prof. Dr. Mehmet YÜCE

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Hanefti YAZICI

Üye
Prof. Dr. Gökhan Özkan

.21.../..07.../2020

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum “Türkiye’nin Enerji Güvenliği Bağlamında Irak ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile İlişkiler (2003-2019)” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraf bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

04/08/2020

Adı Soyadı : Nazlı Tümen

Öğrenci No : 7116003

Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Programı : Uluslararası İlişkiler

Statüsü : Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Nazlı Tümen
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: xi + 300
Mezuniyet Tarihi	: .../..../2020
Tez Danışman(ları)	: Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ

TÜRKİYE’NİN ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA IRAK VE KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ İLE İLİŞKİLER (2003-2019)

Klasik anlamda enerji güvenliği kavramı, çeşitli formlardaki ve yeterli miktardaki enerjinin bulunabilirliği olarak tanımlanabilir. Ayrıca enerji güvenliği, uygun fiyattaki enerji kaynaklarına, çevreye zarar vermeden ulaşılabilirlik olarak da değerlendirilebilir. Enerji güvenliği uluslararası ilişkiler gündeminde yer alan konulardan biri olarak çok boyutlu ve çok değişken bir kavramdır. Bu bağlamda Uluslararası İlişkiler disiplindeki teorilerin her biri enerji güvenliği konusuna farklı bir bakış açısı çizmiştir. Temeli 1990 lı yıllara dayanan ve güvenlik tanımlamalarında artan ölçüde kullanılmaya başlayan kavramlardan biri olan enerji güvenliği kavramı bu tezin kuramsal bir alt yapısını oluşturmaktadır. Bu çalışma, Türkiye’nin enerji güvenliği bağlamında Irak ve Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerini 2003 yılından başlayarak günümüze değin analiz etmektedir. Bu süreç 2003 yılında başlayarak 2019’a kadar devam etmiştir. Metodoloji bağlamında çalışma, kartopu yöntemi temelinde uzman kişilerle yapılan yüz-yüze derinlemesine görüşmelere dayanmıştır. Bunun yanı sıra, konu ile alakalı yazılı ve görsel kaynaklar da ikincil veri olarak kullanılmıştır. Çalışma sonucu elde edilen bulgulara göre Türkiye’nin, IKBY ve Irak Merkezi Hükümeti arasındaki ilişkileri “Irak’ın iç politika sorunu” olarak ele alınmakta, Irak Merkezi Hükümeti ve IKBY arasındaki siyasi, idari ve ekonomik sorunların dışında kalarak denge politikası yürütmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye’nin Enerji Güvenliği, Türkiye-Irak İlişkileri, Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile İlişkiler, Enerji Güvenliği

ABSTRACT

Name and Surname : Nazlı Tümen
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch : International Relations
Degree Award : PhD
Page Number : xi + 300
Degree Date: :
Supervisor(s): : Prof. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ

TURKEY’S RELATIONS WITH IRAQ AND KURDISTAN REGIONAL GOVERNMENT WITHIN THE CONTEXT OF TURKEY’S ENERGY SECURITY

Security of energy can be described as accessible necessary amount of energy found in various forms. There is another explanation of security of energy, it is explained as to reach to the best quality of energy without damaging the environment in the right price.

Security of energy is part of the International Relations hot topic and it is a term where it is very changeable and has many different aspects. This is the reason why every theory in International Relations has drawn a different point of view in security of energy.

The base of energy security concept comes from 1990s and it became popular to use energy security in the context of International Relations since then. This study has been based theoretically on the exploration of the energy security concept.

It analyzes Turkey’s energy security relations with Iraq and North Iraq’s Regional Government is starting from 2003 and to the present day.

The timeline for the research that is included in the study is starting from 2003 to the end of 2019. The methodology of the study is based on snowball sampling that is composed of research that’s been done with many face to face interviews and meetings with professional experts. Moreover, previous research on the subject has been used as the secondary data.

According to the findings of the study, Turkey’s relations with the Kurdistan Regional Government (KRG) and the Iraq Central Government is considered as the “Internal problems of the Iraq Government”.

Also, Turkey has been staying out of the political and governmental relations between Iraq Central Government and Kurdistan Regional Government and tries to keep a balanced political relations.

Key Words: Turkey’s Energy Security, Turkey-Iraq Relations, Turkey-Kurdish Regional Government Relations, Energy Security

ÖNSÖZ

Doktora tezimin bana öğrettiği en önemli kazanımlardan biri bilimsel çalışmanın ne kadar emek harcanarak, sabır ve düzenli bir çalışma gerektirdiğini yaşayarak öğrenmek olmuştur.

Daha önce enerji güvenliği kapsamında Türkiye'yi içeren pek çok yüksek lisans tez konusu, enerji güvenliği kapsamında analiz edilmiştir. Doktora tez konusu kapsamında ise AB enerji güvenliği politikası ve Türkiye, Enerji güvenliği ve Türkiye ve Rusya'nın AB politikasının enerji güvenliğine etkisi konuları çalışılmıştır. Tez konumuz, özellikle "Irak Enerji Politikası" son zamanlarda önemli bir parametre olarak algılanması ve daha önce çalışılmamış güncel bir konu olması açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple bu çalışma, literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Tez yazmak son derece meşakkatli ve zaman alan bir iştir. Yüzlerce sayfalık bir metin ortaya çıkarmak için sayfa sayısından çok daha fazla sayıda kaynak taranır, bu kaynakların kimilerinden hiç yararlanılmaz, kimilerinin de içerisindeki bir tek cümle bulunur ve o cümleye atıf verilir. Cümlelerin düzgün olması ve tezin bir bütün olarak tutarlı bir kurgusu olması gerekir. Kısacası, tez yazmak zaman alır. Bu sıkıntılı süreçte desteğini her zaman arkamda hissettiğim değerli hocam Prof. Dr. Muzaffer Ercan Yılmaz'a, ayrıca, tez izleme komitesi üyesi hocam Prof. Dr. Tayyar Arı'ya da çok kıymetli katkılarından ve eleştirilerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreçte desteğini esirgemeyen sevgili hocam Uluslararası Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Doç. Dr. Seda Şahin'e, Sevgili Annem Prof. Dr. Gülendamar Tümen'e ve Sevgili Babam Dr. Burhan Tümen'e teşekkürü bir borç bilirim.

Nazlı TÜMEN
Ağustos 2020
Bursa

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar	viii
ŞEKİLLER	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE : ENERJİ GÜVENLİĞİ VE JEOPOLİTİK UNSURLAR

1.1. Enerji Kavramının Tanımı ve Tarihsel Gelişimi	4
1.1.1. Enerjinin Tarihsel Gelişimi	10
1.2. Enerji Güvenliği Kavramı ve Tanımı	18
1.3. Enerji Güvenliğinin Tarihi Gelişimi	34
1.4. Petrolün Ülkelerin Siyasi Tarihine Etkisi	37
1.5. Enerji Güvenliğinin Gelişiminde Rol Alan Küresel Aktörler	42
1.6. Uluslararası Jeopolitik Unsurların Kavramı	62
1.6.1. Uluslararası Enerji Jeopolitiğinin Tarihsel Süreci	64
1.6.2. Uluslararası Enerji Arz Güvenliği Kavramı	68
1.6.3. Uluslararası Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitizimin İlişkisi	85
1.6.3.1. 1973-1974 (I.) Petrol Krizi, Ekonomik-Siyasi Nedenleri ve Sonuçları	86
1.6.3.2. 1979-1980 (II.) Petrol Krizi, Ekonomik-Siyasi Nedenleri ve Sonuçları	88
1.6.3.3. 1990-1991 (III.) Petrol Krizi, Ekonomik-Siyasi Nedenleri ve Sonuçları	88
1.7. Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından Enerji Güvenliği	91
1.7.1. Liberalizm Perspektifinden Enerji Güvenliği	91
1.7.2. Neoliberalizm Perspektifinden Enerji Güvenliği	95
1.7.3. Neo-Gramsci Eleştirel Kuram Perspektifinden Enerji Güvenliği	97
1.7.4. Realizm Perspektifinden Enerji Güvenliği	99
1.7.5. Neorealizm Perspektifinden Enerji Güvenliği	102
1.7.6. İnşacı Kuram Perspektifinden Enerji Güvenliği	105

İKİNCİ BÖLÜM 108

TÜRKİYE’NİN ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

2.1. Türkiye’nin Jeopolitik Görünümü	108
2.1.1. Dünya Enerji Jeopolitiğinde Türkiye’nin Konumu	112
2.2.2. Türkiye’nin Küresel Enerji Denkleminde Yeri	115
2.3. Türkiye’nin Enerjide Dışa Bağımlılığı	116
2.3.1. Türkiye’de Üretilen ve Tüketilen Petrol Oranları	118
2.3.2. Türkiye’de Kanıtlanmış Petrol ve Doğalgaz Rezervleri	121
2.4. Türk Dış Politikasında Enerji Güvenliğine Yaklaşım	122
2.4.1. Türk Dış Politikasında Enerji Güvenliği Algısı	124
2.4.2. Türkiye’nin Ülkelerin Enerji Arzlarının Karşılmasında Üstlendiği Rol	129

2.4.3. Türkiye’den Geçen Boru Hatları ve Türkiye Enerji Jeopolitiğinde Önemi	131
2.4.4. Türkiye’den Geçen Boru Hatlarının Güvenliği ve Önemi.....	133
2.4.5. Türkiye Enerji Politikalarının Belirlenme Süreci	137
2.4.6. Türkiye’nin Enerji Güvenliğinin Sağlanmasında Askeri Boyut	141
2.4.7. Türkiye’nin Enerji Güvenliğinin Sağlanmasında Siyasi Boyut	143
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
IRAK COĞRAFYASINDA ENERJİ KAYNAKLARI GÜVENLİĞİ VE 145	
ENERJİ GÖRÜNÜMÜ 145	
3.1. Irak’ın Jeopolitik Özelliği	145
3.1.1. Irak’ın Coğrafik Yapısı	147
3.1.2. Irak’ın Etnik Yapısı	147
3.1.3. Irak’ın Siyasi ve Ekonomik Yapısı	148
3.2. Irak’ta Yaşanan İşgaller; Birinci Körfez Savaşı	151
3.2.1. Irak’ın ABD Tarafından İşgali ve Irak Üzerindeki Etkisi	153
3.2.2. İkinci Körfez Savaşı ve Irak’a Etkisi	156
3.2.3. İkinci Körfez Savaşından Sonra Irak’ta Siyasi Durum	157
3.2.3.1. Irak’ta Petrolün Tarihi Gelişimi	159
3.2.3.2. Irak’ta Bulunan Boru Hatları ve Güncel Durumları	165
3.2.4. Irak’ta Diğer Bir Enerji Alternatifi Olarak Doğal Gaz	170
3.2.5. Irak Bölgesel Kürt Yönetimi (IKBY) Siyasi Tarihi	171
3.2.6. Kuzey Irak Petrol Üretimi İhracatı ve Türkiye ile İlişkileri	179
3.2.7. Türkiye-Irak Ham Petrol Boru Antlaşmasının Maddeleri	182
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRKİYE’NİN IRAK VE KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ İLE 184	
ENERJİ İLİŞKİLERİ	
4.1. Irak Merkezi Hükümeti ve Türkiye Arasında Ekonomik Arayışlar Çerçevesinde Enerji İlişkileri	184
4.2. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ve Türkiye Arasında Enerji İlişkileri ile Gelişen Yakınlaşma	199
4.3. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetiminin Yapısı	205
4.4. Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile Gelişen İlişkiler (2003-2019)	209
4.4.1. DEİK (Türkiye-Irak İş Konseyi) ve IKBY Bölgesinde Çalışan Türk Şirketler	217
4.4.2. Türkiye ve Kuzey Irak Arasında Yapılan Enerji Anlaşmaları	219
4.4.3. Türkiye-Exxon Mobil Arasında Kuzey Irak Petrolleri İçin Yapılan Enerji Anlaşmaları	239
4.4.4. Terör Örgütlerinin Türkiye-İKBY Arasındaki Gelişen Enerji Politikalarına Etkisi	242
4.4.4.1. IŞİD’in Türkiye-İKBY Arasındaki Enerji Politikalarına Etkisi	244
4.4.4.2. PKK Terör Örgütü’nün Türkiye- İKYB Enerji Politikalarına Verdiği Olumsuz Etkileri	246
4.5. Türkiye’nin Irak ve Kürdistan Bölgesel Yönetimiyle İlişkilerinde Olası Risk ve Tehditler ve Çözüm Önerileri	249
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	258
KAYNAKLAR	264
ÖZGEÇMİŞ	301

TABLÖLAR

Tablo 1	: 1996-2018 Yılları Arasında Örgütlere Göre Total Kanıtlanmış Petrol Rezerv	8
Tablo 2	: 2008-2018 Yılları Arasında Örgütlere Göre Petrol Üretim Miktarı	8
Tablo 3	: 2006-2018 Yılları Arasında Örgütlere Göre Petrol Tüketim Miktarı	9
Tablo 4	: Nihai Tüketim Sektörleri Bazında Dünya’da Toplam Enerji Tüketimi (MToe)	11
Tablo 5	: 2016-2018 Yılları Arasında Dünya Genelinde ve OECD Ülkelerinde Doğal Gaz Kullanımı (milyar/ metreküp)	14
Tablo 6	: 2007-2015 Yılları Arasında Türkiye Genelinde Doğal Gaz Tüketimi	14
Tablo 7	: Petrolün Tarihsel Serüveni (1745-2019)	40
Tablo 8	: Jeopolitikte Etkili Olan Unsurlar	109
Tablo 9	: Türkiye’nin Enerji Denge Tablosu	119
Tablo 10	: Yıllar İtibariyle Taşınan Ham Petrol Miktarları	194
Tablo 11	: Irak Petrol ve Doğalgaz Sektöründe Boru Hatları	240

ŞEKİLLER

Şekil 1	: Petrol Rezervlerinin Dünya Geneline Dağılımı	16
Şekil 2	: Dünyada Yakıt Karışımı: Tüketim Artışı	17
Şekil 3	: Yıllara Göre Dünya Örgütlerinde Kullanılan Enerji Çeşidi	17
Şekil 4	: Türkiye Üzerindeki Enerji Nakil Hatları	56
Şekil 5	: Dünya Geneline Enerji Kaynaklarının Dağılım Yüzdeleri	83
Şekil 6	: Dünyada Enerji Zengini ve Enerji Fakiri Ülkeler	83
Şekil 7	: Dünya Petrol Rezervleri ve Kaynaklar	113
Şekil 8	: 2017 Yılında Türkiye'nin Petrol İthal Ettiği Ülkeler	120
Şekil 9	: Türkiye'den Geçen Uluslararası Enerji Boru Hatları	132
Şekil 10	: Avrupa'ya Ulaşan Boru Hatları	135
Şekil 11	: Irak'ın 2030 yılına kadar petrol üretiminde Dünya sıralaması	165
Şekil 12	: Ortadoğu Boru Hatları	166
Şekil 13	: Türkiye-İKBY Petrol Boru Hattı ve Irak Enerji Alt Yapısı	234

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Bileşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ALOC	: Anglo-Iranian Oil Company
APERC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Bölgesi
APOC	: Anglo-Persian Oil
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
DAEŞ	: Irak Şam İslam Devleti
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DNO	: Norveç Petrol ve Doğal Gaz Şirketi
EECD	: Avrupa Ekonomik İşbirliği
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
HUB	: Enerji Merkezi
IAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
IKDP	: Irak Kürdistan Demokrat Partisi
IKYB	: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KTC	: Kürdistan Teali Cemiyeti
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
MTEP	: Milyon Ton Eşdeğeri Petrol
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OAPEC	: Arap Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PEJAK	: Kürdistan Yaşam Partisi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
RSFSC	: Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
SDG	: Suriye Demokratik Güçleri
SOFA	: Status of Forces Agreement
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı

TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEP	: Ton eşdeğer petrol
TİM	: Türkiye İhraçcılar Meclisi
TMB	: Türkiye Müteahhitler Birliği
TOBB	: Türkiye Odalar Borsalar Birliği
TPAO	: Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı
TPIC	: Turkish Petroleum International Company
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TWh	: Terawatt saat'in kısaltması
UAE	: United Arab Emirates
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNIFIL	: Birleşmiş Milletler Lübnan Geçici Görev Gücü
UNSCOM	: Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi
ÜİYOK	: Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler

GİRİŞ

Enerji, insan hayatının devamlılığında önem arz eden en temel kaynaklardan biri olmuştur. Günümüzde ise ülkelerin gelişmesinde ve güçlenmesinde en önemli rolü oynamaktadır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler ışığında, değişen hayat tarzının olumlu bir sonucu olarak enerji ihtiyacı artmıştır. Toplumun gereksinim duyduğu şey, enerjiyi temiz ve ucuz yollardan temin etmektir. Devletler bu amaç doğrultusunda enerjiyi en verimli biçimde kullanarak, geliştirerek ve enerji harcamasını en aza indirgeyerek, enerjiyi en fazla üretebilen, güvenle iletebilen ve tüketilebilen bir yapı kurmaktadır. Petrol ve doğalgaza alternatif yeni bir enerji kaynağı bulunmadıkça veya petrol kullanımı, üretime oranla ciddi bir şekilde düşmedikçe, enerji güvenliği dünya jeopolitiğini yönlendiren birinci öncelikli konu olmaya devam edecektir. Ortadoğu gibi ekonomik değeri yüksek, petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarını ihtiva eden ve nakil hatları üzerinde bulunan bölgelerde yaşanan amansız mücadele 21.yüzyıla da damgasını vuracaktır. Anahtar konumunda olan ülkemiz için, enerji güvenliği ve ihrac güzergahlarının çeşitliliği önem arz etmektedir. Çünkü enerji güvenliği, üretici ve tüketici ülkeler için önem arz etmektedir.

Literatürde, enerji güvenliğinin ne olduğu konusunda bir uzlaşma olmayışına rağmen, Uluslararası İlişkiler Disiplininde de en önemli tartışma konularından biri olmuştur. Enerji güvenliğinde geline nokta; enerji güvenliğinin dış politikadaki önemi ve sürekliliği daha da artacaktır.

Bu bakımdan, bu çalışmada, öncelikle enerji ve enerji güvenliği kavramı ve tarihsel süreç içerisinde yüklendiği yeni anlamlar ele alınarak enerji güvenli disiplindeki yeri değerlendirilecektir. Bunun yanı sıra Neo-liberal teoriler, Karşılıklı bağımlılık teorisi ve Realist teori, Türkiye-İKBY ilişkilerinin enerji güvenliği açısından incelememize ışık tutacaktır. Enerji güvenliği, realist yaklaşıma göre, uluslararası sistemde devlet tarafından sağlanır. Realist yaklaşımda, enerji güvenliği bağlamında dış politika davranışlarını açıklamada kullanılan kavram olarak doğal kaynak milliyetçiliğinde enerji güvenliği hem amaç hem de araç olabilir. Robert Keohane ve Joseph Nye gibi neo-liberal teorisyenler ise küreselleşmenin gelişimiyle birlikte uluslararası enerji sisteminin inşası için uluslararası kurumların önemine vurgu

yapmışlardır. Ayrıca, 1970 ler boyunca enerji kaynaklarını güvence altına alma meselesi devletlerin dış politika yapım süreçlerinin temelini oluşturmuştur. Dolayısıyla Uluslararası İlişkiler teorileri, enerji güvenliğini açıklamada en önemli araçlardan biridir.

Türkiye-Irak enerji ilişkilerinin değerlendirildiği bu tezimizde, Türk akademisyenleri ve uzmanları da sundukları destek ve katkılar ile rol oynamışlardır.

Araştırma soruları da şu şekildedir;

-Türkiye'nin enerji güvenliği politikalarının güçlü ve zayıf yanları nelerdir?

-Uluslararası İlişkiler teorileri ve jeopolitik teorilerin enerji güvenliği ile ilgili değerlendirmeleri yeterli midir?

-Karşılıklı bağımlılık teorisi üzerinden düşünülürse, Türkiye ve İKBY arasındaki ilişkiler nasıl açıklanabilir ya da bu teori açıklamada yeterli midir?

-Türkiye-İKBY ilişkilerinde ciddi bir ilerleme var mıdır?

-Türkiye ile Irak ilişkileri arasında ciddi sorunlar var mıdır?

Enerji güvenliği kavramı uluslararası ilişkilerin çok boyutlu teorileri çerçevesinde analiz edildikten sonra, Türkiye'nin enerji güvenliği ve enerji görünümü analiz edilecektir. Irak Enerji Güvenliğinde, enerji güvenliğinin en fazla anlam kazandığı yer Irak olduğundan Türkiye-Irak ilişkilerinde tarihsel arka plan ve bölgedeki Türkiye-Irak enerji ilişkileri irdelenecektir. Bu bakımdan enerji güvenliği, Türkiye, Irak ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerinin parametrelerini belirleyen en önemli faktör olmuştur.

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ilişkileri enerji güvenliği çerçevesinde ele alındıktan sonra, çalışmada odaklanılacak bir diğer konu Türkiye'den geçen boru hatlarının güvenliği ve önemi olacaktır. Irak'ın güvenliği ve bölgenin jeopolitiği yeniden şekillenme sürecindedir ve Türkiye'nin bu sürecin neresinde durduğunu en iyi şekilde sorgulaması gereken ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye'nin jeopolitiğinin de önem arz ettiğinin vurgulandığı bu tezde, ülkemizi çok yakından ilgilendiren jeopolitik teorisyenleri ve bu doğrultuda jeopolitik teorilerin enerji güvenliği ile değerlendirmelerine yer verilecektir. Türkiye'nin Irak Merkezi Hükümeti ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile enerji bağlamında yaşanan güvenlik, ekonomik

ilişkiler, bölgede yaşanan terör örgütlerinin etkileri de göz önüne alınarak değerlendirilecektir. Çalışma, sonuç ve değerlendirme bölümüyle tamamlanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE : ENERJİ GÜVENLİĞİ VE JEOPOLİTİK UNSURLAR

1.1. Enerji Kavramının Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Enerji, insan hayatında vazgeçilmez ve ikame edilmesi mümkün olmayan bir unsurdur.¹ Üretimin en önemli faktörü olmakla birlikte enerji tüketimi, ülkelerin gelişmişlik, kalkınma ve refah düzeyleri arasında doğrusal bir ilişkiye de sahiptir.² Enerji kullanımı, çevre faktörü ve enerji kaynaklarına bağlı olarak değişmektedir. Enerji kaynaklarının tükenmesi, sürdürülebilirliğin azalmasına neden olur. Sürdürülebilirlikten söz etmek için devamlılık gerekir. Enerji, günümüz gelişmiş toplumlarının faaliyetlerinde sürdürülebilirlik sağlanmasında gıda, giyim, teknoloji ve bindiğimiz taşıta kadar birçok alanda kullanılmaktadır.³ İnsanoğlu, tükenir ve tükenmez enerji kaynakları olmak üzere iki tür enerji kaynağını kullanmaktadır. Enerji ikiye ayrılır. Kinetik enerji, hareket halinde bulunan cisimlerdeki enerjiyi ifade eder. Diğer taraftan, potansiyel enerji, cisimlerin hareketsiz durumlarında sahip oldukları iş yapabilme kapasitesini ifade etmektedir.⁴ İnsanoğlu enerji kaynaklarına her zaman ihtiyaç duymuştur. İnsanlığın son birkaç yüzyılda bilimde ve sanayide kaydettiği başarılar, insanın enerji kaynaklarına daha da yoğunlaşmasına ve ihtiyaç duymasına sebep olmuştur.

Enerji ihtiyacını karşılamak için toplumlar iki ana kaynağa başvuragelmışlerdir. Birinci kaynağı, doğal yollar teşkil etmektedir. İkinci kaynağı ise, teknolojik yollar oluşturmaktadır.⁵ Enerji kaynakları temel olarak ikiye ayrılır: yenilenebilen ve yenilenemeyen kaynaklar. Yenilenebilir kaynakların enerjileri genellikle güneşten temin edilir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının tükenmeyeceği veya uzun bir dönem

¹ TMMOB Makina Mühendisleri Odası, *Türkiye'nin Enerji Görünümü*, Yayın No: MMO/588, Nisan 2012, s.1, http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/dd924b618b4d692_ek.pdf, (10.1.2017).

² Zinnur Yılmaz, *Türkiye'nin Mevcut Enerji Durumu, Conference 8. Enerji Verimliliği Forumu ve Fuarı*, İstanbul, 2017, s.2.

³ http://www.nukleer.web.tr/temel_konular/faydalar.html. (10.01.2017)

⁴ Tuğçe Gençtürk, *Enerji Güvenliği Nedir? Ulusal ve Uluslararası Boyutta Enerji Güvenliği Sorunu*, Ankara: Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2012, s.2.

⁵ M. Akif Çukurçayır, Hayriye Sağır, *Enerji Sorunu, Çevre ve Alternatif Enerji Kaynakları*, <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download>. S.258, (12.02.2016).

bitmeyeceği varsayılmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının çevreye verdiği zarar minimumdur.

Yenilenebilir enerji kaynakları, doğal yollardan daimi olarak kendilerini yenileyebilmektedir. Bu kaynaklar güneş, rüzgâr, hidroelektrik, jeotermal, biokütle, dalga ve hidrojen enerjisi şeklinde sayılabilir.⁶ Güneş enerjisi bugün hemen hemen her alanda kullanılmaya başlanmıştır. Başta evlerde olmak üzere, işyerlerinde ve daha birçok alanda güneş enerjisi kullanılmaktadır. Güneş enerjisinin önemli bir özelliği de, öteki yenilenebilir enerji kaynaklarının temelini oluşturmastır.⁷

Rüzgâr enerjisi, rüzgârların kinetik enerjisinden faydalanılarak üretilir. Rüzgârın çok olduğu alana rüzgâr gülleri yerleştirilir ve enerjisini rüzgârdan alan çarklar dönerek elektrik enerjisi üretir.⁸ Bu enerji kaynağının kurulabilmesi için temel şart bölgenin fazla rüzgârlı olmasıdır. Hidroelektrik enerjisi, nehirler üzerinde kurulan barajlar sayesinde suyun hareketinden faydalanılarak üretilen bir enerji tipidir. En temiz enerji kaynaklarından biridir. Hidroelektrik santrallerinin kurulabilmesi için debisi çok akarsu ve yatağının eğimli bir arazi olması şarttır. Jeotermal enerji, yer altında magmanın yüksek sıcaklığı ile kaynama derecesine yakın ısınmış yeraltı sıcak sularından ve bunların buharından elde edilmektedir. Bu enerji kaynağını kullanabilmek için arazinin jeolojik zaman yaşının genç olması gereklidir.⁹ Biyokütle enerjisi, son yıllarda batı ülkelerinde önem kazanmaya başlayan bitki, hayvan dışkıları ve leşlerinin oksijensiz bir ortamda bırakılması ile ortaya çıkan gazdan (metan gazı) faydalanılarak elde elden enerjidir.

Dalga enerjisi ise, okyanus ve açık denizlerdeki dalga hareketlerinde oluşan kinetik enerjiyi yakalamak ve tutmaktan ibarettir. Bir şekilde dalgaların yarattığı itme gücünden faydalanılır.¹⁰ Şiddetli dalgalanmalarda türbinlerinin tahrip olmasından ve dalga boyunun her yerde yüksek olmamasından dolayı bu enerji günümüzde çok rantabl

⁶Erdem Koç, Engin Kaplan, "Dünyada ve Türkiye'de Genel Enerji Durumu-I Dünya Değerlendirmesi" Termodinamik Dergisi, Sayı: 187, (2008), s.74.

⁷ Necdet Altıntop, Doğan Erdemir, "Dünyada ve Türkiye'de Güneş Enerjisi ile İlgili Gelişmeler", *Mühendis ve Makina*, Cilt 54, Sayı 639, (2013), s.70.

⁸ Emre Ürün, Esra Soyu, "Türkiye'nin Enerji Üretiminde Yenilenebilir Enerji Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, (2016), s.35.

⁹ Emre Ürün, Esra Soyu, 2016, a.g.m., s.37.

¹⁰ Erol Kapluhan, "Enerjisinin Dünyadaki ve Türkiye'deki Kullanım Durumu", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:30, (2014), s.100.

değildir. Hidrojen temelli enerji sistemi, dünyada giderek artan enerji gereksinimini çevreyi kirletmeden ve sürdürülebilir bir şekilde temin edecek gelişmiş teknoloji temsil eden enerjilerden bir tanesidir.¹¹ Elektrik 20. yüzyılın enerjisi, hidrojen ise 21. yüzyılın enerjisi olarak tanımlanmaktadır.¹² Hidrojen temelli enerjinin beşeri ve çevresel sağlığa tehdit oluşturabilecek istenmeyen etkilerinin bulunmadığı bilinmektedir. Hidrojen doğada serbest değil, moleküllere bağlı şekilde mevcuttur. Bu moleküller içerisinde, iki hidrojen atomu içeren su molekülü, en fazla bilinendir. Hidrojen gaz halinde bir elementtir ve çeşitli metotlar ile üretildiği gibi, su, güneş enerjisi, dalga, rüzgar ve biokütle ile de elde edilebilmektedir.¹³

Diğer taraftan, yenilenemez enerji kaynakları arasında fosil ile radyoaktif maddeler bulunmaktadır. Bunlara bu ismin verilmesinin nedeni kullanıldıkça bitmeleri ve sınırlı olmalarıdır. Bu kaynaklarının yerine yenilerinin konması çok uzun zaman alır.¹⁴ Yenilenemez enerji kaynakları arasında, kömür, doğalgaz, petrol ve bor minerali sayılabilir. Bitki ve hayvan atıklarının bataklık halindeki toprak altında, milyonlarca yıl boyunca oksijensiz ortamda çözünmesi ile oluşan yakıtlara fosil yakıt denir.¹⁵ Katı fosil yakıtlar, daha ziyade termik santraller aracılığıyla elektrik üretiminde kullanılmaktadır. Yenilenemez enerji kaynaklarının en ciddi zararları kullanıldıklarında ortaya çıkan gazların olumsuz çevresel etkileridir.¹⁶ Fosil yakıtlardan çevreye en duyarlı olanı doğalgazdır. Günlük yaşamda kullanılan başta yakıtlar olmak üzere, pek çok sayıdaki madde, petrol türevlerinden elde edilmektedir. Fosil yakıtların ekonomik ve sosyal kalkınma ile kullanım miktarlarının artması, rezervleri hızla azaltırken atıkları ile de hava, su ve toprağın kirlenmesine yol açmaktadır. Günümüzde kullanılan enerjinin %95'i yenilenemez enerji kaynaklarından sağlanmaktadır.¹⁷ Dünya ülkelerinde primer enerji kullanımı 2007 yılında 11588.4 milyon ton yakıtı eşdeğer iken 2018 yılında

¹¹ Özgür Aslan, "Hidrojen Ekonomisine Doğru", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:6, Sayı:11, (2007), s.284.

¹² Özgür Aslan, 2007, a.g.m., s.286.

¹³ Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, *Petrol ve Doğal Gaz Çalışma Grubu Petrol Alt Çalışma Grubu Raporu*, Ankara, 2007, s.10.

¹⁴ <http://www.yenimakale.com/yenilenebilir-ve-yenilenemez-enerji-kaynaklari.html>.(12.01.2016)

¹⁵ https://tr.boell.org/sites/default/files/komur_atlasi.pdf,s.12.(12.01.2016)

¹⁶ Orhan Çoban, Nazan Şahbaz Kılınç, "Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Karbon Emisyonu İlişkisi: TR Örneği", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:38, (2015), s.199.

¹⁷ Funda Râna Adaçay, "Türkiye İçin Enerji ve Kalkınmada Perspektifler", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, (2014), s.91.

13864.9 milyon ton yakıta eşdeğer olmuştur.¹⁸ British Petroleum'un her yıl yayınlandığı rapordaki kanıtlanmış petrol ve gaz rezervlerine ilişkin verilere göre, dünyada en çok kullanılan enerji kaynağı petroldür. Dünya total petrol rezervleri sürekli yapılan sondaj çalışmaları ile arttırılmaktadır. Petrol rezerv artışını örgütlere göre mukayese edersek aşağıdaki Tablo 1'de artışın ne kadar fazla olduğu açıkça görülebilir.¹⁹

2018 yılı verilerine göre, dünyada günlük petrol üretimi 94718 milyonvaril/gün'dür. Geçen on yıllık zamanda petrol üretim miktarını yıllara göre sıralarsak üretimde her yıl istikrarlı bir şekilde artış olduğu görülür.²⁰ Son on yılın yıllık üretim miktarları 2006 yılında günlük 82519 milyon varil/gün, 2007 yılında 82334 milyon varil/gün, 2008 yılında 82894 milyon varil/gün, 2009 yılında 81222 milyon varil/gün, 2010 yılında 83251 milyon varil/gün, 2011 yılında 88826 milyon varil/gün, 2012 yılında 86183 milyar varil/gün, 2013 yılında 86606 milyon varil/gün, 2014 yılında 88826 milyon varil/gün, 2015 yılında 91704 milyon varil/gün, 2016 yılında 91822, 2017 yılında 92502 milyon varil/gün, 2018 yılında 94718 milyon varil/gün olmuştur. 2016 yılındaki üretim, bir önceki yani 2015 yılında göre % 0.5 artış gösterirken, bu oran 2017 yılında 2016 yılına göre % 0.7 olmuştur, 2018 yılında 2017 yılına göre % 2.2 olmuştur.²¹ Dünyadaki genel enerji örgütleri üzerinden Total Kanıtlanmış Petrol Rezerv miktarı ve petrol yıllık üretim ve değişimleri Tablo-1 ve Tablo 2 ve Tablo 3'de görüldüğü gibidir.

¹⁸ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf>. s.8,(13.11.2019)

¹⁹ BP statistical-review-2018/bp-statistical-review-of-world-energy-2018-full-report.pdf, 12. (11.03.2019)

²⁰ BP statistical-review-2019, s.14, (11.03.2019)

²¹ BP statistical-review-2019, s.15, (11.03.2019)

Tablo 1: 1996-2018 Yılları Arasında Örgütlere Göre Total Kanıtlanmış Petrol Rezerv²²

Ülke	1996	2006	2015	2016	2017	2018	Milyar Ton / Varil	% Pay	**R/P Oranı
OECD	151.0	240.2	244.5	244.0	242.6	254.0	36.3	14.3	26.4
OECD Olmayan	997.8	1148.1	1447.0	1462.7	1453.1	1475.8	203.0	85.7	59.1
OPEC	805	936.1	1210.3	1220.5	1218.8	1242.2	171.0	71.8	86.5
OPEC Olmayan	343.8	452.2	481.1	486.2	477.9	487.5	69.6	28.2	24.1
EU	8.7	6.6	5.2	4.8	4.8	4.8	0.7	0.3	8.6
CIS	121.9	121.9	141.1	148.2	144.9	144.7	19.7	8.5	27.8
Dünya Toplam	1148.8	1388.3	1691.5	1697.1	1696.6	1729.7	240.7	100	50.2

Tablo 2: 2008-2018 Yılları Arasında Örgütlere Göre Petrol Üretim Miktarı (milyon varil/gün)²³

Ülke	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	% Değişim 2018	% Dağılım
OECD	18417	18424	18531	18571	19487	20621	22565	23583	23090	23940 2	26329	2.1	27.8
OECD Olmayan	64652	62986	64724	65438	66742	66026	66171	67964	68731	68561	68389	0.7	72.2
OPEC	37290	34999	35894	36724	38292	37293	37228	38601	39736	39673	39338	0.8	41.5
OPEC Olmayan	45779	46412	47361	47285	47936	49354	51508	52946	52086	52828	55380	1.2	58.5
EU	2258	2119	1981	1712	1518	1425	1405	1499	1483	1464	1533	-3.7	1.6
Dünya Toplam	83069	81410	83255	84009	86228	86647	88736	91547	91822	92502	94718	2.2	100.0

²² BP statistical-review-2018, s.15, (11.11.2019)

²³ BP statistical-review-2018, s.17, (11.11.2019)

Dünyada günlük tüketilen (milyon varil/gün) petrol miktarı, 2006 yılında 87337 milyonvaril/gün, 2007’de 87161 milyon varil/gün, 2008’de 86578 milyon varil/gün, 2009’da 85691 milyon varil/gün, 2010’da 88722 milyon varil/gün, 2011’de 89729 milyon varil/gün, 2012’de 90675 milyon varil/gün, 2013’de 92114 milyon varil/gün, 2014’de 93025 milyon varil/gün, 2015’de 95003 milyon varil/gün, 2016’da 96558 milyon varil/gün, 2017’de 98186 milyon varil/gün olmuştur. 2016 yılında artış 2015’e göre %1.6, 2016 yılına göre 2017 yılındaki büyüme % 1.8, 2017 yılına göre 2018 yılındaki büyüme % 0.6 olmuştur. Tablo 3’te petrol örgütlerine göre dağılım verilmiştir.²⁴

Tablo 3: 2006-2018 Yılları Arasında Örgütlere Göre Petrol Tüketim Miktarı (milyon varil/gün)²⁵

Ülke	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	% Değişim 2018 göre	% Dağılım
OECD	48187	46217	46776	46253	45752	45782	45455	46086	46688	47199	47466	-0.5	47.5
OECD Olmayan	38432	39563	41954	43510	44973	46494	47739	48961	50049	51206	52377	3.2	52.5
EU	14786	14092	14012	13599	13101	12848	12663	12855	13091	13356	13302	-0.8	13.3
CIS	3602	3486	3567	3838	3935	3914	4099	3955	4034	4033	4099	1.3	4.1
Asya Pasifik Toplam	25940	26351	28043	28942	30094	30759	31343	32551	33743	34835	35863	3.0	35.9
Dünya Toplam	86619	85780	88730	89763	90724	92276	93194	95048	96737	98406	99843	1.5	100.

²⁴ BP statistical-review-2018, s.18, (11.11.2019)

²⁵ BP statistical-review-2018, s.20, (11.11.2019)

Petrolde sonra, ikinci sırada maden kömürü gelmektedir. Çin başta olmak üzere kalkınmakta olan ülkeler kullanır. Üçüncü sırayı, hem talep hem de arz artışının gözlemlendiği doğal gaz yer almaktadır.

1.1.1. Enerjinin Tarihsel Gelişimi

Yaklaşık 300 senedir dünya enerji sahnesinde önemli bir yere sahip olan maden kömürü Sanayi Devrimi'nin başlamasını sağlamıştır. Sanayi Devrimi, dünya üzerinde enerjinin en yoğun kullanılacağı günlerin başlangıcını oluşturmuştur. Sanayi Devrimi, yeni teknik buluşlarla pek çok alanda üretim artışına bağlı olarak refah artışına sebep olmuş ve geleneksel üretimin yerini makinaların yaptığı üretim almıştır.²⁶ Kitlesel üretimde makinalaşma, İngiltere'de başta kumaş imalatında yaygınlaşmış, sonraki süreçte diğer yerel sektörlerde ve İngiltere'ye yakın diğer Avrupa ülkelerinde yaygınlık kazanmıştır. Sanayi Devrimi ile Avrupa'da yaşayan insanların yaşam standartları yükselmiş, nüfusları da artmıştır.

Bu süreçte, üretimde büyük çaplı artışlar kaydedilmeye başlanmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte daha fazla mekanik güç, hammadde ve daha fazla mal üretimi, ulaştırma, ticaret ve büyük sanayi yatırımları ortaya çıkmıştır. Sanayi devriminin çıkış noktası olan İngiltere'de devrim; bölge bölge ilerlemiştir. Üretim artışı için gereken enerjinin sağlanması için madenlere yakın bölgelerde kurulan kasaba ve şehirlerde hem nüfus artışı olmuş hem de gelişmelerin başlangıç noktaları olmuşlardır. 20. yüzyılın başlarında Amerika'nın İngiltere'den sonra dünyada hakim bir güç olarak ortaya çıkmasına kadar İngiltere, dünyanın en gelişmiş sanayi ülkesi olmuştur.²⁷ İngiltere'de kömürle başlayan Sanayi Devrimi, Amerika'da petrolle devam etmiştir. Sanayi Devrimi'nin son basamağı bilişim teknolojisindeki ilerlemelerdir. Sanayi ve teknolojinin gelişimini körükleyen şeylerden başlıcası, artan enerji ihtiyacı olmuştur.

²⁶ Ümit Çağlayan Arslan, Yelda Hatice Demirağ, Sanayi Devrimi: Sonuçları ve Uluslararası Sisteme Yansımaları, file:///C:/Users/Sony/Downloads/Sanayi_Devrimi_Sonuc_lari_ve_Uluslararası%20(1).pdf., s.8, (14.05.2019).

²⁷ [http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11, Sanayi Devrimleri Dünyanın Gidişini Değiştirdi](http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/Sanayi_Devrimleri_Dünyanın_Gidişini_Değiştirdi.pdf), s.5, (11.03.2019).

BP küresel enerji senaryosunda, enerjiye talebin 2040 yılında bugünkünün yaklaşık üçte bir oranında artacağı tahmininde bulunmaktadır.²⁸

Sanayi Devrimi'nin üç farklı dönemi bilinmektedir. Bunlar, 1850 yılına kadar birinci Sanayi Devrimi dönemi, 1975 yılına kadar ikinci Sanayi Devrimi dönemi ve 1975'ten günümüze kadar üçüncü Sanayi Devrimi dönemidir. Endüstri, bilim ve teknolojinin ürünüdür. Ekonominin geliştirmesiyle ticarileşen enerji kaynaklarına yönelik talep ve buna paralel şekilde kaynakların üretimi artış kaydederken, ticarileşmeyen kaynaklara yönelik talep düşmektedir.²⁹

Sanayi Devrimi'nin en son basamağı da bilişim teknolojisindeki son ilerlemeler ve seri üretimlerdir. Sanayi ve teknolojinin gelişimini körükleyen önemli faktörlerden birisi, artan enerji ihtiyacı olmuştur. Şu anda dünya üzerinde yer alan devletlerin hepsinde enerji ihtiyacı geçen diğer bir yıla göre devamlı olarak artış göstermektedir.³⁰ Tablo 4'te dünya enerji tüketimi ve gelecek tüketim tahmini görülmektedir.³¹

Tablo 4: Nihai Tüketim Sektörleri Bazında Dünya'da Toplam Enerji Tüketimi (MToe)³²

	Kullanım Miktarları (Mtoe)			Dağılım (%)		
	1995	2017	2040	1995	2017	2040
Ulaşım	1700	2817	3521	20	21	20
Endüstri	3760	5853	7443	44	43	42
Yanmamış	510	856	1263	6	6	7
Binalar	2595	3985	5638	30	29	32
Güç girişi	3236	5751	8972	38	43	50

1 Mtoe= 1x106 ton eşdeğer petrol

²⁸ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2019.pdf>, s.7, (14.07.2019).

²⁹ Mehmet Ali Bilginoğlu, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Sorunu ve Alternatif Enerji Politikaları"; *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:9, (1991), s.123.

³⁰ https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%2FSayi_15.pdf, S.2, (11.02.2017).

³¹ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-.pdf>, s. energy-outlook-2019134, (14.07.2019).

³² https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynak-lar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%2FSayi_15.pdf, S.3.

Diğer yandan, 2018 yılında, dünya genelinde enerji tüketimi bir önceki yıla göre % 2.2 oranında yükselmiştir. Bu oran, 2013 sonrası dönemdeki en yüksek yıllık artış oranıdır.³³Yapılan tahminler doğrultusunda, 2040'a kadar fosil yakıt kullanım oranının genel enerji kullanımı içinde nispeten azalacağı düşünülmekle birlikte, fosil yakıtlarının birincil enerji kaynakları olmaya devam edeceği düşünülmektedir.³⁴

Dünyada kanıtlanmış petrol rezervi en yüksek ülkeler sırasıyla, Venezuela (1997 yılında 74.9 milyar varil iken 2018 yılında 303,3 milyar varil), Suudi Arabistan (1997 261,5 milyar varil iken 2018 yılında 297,7 milyar varil), Kanada (1997 yılında 30.5 milyar varilken 2018'de 167,8 milyar varil), İran (1997 yılında 92,6 milyar varil iken 2018 de 155,6 milyar varil), Irak (1997 yılında 112,5 milyar varil iken 147,2 milyar varil) ve Rusya Federasyonu (1997 yılında 113,1 milyar varil iken 2018 yılında 106,2 milyar varil) olmuştur. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte sondaj çalışmalarında çok derinlere inilmesi yeni petrol yataklarının bulunmasını sağlamıştır.³⁵

Dünyada petrolü en çok kullanan ülkelerin başında birinci sırada ABD (2007 967,6 milyon ton, 2017 yılında 913,3 milyon ton, 2018 yılında 919,7 milyon ton), ikinci sırada Çin (2007 yılında 377,7, 2017 yılında 608,4 milyon ton, 2018 yılında 641,2 milyon ton), üçüncü sırada Hindistan (2007 yılında 140,9 milyon ton, 2017 yılında 227,1 milyon ton, 2018 yılında 239,1 milyon ton), dördüncü sırada Suudi Arabistan (2007 yılında 108,2 milyon ton, 2017 yılında 168,8 milyon ton, 2018 yılında 162,6 milyon ton) ve beşinci sırada Rusya Federasyonu (2007 yılında 134,0 milyon ton, 2017 yılında 151,5 milyon ton, 2018 yılında 152,3 milyon ton) gelmektedir. Son on yıllık değişime bakıldığında, Çin Halk Cumhuriyeti'nin dramatik bir şekilde petrol kullanımını arttırdığı görülürken, Amerika ve Japonya'da bir gerileme yaşandığı görülmektedir. Petrol tüketimindeki azalmanın kullanılan enerji kaynaklarının

³³ <https://www.dunya.com/dunya/dunyada-enerji-tuketimi-yuzde-22-artti-haberi-419232>, (13.06.2018)

³⁴ https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%2FSayi_15.pdf, S.3, (12.01.2019)

³⁵ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>, S.12, (12.11.2019)

çeşitlendirilmesi ve teknoloji ile paralel gittiği söyleyenebilir (Tablo 4’de görüldüğü gibi).³⁶

Dünya genelindeki sıralamada, Türkiye'nin ne kanıtlanmış petrol rezervi listesinde ne de petrol tüketen ülkeler sıralamasında adı geçmektedir. Liste hazırlanırken 0.05 milyon ton altındaki ülkeler listeye eklenmemiştir.³⁷ Türkiye’de Enerji Bakanlığı’nın sayfasında son yayınlanan veriler listesinde, üretilen ham petrol 2007 yılında 14.8 milyon varil olmuşken, bu miktar 2016 yılında 17.9 milyon varile yükselmiştir.³⁸ Dünyada her dönemde belirli bir enerji kaynağı önem kazanmıştır. Sanayi Devrimi’nin baş aktörü kömür iken yerini zamanla petrole bırakmış, şimdilerde ise dünyada doğal gaz kullanımı öne geçmiştir.

2018 yılı sonu itibarıyla dünyada kanıtlamış doğal gaz rezervleri açısından ilk sırada Rusya Federasyonu (1997 yılında 33,6 milyar m³, 2018 yılında 38.9 milyar m³), ikinci sırada İran (1997 yılında 22,7 milyar m³, 2018 yılında 31.9 milyar m³), üçüncü sırada Katar (1997 yılında 8.8 milyar m³, 2018 yılında 24,7 milyar m³), dördüncü sırada Türkmenistan (1997 yılında 2,6 milyar m³, 2018 yılında 19,5 milyar m³) ve beşinci sırada ABD (1997 yılında 4,5 milyar m³, 2018 yılında 11,9 milyar m³) yer almaktadır. Tabloda Irak (1997 yılında 3 milyar m³, 2018 yılında 3,6 milyar m³) artış kaydeden ülkeler arasında bulunmaktadır.³⁹ Dünya genelinde yıllık doğal gaz tüketimi istatistik verileri incelediğinde, tüketimde ilk sırada ABD (2007 yılında 624,1 milyar m³, iken 2018 yılında 817,1 milyar m³), ikinci sırada Rusya Federasyonu (2007 yılında 428,1 milyar m³, iken 2018 yılında 454,5 milyar m³), üçüncü sırada Çin (2007 yılında 71,1 milyar m³, iken 2018 yılında 283,0 milyar m³), dördüncü sırada İran (2007 yılında 123,6 milyar m³, iken 2018 yılında 225,6 milyar m³) ve beşinci sırada Japonya (2007 yılında 94,4 milyar m³, iken 2018 yılında 115,7 milyar m³) yer almaktadır. Irak bu

³⁶ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> , s.21. (12.11.2019)

³⁷ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statisticals>, a.g.m., S.12.

³⁸ https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%2FSayi_15.pdf, S.37, (13.05.2017)

³⁹ BP Statistical Review of World Energy, Natural gas, June 2018, s.30, (2.03.2019).

tabloda (2007 yılında 4,5 milyar m³, iken 2018 yılında 17 milyar m³) on yıl içinde %21,8 gibi iyi bir artış kaydetmiştir.⁴⁰

Dünya genelinde doğal gaz kullanımı 2016 yılında 2958 milyar m³ iken istikrarlı bir artış ile 2017 yılında 3670,4 milyar m³'e, 2018 yılında 3848,9 m³'e çıkmıştır. 2017 yılına göre %5,3'lük bir artış %3'lük bir artış yaşanmıştır. Doğal gazın dünya örgütlerine göre kullanım dağılımı, OECD ülkelerinde (2017 yılında 1465 milyar m³, 2018 yılında 1750,6 milyar m³) artış oranı on yıllık sürede %1,64 olmuştur. Dünya genelinde (2017 yılında 2958,0 milyar m³ iken 2018 yılında 3848,9 milyar m³) doğal gaza talep her geçen gün artmaktadır.⁴¹

Tablo 5: 2016-2018 Yılları Arasında Dünya Genelinde ve OECD Ülkelerinde Doğal Gaz Kullanımı (milyar/metreküp)⁴²

Ülke	2016	2017	2018
OECD	-	1465	1750,6
Dünya Toplam	2958	3670,4	3848,9

Dünya genelindeki sıralamada Türkiye'nin adı kanıtlanmış doğal gaz rezervi listesinde bulunmamasına karşın, Türkiye doğal gaz tüketen ülkeler sıralamasına alınmıştır. Türkiye 2007 yılında 29,1 milyar m³, 2008 yılında 30,4 milyar m³, 2009 yılında 29 milyar m³, 2010 yılında 30,8 milyar m³, 36 milyar m³, 2011 yılında 36,0 milyar m³, 2012 yılında 37,2 milyar m³, 2013 yılında 37,8 milyar m³, 2014 yılında 40,1 milyar m³, 2015 yılında 39,5 milyar m³, 2016 yılında 38,2 milyar m³ ve 2017 yılında 44,4 milyar m³ doğal gaz kullanmıştır.

Tablo 6: 2007-2015 Yılları Arasında Türkiye Genelinde Doğal Gaz Tüketimi (milyar m³)⁴³

Ülke	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Türkiye	29,1	30,4	29	30,8	36,0	37,2	37,8	40,1	39,5	38,2	44,4

⁴⁰ BP Statistical Review of World Energy, 2019, s.29. (10.10.2019).

⁴¹ BP Statistical Review of World Energy, 2019, s.34, (10.10.2019).

⁴² İbid.

⁴³ BP Statistical Review of World Energy, 2019, s.34, (10.10.2019).

Son yılda doğal gaz kullanımındaki büyüme oranı %16.6 olmuştur. Dünya genelinde Portekiz (% 21), Irak (% 21.2) ve Yunanistan'dan (% 20.9) sonra büyüme oranı en yüksek ülke konumunda bulunmaktadır. Türkiye, büyüme oranında dördüncü sırada bulunsada bu ülkelere göre kullanım hacmi en yüksek olan ülkedir.⁴⁴ Türkiye'nin doğal gazın batıya taşınımında önemli bir ülke olması, ülke içinde de doğal gaz kullanımını her geçen yıl arttırmaktadır. İlerleyen yıllarda bor madeni de sıralamada yerini alacaktır.⁴⁵ Bor minerali, kendisinden enerji üretilebilen elementler içinde, litre başına 92.77 megajul yanma enerjisiyle 1. sırada yer alır. Bu sebeple, alternatif enerji kaynağı olarak kullanılabilirliği ile ilgili 1950 yılından beri üzerinde yapılan çalışmalar son yıllarda çok kritik teknolojiler olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴⁶ Nükleer enerji, radyoaktif elementlerin çekirdeklerinde bulunan parçacıkları bir arada tutan enerjinin, dışarıdan bir müdahale ile ortaya çıkarılmasına dayanmaktadır. Bunun için, özel inşa edilmiş nükleer reaktörlerde, uranyum yoğun nötron saldırısına maruz bırakılarak çekirdeğinin iç dengesi kasıtlı olarak bozulur ve ortaya çıkan enerji birçok aşama sonrasında kontrollü bir biçimde şebekeye dahil edilir. Nükleer enerji santrallerinde üretilen elektrik ucuzdur, fakat santrallerin kurulmasının maliyeti çok yüksektir. Dünyadaki elektriğin %20'si nükleer santrallerde üretilir.⁴⁷ Fosil kökenli enerji kaynaklarının kullanılması sırasında açığa çıkan çeşitli sera gazlarının belirli değerlere ulaşması hava kirliliğine yol açmaktadır.⁴⁸ Günümüzde, petrol ve doğal gaz endüstrisi enerji sektörünün en büyük endüstrisidir ve insanlığa kritik bir hizmet sunmaktadır. Hidrokarbon kaynaklar, küresel enerji gereksinimin büyük bir bölümünü karşılamaktadır.⁴⁹ Günümüzde, petrol ve doğal gaz endüstrisi enerji sektörünün altyapısını oluşturmaktadır ve insanlığa önemli bir hizmet sunmaktadır. Dünya petrol rezervleri incelendiğinde, 1997 yılında 1162,1 milyar varil olan ham petrol rezervi, 2017 yılı sonu itibarıyla artış göstererek 1727,5 milyar varil, 2018 yılı sonu itibarıyla 1729.7 milyar varil olmuştur. OPEC, küresel petrol rezervlerinde yaklaşık %85

⁴⁴ BP Statistical Review of World Energy, 2019, s.28, (10.10.2019).

⁴⁵ Erdem Koç, Mahmut Can Şenel, "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Durumu - Genel Değerlendirme" *Mühendis ve Makina*, Cilt 54, Sayı 639, (2000), s.32-44.

⁴⁶ M. Mustafa Çıngı, *Petrol'den Bor'a MAI Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu*, 2002, <http://www.antimai.org/cv/mcinki2.htm>, (10.3.2017).

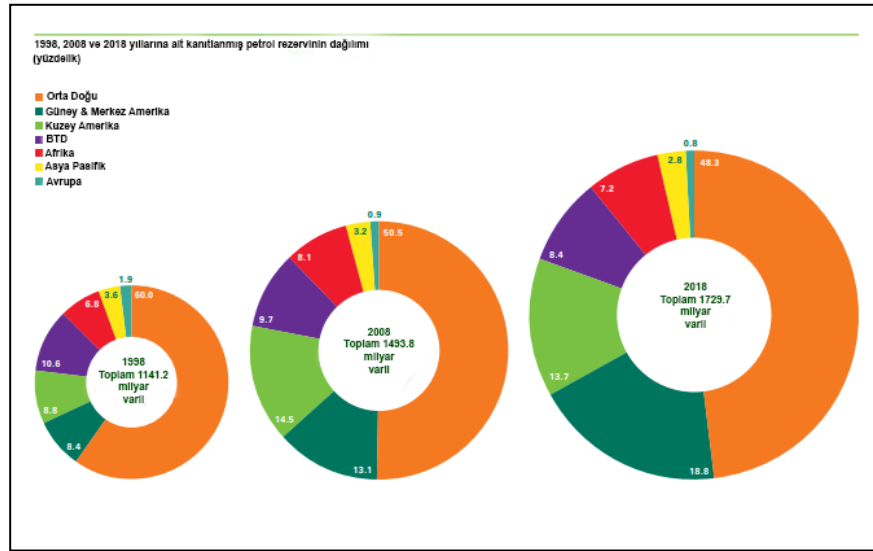
⁴⁷ BP Statistical Review of World Energy, *British Petroleum (BP)*, 2018, London, UK, (01.3.2019).

⁴⁸ Deniz İnan, *Geçmişten Bugüne Enerji Kullanımı*, Ankara: Temiz Enerji Vakfı, 1999, s.12.

⁴⁹ Hayati Doğanay, *Ekonomik Coğrafya-2 Enerji Kaynakları*, İstanbul: Şafak Yayınevi, 1998, s.5.

oranında paya sahiptir. Ortadoğu ülkeleri ise küresel rezervlerde Şekil 1’de görüldüğü gibi yaklaşık %48 paya sahiptir.⁵⁰ AB’de ise, İngiltere, Danimarka, İtalya ve Romanya’nın küresel rezervlerdeki payı ancak %1 civarındadır.⁵¹

Petrol rezervleri 2018 yılı üretimleri dikkate alınarak hesaplandığında yaklaşık 53 yıllık ihtiyacı karşılayacak düzeydedir.⁵² Şekil 1’de dünyada kullanılan yakıt karışımlarındaki tüketim artışı ve Şekil 2’de dünyada yakıt karışımı: tüketim artışı görülmektedir ve şekil 3’de de yıllara göre dünya örgütlerinde kullanılan enerji çeşidi görülmektedir.

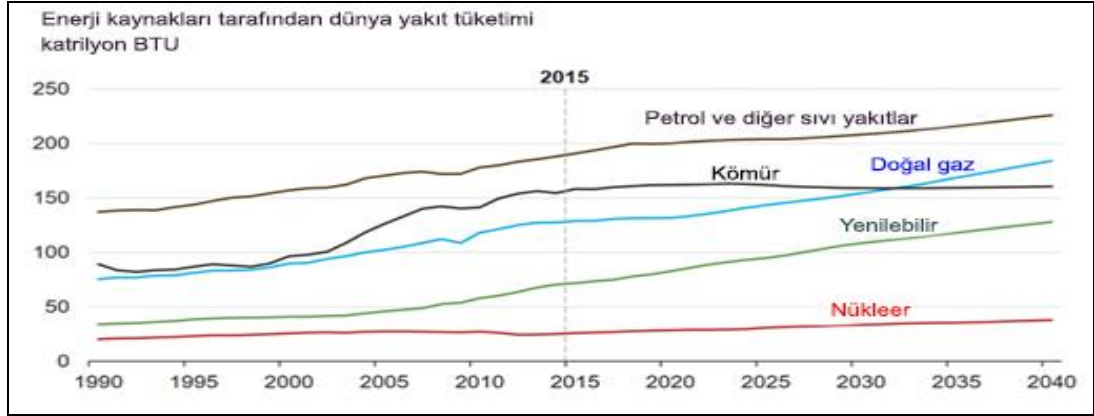
Şekil 1: Petrol Rezervlerinin Dünya Geneline Dağılımı⁵³

⁵⁰ BP Statistical Review of World Energy, 2019, s.21.

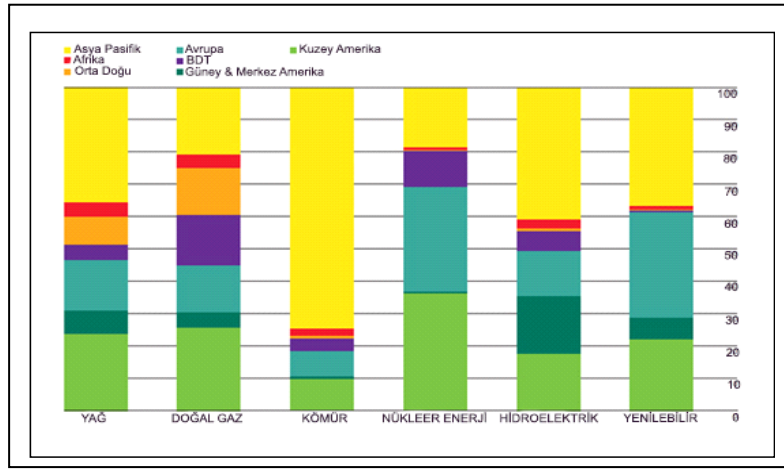
⁵¹ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>, s.14. (12.9.2019).

⁵² <https://www.ecotricity.co.uk/our-green-energy/energy-independence/the-end-of-fossil-fuels>

⁵³ BP Statistical Review of World Energy, 2019, s.21

Şekil 2. Dünyada Yakıt Karışımı: Tüketim Artışı⁵⁴

Şekil 3:Yıllara Göre Dünya Örgütlerinde Kullanılan Enerji Çeşidi (2018 verilerine göre)⁵⁵

Yenilemeyen enerji kaynakları, dünyada kullanılan enerji kaynaklarının %80'ini oluşturmaktadır. Fosil yakıt olarak isimlendirilen kömür, petrol ve doğal gaz ile uranyum, yenilenebilir enerji kaynaklarındandır.⁵⁶ Toplumun gereksinim duyduğu enerji, temiz ve ucuz yollardan temin edilmelidir ve devletler de bu amaç doğrultusunda çalışarak enerjiyi en verimli biçimde kullanmayı, geliştirmeyi, enerji harcamalarını en aza indirmeyi, enerjiyi en fazla üretebilmeyi, güvenle iletilebilmeyi ve tüketilebilmeyi

⁵⁴BP Statistical Review of World Energy, 2019, s.20

⁵⁵BP Statistical Review of World Energy, 2019, s.21

⁵⁶ Nükleer Teknoloji Bilgi Platformu, Gelecekteki Enerji Kaynakları Çeşitliliği, 2016, <http://www.nukte.org/node/178>, (12.8.2018).

amaçlamaktadırlar.⁵⁷ Gelişmiş ülkeler, enerji kaynağı teminini ekonomi ve ekoloji dengesini ön plana çıkararak, kaynak çeşitliliğini ve jeopolitiği dikkate alarak geliştirmektedirler.⁵⁸

1.2. Enerji Güvenliği Kavramı ve Tanımı

Global terörizm ve cihat, enerji arz güvenliğini tehdit etmektedir. Siyasi çatışmalar özellikle de Arap Yarımadasında Nijerya ve Venezuela gibi petrol üreten ülkelerdeki enerji arz kesintisi enerji güvenliğini tehdit etmektedir.⁵⁹ Enerji güvenliğinin geleneksel tanımında, tüketici ülkelerin petrol kaynaklarına ulaşabilmeleri arz güvenliğinin sağlanmasına bağlıdır.⁶⁰ Enerji güvenliği, ekonominin ihtiyacı olan enerji hizmetlerini devamlı olarak bulunabilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁶¹ Enerji güvenliği, ekonomi, çevre ve güvenlik bağlamında incelenmektedir. Lugar, enerji güvenliğini, enerji altyapı güvenliği ile ilişkilendirmektedir.⁶² Petrol, sanayi devriminde ekonominin ve politikanın bir unsuru olarak, günümüze değin yaşanan birçok savaşın ardındaki nedenlerinden biridir.⁶³ Petrolün enerji kaynağı olarak kullanılması devletlerin hidrokarbon rezervlerini kontrol etmeleri için yeni politikalar üretmeye başlamalarına neden olmuştur.⁶⁴ Enerji güvenliği, enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında güvenliğin sağlanması ile ilgilidir.⁶⁵ Avrupa Komisyonu, enerji güvenliğini, enerji ürünlerine kesintisiz ulaşılabilirlik olarak tanımlanmaktadır. Yergin, II. Dünya Savaşını hazırlayan sebeplerin başında petrolün geldiğini ve petrolün II.Dünya savaşının gidişatını etkilediğini belirtmiştir. Amerikan politika karar vericileri,

⁵⁷ Necdet A. Pamir, "Dünyada ve Türkiye'de Enerji, Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları", 2013, s.1., http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_73100.pdf, (12.8.2018).

⁵⁸ Necdet A. Pamir, "Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler", 2005, s.51-73, http://www.emo.org.tr/ekler/c6744c9d42ec2cb_ek.pdf, (12.8.2018).

⁵⁹ Jan H. Kalicki, David L.Goldwyn, *Energy and Security: Strategies for a World in Transition*, USA, Woodrow Wilson Center Press, 2013, s.70.

⁶⁰ The New Energy Security Paradigm, *World Economic Forum Energy Vision Update*, 2006, <http://www.weforum.org/pdf/Energy.pdf> (11.12.2019)

⁶¹ Erdal Tanas Karagöl, Saliha Kaya, *Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru*, İstanbul: Seta Yayınları, 2014, s.85

⁶² Uluslararası Stratejik Araştırma Merkezi, *Kritik Enerji Altyapısı Güvenliği Sonuç Raporu*, Ankara, Karınca Ajans Matbaacılık, 2012, s.85

⁶³ Cenk Sevim, "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği", *Journal of Yaşar University*, Cilt: 26, Sayı:7, (2012), s. 4379

⁶⁴ Gökhan Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği", *Akademik Bakış*, Cilt:4, Sayı:7, (2010), s. 5.

⁶⁵ Gülen Gürcan, Enerji Güvenliği Nedir? 2012, <http://www.cleanglobe.com.tr/pdf/24.pdf>.(11.12.2019)

ülkenin askeri gücünü kuvvetlendirmek adına petrolün güvenliğini ön plana çıkartmıştır. Yergin'e göre, enerji güvenliği ülkeler arasında enerji arz kesintisinin önlenerek enerji politikalarında işbirliği sağlanmasını amaçlamaktadır.⁶⁶ Hippel'e göre, enerji güvenliği, zengin enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler ile olmayan ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Hipel'e göre, enerji güvenliği petrol ve diğer fosil yakıtlara erişimin güvence altına alınması anlamına gelmektedir.⁶⁷ Trombotta'a göre, enerji güvenliği önce ulusal düzeyde ifade edilmektedir. Örneğin, Kore Cumhuriyeti ve Fransa gibi zengin enerji kaynaklarına sahip olmayan ülkelerde "ulusal enerji güvenliği" ön plandadır.⁶⁸ Devletler her zaman kendi ulusal güvenlik stratejilerini ön planda tutmaktadırlar. Bir ülkenin enerji güvenliğini etkileyen çok sayıda faktör vardır ve her ülke kendi enerji güvenliğini sağlamak zorundadır. Her ülke, enerji güvenliğini elde etmede farklı yöntemler uygulamaktadır. Enerji güvenliği ekonomi, politika, sosyal politika, çevre, teknoloji, ulusal savunma ve dış politika ile iç içedir.⁶⁹ Winzer, enerji güvenliğini, talebine orantılı olarak, enerji arzının devamlılığı olarak tanımlamaktadır.⁷⁰

Klasik tanımıyla enerji güvenliği, uygun fiyattaki enerji kaynaklarına kesintisiz olarak ulaşılabilirlik olarak tanımlanmıştır.⁷¹ Yergin, enerji güvenliğini petrol üreten ülkelerde enerji arz kesintisi olarak tanımlamaktadır. Global enerji piyasasına hakim olan enerji kaynağı petroldür. Petrol arzı ve petrol fiyatları bazen petrol tedarikçilerinin ve alıcılarının siyasi kararlarından etkilenmektedir.⁷² Başkan Obama, enerji güvenliği üzerine yaptığı bir demeçte "ulusal yükümlülüğe ihtiyacımız var, bu yükümlülüğü vurgulamak için enerji güvenliğini gözardı etmemeliyiz" demiştir.⁷³ Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Bölgesinde ekonomi ve nüfus büyümesine bağlı olarak enerji talebi büyümektedir. Enerji kaynakları sınırlı olduğundan dolayı, APEC üyesi ekonomiler

⁶⁶ Daniel Yergin, "Ensuring Energy Security", *ForeignAffairs*, 85, Cilt:2, (2006), s.79.

⁶⁷ David VonHippel-Timothy Savage, " Energy Security and Sustainability in Northeast Asia ", *Energy Policy*, Volume 39, Issue 11, (2011), s.6720.

⁶⁸ Von Hippel, Savage, 2011, a.g.m., s.6721

⁶⁹ Centre for Strategic Studies, *Energy Security Challenges; Nontraditional security in Planning*, India:Centre for Strategic Studies, 2015, s.16.

⁷⁰ Winzer Christian, *Conceptualizing Energy Security*, Cambridge: Working Paper in Economics, 2011, s.1.

⁷¹ International Energy Agency, 2011, <http://www.iea.org/topics/energysecurity/> (13.12.2019)

⁷² Benjamin K. Sovacool, *The Routledge Handbook of Energy Security*, Routledge: International Handbook, 2012, s.74.

⁷³ Christian, a.g.e., 2011, s.2

arasında gelecekteki arz ve talep eğilimleri geliştirilmelidir.⁷⁴ Yergin'e göre 1973 Arap Petrol Ambargosu sonrasında oluşturulan kurum ve politikalar, enerji üreticilerinin ve tüketicilerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli değildir. Enerji güvenliğinin tanımı küresel rekabetle baş edebilmek için genişletilmelidir.⁷⁵ Sovacool, enerji güvenliğine ilişkin yapılan birçok tanımında, enerji arzı güvenliği, petrol arz güvenliğinin sürdürülebilirliği ile ilişkilendirildiğini belirtmektedir.⁷⁶ Son on yılda enerji güvenliği siyasi ve akademik çalışmalarda belirgin bir hale gelmiştir. Enerji güvenliğine ilişkin tartışmalar 1970'lere kadar gitmektedir.⁷⁷ Birçok enerji güvenliği tanımı, enerji arzının özellikle de petrol arzının sürdürülebilirliği ile başlamaktadır.⁷⁸ Enerji arz kesintisi petrol fiyatlarında artışa neden olmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artış, küresel enerji arz ve talebi arasında dengesizliğe yol açmaktadır.⁷⁹ Arz ve talep arasındaki dengesizlik global ekonomiyi olumsuz yönde etkileyerek, siyasi istikrarsızlık yaratmaktadır.⁸⁰ Petrol kaynakları, dünya enerji kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle, hızla artan küresel enerji talebini karşılamada yetersizdir. Küresel enerji talebindeki artış nedeniyle petrole olan ihtiyacı devam etmektedir.⁸¹ Konuyu uluslararası ilişkiler boyutuyla önemli kılan unsur, enerji güvenliğinin anlamı ve önemi üzerine farklı yaklaşımların mevcut olmasıdır. Bir başka deyişle, enerji güvenliğine ilişkin olarak farklı kuruluşların çeşitli enerji güvenliği tanımları bulunmaktadır. Enerji bir ülkenin stratejisini, ulusal gücünü ve dış politikasını belirleyen temel unsurlardan biri olarak ekonomik kalkınmanın önemli bir bileşenidir.⁸² Enerji güvenliği konusunda çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Temel olarak enerji güvenliği, kabul edilebilir fiyat düzeyinde yeterli ve güvenilir enerji arzı olarak tanımlanmaktadır. Ancak genel olarak kullanılan bu tanımın yanı sıra, enerji

⁷⁴ Asia Pacific Research Centre, Quest for Energy Security in the 21st Century, 2007, s.1 http://aperc.iej.or.jp/file/2010/9/26/APERC_2007_A_Quest_for_Energy_Security.pdf (13.12.2019).

⁷⁵ Yergin, 2006, a.g.m., s.69.

⁷⁶ Sovacool, 2010, a.g.e., s.74.

⁷⁷ Hugh Dyer, Maria Julia Trombetta, *International Handbook of Energy Security*, USA: Edward Elgar Pub. 2013, s.17

⁷⁸ David Von Hippel, "Energy Security and Sustainability in Northeast Asia" *Energy Policy*, Volume 39, Issue 11,(2011), s.6721.

⁷⁹ S. Hayden Lesbirel, "Diversification and Energy Security Risks: The Japanese Case", *Japanese Journal of Political Science*, Volume 5, Issue 1, (2004), s.2.

⁸⁰ Tim Boersma, *Energy Security and Natural Gas Markets in Europe, Lessons from Eu and the United States*, Routledge Studies in Energy Policy, s.20.

⁸¹ BP Statistical Review of World Energy, 2018, a.g.e., s.4.

⁸² Daojiong Zha, "Energy Interdependence", *China Security*, Volume 2, Issue 2, (2006), s.66.

güvenliğinin, enerji ve güvenlik olmak üzere iki boyutu vardır. Enerji boyutunda, enerji kaynaklarının bulunabilirliği, erişilebilirliği ve kabul edilebilirliği söz konusudur. Güvenlik boyutunda enerjinin üretimi, iletimi, dağıtımı ve pazarlanması aşamasında gerçekleşebilecek saldırılara karşı fiziki güvenlik öne çıkar.⁸³ Geleneksel enerji güvenliği petrol arzı ve fiyatlarına odaklanmaktadır. UEA enerji güvenliğini enerji arz güvenliği, ekonomik kalkınma ve çevresel sürdürülebilirlik başlığı altında ele almaktadır. Enerji güvenliği petrol arz güvenliğinin yanı sıra, ekonomik kalkınma ve çevresel sürdürülebilirliği de kapsayan bir tanımdır.⁸⁴ Başta petrol olmak üzere birçok temel yakıt, enerji kaynakları olan ülkeler için bir güvenlik meselesidir.⁸⁵ Enerji güvenliği kavramı, çeşitli formlardaki ve yeterli miktardaki enerjinin bulunabilirliği olarak tanımlanabilir.⁸⁶ Bu tanımdan farklı olarak enerji güvenliği, uygun fiyattaki enerji kaynaklarına çevreye zarar vermeden ulaşılabilirlik olarak tanımlamıştır.⁸⁷ Enerji güvenliği, ekonomiyi, enerjiyi, çevreyi ve askeri güvenliği de ilgilendirmektedir.⁸⁸ Enerji güvenliği uluslararası ilişkiler gündeminde yer alan konulardan biri olarak çok boyutlu ve çok değişken bir kavramdır.⁸⁹ Enerji güvenliği kavramına ilişkin farklı tanımlar yapılmaktadır. Asya Pasifik Enerji Araştırma Merkezi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Uluslararası Enerji Ajansı olmak üzere birçok uluslararası kuruluş enerji güvenliğini tanımlamaya çalışmıştır. Örneğin Asya Pasifik Enerji Araştırma Merkezi, enerji güvenliğini çevreye zarar vermeden, uygun fiyattaki enerji kaynaklarına erişilebilirlik olarak tanımlamaktadır.⁹⁰ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)

⁸³ Şevket Volkan Ediger, *Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki*, Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu, Ankara: Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (Sarem) 2007, s.3.

⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Enerji Ajansı ve Türkiye, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa 25.10.2019)

⁸⁵ Ahmet Yavaş, *Enerji Güvenliği Bağlamında Kazakistan'ın Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti İle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2012, s.19

⁸⁶ Philip Andrews-Speed, Xuanli Liao, Roland Dannreuther, "The Strategic Implications of China's Energy Needs", *Adelphi Series*, Volume 42, Issue 346, (2002), s.34.

⁸⁷ Asya Pacific Energy Research Centre, *A Quest for Energy Security in the 21st Century*, Available Online at www.ieej.or.jp/aperc/2007 (15.12.2019)

⁸⁸ Bilal Karabulut, "Enerji Güvenliğine Küresel Ölçekte bir Bakış", *Savunma Bilimler Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1, (2016), s.34.

⁸⁹ Cenk Sevim, "Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği ve Paradigma Değişimleri", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13, (2009), s.93.

⁹⁰ Asya Pacific Energy Research Centre, *A quest for Energy Security in the 21st Century*, available online at www.ieej.or.jp/aperc/2007 (12.12.2019).

enerji güvenliğini, yeterli miktardaki enerjiye uygun fiyatta ulaşılabilirlik olarak tanımlamıştır.⁹¹ 1973'de kurulmuş olan Uluslararası Enerji Ajansı, enerji güvenliğini makul fiyatlardaki enerjiye kesintisiz olarak ulaşılabilirlik olarak ifade etmektedir. Uzun vadede enerji güvenliği, ekonomik gelişim ve sürdürülebilir çevre için gerekli olan enerji arzının sağlanmasıdır. Kısa vadede enerji güvenliği, enerji sisteminin enerji arz ve talep dengesi içerisinde yer almasıdır. Bu tanıma göre enerji güvenliği, ekonomi, ekoloji ve enerji arasındaki dengeden oluşmaktadır.⁹² Petrol önde gelen enerji kaynaklarından biri olarak enerji güvenliğine ilişkin pek çok tanımda petrol arz kesintisi adı altında kullanılmaktadır.⁹³ Petrol arzındaki kesinti, enerji güvenliğine yönelik tehditlerden biridir.⁹⁴ Irak'ın işgali sürecinde petrol üretiminde kesinti yaşanmıştır. Irak'ta günlük ortalama arz kaybı 2,3 milyon varil olmuştur.⁹⁵ Petrol arzı, küresel ekonominin gereksinimlerinden biri olarak yeterli kaynağa sahip olmayan ülkeler için önemlidir. Yeterli kaynağa sahip olmayan ülkeler güvenilir enerji kaynağı arayışı içerisindeyler.⁹⁶ Enerji arz güvenliği, petrol rezervlerinde dışa bağımlı olan ithalatçı ülkeler için önemlidir. Enerji kaynaklarında dışa bağımlı olan ülkeler, dış ülkelerle işbirliği kurmaktadır.⁹⁷ Bu işbirliği, enerji arz eden, talep eden ve transit ülkeler arasında gerçekleşmektedir.⁹⁸ Transit eden ülke, enerji hatlarının güvenliğini, enerjiyi üreten ülke ise enerjinin kesintisiz şekilde ihraç edilmesini amaçlar.⁹⁹ Enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması ülkeler arasında işbirliğini yaratır. Petrolün kesintisiz olarak dünya pazarlarına ulaştırılması Bab el-Mandeb Boğazı, İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazları, Panama Kanalı ve Trans-Panama Boru Hattı, Malakka Boğazı ve

⁹¹ Pranesh Chandra Saha, *Energy Security and Sustainable Development, Birleşmiş Milletler ESCAP*, <https://www.unescap.org/sites/default/files/energy-security-ap.pdf> (16.12.2019).

⁹² International Energy Agency, *What is Energy Security*, <https://www.iea.org/topics/energysecurity>, (13.12.2019)

⁹³ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.17.

⁹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, *Enerji Güvenliği Ortak Çözüm Arayışları*, Uluslararası Sempozyum 28-29 Nisan 2009, s.30.

⁹⁵ Necdet Pamir, *Enerjinin İktidarı*, İstanbul: Hayykitap , 2016, s.39.

⁹⁶ Elif Uçkan Dağdemir, "Avrupa'nın Birliği'nin Enerji Arz Güvenliği İçin Dış Enerji Politikası Arayışları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, Cilt 8, Sayı 1 (2007), s.248.

⁹⁷ Barış Kınık, *Enerji Arz Güvenliği Açısından Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 23.

⁹⁸ Genelkurmay Başkanlığı, *Türkiye'nin Enerji Stratejisi Ne olmalıdır?* s.28, https://www.msu.edu.tr/saren2/files/sempozyum_yayinlari/Turkiyenin_Enerji_Stratejisi_Ne_Olmalidir_Ocak2006.pdf, (11.1.2019).

⁹⁹ Kolektif, *Enerji Güvenliği: Dünya ve Türkiye Paneli*, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul: İKÜ Yayınları, s.14.

Hürmüz Boğazı üzerinden olmaktadır. Hindistan ve Pasifik Okyanusu'nu birbirine bağlayan Hürmüz Boğazı, petrol taşımacılığının %57'sini üstlenmektedir.¹⁰⁰ Enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması enerjiyi arz eden ve talep eden ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ve işbirliği yaratmaktadır.¹⁰¹ Enerji kaynaklarının uygun fiyatla kesintisiz olarak ihraç edilebilmesi üretici ülkeler tarafından yapılmaktadır.¹⁰² Enerji ihraç eden ve ithal eden ülkeler arasında meydana gelen herhangi bir anlaşmazlık enerji arzında kesintiye yol açmaktadır.¹⁰³ Enerji arzındaki kesinti petrol ticaretini engellemektedir. İhraç eden ülkeler enerji talep güvenliğini, enerji ithal eden ülkeler ise enerji arz güvenliği önemsemektedir. Enerji güvenliği, enerji arz ve talep ilişkisini de içermektedir.¹⁰⁴ Enerji ihracatçısı devletler talep çeşitliliği yoluyla, enerji ithalatçısı devletler ise arz çeşitliliği yoluyla enerji güvenliğini sağlamaktadırlar. Bu açıdan değerlendirildiğinde, enerji güvenliği kavramı "enerji arz güvenliğini" ve "enerji talep güvenliğini" de içermektedir.¹⁰⁵ Bu genişleme sadece arz ve talep güvenliği ile sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda enerjinin küresel piyasalara ulaştırılması enerji güvenliğinin tüm boyutunu oluşturmaktadır.¹⁰⁶ Hiçbir ülke ya da bölge tek başına enerji güvenliğini sağlayamaz. Enerji güvenliği enerjiyi üreten, enerjinin transit geçtiği ve enerjiyi tüketen ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Enerjinin transit geçtiği ülke, enerji hatlarının güvenliğini düşünürken, enerjiyi üreten ülke ise enerjinin uygun fiyatla kesintisiz bir şekilde ihraç edebilmesini düşünmektedir.¹⁰⁷ Enerjide ithalata bağımlı olan ülkeler, enerji çeşitliliğini önemsemektedir.¹⁰⁸ Enerji çeşitliliği, enerjide dışa bağımlılığının azaltılması anlamına gelmektedir. ABD gibi ülkeler, Ortadoğu'ya olan enerji bağımlılığını azaltmaya yönelik olarak ithal ettikleri ülke sayısını

¹⁰⁰ US Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=18991>, (1.12.2019)

¹⁰¹ <http://www.ekodialog.com/Konular/enerji-guvenligi-nedir-turkiyede-enerji-guvenligi.html> (1.12.2019)

¹⁰² Kolektif, 2010, a.g.e, s. 16.

¹⁰³ Işıl Şirin Selçuk, *Küresel Isınma Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Geleceğe Yönelik Enerji Politikaları*, Ankara: Ankara Barosu Yayınları, 2010, s.29

¹⁰⁴ M.Faruk Demir, *Enerji Güvenliği, Diplomasisi, Ekonomisi*, Ankara: Altın Küre Yayınları, 2007, s.23

¹⁰⁵ Ediger, a.g.e., 2007, s.5

¹⁰⁶ Dilek Çetinkaya, Semih Sert, İsmet Çıngı, Ahmet Küçükşahin, *Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Enerji Güvenliği Ortak Çözüm Arayışları Sempozyumu*, İstanbul: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2009, s.31.

¹⁰⁷ Kolektif, 2010, a.g.e, s. 17.

¹⁰⁸ Zha Daojiong Zha, "Energy Interdependence" *China Security*, Cilt 2, Sayı 2, 2006, s.3.

arttırmaktadırlar.¹⁰⁹ Enerjide dışa bağımlılığının azaltılması, devletlerin ulusal güvenlik önceliklerinden biridir.¹¹⁰ ABD'nin enerji güvenliği stratejisi, Ulusal Güvenlik Stratejisi isimli belgede yer almaktadır. Enerji kaynaklarının çeşitlendirmesi, üretici ülkelerle işbirliğinin sürdürülmesi ve Kuzey Kutbu ve Asya bölgelerinde tedarikçi ülkelerle işbirliği içerisinde olunması bu belgede belirtilmektedir.¹¹¹ ABD tüketici ülkelerden biri olarak enerji kaynaklarına ulaşımı enerji arz güvenliğiyle sağlamaktadır.¹¹² ABD enerji bağımlılığının azaltılmasına yönelik olarak kaynak çeşitlendirilmesini, enerji alanında işbirliğini ve birincil enerji kaynaklarına güvenli erişimi hedeflemektedir.¹¹³ Ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ve işbirliği enerji kaynaklarına ulaşım açısından önemlidir.¹¹⁴

Petrol ve kömür başta olmak üzere fosil yakıtların egemenliğine dayanan enerji çağı, uzun yıllar sorunsuz devam etmiş ancak 1973 Petrol Krizi ilk kez enerji kaynakları konusunda bir güvensizlik ortamı yaratmıştır.¹¹⁵

Enerji güvenliğinden bahsederken enerjiden de bahsetmek gerekir. Enerji, ekonomik büyüme ve kalkınmanın unsurlarından biridir. Enerji, ülkelerin uluslararası arenadaki konumlarını, politikalarını ve uygulamalarını etkilemektedir.¹¹⁶ Ülke yöneticileri toplumun ve ekonominin gereksinim duyduğu enerjiyi kesintisiz, güvenilir ve uygun fiyatlarda sağlayabilmeyi amaçlamaktadır.¹¹⁷ Enerji, sanayi, ulaştırma, konut ve tarım olmak üzere pek çok farklı sektör içerisinde yer alan önemli bir kaynaktır.¹¹⁸ Enerji, ülkelerin mal ve hizmet üretimini ve hayat standartlarını dolayısıyla ekonomik gelişimi ve ulusal güvenliği etkilemektedir.¹¹⁹ Pek çok ülke enerji konusuyla ilgili olarak

¹⁰⁹ V. Vivoda, "Diversification of Oil Import Sources and Energy Security: A Key Strategy or an Elusive Objective", *Energy Policy*, Sayı 37, (2009), s. 4617

¹¹⁰ Daojiong, 2006, a.g.m., s.4

¹¹¹ https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf, s.16.

¹¹² https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf, s.17.

¹¹³ Özgür Bora Özkul, *Avrupa Enerji Güvenliğinde Türkiye'nin Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.26.

¹¹⁴ Yavaş, 2012, a.g.e., s.23

¹¹⁵ Ahmet Gürbüz, "Enerji Piyasası İçerisinde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Yeri ve Önemi" *Uluslararası İleri Teknolojiler Sempozyumu*, Karabük, 13-15 Mayıs 2009, s.15.

¹¹⁶ Burcu Yavuz Tiftikçiğil, Çağla Gül Yesevi, *Türkiye'nin Enerji Görünümü Stratejiler ve İlişkiler*, İstanbul: Derin Yayınları, 2015, s.17

¹¹⁷ Necdet Pamir, *Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye*, Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler Bildiriler Kitabı TMMOB 8. Enerji Sempozyumu, 2. Cilt, Ankara: Emo Yayın, 2012, s.57.

¹¹⁸ Hayati Doğanay, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, İstanbul: Özeğitim Yayınları, 1995, s.387.

¹¹⁹ Doğanay, 1995, a.g.e., s.388.

güvenli, sürdürülebilir, çevreye zarar vermeyen ve riski en aza indirmiş enerji politikaları üretmek için çalışmaktadırlar.¹²⁰ Enerji arzında meydana gelebilecek herhangi bir kesinti ekonomik kalkınmayı ve güvenliği olumsuz yönde etkilemektedir.¹²¹ Devletlerin önemle üzerinde durdukları bir konu olan enerji güvenliği, ekonominin, siyasetin ve askeri güvenliğin bir parçasıdır ve ulusal güvenlik ile ilişkilendirilmektedir.¹²² Temel enerji kaynaklarına güvenli erişim, devletlerin ulusal güvenliklerinin bir parçası olmuştur.¹²³ Güvenlik, ulusal güvenliğin bir parçası olarak askeri, ekonomik, fiziksel ve buna benzer birçok konuyu içinde barındıran bir kavramdır. Güvenlik kavramı tehdit kavramıyla açıklanmaktadır.¹²⁴ Devletlerin ulusal güvenliklerini sağlamalarında, enerji kaynaklarına güvenli bir şekilde ulaşım önem arz etmektedir.¹²⁵ Ortadoğu'da enerji güvenliğinin sağlanması yani makul fiyattaki enerjiye kesintisiz olarak ulaşılması bölgenin güvenliğine bağlıdır.¹²⁶ Ulusal güvenlik; devletler için siyasi, sosyal, dış politik, ekonomik ve askeri çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi anlamına gelmektedir.¹²⁷ 2014 yılında “Avrupa Enerji Güvenliği” yayınlandığı sırada AB’nin Rus gazına bağımlılığı yüzde 39’dur. Avrupa, bu enerji bağımlılığını azaltılmak için kaynak/tedarik çeşitlendirilmesine gerek duyduğunu belirtmiştir.¹²⁸ Aslında enerji güvenliğinin ülkeler arasında yarattığı bağımlılık olgusu günümüzde işbirliğini ön plana çıkarmıştır.¹²⁹ Hiçbir ülke ya da bölge tek başına enerji güvenliğini sağlayamaz. Bu yüzden enerji güvenliği, üreticilerle tüketicilerin karşılıklı bağımlılıklarını içermektedir. Ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ve işbirliği enerji

¹²⁰ Yavuz Tiftikçigil, Yesevi, 2015, a.g.e., s.2.

¹²¹ Leman Erdal, Ethem Karakaya, “Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Ekonomik, Siyasî ve Coğrafi Faktörler”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Sayı , (2012), 107-136.

¹²² Yerkinay Ongarova, "Kazakistan'ın çok yönlü Enerji Politikası ve Hazar Denizi", *Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, Cilt 21, Sayı 3, (2018), s.10.

¹²³ Yavuz Tiftikçigil, Yesevi, 2015, a.g.e., s.2.

¹²⁴ Azime Telli, *Rusya- Ukrayna Krizinin Enerji Güvenliğine Etkileri*, Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi, Bilge Adamalar Stratejik ve Uygulama Merkezi, 2014, s.369.

¹²⁵ Özkul, 2009, a.g.e., s.26.

¹²⁶ Özkul, 2009, a.g.e., s.27.

¹²⁷ Kerem Alkın, Fuat Gülel, *Dünya Ekonomisinde Yönelik Global Tehditler; Dünyada Güvenlik ve Tehdit Kavramının Kavramının Evrimi ve Global Güvenlik İçinde Ulusal Güvenlik Perspektifi*, İstanbul: Ticaret Üniversitesi, 2006, s.11.

¹²⁸ Emre İşeri, "Türkiye Rusya Doğal Gaz Ticari İlişkilerinde Asimetrik Bağımlılık", *Journal*, Sayı 5, (2015), s.36.

¹²⁹ Yerkinay, 2018, a.g.m., s.11

kaynaklarına ulaşım açısından önemlidir.¹³⁰ Enerji güvenliğinin sağlanmasındaki bir diğer önemli nokta da çeşitlendirmeye ilişkindir. Enerjinin kullanılabilirliği açısından kaynak çeşitliliği de önem arz etmektedir.¹³¹ Kaynak çeşitliliği, alternatif enerji kaynaklarının bulunması anlamına gelmektedir. Enerji güvenliğinin sağlanması için ülkeler, tedarik kaynaklarını yani tedarikçi ülke sayısını arttırmaktadır.¹³² Kaynak çeşitliliği, enerji alanında gaz veya petrol bağımlılığını en aza indirilmesini mümkün kılmaktadır.¹³³ Örneğin Çin gibi ülkeler, gittikçe artan enerji taleplerini karşılayabilmek için enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini öngörmektedir.¹³⁴ Kaynak çeşitliliği özellikle ithalata bağımlı olan ülkeler açısından önem arz etmektedir. Örneğin ABD başta olmak üzere, pek çok OECD üyesi ülke enerji kaynakları açısından ithalata bağımlıdır. ABD, tükettiği petrolün yaklaşık % 53'ünü ithal etmekte ve ithalatını Kanada, Meksika, Venezuela ve Suudi Arabistan gibi ülkelere yapmaktadır.¹³⁵ Türkiye'de enerji kaynakları açısından (petrol ve doğal gaz olmak üzere) enerji ithalatına bağımlı ülkelere biridir. Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı verilerine göre, ülkemizin toplam enerji talebinin yaklaşık %27'si yerli kaynaklardan kalan bölümü çeşitlilik arz eden ithal kaynaklardan karşılanmaktadır.¹³⁶ Gaz ve petrol olmak üzere enerjide ithalata bağımlılığının azaltılması ancak kaynak çeşitliliğinin artırılması ve alternatif enerji kaynaklarına ulaşılması ile mümkündür.¹³⁷

Enerji güvenliği uluslararası ilişkilerde her zaman etkili olmuştur. Küresel enerji talebindeki artış günümüzde enerji güvenliğinin önemini daha da artırmıştır.¹³⁸ Enerji güvenliği kavramı ilk kez kömür sorunuyla birlikte 1865 yılında İngiltere'de ortaya çıkmıştır. İngiltere II. Dünya savaşı sonuna kadar dünya liderliğini sürdürmüştür.¹³⁹ Kömür sorunundan sonra 1973'de yaşanan petrol ambargosu ile birlikte enerji

¹³⁰ Yavaş, 2012, a.g.e., s.23

¹³¹ Çetinkaya, Sert, Çıngı, Küçükşahin, a.g.e., 2009, s.31

¹³² Einari Kisel, Arvi Hamburg, Mihkel Harm, Ando Leppiman, Mart Ots. "Concept for Energy Security Matrix". *Energy Policy*, Volume 95, Sayı 1, (2016), s.8

¹³³ Pamir, 2012, a.g.e., s.59

¹³⁴ Abdurrahman Satman, *Dünya'da Enerji Kaynakları*, Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006, s.47.

¹³⁵ http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_73100.pdf . (11.01.2019).

¹³⁶ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa. (11.01.2020).

¹³⁷ Kisel, Hamburg, Harm, Leppiman, Ots, 2016, a.g.m., s.8

¹³⁸ Harp Akademileri Komutanlığı, Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları, Uluslararası Sempozyum, 28-29 Nisan 2009, İstanbul, Türkiye, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2009.s.12.

¹³⁹ Ediger, a.g.e., 2007, s.5

kaynakları konusunda güvensizlik ortamı oluşmuştur.¹⁴⁰ Enerji güvenliğinin tanımı üzerinde uluslararası arenada fikir birliği yoktur. Enerji güvenliği son 10 yıldır akademik ve siyasi tartışmalarda dikkat çeken bir konudur. Enerji güvenliğine ilişkin tartışmalar 1970'lere kadar gitmektedir. 1970 lerden itibaren petrole bağımlılık birçok ekonomik, sosyal ve siyasi sorunu da beraberinde getirmiştir. 1973 petrol krizi sonrası devletler enerjide ithalat bağımlılığını azaltmışlardır.¹⁴¹ Çeşitli kuruluşların farklı enerji güvenliği tanımları bulunmaktadır. Asya Pasifik Enerji Merkezi, enerji güvenliğini sürdürülebilir ve makul fiyattaki enerji arzına ulaşılabilirlik olarak tanımlamaktadır.¹⁴² Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, enerji güvenliğini çeşitli formdaki enerjiye yeterli miktarda ve makul fiyatlarda çevreye zarar vermeden ulaşılabilirlik olarak tanımlamaktadır.¹⁴³ Avrupa Birliği enerji güvenliğini, çevreye zarar vermeden kesintisiz olarak tüm tüketiciler için makul fiyatta erişim olarak ifade etmektedir.¹⁴⁴ Enerji güvenliği tanımlamalarının birçoğu enerjinin çevreye zarar vermeden kesintisiz olarak ulaşılabilirliğine odaklanmaktadır. Enerji güvenliği literatürüne baktığımızda enerji güvenliğinin arz güvenliği ile ilişkilendirildiğini görmekteyiz. Arz güvenliği, enerjinin küresel piyasalara ulaştırılması sürecinde güvenliğin sağlanması ile ilgilidir.¹⁴⁵ Enerji arz güvenliği, Türkiye gibi net enerji ithalatçısı olan ülkeleri ilgilendiren bir kavramdır.¹⁴⁶ Türkiye'nin enerji güvenliğinde hem fiziki hem de ekonomik güvenlik söz konusudur. Fiziki boyutunda ise enerjinin dünya piyasalarına ulaştırılması söz konusudur. Ekonomik boyutunda ise enerjinin maliyeti ve fiyatından söz edilebilir.¹⁴⁷ Enerji güvenliğinde iki farklı yaklaşım vardır. Bu yaklaşımlardan birincisi enerjiye, ikincisi ise güvenliğe ağırlık vermektedir. Enerji güvenliğinin enerji ağırlıklı tanımında, enerji kaynaklarının bulunabilirliği, erişilebilirliği ve kabul edilebilirliği vardır. Enerji

¹⁴⁰ Durmuş Dünder, *Enerji Güvenliği: Dünya ve Türkiye Paneli*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, Golden Medya Matbaacılık, 2010, s.41.

¹⁴¹ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.17.

¹⁴² Asia Pacific Energy Research Centre, A Quest for Energy Security in the 21st Century, www.ieej.or.jp/aperc/2007 (12.01.2020).

¹⁴³ https://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/environment-energy/sustainable_energy/world_energy_assessmentenergyandthechallengeofsustainability.html (11.12.2019).

¹⁴⁴ Energy Security and Sustainable Development in Asia and the Pacific 2008. UN Economic and Social Commission for Asia and Pacific, <http://www.unescop.org/sites/default/files/energy-security-ap.pdf>. (12.01.2020).

¹⁴⁵ Gülen Gürcan; 2012, "*Enerji Güvenliği nedir?*", [http:// www. Cleanglobe.com.tr/pdf/27pdf](http://www.Cleanglobe.com.tr/pdf/27pdf) (11.12.2019).

¹⁴⁶ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.1.

¹⁴⁷ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.10.

güvenliğinin güvenlik ağırlıklı tanımında, enerjinin arama, geliştirme, üretim, iletim, çevrim, dağıtım, pazarlama ve tüketim ağına yönelik her türlü saldırıya karşı fiziki olarak korunması vardır.¹⁴⁸ Enerji güvenliğini daha geniş kapsamda ifade etmek gerekirse, enerji güvenliği, enerjinin üretim, tüketim ve dağıtım sürecinde sürdürülebilirliğin sağlanarak enerjiye yeterli miktarda, makul fiyatta ve çevreye zarar vermeden kesintisiz olarak ulaştırılmasıdır.¹⁴⁹ Kalicki, enerji güvenliğini, çeşitlendirilmiş enerji kaynaklarının (petrol ve gaz) yeterli ve güvenilir bir şekilde tedarik edilerek piyasalara ulaştırılması olarak ifade etmektedir.¹⁵⁰ Dünya petrol üretiminde 2626 bin varil ile Venezuela birinci sırada yer alırken, ikinci sırada günlük 12704 bin varil ile ABD, üçüncü sırada günlük 12014 bin varil ile Suudi Arabistan, dördüncü sırada 10980 bin varil ile Rusya bulunmaktadır. Türkiye'nin 2018 yılında ithal ettiği doğal gazın tedarikçi ülkelere göre dağılımına bakıldığında genel olarak %57,4 Rusya, %17,6 İran, ve % 6,9 Azerbaycan olarak gerçekleştiği görülmektedir.¹⁵¹

Enerji güvenliğini, makul fiyattaki enerji kaynaklarına kesintisiz olarak ulaşılabilirlik olarak tanımlamaktadır.¹⁵² Bir başka tanımda enerji güvenliği, arz kaynakları ile çeşitlendirilmiş, güvenilir, temiz ve yeterli bir miktardaki enerjinin uygun fiyatlarda temin edilmesidir.¹⁵³ 1970 li yıllarda devletler, enerji güvenliği kapsamında enerji arzında dışa bağımlılığı azaltma amacındaydılar. Fransa, Japonya ve Güney Kore gibi enerji kaynağı bakımından zengin olmayan ülkeler ulusal enerji güvenliğine odaklanmaktadır.¹⁵⁴

Enerji güvenliği sadece tek bir tarafı bağlayan bir durum değildir. Günümüzde ülkeler enerji açısından bağımsız değildirler.¹⁵⁵ Hiçbir ülke ya da bölge tek başına enerji güvenliğini sağlayamaz. Bu yüzden enerji güvenliği, üreticilerle tüketicilerin karşılıklı bağımlılıklarını içermektedir. Enerji güvenliği, enerji arz eden, talep eden ve enerjiyi

¹⁴⁸ Ediger, a.g.e., 2007, s.3

¹⁴⁹ Durmuş Dünder, Müge İşeri, Necdet Pamir, *Enerji Güvenliği: Dünya ve Türkiye*, İstanbul: Kültür Üniversitesi Yayınları, 2010, s.47.

¹⁵⁰ David Goldwyn, Jan Kalicki, *Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy*, 2005, s.15.

¹⁵¹ <https://tr.sputniknews.com/infografik/201904221038839088-turkiye-gaz-enerji-ithalat-iran-rusya-azerbaycan-katar/> (23.12.2019)

¹⁵² <https://www.iea.org/areas-of-work/ensuring-energy-security> (12.01.2019)

¹⁵³ Bircan Dokuzlar, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz (Orta Asya'dan Avrupa'ya)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s.32

¹⁵⁴ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.7.

¹⁵⁵ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.8.

transit eden ülkeler dahil olmak üzere bütün tarafları ilgilendiren bir konudur.¹⁵⁶ Enerji güvenliği kavramında, enerji ithalatçısı devletler talep çeşitliliği yoluyla, enerji ithalatçısı devletler ise arz çeşitliliği yoluyla enerji güvenliğini sağlamaktadırlar.¹⁵⁷

Enerji güvenliği kavramı, diğer bir açıdan, enerji kaynaklarının ülkeler için önemini ifade etmektedir.¹⁵⁸ Enerji güvenliğinin temel amaçlarından biri güvenilir bir enerji kaynağı bulmak ve bu kaynağa en az riskle ulaşmaktır.¹⁵⁹ Ülkeler için enerji güvenliği, güvenli enerji temini demektir. Enerji güvenliğinde enerji kaynaklarının çıkartıldığı ve üretildiği bölgelerin güvenliği önemlidir.

Enerji güvenliği, enerji kaynaklarının ulaşılabilir ve ihtiyaca cevap verecek şekilde güven altında olmasını ifade eder.¹⁶⁰ Ülkeler için enerji güvenliği, güvenli enerji temini demektir. Enerji güvenliğinin kuşkusuz en önemli boyutu, enerji kaynaklarının çıkartıldığı veya üretildiği bölgelerin güvenliğine ilişkindir. Enerji güvenliği literatürüne baktığımızda bu kavramın petrol kaynaklarının güvenliği sorunu olduğu anlaşılmaktadır. Petrol, enerji güvenliği politikasının temel noktasından biridir. Enerji güvenliği petrol arzına yönelik tehditlerin azaltılması ve krizlerin önlenmesini amaçlamaktadır.¹⁶¹ Enerji güvenliği kavramı, petrol ve Ortadoğu'nun istikrarı ile ilgili bir konudur. Ortadoğu'da enerji güvenliğinin sağlanması yani makul fiyattaki enerjiye kesintisiz olarak ulaşılması bölgenin güvenliğine bağlıdır.

Güvenlik kavramı askeri, ekonomik, fiziksel ve buna benzer birçok konuyu içine alan karmaşık bir kavramdır. Güvenlik kavramı tehdit kavramıyla açıklanmaktadır.¹⁶² Güvenlik olgusu, enerji güvenliği kavramında önem arz etmektedir. 1990 lı yıllardan itibaren güvenlik tanımlamalarında artan ölçüde kullanılmaya başlayan kavramlardan biri de enerji güvenliği kavramıdır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, enerji güvenliği Nato'nun yeni görevlerinden biri olarak belirtilmiştir. Enerji güvenliği, Nato'nun yeni stratejik konseptinden biri olarak enerji tedarikinin sağlanması, transit geçiş bölgeleri ve

¹⁵⁶ Sevim, 2009, a.g.m., s.93.

¹⁵⁷ Sevim, 2012, a.g.m., s.4386.

¹⁵⁸ Özkul, 2009, a.g.e., s.26.

¹⁵⁹ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.13.

¹⁶⁰ Francoise Nicolas, François Godment, TuizoYakushiji, *An Overview Of Options Andchallenges, Asia and Europe. Cooperating for Energy Security: A CAEC Task Force Report*, 2004, s.11.

¹⁶¹ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.3.

¹⁶² Telli, 2014,a.g.e., s.369.

enerji hatlarının korunması adına müttefik ülkeler arasında dayanışma ve işbirliğinin gerçekleştirilmesini öngörmektedir.¹⁶³

Enerji güvenliği kavramı üzerine uluslararası arenada ortak bir fikir birliği yoktur. Dünya Enerji Ajansı tarafından enerji güvenliği, çeşitli formlardaki enerjinin, erişebilir maliyette, kolaylıkla ulaşılabilir ve çevreye zarar vermeden sürdürülebilir şekilde elde edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Avrupa Komisyonu (2000) tarafından enerji güvenliği, tüm tüketicilerin enerji ürünlerine makul bir fiyat üzerinden kesintisiz erişimi olarak tanımlanmaktadır. Pamir'e göre enerji güvenliği, enerji kaynaklarını uygun fiyatlardan temin etmek ve çeşitlendirilmiş kaynaklardan sağlayabilmek ve verimli kullanmak olarak tanımlanabilir. Bir diğer tanımlamada, enerji güvenliği enerji kaynaklarının kesintisiz, güvenilir, ucuz, temiz ve çeşitlendirilmiş kaynaklardan sağlanması demektir. Enerji güvenliğinde makul fiyat ve enerjiye kesintisiz olarak en az riskle ulaşılabilirlik enerji güvenliğinin ana parametreleridir. Enerji güvenliğinin temelinde enerjinin bulunabilir ve elde edilebilir olması bulunmaktadır.

Tanımlamaların birçoğunda enerji güvenliği, arz güvenliği ile ilişkilendirilmektedir. Çünkü enerji kaynaklarının arzı, enerji güvenliğinin temel unsurlarından biridir. Enerji güvenliğini arz güvenliği olarak ifade eden tanımlar, enerji güvenliğinin sadece net ithalatçısı ülkeler için geçerli bir kavram olduğunu öne sürmektedirler.

Enerji güvenliği kavramı giderek genişlemektedir. Önceden enerji güvenliği, petrol arz kesintisi ile ilgiliyken şimdi buna doğal gazın güvenilirliği, yenilenebilir enerji kaynaklarının güvenilirliği ve nükleer enerji güvenilirliği de eklenmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı tarafından enerji güvenliği makul fiyattaki enerji kaynaklarına kesintisiz olarak ulaşılabilirlik olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁴ Uluslararası Enerji Ajansı, enerji güvenliği tanımı içerisine ekonomik gelişme ve çevrenin korunmasını da dahil etmiştir. Bu tanıma göre enerji güvenliği, ekonomi, ekoloji ve enerji arasındaki dengeden oluşmaktadır.¹⁶⁵

¹⁶³ http://www.nato.int/docu/review/2011/Climate-Action/Energy_Security/TR/index.htm (10.12.2019)

¹⁶⁴ <https://www.iea.org/topics/energy-security> (12.12.2019)

¹⁶⁵ Necdet Pamir, *Kafkaslar ve Hazar Havzası'ndaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri*, Konulu Sempozyum, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 2006, s. 10.

Aslında enerji güvenliği sadece enerji kaynağının temini değildir, aynı zamanda farklı boyutları olan bir kavramdır. Enerji güvenliği kavramı ile ilgili olarak iki farklı yaklaşımdan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi enerjiye, ikincisi güvenliğe odaklanmaktadır. Enerji odaklı yaklaşımda, enerjinin bulunabilirliği, erişilebilirliği ve kabul edilebilirliğinden bahsedilmektedir. Güvenlik odaklı yaklaşımda, enerjinin arama, üretim, taşıma, dağıtım ve pazarlama gibi durumlarda yaşanabilecek her türlü saldırıya karşı fiziksel korunma dikkati çeker.¹⁶⁶

Petrolün, güvenliğin bir unsuru olarak değerlendirilmesinden dolayı enerjinin dünya piyasalarına ulaştırılmasında taşıma hatlarının güvenliği, enerji güvenliğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Petrolün bulunması bölgesel dengeleri değiştirerek küresel rekabeti arttırdı.¹⁶⁷ Petrol, Ortadoğu'da önemli bir gösterge olarak zengin ülkelerin ekonomisine önemli bir avantaj sağladı.¹⁶⁸

Enerji üretim, iletim ve dağıtım sistemlerine yönelik terörist saldırılar, ambargolar, grev ve lokavtlar, iç savaş, işgaller ve meteorolojik olaylar enerji güvenliğini tehdit etmektedir.¹⁶⁹

Enerji güvenliği literatürüne baktığımızda, bu kavram petrol kaynaklarının güvenliği ile ilişkilendirilmektedir. Petrol, enerji güvenliği politikalarının temel noktasını oluşturmaktadır. 1973'de kurulan Uluslararası Enerji Ajansı enerji güvenliğini sağlamak adına petrol arzına yönelik tehditlerin azalması ve krizlerin önlenmesini hedeflemektedir. Enerji güvenliği, ülkelerin güvenilir ve kesintisiz ulaşabilecekleri enerji arzına sahip olmalarını gerektirir.¹⁷⁰

Enerji güvenliğınden bahsederken kaynak çeşitliliğinden de bahsetmek gerekir. Kaynak çeşitliliğı enerji güvenliğinin temel unsurlarından biridir. Kaynak çeşitliliğinin artırılması yani alternatif enerji kaynaklarının bulunması enerji güvenliğinin sağlanması için gereklidir.

¹⁶⁶ Ediger, a.g.e., 2007, s.3

¹⁶⁷ Pappe, 2009, a.g.e., s. 66.

¹⁶⁸ Pappe, 2009, a.g.e., s.67

¹⁶⁹ Fahri Akbaş, Emre Ürün, "Enerji Güvenliğı: Bölgesel Enerji Merkezi Türkiye", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2016), s.104.

¹⁷⁰ Dündar, İşeri, Pamir, 2010, a.g.e., s.46.

Aslında enerji güvenliği sadece enerji kaynağının temini ile ilgili değildir. Geleneksel enerji güvenliği, petrolün arzına ve fiyatlarına odaklanmaktadır. Geleneksel enerji güvenliğinin temel noktasını petrol fiyatlarının istikrarı oluşturmaktadır. Aslında enerji güvenliği sadece enerji kaynağının temini ile ilgili değildir.¹⁷¹ 1970 li yıllarda devletler, enerji güvenliği kapsamında enerji arzında dışa bağımlılığı azaltmayı amaçlamaktaydılar. Fransa, Japonya ve Güney Kore gibi enerji kaynağı bakımından zengin olmayan ülkeler ulusal enerji güvenliğine odaklanmaktadır.¹⁷²

Enerji güvenliği, enerji üreten, tüketen ve transit ülkeleri ilgilendiren bir kavramdır. Enerji güvenliği enerji üreten ve tüketen ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık yaratmaktadır. Enerji güvenliği, tüketici ülkeler için enerji ürünlerine makul bir fiyatta kesintisiz olarak erişimdir. Yergin, enerji ihraç eden ülkelerin ihracatları için talep güvenliğinin sürdürülmesine odaklandıklarını belirtmektedir. Yergin, enerji arz güvenliği ve enerji talep güvenliğinin, ülkelerin enerji güvenliklerinde önem arz ettiğini belirtmiştir.¹⁷³

Enerji güvenliği, enerji politikalarının vazgeçilmez unsurlarından biri olarak demokrasi, insan hakları, teröre karşı mücadele ve serbest piyasa ekonomisi gibi dış politika amaçlarının gerçekleştirilmesinde önemli bir araçtır.

Enerji sorunlarının çözümlenmesinde ve enerji stratejilerinin geliştirilmesinde enerji politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Devletler enerji politikaları aracılığıyla uygun fiyattaki enerji kaynaklarına çevreye ve ekonomiye zarar vermeden ulaşmaya çalışmaktadırlar.¹⁷⁴ Enerji kaynaklarının bulunabilirliği, enerji arzının sürekliliği ve enerji kaynaklarına uygun fiyatta ulaşılabilirlik devletler için istikrarlı bir ekonomi ve sosyal kalkınmanın unsurudur.¹⁷⁵ Başka deyişle enerji politikaları ile enerji üretiminin kesintisiz, güvenli, ucuz, temiz, kaliteli ve sürdürülebilir biçimde olması ve kaynakların çeşitlendirilmesi hedeflenmektedir.¹⁷⁶ Enerji güvenliği ile ulusal güvenlik arasında

¹⁷¹ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.7.

¹⁷² Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e.,s.17

¹⁷³ Yergin, 2006, a.g.m., s.69.

¹⁷⁴ Hasan Saygın, "Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları", *Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, Uluslararası Sempozyum 28-29 Nisan 2009, İstanbul, 2009, s.178

¹⁷⁵ Daojiong , 2006, a.g.m., s.4

¹⁷⁶ Pamir, 2012, s.55

yakın bir ilişki bulunmaktadır.¹⁷⁷ Hızla artan küresel enerji talebi ve enerji güvenliğine ilişkin sorunlar nedeniyle günümüzde enerji güvenliğinin önemi daha da artmıştır.¹⁷⁸ Enerji güvenliği kavramı ilk kez kömür sorunu kavramıyla 1865 yılında İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Kömür sorunun ardından özellikle 1973’de yaşanan petrol ambargosu ile birlikte enerji kaynakları konusunda güvensizlik ortamı oluşmuştur.¹⁷⁹ Son 10 yıldır enerji güvenliği akademik ve siyasi tartışmalarda dikkat çeken bir konudur. Enerji güvenliğine ilişkin tartışmalar 1970’lere kadar gitmektedir. 1970’lerden itibaren petrole bağımlı olan ülkeler, ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan pek çok sorun yaşamıştır. Özellikle 1973 petrol krizinden sonra devletler enerjide ithalat bağımlılığını azaltmaya yönelik olarak enerji güvenliği politikaları geliştirmişlerdir.¹⁸⁰ 1974 Petrol ambargosundan sonra, petrolün fiyatı 2 dolardan 8 dolara yükselmiştir. 1980 yılında II. petrol krizi yaşanarak petrolün varil fiyatı 8 dolardan 20 dolara çıkmıştır.¹⁸¹ Enerji ihracat eden ülkeler ise istikrarlı bir enerji piyasası üzerinden güvenilir enerji talebi arayışı içerisindeyler.¹⁸² Enerji güvenliğinin ekonomik izahı zamanla değişmiştir, enerji güvenliği sorunu petrol ithalatına bağımlılıkla eşit tutulmaktadır.¹⁸³

En fazla petrol üreten ülkelerin bulunduğu Ortadoğu bölgesi, talep ve arz güvenliğini enerji güvenliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedirler.¹⁸⁴ Dolayısıyla enerji güvenliği kavramı, enerji kaynaklarının ülkeler için önemini ifade etmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler mevcut enerji kaynaklarıyla enerji arzındaki değişikliklerle baş edebilmektedirler. Zengin enerji kaynaklarına sahip ülkeler ise ulusal menfaatleri doğrultusunda, ülkelerle işbirliği içerisinde girme yoluyla etkilerini

¹⁷⁷ Sevim, 2013, a.g.m., s.3.

¹⁷⁸ Saygın, 2009, a.g.e.,s.179.

¹⁷⁹ Dündar, İşeri, Pamir, 2010, a.g.e., s.41.

¹⁸⁰ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.9.

¹⁸¹ Vural Altın, *Dünya ve Enerji*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Mart 2013,s.156.

¹⁸² Energy Security and Sustainable Development in Asiaandthe Pacific, 2008. UN Economic and Social Commission for Asia and Pacific. <https://www.unescap.org/resources/energy-security-and-sustainable-development-asia-and-pacific> (11.10.2019)

¹⁸³ Necdet Pamir, *Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye, Stratejik Analiz*, İstanbul: Asam Yayınları, 2007, s.45.

¹⁸⁴ Cenk Pala, “21. Yüzyıl Dünya Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 9, Sayı 1, (2003), s.12.

artırmaktadırlar.¹⁸⁵ Daha az kaynağa sahip olan ülkeler ise, güvenilir enerji arzı arayışı içerisinde dirler.¹⁸⁶

1.3. Enerji Güvenliğinin Tarihi Gelişimi

Tarih boyunca ekonomik yaşamın en vazgeçilmez öğelerinden birisi olan enerjinin, dünya ekonomisi üzerindeki etkisinin en belirgin şekli, petrol krizleri üzerinde olmuştur. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) özellikle büyük petrol tüketicisi ülkeler tarafından petrol krizine yönelik tepkilerin sonucunda kurulmuştur.¹⁸⁷ Uluslararası Enerji Ajansı, enerji güvenliği, ekonomik gelişim ve çevresel bilinç ile ilgili alanları bir araya getirmektedir. Petrol arzındaki kesintilere karşı kolektif tedbir amacını güden 29 üye ülkeden oluşan IEA'ya göre enerji güvenliği, petrolde makul fiyat ve enerji kaynaklarına kesintisiz ulaşılabilirlik anlamına gelmektedir.¹⁸⁸

Uluslararası Enerji Ajansı özerkliğe sahip bir teşkilat şeklinde, Kasım 1974'te 17 ülkenin temsilcileri (Washington Konferansı ülkeleri, Fransa hariç), OECD ve Avrupa Toplulukları işbirliğinde kurulmuştur.¹⁸⁹ Uluslararası Enerji Ajansı, OECD'nin yapısı içerisinde siyasi ivmenin devam etmesini esas alan özerk bir ajanstır. Örgüt 1974'ten beri, yürütme kurulu, idari komite ve sekretarya organları ile tutarlı bir örgütsel sistem içerisinde çalışmaktadır. Ayrıca, OECD'nin 24 üyesinden 23'ü ile birlikte enerji işbirliği programını yürütmektedir.¹⁹⁰ IEA'nın temel amaçlarından biri de, enerji güvenliğini sağlayarak krize yol açabilecek olası enerji politika sorunlarını yönetmektir.¹⁹¹ OECD bir taraftan mali istikrarı korurken, diğer taraftan dünya ekonomisinin gelişimine katkıda bulunmayı, sürdürülebilir ekonomiyi ve istihdamı artırıp üye ülkelerin yaşam standardını yükseltmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, üye

¹⁸⁵ Finansal Kriz: Güvenlik Açısından Bedeli, <https://www.nato.int/docu/review/2009/FinancialCrisis/TR/index.htm> (12.12.2019)

¹⁸⁶ Naci Bayraç, "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, (2007), s.134.

¹⁸⁷ Cenk Pala, "Uluslararası Enerji Ajansı(IEA)'nın Kökenleri", *Ekonomik Yaklaşım*, 1993, Cilt 4, Sayı 9, s.69.

¹⁸⁸ International Energy Agency, *What is Energy Security*, 2015, <https://www.iea.org/topics/energysecurity/subtopics/whatisenergysecurity>. (11.6.2016)

¹⁸⁹ International Energy Agency, *The History of the IEA 1974-1994*, IEA the First 20 Years, Vol. I, Origins and Structure, 1994, <https://www.iea.org/media/aboutus/1ieahistory.pdf>, s.318, (10.6.2016)

¹⁹⁰ Richard Scott, *International Energy Agency, The History of the IEA 1974-1994*, IEA the First 20 Years, Vol. I, Origins and Structure, OECD/IEA, 1994, s.319

¹⁹¹ Scott, a.g.e., s.321

olmayan ülkelerin de uluslararası yükümlülöklere uygun olarak çok taraflı ve ayrımcı olmayan bazda dünya ticaretinin genişlemesine katkıda bulunduğu bir gerçektir. Avrupa Toplulukları Komisyonu, OECD çalışmalarında yer almaktadır.¹⁹²

OECD, II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'nın harap ekonomisini canlandırmak ve olası Sovyet genişlemesine karşı ekonomik bir tampon olarak hareket etmek adına, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (1947-1960) ardılı olarak kurulmuştur.¹⁹³ Eylül 1961'de OEEC'nin yerini OECD almıştır. 14 Aralık 1960'da 20 ülke Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü Sözleşmesi'ni imzalamıştır.¹⁹⁴

İngiliz donanmasının amirali Winston Churchill, 1. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde tarihi bir karar alarak İngiliz donanmasındaki gemilerin güç kaynağını kömürden petrole değiştirmiştir.¹⁹⁵ 20. yüzyılın ilk yarısında, 2. Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasıyla enerji güvenliği kavramı genel olarak askeri yakıtların temini ile yakından ilişkiliydi. Ordular için petrolün önemi savaş sonrası dönemde azalmadı ama petrol, sanayileşmiş toplumlar için daha da önem kazandı. Sanayileşmiş ülkelerin çoğu kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli petrol üretemediler. Gelişmekte olan ülkelerin bir çoğu ekonomik kalkınma ve politik istikrar için petrol ihracat gelirlerine bağımlı hale gelmiştir.¹⁹⁶

Enerji politikası, ulusal güvenliğin 'askeri olmayan' bir bileşeni olarak kategorize edilmiş olmasına rağmen, Basra Körfezi'ndeki petrol üreten devletler için istikrarın sağlanması ve deniz şeritlerinin savunulması, uluslararası işbirliğini gerektirmektedir.¹⁹⁷ 2. Dünya Savaşı'nın sonlanması ile birlikte, Avrupa'nın devlet liderleri, Avrupa kıtasında, öncelikle Batı Avrupa'da, daimi barışı tesis etme çabalarına

¹⁹² Scott, 1994, a.g.e., s.329

¹⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, <http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-ve-kalkinma-teskilati.tr.mfa>, (9.6.2016)

¹⁹⁴ Organization for Economic Cooperation and Development, *List of OECD Member countries - Ratification of the Convention on the OECD*, <http://www.oecd.org/about/membersandpartners/list-oecd-member-countries.htm>, (11.6.2016)

¹⁹⁵ Yergin, 2006, a.g.m., s.68.

¹⁹⁶ Aleh Cherp, Jessica Jewell, *The Three Perspectives On Energy Security: Intellectual History, Disciplinary Roots And Potential For Integration*, Current Opinion in Environmental Sustainability, 2011, s.1; Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, Newyork: Simon & Schuster, 2011.

¹⁹⁷ Michael E. Brown, *Grave New World: Security Challenges in the 21st Century*, Washington: University Press, 2003, s.157.

girişti. Robert Schuman, Mayıs 1950’de, Jean Monnet’in tasarısını dayanak alarak, Avrupa’nın tüm ülkelerine hitaben, kömür ve çelik üretimindeki süreçleri karar bağımsızlığı olan devletler üstü bir teşkilata devretmeyi teklif etti. Bir yıl içerisinde, 18 Nisan 1951’de altı kurucu üye Paris Antlaşması’nı imzaladı. Avrupa’nın ilk uluslararası topluluğu olan ‘Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’ oluşturuldu. Ekonomik çıkarların birleşme yönünde sevk edilmesi temelinde birlikte çalışmak için Almanya’ya teklif edilen ‘Schuman Deklarasyonu’ oluşturuldu¹⁹⁸ Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’nün (OECD) temel görevlerinden biri de sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, istihdamı ve üye ülkelerde yaşam standardını yükseltmek için politikalar tasarlamak, mali istikrarı korumak ve böylece dünya ekonomisinin gelişimine katkıda bulunmaktır. Üyelerinin ekonomik genişlemesinin yanı sıra ekonomik kalkınma sürecinde üye olmayan ülkelere de katkıda bulunarak, uluslararası yükümlülüklerine uygun olarak çok taraflı, ayrımcı olmayan bir şekilde dünya ticaretinin genişlemesine destek vermektedir.¹⁹⁹ Enerjide uluslararası işbirliği temelinde, artan ihtiyacı karşılamak ve enerji planlamasını koordine etmek amacıyla 21 katılımcı ülke için bir forum olarak 1974 yılında Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) kuruldu.²⁰⁰

1977’de IEA Yürütme Kurulu tarafından kabul edilen prensipler şu şekildedir; petrol kaynaklarının kendi kendine yeterliliği için ortak bir seviye geliştirilmesi, acil durumlar için ortak bir talep kısıtlama tedbirinin oluşturulması, acil durumlarda mevcut petrol tahsisi için tedbirlerin uygulanması, uluslararası petrol pazarında bilgi sisteminin geliştirilmesi ve uluslararası petrol şirketleri ile istişare için bir çerçevenin geliştirilmesi, petrol ithalatına olan bağımlılığın azaltılması için uzun vadeli bir işbirliği programının geliştirilmesi ve uygulanması.²⁰¹ Ekim 1977’de Uluslararası Enerji Ajansı bakanları tarafından, üye ülkelerin enerji politikalarının güçlendirilmesini teşvik etmek için enerji politikasının oniki prensibi kabul edilmiştir. Bu prensipler, yerli enerji kaynaklarını geliştirmek, düşük enerji talebini genişletmek ve yeni enerji teknolojileri geliştirmek

¹⁹⁸ European Commission, *Robert Schuman: The Architect of the European Integration Project*, http://europa.eu/about-eu/eu-history/founding-fathers/pdf/robert_schuman_en.pdf, (4.5.2017).

¹⁹⁹ Uluslararası Enerji Ajansı, *The History of the IEA 1974-1994, IEA the First 20 Years*, Vol. II, Major Policies and Actions, 1994, <https://www.iea.org/media/aboutus/2ieahistory.pdf>, s.67, (4.5.2017).

²⁰⁰ Uluslararası Enerji Ajansı, *Decision of the Council - Establishing an International Energy Agency of the Organisation*, 1994, <https://www.iea.org/media/aboutus/decisionofthecouncil.pdf>, s.69, (9.5.2017).

²⁰¹ Francisco Parra, *Oil Politics: A Modern History of Petroleum*, London: I.B.Tauris, 2004, s.247, 364.

için ulusal politikalar ve programlar için bir çerçeve sunmaktadır.1980'lerin ortalarında IEA'nın 24 üye ülkesinden 21'i, OECD üyelerinden oluşmaktaydı. Uluslararası Enerji Ajansı'na üye olmayan OECD üyeleri sadece Finlandiya, Fransa ve İzlanda'ydı.²⁰²

1.4. Petrolün Ülkelerin Siyasi Tarihine Etkisi

1859 yılı, petrolün, ekonomik anlam kazanmasının ve endüstriyel alanda yaygın bir şekilde kullanımının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Buna rağmen petrol, çok eski devirlerde de kullanılan bir hammadde olarak düşünülmektedir. Sümerlerin M.Ö. 3000 senesinde yaşamış hükümdarları İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Adap'ın heykelinin göz çukurlarında ham petrol bulunmuştur. Herodot kayıtlarında ise Yunan adaları, Babil ve bugünkü Tunus'ta gözüne çarpan siyah renkli bir sızıntıdan söz etmiştir.²⁰³

Babil kralı olan Nabukadnezar, Fırat Nehri üzerinde inşa ettirdiği 112 metre uzunluğundaki köprünün ayak tabanlarını asfalt mastığı içerisine gömülmüş yanmış tuğladan yaptırmıştır. Yine Babil Kraliçesi Semiramis'in, Fırat Nehri'nin altına yaptırdığı 1000 metre uzunluktaki tünelin duvarlarında kullanılan kiremitler, koyu renkli asfalt gibi bir madde ile sıvanmıştır. Evliya Çelebi ise Seyahatname'sinin dördüncü cildinde Van Kalesi'nde petrol yağının kayalardan kaynayarak çıktığını ve havuz yaptığını yazmıştır.²⁰⁴

Endüstri devrimi, elektriğin kullanımı, her alanda kullanılan motorların gelişimi, 1900 lü yılların başından itibaren teknolojik gelişmelerin baş döndürücü bir hızla artması dünya için bir dönüm noktası olmuştur. Rafinasyon teknolojisinin gelişimi ile araçlarda benzinin kullanımı ve hemen ardından uçağın icadı ile uçaklarda kullanımı petrolün değerini hızla artırmıştır. Diğer yandan başlangıç maddesi ham petrol olan, sentezle binlerce farklı ürün elde etmenin teknolojisi bulunmuş ve binlerce emtianın fiyatının ucuzlaması mümkün olmuştur.²⁰⁵

²⁰² Abdulhady Hassan Taher, *Energy A Global Outlook The Case for Effective International Cooperation*, United Kingdom: Pergamon Press, 1982, s.43-45.

²⁰³ Cevat Taşman, *Petrolün Türkiye'de Tarihçesi*, 2007.s.1., <http://www.mta.gov.tr/v2.0/daire-baskanliklari/bdt/kutuphane/mtadergi/>, (4.6.2017).

²⁰⁴ Taşman, 2007, a.g.e.,s.2

²⁰⁵ Daniel Yergin, *Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü: Petrol*, (3. Baskı), (çev. Kamuran, T.). İstanbul: Kültür Yayınları, 1991, s.4.

Ticari amaçlarla petrol arama faaliyeti ilk defa 1850 yılında, Pennsylvania Rock Oil isimli bir şirket tarafından başlatıldı. Şirket sahipleri George Bissel ve James Townsend o günlerde tek kuyudan günde azami 25-30 varil petrol çıkarabiliyordu. 1872 yılında yeni kuyular açılarak, günlük varil sayısı 15 bin-16 bin arasına çıkarıldı. 1890 yılına gelindiğinde, Marcus Samuel'in oğlu Marcus Samuel Jr. tarafından kurulan Shell şirketi zamanında petrol ihracatına başlandı. 1907'de Shell ve Standart Oil şirketleri birleşerek Royal Dutch/Shell şirketler grubu oluşturuldu. 1901 yılında İran'da petrol bulundu. 1908 yılından itibaren üretimde kayda değer bir artış görüldü. 1909 senesinde ise İngiliz-Fars Petrol Şirketi tesis edildi. 1900'lerin başından Venezuela'da petrol bulundu ve bu tarihten itibaren Venezuela'daki Mene Grande kasabasına zengin petrol kaynakları sebebiyle petrol şirketlerinin ilgisi büyük oldu. İlk zamanlarda Gulf Oil Corporation şirketi, bulunan petrolü çıkarırken daha sonra Royal Dutch/Shell şirketi petrol çıkarmaya başladı.

Irak'taki petrol yataklarına 1918'den itibaren İngiltere gözünü dikti. Fransa ile bir ara çatışma yaşasalar da büyük pay İngiltere'nin oldu. 14 Ekim 1927'de yapılan sondaj çalışmaları sonuç verdi ve Kerkük civarında petrol bulundu.²⁰⁶ 1928 yılında imzalanan Kızıl Hat Anlaşması ile petrol keşif ve üretimleri, ABD ve İngiltere şirketleri tarafından paylaşıldı. Varılan mutabakata göre, anlaşma dahilindeki şirketler haricinde başka bir şirket için bölgede petrol keşif izni verilmeyecekti. Irak'ta ve İran'da şirket çıkarlarını korumayan, işbirliğine yanaşmayan hükümetler devrilmiştir (Irak'ta Abdülkerim Kasım, İran'da Muhammed Musaddık Hükümetleri). 1932'de Bahreyn Krallığı'nda, imzalanan anlaşmaya taraf olan 'Standard Oil Company of California Socal' şirketi tarafından petrol bulundu. Şirket, 1933'te Suudi Arabistan topraklarında petrol keşif iznini sağlayarak çalışmalarına başladı. Ayrıca, bir alt şirket olarak 'California Arabian Standard Oil Company'yi faaliyete geçirdi. Kuveyt'i,-Bahreyn'i ve Suudi Arabistan'ı içeren bu üçlü bölgede 1938 yılından itibaren petrol üretimi hızlı bir şekilde arttı ve petrol fiyatları geriledi. Venezuela hükümetinin teklifiyle petrol fiyatlarındaki bu düşüşü durdurmak için, 1960 yılının Eylül'ünde, 'Organization of Petroleum Exporting Countries,' kısaca 'OPEC' kuruldu.

²⁰⁶<https://enviroliteracy.org/energy/fossil-fuels/petroleum-history/>,(12.4.2017).

Başlangıçta Venezuela, Irak, İran, Kuveyt ve Suudi Arabistan tarafından tesis edilen teşkilat, yeni üyelerin katılımıyla genişledi. 1965 yılında örgütün merkezi Cenevre'den Viyana'ya nakledildi ve her yıl en az iki defa toplanılması ve kararların oy birliğiyle alınması kararlaştırıldı. 1973 yılında, Yom Kippur Savaşı çıktı. İsrail ve Arap Birliği arasında çıkan bu savaş İsrail'in kazanması ile sonlandı. Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer OPEC üyeleri, İsrail'e ve ona askeri ve siyasi destek verdiklerini düşündükleri devletlere karşı bir petrol ambargosunu uygulamaya geçirdi. Bu ambargo nedeniyle petrol fiyatlarında görülmemiş artışlar yaşandı ve piyasalar çöktü. 1929 yılında yaşanan 1929 Ekonomik Buhranı'ndan bu yana yaşanan en büyük kriz olarak tarihe geçti. Petrol ambargosu 1974 yılının Mart ayına kadar sürdü.²⁰⁷

Uzun bir süre devam eden bu ambargo OPEC ülkelerine de zarar verdi. Bu ambargo neticesinde, Avrupa'da alternatif enerji arayışı çalışmalarına ağırlık verildi ve küçük ama gücü yüksek, az benzin kullanan motorlu araçlar imal edilmeye başlandı. ABD'deki belli başlı otomobil üreticileri ise bu üretim politikasını benimsemedi. Japon otomobil fabrikaları hızla Amerika'nın küçük otomobil piyasasını hakim oldu. Bazı OPEC üyesi ülkeler de petrol gelirlerinin azalmasına bağlı olarak ekonomik krize girdi. 1979'da İran'da yapılan devrim sonucunda hükümet değişince dünya yeni bir petrol kriziyle karşılaştı. Devrimle birlikte Basra Körfezi'nden yapılan petrol sevkiyatında aksamalar yaşandı. 1980'de başlayan Irak-İran Savaşı, yeni bir enerji krizi yanında petrol fiyat artışlarını da beraber getirdi. Irak, savaş sırasında yaptığı borçlar nedeniyle ekonomik krize girince, Kuveyt'teki petrol kuyuları için Kuveyt'i işgal etmek istedi. 1990'da Irak silahlı kuvvetlerinin Kuveyt'i işgal etmesiyle birlikte üretimi ve sevkiyatında aksaklıklar başladığından dolayı yeni bir petrol krizi gelişti. Bu dönem içinde, dünyada, (Exxon, British Petroleum, Shell, Mobil ve Chevron gibi) dev petrol şirketleri kuruldu.²⁰⁸

²⁰⁷ Veysel Dinçer, *34 Maddede Petrol Savaşının Kapkara Kirli Tarihi*, 2014, <http://listelist.com/petrol-savasinin-kirli-tarihi/>, (12.6.2017)

²⁰⁸ <http://www.enerji.gov.tr>, E.T.2017, (12.05.2018).

Tablo 7: Petrolün Tarihsel Serüveni (1745-2019)²⁰⁹

1745	İlk petrol kuyusu Fransa’da açıldı.
1847	Petrol üretim kuyusunu ABD açtı.
1857	Petrol üretim kuyularında açılma ABD’de devam etti.
1859	Petrol, ilk olarak gazyağı şeklinde olarak aydınlatmada ve ısınmada kullanılmaya başlandı.
1870	İlk olarak ‘Standart Petrol’şirketi kuruldu. Petrolün tek güç olma özelliği hissedilmeye başlandı
1907	Shell ve Royal Dutch birleşerek tek gücü çok güçlü hale dönüştürdü. Standart Petrol’den sonra dünyada ikinci büyük çok uluslu petrol şirketi kurulmuş oldu.
1915	Ortadoğu toprakları, Batılı ülkeler tarafından mücadele alanı olarak seçildi.
1920	Exxon, Mobil, Chevron, Texaco, İngiliz Petrol, Körfez Petrol Ortaklığı, Royal Dutch/Shell şirketleri gibi çok uluslu şirketler ‘7 kız kardeş’ olarak anılmaya başlandı.
1939-45	I. Dünya Savaşı’ndan sonra Japonya ve Almanya tarafından dünya petrolünün adil dağıtılmadığı dile getirilmeye başlandı.
1950-60	Tüm dünya ekonomileri, güçlü büyük petrol şirketleri tarafından etkilenmeye başladı.
1960	OPEC örgütü kuruldu.
1974	Arap-İsrail Savaşı başladı ve petrol krizi çıktı.
1979	2. petrol krizi (aşırı üretim fiyatları düşürdü)
1980-88	Irak-İran Savaşı
1986	Suudi Arabistan, Kartel’den kayıplara uğradığını bahane ederek, petrol üretimini artırdı. Dünyada petrol fiyatları düştü.
1990	Kuveyt’in, Irak tarafından, işgal edilmesi sonucunda petrol üretiminde ve sevkiyatında aksaklıklar yaşanmaya başladı ve yeni bir petrol krizi başladı.
1991	ABD’nin Irak’a saldırması
2001	11 Eylül 2001 ikiz kuleler saldırısı ile ABD terörizmle mücadeleye odaklandı
2001	7 Ekim 2001 Afganistan’nın işgali ve Afganistan’ı sömürme politikası
2002	8 Kasım 2002 Irak işgali ve Irak’ı özgürleştirme hareketi
2004	2004 Irak’ta idare, Irak geçici yönetimine devredildi.
2004-2019	ABD’nin Irak işgali, Arap Baharı, İKBY petrolünü satmaya başladı. Suriye savaşı halen devam etmekte ve Türkiye güneyde Suriye sınırımızda Barış Pınarı Harekâtına başladı. Türkiye’nin amacı teröristleri etkisiz hale getirip Türkiye için güvenli bir bölge oluşturmak.
2020	Covid-19, Fosil enerjinin kullanımını minimum seviyeye indirerek, değerini çok düşürdü. Yenilenebilir enerjiye verilen önemde hızlı bir artış yaşandı.

²⁰⁹ Cyrus Bina, “Global Oil and The Transformation of OPEC”, *Review of Radical Economics, Union for Radical Political Economics*, Volume 21, 3, (1989), s.107.

Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar, insanoğlunun hidrokarbonları enerji kaynağı olarak kullanımı 1400 kat artmıştır. İnsanlık tarihinin gelişiminde bir enerji kaynağı olarak petrol oldukça belirleyici olmuştur. Tablo.5'de Petrolün Tarihsel Serüveni (1745-2019) görülmektedir. Son yıllarda modern insan tamamen petrol bağımlısı olmuştur. Günümüzde, petrol, 500 binden fazla ürünün üretimine direkt veya indirekt olarak katılmaktadır. (Organik kimyasalların kozmetik ürünlerin, ilaçlar, plastik, vs.) %90'ının üretiminde petrol hammadde olarak kullanılmaktadır. Elektrik ve ısı üretiminde ise en çok kullanılan yakıt %40 oranında kömürdür ve bilinenin aksine petrolün payı ancak %7'dir. Büyük çapta, güneş, rüzgâr ve nükleer gibi enerji kaynaklarının petrolün alternatifi şeklinde yansıtılması elektrik üretiminde petrolün payının düşük olmasından dolayı bir anlam ifade etmemektedir.²¹⁰

Teknolojideki gelişmeler, üretimde makineleşme, bilişimdeki gelişmeler, küreselleşme ve uluslararası ticaretteki hızlı artış ve beraberinde getirdiği yoğun üretim insanoğlunun enerjiye tam bağımlı duruma gelmesine neden olmuştur. Yeryüzünde bulunan enerji kaynaklarının sınırlı olması, adil olmayan bir şekilde dağılımı ve her geçen gün artan talep yoğunluğu, dikkatleri enerji temini üzerinde toplamaktadır. Bu enerji kaynaklarından petrol, dünya ekonomisinde en fazla kullanım alanına sahip olanıdır ve iktisadi kalkınma bağlamında hayati denebilecek son derece önemli bir unsurdur.²¹¹

Ülkeler için petrol fiyatlarındaki değişiklikler büyük önem teşkil etmektedir. Tahmin edilemeyen fiyat dalgalanmaları ve istikrarsızlığı, ekonomik ve siyasi sorunları beraberinde getirmektedir. Varil petrol fiyatının değişimi ve bu değişimin sebep olduğu ekonomik, küresel ve politik gelişmeler ve ortaya çıkan ekonomik krizler üzerine pek çok araştırma yapılmaktadır.²¹²

Petrol fiyatları incelediğinde ülkelerin gelişiminin, ekonomisinin ve siyasi hayatının ne kadar petrole bağımlı olduğunu anlamak mümkün olmaktadır. Uzun

²¹⁰ İbrahim Öztürk, Sohbet Karpuz, *Türkiye'nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün Geleceği Araştırma Raporları*: 49, İstanbul: MÜSİAD, 2006, s.43.

²¹¹ API, Great Data Enables Great Decisions, <http://www.api.org/products-and-services/-standards/~media/Files/Publications/Catalog/2016>, (12.5.2017).

²¹² Pamir, 2016, a.g.e., s.41

dönemde sabit, sürekli ve artan bir arza karşılık, petrol fiyatları stabilite göstermemektedir. Bunun temel nedeni, petrol üreten ülkeler ile petrol üretmeyen ya da ülkelerinde petrol bulmaya çalışan ülkeler arasında yaşanan politik çatışmalardır.²¹³

1.5. Enerji Güvenliğinin Gelişiminde Rol Alan Küresel Aktörler

Küresel ölçekte, en önemli güvenlik çeşitlerinden biri enerji güvenliğidir. Küresel güvenlik anlayışında, karşılıklı bağımlılığın yoğun yaşandığı günümüzde ülkeler arasında, yapısal yatırımların ve ekonomik büyümenin hızlandığı yeni dünya anlayışında, enerji arz sürekliliği stratejik bir anlam ifade etmektedir. Enerji güvenliği, siyasi aktörler için çok önemli bir durum haline gelmiştir. ABD, Avrupa Birliği, Çin ve Japonya gibi küresel aktörler için enerjiye bağımlılık, enerji güvenliği ile birlikte değerlendirilmektedir. Enerji güvenliği, enerji bağımlılığı açısından ele alındığında, devletler için ana hedef enerji bağımsızlıklarını elde edebilmektir.²¹⁴ Enerji güvenliği aynı zamanda ulusal güvenliğin de bir parçası olarak ele alınmakta ve ABD ve AB'nin güvenlik algısı bu bağlamda şekillenmektedir.

Diğer taraftan, enerji güvenliğinin tarihi gelişimi; 1970'lerde Ortadoğu petrol arzında yaşanan aksamalara odaklanarak gelişmiştir. 1970 Petrol Krizi'nden bu yana, ABD'nin petrol fiyatlarının yükselmesine çözüm olarak yerel petrol arzının artması önerisinde bulunmasından beri, petrol güvenliği ile ilgili tartışmalar yapılmaktadır.

Ancak dünya 1970 lerin dünyası olmadığı için küresel görünüm de çarpıcı bir biçimde değişmiştir. OECD üyesi olmayan Çin ve Hindistan gibi ülkelerde artan enerji talebindeki büyüme, sanayileşmiş toplumlardaki enerji talebini aşacaktır. Ekonomik büyüme küreselleşme ile eskisine göre daha fazla ilişkilidir. Bu nedenle ülkeler, büyüme için daha fazla küresel ticaret ortaklarına daha fazla bağımlılık içindedirler. Enerji güvenliği; bol, güvenilir, uygun fiyatlı, çeşitlendirilmiş enerji kaynaklarına

²¹³ Nazan Yalçın Erik, Merve Koşaroğlu, "Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları; Şeyl Gazı Etkisi ve Bazı Öngörüler", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, (2016), s.126.

²¹⁴ Murat Cihangir, Gökhan Karhan, Mücahit Çayın, Nihat Aydeniz, "Enerji Güvenliği: Nato'nun Küresel Enerji Güvenliğindeki Rolü Energy Security: The Role of Nato in Energy Security", Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, (2012), s.133.

bağlıyken aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliği ve enerji bağımsızlığını artırmayla da yakından ilişkilidir.

Günümüzün enerji güvenliği algısını şekillendiren 1973'te yaşanan Petrol Krizi'dir. 1960 ile 1970 yıllarını kapsayan dönemde küresel ekonomi hızlı bir büyüme sergilemiş, uluslararası ticaret yoğunlaşmış ve dolayısıyla enerji ve temel enerji kaynağı olan petrol gereksinimi hızla büyümüştür.²¹⁵ Diğer yandan, petrol ihtiyacının artmasına ek olarak 20. yüzyılın ortalarına dek imtiyazlara sahip küresel enerji şirketleri tarafından yönetilen ve denetim altında bulundurulmuş ticari sistemler değişmeye başlamıştır. Petrol çıkaran ülkelerde petrol işletmeleri millileşmiş, 'Bağımsızlar' olarak nitelenen küçük çaplı petrol şirketleri kurulmaya başlanmıştır.²¹⁶ Petrolün bulunmasıyla egemenlik çok daha büyük şartlarda genişlemiştir. İlk petrolün üretimi 1859 yılında ABD'de Titusville'de 21 metre derinliğinde açılan kuyudan gerçekleştirilmiştir.²¹⁷ 1950 yıllarında görülen küresel değişimler dahilinde, petrol üreticisi konumundaki ülkeler, fiyatların belirlenmesine müdahil olabilmek ve ilgilendikleri meselelerin hepsinde yer alabilmek için işbirliği yaparak 1960 yılında OPEC'i kurmuşlardır.

OPEC, enerji şirketlerinin petrol fiyatlarını stabil tutması, öngörülemez ciddi fiyat dalgalanmalarının ve tek taraflı iskонтoların önüne geçilmesi amacıyla enerji şirketlerini fiyatlarda yaşanan veya yaşanabilecek değişimler hususunda petrol üreticisi ülkelerle görüşmeye ikna etmeyi hedeflemiştir. Kısaca, petrol arzındaki güvenlik kaygıları temelinde, önemli bir uluslararası teşkilat olarak iş yapmaya başlamıştır.²¹⁸

Enerji güvenliği kavramı, ekonomi, politika, çevre ve uluslararası ilişkiler olmak üzere birçok alanı ilgilendiren çok boyutlu bir kavramdır. Birincil enerji kaynakları, doğalgaz, petrol ve kömürden oluşmaktadır. Bu enerji kaynakları ve yenilenebilir enerji kaynaklarına olan erişim, ihracat yapan devletler için önemlidir. Enerji güvenliği sadece enerji kaynaklarının elde edilmesi ve enerji kaynakları üzerindeki yolların güvence

²¹⁵ David Bernell , *Christopher Simon, The Energy Security Dilemma, Routledge, Newyork, 2016, s.3.*

²¹⁶ Cenk Pala, *20.Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-Petrol- Dolar: Petrol Krizlerinin Perde Arkası*, İstanbul: Yasak Elma, 2007,s.46.

²¹⁷ Cenk Pala, *Odundan Atoma Küresel Enerji Serüveni*, İstanbul: Taslak Kitap, 2006, s.11-14.

²¹⁸ Çelikpala, a.g.m. 2014, s.80.

altına alınması değildir.²¹⁹ Aynı zamanda enerjinin üretim, dağıtım ve pazarlama ağına yönelik gerçekleşebilecek tüm saldırılara yönelik gerekli önlemlerin alınmasıdır.²²⁰

Enerji güvenliği, öncü ülkeler açısından önemli bir konudur ve uluslararası literatürde ön plana çıkan önemli konulardan biridir. Enerji ihtiyaçlarının enerji kaynakları tarafından karşılanması, düşük maliyetli enerji, enerji arz çeşitliliği ve enerji ticaretinin güvenliği gibi konular, enerji kaynakları için artan enerji talebiyle birlikte ülkelerin gözünde enerji arz güvenliğini önemli bir hale getirmiştir. Enerji arzı, jeolojik ve ekonomik dinamiklere dayanan enerji kaynaklarına kesintisiz ulaşılabilirlik anlamına gelmektedir. Enerji güvenliği, enerji arzını makul fiyatlarda tutmak anlamına gelir. Enerji güvenliği kavramı giderek genişlemektedir. Geçen yüzyıl boyunca akademik ve siyasi çalışmalarda enerji güvenliği önem kazanmıştır. Enerjinin güvenlik boyutu giderek kavramsallaşmıştır. Enerji güvenliğine ilişkin tartışmalar 1970'lere kadar gitmektedir.²²¹

Enerji arz sistemlerine odaklanan küresel terörizm potansiyeli, 1970 lerin ortalarında petrol hakkında düşünülmemiştir. Günümüzde küresel veya yerel terörizm tüm enerji sistemlerini tehdit etmektedir. Enerji güvenliği terimi sadece petrol akışını ve çeşitlendirmeyi kapsamaz. Ancak aynı zamanda, küresel ekonomiyi destekleyen enerji arzının tüm altyapısından oluşmaktadır. Enerji güvenliğinin geleneksel anlamda tanımı, tüm tüketici ülkelerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde petrol kaynaklarına ulaşımın ve arz güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu durum, enerji güvenliği açısından, üreticiler ile tüketiciler, piyasa ve jeopolitik yapılar şeklinde belirlenmektedir.²²²

Gerçekte enerji güvenliği üzerine yapılan tartışmalar uzun zamandır devam etmektedir. 1. Dünya Savaşı'na giden süreçte, İngiltere, İngiliz donanmasının Alman muadilinden daha güçlü olması ve uluslararası alanda baskınlığını sürdürebilmesi amacıyla, kömürü ikame edecek şekilde petrolle işleyen savaş gemilerinden müteşekkil bir donanma oluşturmaya yönelik tarihi bir karar almış ve günümüze kadar enerji

²¹⁹ Ediger, a.g.e., 2007, s.3

²²⁰ Ediger, a.g.e., 2007, s.4

²²¹ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.17.

²²² The New Energy Security Paradigm, a.g.e, 2006.

güvenliği küresel siyasetin önemli gündem maddelerinden biri olmuştur.²²³ Enerji güvenliğinin konusu, sadece ulusları değil aynı zamanda dünyanın en önemli savunma müttefiklerini de yakından ilgilendirmektedir.²²⁴

Enerji güvenliği, NATO ve Arap Yarımadası'ndaki ülkeler için yeni bir tehdit kaynağı haline gelmiştir. Bunun sebebi, 2009 yılında tüm şiddetiyle küresel piyasaları sarsan ekonomik krizdir. Enerji güvenliği konusunu geniş bir perspektifle ve değişik boyutlarıyla ele almak mümkündür. Enerji güvenliği günümüzde petrolün kesintisiz olarak akışının sağlanması ve çeşitlendirilmesiyle birlikte farklı bir içeriğe de sahip olmuştur. Enerji güvenliğinin yeni tanımı, hem küresel ekonomiyi beslemekte hem de enerji altyapısının güvenliğini değiştirmektedir. Bu çerçevede, enerji güvenliği, enerji üretim sahalarından enerji nakil hatlarının muhafazasına kadar geniş bir perspektifte, çok boyutlu ve kapsamlı bir alan haline gelmiştir.²²⁵

Farklı ülkelerin jeopolitik yapıları nedeniyle farklı enerji güvenliği anlayışları bulunmaktadır.²²⁶ Ülkeler arasında enerji güvenliği politikalarında da farklılıklar bulunmaktadır. En önemli faktörlerden birisi ülkelerin doğal yapıları ve jeopolitik konumlarıdır. Bazı ülkeler enerji üreten ülkelere yakın olurken, diğerleri uzakta yer almaktadır. Bu farklılıklar, enerji güvenliği algılarını çeşitlendirmektedir.²²⁷ Enerji güvenliği literatürüne baktığımızda, kavram karışık olup en çok petrol güvenliği odaklıdır. Enerji güvenliği aynı zamanda nakil hatlarının güvenliğini de ilgilendirir.²²⁸ Enerji nakil hatlarının güvenliği için devletler uluslararası alanda işbirliğine gitmişlerdir.²²⁹ Enerji nakil hatlarının güvenliği ve enerjinin hedef yere ulaşımı, devletlerin ulusal güvenlik önceliklerinden biridir. Devletler ulusal güvenlik öncelikleri

²²³ Yergin, 2006, a.g.m., s.69.

²²⁴ Yergin, 2006, a.g.m., s.70.

²²⁵ Mihtat Çelikpala, Enerji Güvenliği, Nato'nun Yeni Tehdit Algısı, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 10, Sayı 40, (2014), s.77.

²²⁶ Boersma, 2015, a.g.e., s.20.

²²⁷ Sovacool, 2011, a.g.e., s.75.

²²⁸ Pamir, 2007, a.g.e., s.55.

²²⁹ Sevim, 2013, a.g.m., s.99.

çerçevesinde, hem birincil enerji kaynaklarına hem de nakil hatlarına güvenli erişimi amaçlamaktadırlar.²³⁰

Enerji kaynağının çıkış noktasından varış yerine kadar geçen zamanda enerji güvenliğini tehdit eden bazı unsurlar bulunmaktadır. Bunlar, enerji ve rafineri kaynaklarına yönelik saldırı ve sabotajlardır.²³¹ Saldırıları boru hatlarına yönelik olup ekonomik kayıplara neden olmaktadır. Sabotaj niteliğindeki olaylar ise enerji ile ilgili olarak ekonomik faaliyetlerin durmasına neden olmaktadır. Şubat 2006 tarihinde, Suudi Arabistan'daki en büyük rafineriyi hedef alan bomba yüklü bir araç ile yapılan saldırı, gerçekleştirilmesine çok kısa bir süre kala engellenebilmiştir. Yine de, bu saldırı teşebbüsü gün içerisinde petrol fiyatlarında artışa neden olmuştur. Diğer taraftan, sabotajlar nedeniyle Irak'tan petrol sevkiyatı sürekli olarak kesintiye uğramaktadır.²³²

Enerji güvenliği aynı zamanda Arap Yarımadası'nda petrol rezervlerinin bulunduğu ülkelerdeki terörist saldırıları ve siyasi karmaşaları da kapsamaktadır.²³³ Güvenliğin yeni bir boyutu olan enerji güvenliği, enerji arzını ve enerji çeşitliliğini de kapsamaktadır.²³⁴ Enerji güvenliği göreceli bir terimdir ve Dünya Enerji Ajansı tarafından enerji güvenliği, çeşitli formdaki enerjinin erişebilir maliyette, kolaylıkla ulaşılabilir ve çevreye zarar vermeden sürdürülebilir şekilde elde edilmesi olarak tanımlanmaktadır.²³⁵

Enerji güvenliği üzerine çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Pamir'e göre "enerji güvenliği, enerjinin yeterli, ödenebilir, güvenli, zamanında, temiz ve çeşitlendirilmiş kaynaklardan, olabildiğince yerli kaynaklardan, kesintisiz ve kaliteli olarak elde

²³⁰ Yusuf Yazar, *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2011, s.30.

²³¹ Kerem Alkın ve Sabit Atman, *Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açısından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: İTO Yayınları, 2006, s. 47.

²³² Fatih Birol, *Enerji Oyunu Programı Söyleşi*, IEA Baş Ekonomisti, CNN Haber Programı, 6 Mart 2006.

²³³ Taner Yıldız, *Dünya Enerji Görünümü*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, İstanbul: Uluslararası Yatırım Zirvesi, 30 Nisan 2015.

²³⁴ Robert Skinn, Robert Arnott, Eurogulf: an EU-GCC dialogue for energy stability and sustainability, http://Europa.eu.int/comm/energy/index_en.html, accessed., (12.5.2017).

²³⁵ Pranesh Chandra Saha, *Energy Security and Sustainable Development*, Birleşmiş Milletler ESCAP, 2008, s.203.

edilmesi” şeklinde tanımlanabilir.²³⁶ Abdalla Salem El Badri, enerji güvenliğini ülkeler arasında karşılıklı işbirliğinin güçlendirilmesi ve üreticiler ve tüketiciler arasındaki dengenin sağlanması olarak tanımlamaktadır.²³⁷ Hippel’e göre enerji güvenliği, petrol ve diğer fosil yakıtlara erişimin güvence altına alınmasıdır.²³⁸

Trombotta’ya göre enerji güvenliği önce ulusal düzeyde ifade edilmektedir. Örneğin, Kore Cumhuriyeti ve Fransa gibi zengin enerji kaynaklarına sahip olmayan ülkeler enerji güvenliğini ulusal düzeyde ele almaktadırlar.²³⁹ Enerji güvenliği, ekonomi, politika, sosyal politika, çevre, teknoloji, ulusal savunma ve dış politika ile iç içedir.²⁴⁰ Yergin ise, enerji güvenliğini global enerji piyasasına hakim olan petrol üzerinden tanımlamaktadır.²⁴¹ Enerji güvenliğini petrol arzına ve fiyatlarına odaklayan bu yaklaşım, petrol arzı ve petrol fiyatlarının siyasi kararlarından etkilenmektedir.²⁴² Enerji güvenliği, enerji kaynaklarının bulunabilirliğini, kabul edilebilirliğini ve erişilebilirliğini ifade eder.²⁴³

Enerji kaynaklarının bulunabilirliği, enerjinin kesintisiz, güvenli, ucuz, temiz, kaliteli ve sürdürülebilir yollardan ulaşımıdır.²⁴⁴ Enerjiye kesintisiz ve güvenli yollardan ulaşım genellikle deniz yoluyla olmaktadır. Deniz yoluyla ticaret, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi üzerinden yapılmaktadır.²⁴⁵ Hürmüz Boğazı kesintisiz ve güvenli ulaşım açısından önemlidir.²⁴⁶ Dünya petrol ticaretinin üçte birinden fazlası Hürmüz Boğazı üzerinden gerçekleştirilmektedir. Petrol taşımacılığı, tankerle ve boru hatlarıyla

²³⁶ Pamir, 2016, a.g.e., s.39.

²³⁷ Organization of the Petroleum Exporting Countries, *Energy Security and Supply*, http://www.opec.org/opec_web/en/862.htm, (12.5.2017).

²³⁸ Timothy Savage s. 6720.

²³⁹ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.19.

²⁴⁰ Christian Winzer, *Conceptualizing Energy Security*, Cambridge: Working Paper in Economics 1151, 2011, s.1.

²⁴¹ Yergin, 2006, a.g.m., s.70

²⁴² Sovacool, a.g.e., 2012, s.74.

²⁴³ A Quest for Energy Security in the 21 st Century (Resources and Constraints), *Asia Pacific Energy Research Centre*, Asia Pacific Energy Research Centre Institute of Energy Economics, Japan, 2007, s.7.

²⁴⁴ Pamir, 2007, a.g.e., 2007, s.55.

²⁴⁵ Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye, 8.TMMOB Enerji Sempozyumu, İstanbul, Kültür Üniversitesi 17-19 Kasım 2011, s.58.

²⁴⁶ U.S. Department of Energy, "World Oil Transit Chokepoints" <http://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.cfm?RegionTopicID=WOTC>, (12.5.2017).

yapılmaktadır. Tanker taşımacılığının petrol hareketlerindeki payı %66 düzeyindedir.²⁴⁷ Deniz yoluyla yapılan petrol ticaretinin üçte biri, Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'ndan gerçekleştirilmektedir.²⁴⁸

Enerji güvenliği üzerine farklı yaklaşımlar ve tanımlar bulunmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı, enerji güvenliğini, uzun dönem ve kısa dönem enerji güvenliği olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İlki, küresel ve yerel ekonomilerdeki gelişmeler ile çevresel ihtiyaçlara bağlıdır. İkincisi ise enerjideki arz-talep dengesindeki değişikliklere bağlı olarak değişmektedir.²⁴⁹ Enerji güvenliği en genel anlamıyla, enerjinin uygun koşullarda yeterli miktarda ve makul fiyatlarda her zaman elverişli olması anlamına gelir.²⁵⁰ Ülke yöneticileri, toplumun ve ülkenin gereksinim duyduğu enerjiye kesintisiz, güvenilir ve uygun fiyatlarda ulaşmayı amaçlamaktadır.²⁵¹ Sovacool, enerji güvenliğine ilişkin birçok tanımın enerji arz güvenliği ve petrol arz güvenliği ile ilişkilendirildiğini belirtmektedir.²⁵² Enerji güvenliği, ekonomilerin gereksinim duyduğu enerji hizmetlerine kesintisiz şekilde ulaşabilmesi olarak da tarif edilmektedir.²⁵³

Enerji güvenliği, enerjide ithalata bağımlı olan ülkeler için ithalat bağımlılığının azaltılması anlamına gelmektedir.²⁵⁴ Enerji güvenliği ulusal ve uluslararası arenada üzerinde durulan konulardan biridir ve ülkelerin enerji güvenlikleri ile ulusal güvenlikleri arasında bağlantı bulunmaktadır.²⁵⁵ Enerji güvenliği uluslararası ilişkilerde her zaman etkili olmuştur. Enerji güvenliği dünya gündeminde öncelikli konulardan birisidir. Ne var ki, dünyadaki enerji ihtiyacı çok hızlı bir şekilde artmış, enerji

²⁴⁷ International Energy Outlook 2015, <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/index.html>, 08 Aralık 2005, s.28,(12.5.2017).

²⁴⁸ Pamir, 2016, a.g.e., s.40.

²⁴⁹ International Energy Agency, *Energy Supply Security Emergency Response of IEA Countries 2014*, s.114.

²⁵⁰ Françoise Nicolas, François Godment, Tuizo Yakushiji, *An Overview of Options and Challenges, Asiaand Europe. Cooperatingfor Energy Security: A CAEC Task Force Report*, 2004, s.11.

²⁵¹ Pamir, 2007, a.g.e., s. 57.

²⁵² Sovacool, a.g.e., 2010, s.74.

²⁵³ Tanas Karagöl, Kaya, 2014, a.g.e., s.85

²⁵⁴ Satman, 2006, a.g.e., s.47.

²⁵⁵ Sevim, 2013, a.g.m., s.3.s. 94-95

güvenliğine dair sorunlar nedeniyle, günümüzde bu etki daha da önem kazanmıştır.²⁵⁶ Uluslararası camiada enerji güvenliği için fikir birliğine varılmış ortak bir tanım yoktur. Enerji güvenliği göreceli bir terimdir. Tekrar etmek gerekirse, Dünya Enerji Ajansı enerji güvenliğini, muhtelif formlardaki enerjinin erişebilir maliyette, kolaylıkla ulaşılabilir ve çevreye zarar vermeden sürdürülebilir şekilde elde edilmesi olarak tanımlamaktadır.²⁵⁷ Enerji güvenliğinin geleneksel tanımında, tüketici ülkelerin petrol kaynaklarına ulaşabilmeleri ancak arz güvenliğinin sağlanmasına bağlıdır.²⁵⁸ Enerji güvenliği tanımı, enerji hizmetlerine sürekli ve sürdürülebilir bir biçimde erişebilme imkanını da kapsamaktadır.²⁵⁹ Enerji güvenliği, ekonomi, çevre ve ulusal güvenlik bağlamında incelenmektedir. Lugar, enerji güvenliğini, enerji altyapı güvenliği ile ilişkilendirmektedir.²⁶⁰

Petrol, Sanayi Devrimi'nden bu yana ekonominin ve uluslararası politikaların bir unsuru olarak günümüze değin yaşanan birçok savaşın ardındaki nedenlerinden biridir.²⁶¹ Petrolün enerji kaynağı olarak kullanılması, devletlerin hidrokarbon rezervlerini kontrol etmeleri için yeni politikalar üretmeye başlamalarına neden olmuştur.²⁶² Enerji güvenliği, enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında güvenliğin sağlanması ile ilgilidir.²⁶³ Avrupa Komisyonu, enerji güvenliğini, enerji ürünlerine kesintisiz ulaşılabilirlik olarak tanımlanmaktadır.²⁶⁴

Yergin, II. Dünya Savaşı'nı hazırlayan sebeplerin başında petrolün geldiğini ve petrolün II. Dünya Savaşı'nın gidişatını etkilediğini belirtmiştir. Amerikan politikasında karar vericiler, ülkenin askeri gücünü kuvvetlendirmek adına petrolün güvenliğini ön

²⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları*, Uluslararası Sempozyum 28-29 Nisan 2009, İstanbul.

²⁵⁷ Saha, 2008, a.g.e., s.185 .

²⁵⁸ The New Energy Security Paradigm, a.g.e.,s..40.

²⁵⁹ Tanas Karagöl, Kaya, 2014, a.g.e., s.12

²⁶⁰ Uluslararası Stratejik Araştırma Merkezi, *Kritik Enerji Altyapısı Güvenliği Sonuç Raporu*, Ankara: USAK Yayınları, 2012, s.85.

²⁶¹ Sevim, 2012, a.g.m., s.4379.

²⁶² Özkan, 2010, s.5

²⁶³ Ercan Gülen, *Enerji Güvenliği Nedir?*, 2012, [http://www.ekoenerjidergi.com/node/31,\(12.2.2019\).](http://www.ekoenerjidergi.com/node/31,(12.2.2019).)

²⁶⁴ Avrupa Komisyonu, *Enerji Politikası ve Eylemlerin Ayrıntılı bir Görünümü*, COM(97) 21.Nisan.1997.Taslağı.https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_9_politikalar/1_9_6_enerji_politikasi/EWEA_EU_Energy_Policy_to_2050.pdf

plana çıkartmışlardır. Yergin'e göre enerji güvenliği, ülkeler arasında enerji arz kesintisinin önlenerek enerji politikalarında işbirliği sağlanmasını amaçlamaktadır.²⁶⁵ Hippel'e göre, enerji güvenliği, zengin enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler ile olmayan ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Hipel'e göre, enerji güvenliği petrol ve diğer fosil yakıtlara erişimin güvence altına alınması anlamına gelmektedir.²⁶⁶ Trombotta'a göre ise, enerji güvenliği önce ulusal düzeyde ifade edilmektedir. Örneğin, Kore Cumhuriyeti ve Fransa gibi zengin enerji kaynaklarına sahip olmayan ülkelerde 'ulusal enerji güvenliği' ön plandadır.²⁶⁷ Devletler her zaman kendi ulusal güvenlik stratejilerini ön planda tutmaktadırlar.

Bir ülkenin enerji güvenliğini etkileyen çok sayıda faktör vardır ve her ülke kendi enerji güvenliğini sağlamak zorundadır. Her ülke tarafından enerji güvenliğini sağlamada farklı yöntemler uygulanmaktadır. Enerji güvenliği ekonomi, politika, sosyal politika, çevre, teknoloji, ulusal savunma ve dış politika ile iç içedir.²⁶⁸ Winzer, enerji güvenliğini, enerji talebine orantılı olarak enerji arzının devamlılığı olarak tanımlamaktadır.²⁶⁹ Klasik tanımıyla enerji güvenliği, uygun fiyattaki enerji kaynaklarına kesintisiz olarak ulaşılabilirlik olarak tanımlanmaktadır.²⁷⁰ Global enerji piyasasına hakim olan enerji kaynağı petroldür. Petrol arzı ve petrol fiyatları bazen petrol tedarikçilerinin ve alıcılarının siyasi kararlarından etkilenmektedir.²⁷¹ Dünyadaki ekonomik ve siyasi güç, petrolün keşfi, çıkarımı, nakli, işlenmesi ve pazarlanması çerçevesinde şekillenmektedir. İngiltere ve akabinde ABD'nin uyguladığı küresel stratejilerin hakimiyeti, petrol politikaları temelinde şekillenmektedir.²⁷²

2. Dünya Savaşı'ndan sonra, ABD ve Birleşik Krallık liderliğinde geliştirilen finansal ve ekonomik destek yaklaşımları kapsamında, Batı Avrupa ülkelerinin entegrasyonu doğrultusunda ilk girişimler hayata geçirildi. Bu bağlamda Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu 1951 yılında, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom

²⁶⁵ Yergin, 2006, a.g.m., s.72

²⁶⁶ Hippel, Savage, 2011, a.g.m., s.6720.

²⁶⁷ Hippel, Savage, 2011, a.g.m., s.6721.

²⁶⁸ Winzer, 2011, a.g.e., s.1.

²⁶⁹ Winzer, 2011, a.g.e., s.1.

²⁷⁰ International Energy Agency, 2011, <http://www.iea.org/topics/energysecurity/>, (121.2019).

²⁷¹ Sovacool, a.g.e., 2012, s.74.

²⁷² Cenk Pala, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-Petrol Dolar*, İstanbul: Kavram Yayınevi, 1996, s.108.

Enerjisi Topluluğu 1957 yılında kuruldu. Tesis edilen bu teşkilatlar, Avrupa Birliği'nin temelini oluşturmuştur.²⁷³ Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken, ABD, Basra Körfezi üzerindeki baskısını devam ettirmiştir. Bu etki, 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda daha da bariz görülmüştür. Savaş sırasında, küresel petrol fiyatlarında krize neden olacak kadar büyük bir etki görülmüştür. Ham petrol fiyatı, varil başına 2,59 dolar iken bir yıl içinde varili 11,65 dolara yükselmiştir.

2001'den sonra ABD, kaynak sınırlılığı nedeniyle Rusya'nın doğal gaz kaynaklarından yararlanmak adına Moskova ile uzlaşmaya gitmiştir.²⁷⁴ Başkan Obama, enerji güvenliği üzerine yaptığı bir demeçte ulusal yükümlülüğe ihtiyaçlarının bulunduğunu, bu yükümlülüğü vurgulamak için enerji güvenliğinin gözardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁷⁵ Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Bölgesi'nde (APERC) ekonomi ve nüfus büyümesine bağlı olarak enerji talebi de büyümektedir. Enerji kaynakları sınırlı olduğundan dolayı, APERC üyesi ekonomiler arasında gelecekteki arz ve talep eğilimlerini karşılayacak tedbirler geliştirilmelidir denmektedir.²⁷⁶ Yergin'e göre, 1973 Arap petrol ambargosu sonrasında oluşturulan politikalar ve kurumlar ne enerji üreticilerinin ne de tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli değildi.²⁷⁷ Enerji güvenliği tanımı küresel rekabetle baş edebilmek için genişletilmelidir. Sovacool, enerji güvenliğine ilişkin birçok tanımında enerji arzı güvenliği ve petrol arz güvenliğinin sürdürülmesinin enerji güvenliği ile ilişkili olduğunu belirtmektedir.²⁷⁸ Son on yılda enerji güvenliği siyasi ve akademik çalışmalarda ön plana çıkmıştır. Tekrar etmek gerekirse, enerji güvenliğine ilişkin tartışmalar 1970'lere kadar gitmektedir.²⁷⁹

²⁷³ Avrupa Birliğinin Tarihçesi-AB Başkanlığı, <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=28>, (18.2.2019).

²⁷⁴ Doğalgaz-Piyasası-Projeksiyonları-Rusya-Federasyonu-Gaz-Şirketi-Gazpromun-Mali-Çıkmazı s.4 [https://www.fmo.org.tr/wp-content/uploads/2011/07/Dünya_\(12.1.2018\).](https://www.fmo.org.tr/wp-content/uploads/2011/07/Dünya_(12.1.2018).)

²⁷⁵ Christian, a.g.e., 2011, s.2.

²⁷⁶ Asia Pacific Research Centre, *Questfor Energy Security in the 21st Century*, 2007, s.1 http://aperc.ieej.or.jp/file/2010/9/26/APERC_2007_A_Quest_for_Energy_Security.pdf, (1.3.2018).

²⁷⁷ Yergin, 2006, a.g.m., s.76

²⁷⁸ Sovacool, Routledge Taylor, *The Routledge Handbook of Energy Security*, London-Newyork, 2010, s.74.

²⁷⁹ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.18.

1970'deki petrol şokundan sonra enerji güvenliği kavramı, petrol güvenliği ve petrol ithal eden ülkelerdeki güvenlik arzı ile eş değer tutulmaya başlanmıştır.²⁸⁰

1970'lerin petrol şoklarından sonra 'enerji güvenliği' terimi, petrol ithal eden ABD ve diğer OECD'ye bağlı ülkelerde petrol güvenliği ile arz güvenliğini eş anlamlı hale getirmiştir.²⁸¹ Birçok enerji güvenliği tanımı, enerji arzının özellikle de petrol arzının sürdürülebilirliği ile başlamaktadır.²⁸² Enerji arz kesintisi petrol fiyatlarında artışa neden olmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artış, küresel enerji arz ve talebi arasında dengesizliğe yol açmaktadır.²⁸³ Arz ve talep arasındaki dengesizlik global ekonomiyi olumsuz yönde etkileyerek, siyasi istikrarsızlık yaratmaktadır.²⁸⁴ Petrol kaynakları, dünya enerji kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle, hızla artan küresel enerji talebini karşılamada yetersizdir. Küresel enerji talebindeki artış nedeniyle petrole olan ihtiyaç devam etmektedir.²⁸⁵ OPEC Genel Sekreteri Abdalla Salem El Bedri, benzinin dünyanın en önemli ve en etkili küresel enerji kaynağından biri olarak, küresel kalkınmayı ve küresel diyalogu sağladığını belirtmektedir. Petrol geliri, OPEC üyesi ülkeler için ekonomik ve sosyal gelişim açısından önemlidir. OPEC ülkeleri dünyada kanıtlanmış petrol rezervlerinin 1 trilyon 64 milyarına yani yüzde 79,60'ını, OPEC üyesi olmayan ülkeler ise 272,9 milyar varilini yani yüzde 20,41'ini kontrol ediyor. OPEC, Nisan 2009 itibarıyla dünya petrol üretiminin de yüzde 33,3'üne sahip bulunmaktadır. 2013'da OPEC'in toplam gelirinin %75'ini Ortadoğu ülkelerinin petrolünden sağlanmıştır.²⁸⁶ OPEC üyeleri 2018 verilerine göre dünya petrol rezervinin %86.5'si bünyesindeki üye ülkelerde bulundurmaktadır.²⁸⁷ Irak petrol bakanı Abd Al-Mahdi'ye göre petrol, piyasaları yönlendiren en önemli faktördür.

²⁸⁰ Andrei Konoplyonik, *Energy Security and Development of International Energy Markets in the Energy Security Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment*, Edited by Barry Barton, Catherine Redgwell, Anita Ronneand Donald N. Zillman, Oxford University Press, 2004, s.58.

²⁸¹ Andrei Konoplyonik, 2004, a.g.e., s.2.

²⁸² David Hippel, "Energy Security and Sustainability in Northeast Asia" *Energy Policy*, Volume 39, Issue 11, (2011), s.6721.

²⁸³ Lesbirel, 2004, a.g.m., s. 12.

²⁸⁴ Boersma, a.g.e., 2015, s.20.

²⁸⁵ BP Statistical Review of World Energy, 2013, s.30.

²⁸⁶ El-Bardi, Abdalla Salem, *OPEC Secretary General, at the Chatman House Conference Entitled Middle East Energy 2008- Risk and Responsibility: The new Realities of Energy Supply*- London, UK, 2008.http://www.opec.org/opec_web/en/862.html, (12.3.2018).

²⁸⁷ BP Statistical Review of World Energy 2019, s.14. (1.02.2020)

Enerji her zaman bir ülkenin stratejisini, ulusal gücünü ve dış politikasını belirleyen temel unsurlardan biri olarak ekonomik kalkınmanın önemli bir bileşeni olmuş ve olmaya devam etmektedir.²⁸⁸ Enerji güvenliği konusunda çeşitli tanımlamalar yapılmış olmakla birlikte, temel olarak enerji güvenliği, kabul edilebilir fiyat düzeyinde yeterli ve güvenilir enerji arzı olarak tanımlanmaktadır. Ancak genel olarak kullanılan bu tanımın yanı sıra, enerji güvenliğinin, biri enerjiyi merkeze alan ve diğeri güvenliği merkeze alan iki boyutu vardır. Enerji boyutunda, enerji kaynaklarının mevcudiyeti ve enerji kaynaklarına erişilebilirlik söz konusudur. Güvenlik boyutunda ise enerjinin üretimi, iletimi, dağıtımı ve pazarlanması aşamasında gerçekleştirilecek saldırılara karşı fiziki güvenlik söz konusudur.²⁸⁹

Geleneksel enerji güvenliği, petrol arzı ve fiyatlarına odaklanmaktadır. IEA enerji güvenliğini, enerji arz güvenliği, ekonomik kalkınma ve çevresel sürdürülebilirlik başlığı altında ele almaktadır. Enerji güvenliği petrol arz güvenliğinin yanı sıra, ekonomik kalkınma ve çevresel sürdürülebilirliği de kapsayan bir tanımdır.²⁹⁰ Başta petrol olmak üzere birçok temel yakıt, enerji kaynakları olan ülkeler için bir güvenlik meselesidir.²⁹¹ Enerji güvenliği kavramı, çeşitli formlardaki ve yeterli miktardaki enerjinin bulunabilirliği olarak tanımlanabilir.²⁹² Bu tanımdan farklı olarak enerji güvenliği, uygun fiyattaki enerji kaynaklarına çevreye zarar vermeden ulaşılabilirlik olarak tanımlamıştır.²⁹³ Enerji güvenliği, ekonomiyi, enerjiyi, çevreyi ve askeri güvenliği de ilgilendirmektedir.²⁹⁴ Enerji güvenliği uluslararası ilişkiler gündeminde yer alan konulardan biri olarak çok boyutlu ve çok değişken bir kavramdır.²⁹⁵

Enerji güvenliği kavramına ilişkin farklı tanımlar yapılmaktadır. Asya Pasifik Enerji Araştırma Merkezi, BM Kalkınma Programı, Uluslararası Enerji Ajansı olmak

²⁸⁸ Daojiong , 2006, a.g.m., s.4

²⁸⁹ Ediger, a.g.e., 2007, s.3

²⁹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Enerji Ajansı ve Türkiye, 25.07.2014, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa. (12.3.2017).

²⁹¹ Yavaş, 2012, a.g.e., s.23

²⁹² Speed Andrews, Philip Andrews, Xuanli Liaoand, Roland Dannreuther, "The Strategic Implications of China's Energy Needs", *International Institute for Strategic Studies*, Volume 42, Issue 346, (2002), s.12.

²⁹³ Asya Pacific Energy Research Centre, A QuestforEnergy Security in The 21st Century, www.ieej.or.jp/aperc/2007, (10.3.2018).

²⁹⁴ Karabulut, 2016, a.g.m., s.34.

²⁹⁵ Sevim, 2013, a.g.m., s.93.

üzere birçok uluslararası kuruluş enerji güvenliğini tanımlamaya çalışmıştır. Örneğin Asya Pasifik Enerji Araştırma Merkezi, enerji güvenliğini, çevreye zarar vermeden, uygun fiyattaki enerji kaynaklarına erişilebilirlik olarak tanımlamaktadır.²⁹⁶ BM Kalkınma Programı²⁹⁷ enerji güvenliğini, yeterli miktardaki enerjiye uygun fiyatta ulaşılabilirlik olarak tanımlamıştır.²⁹⁸ 1973'te kurulmuş olan IEA, enerji güvenliğini makul fiyatlardaki enerjiye kesintisiz olarak ulaşılabilirlik olarak ifade etmektedir. Uzun vadede enerji güvenliği, ekonomik gelişim ve sürdürülebilir çevre için gerekli olan enerji arzının sağlanmasıdır. Kısa vadede enerji güvenliği, enerji sisteminin enerji arz ve talep dengesi içerisinde olmasıdır. Bu tanıma göre enerji güvenliği, ekonomi, ekoloji ve enerji arasındaki dengeden oluşmaktadır.²⁹⁹

Petrol önde gelen enerji kaynaklarından biri olarak enerji güvenliğine ilişkin pek çok tanımda petrol arz kesintisi adı altında kullanılmaktadır.³⁰⁰ Petrol arzındaki kesinti, enerji güvenliğine yönelik tehditlerden biridir. Irak'ın işgali sürecinde petrol üretiminde kesinti yaşanmıştır. Irak'ta günlük ortalama arz kaybı 2,3 milyon varil olmuştur.³⁰¹ Petrol arzı, küresel ekonominin gereksinimlerinden biri olarak yeterli kaynağa sahip olmayan ülkeler için önemlidir. Yeterli kaynağa sahip olmayan ülkeler, güvenilir enerji kaynağı arayışı içerisindeyler.³⁰² Enerji arz güvenliği, petrol rezervlerinde dışa bağımlı olan ithalatçı ülkeler için önemlidir. Enerji kaynaklarında dışa bağımlı olan ülkeler, diğer ülkelerle işbirliği kurmaktadır.³⁰³ Bu işbirliği, enerji arz eden, talep eden ve transit ülkeler arasında gerçekleşmektedir.³⁰⁴ Transit eden ülke, enerji hatlarının güvenliğini, enerjiyi üreten ülke ise enerjinin kesintisiz şekilde ihraç edilmesini

²⁹⁶ Asya Pacific Energy Research Centre, A Questfor Energy Security in The 21st Century, www.iece.or.jp/aperc/2007, (11.3.2017).

²⁹⁷ www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/operations/undp_un.html, (11.3.2017).

²⁹⁸ Pranesh Chandra Saha, *Energy Security and Sustainable Development: Asian and Pacific Perspectives*, ESCAP: United Nations, , 2008, s.5.

²⁹⁹ International Energy Agency, What is Energy Security, <https://www.iea.org/topics/energysecurity>, (11.3.2017).

³⁰⁰ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.17.

³⁰¹ Pamir, 2016, a.g.e., s.39.

³⁰² Uçkan Dağdemir, 2009, a.g.m., s.4.

³⁰³ Kınık, 2009, a.g.e., s.23.

³⁰⁴ Genelkurmay Başkanlığı, Türkiye'nin Enerji Stratejisi Ne Olmalıdır? (26-27 Ocak 2006), İstanbul: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, 2006, s.28.

amaçlamaktadır.³⁰⁵ Enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması ülkeler arasında işbirliğini yaratır. Petrolün kesintisiz olarak dünya pazarlarına ulaştırılması başlıca Bab el-Mandeb Boğazı, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Panama Kanalı ve Trans-Panama Boru Hattı, Malakka Boğazı ve Hürmüz Boğazı üzerinden olmaktadır. Hürmüz Boğazı, petrol taşımacılığının %57'sini üstlenmektedir.³⁰⁶

Enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması enerjiyi arz eden ve talep eden ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ve işbirliği yaratmaktadır.³⁰⁷ ABD'de enerji güvenliği, yeterli enerji kaynaklarının ve hizmetlerin makul fiyatlarda bulunabilirliği anlamına gelmektedir. Carter Doktrini, ABD'nin petrol güvenliği politikası üzerinde şekillenmiştir. Jimmy Carter, Basra Körfezi'ndeki petrol akışını durdurmak üzere atılacak bir adımın ABD menfaatlerine karşı bir saldırı şeklinde telakki edileceğini ilan etmiştir.³⁰⁸ Enerji kaynaklarının uygun fiyatla kesintisiz olarak ihraç edilebilmesi üretici ülkeler tarafından yapılmaktadır.³⁰⁹ Enerji ihraç ve ithal eden ülkeler arasında meydana gelen herhangi bir anlaşmazlık enerji arzında kesintiye yol açmaktadır.³¹⁰ Enerji arzındaki kesinti, petrol ticaretini engellemektedir. Enerji ihraç eden ülkeler talep güvenliğini, enerji ithal edenler ise arz güvenliğini önemsemektedir. Enerji güvenliği, enerji arz ve talep ilişkisini de içermektedir.³¹¹ Enerji ihracatçısı devletler talep çeşitliliği yoluyla, enerji ithalatçısı devletler ise arz çeşitliliği yoluyla enerji güvenliğini sağlamaktadırlar. Bu açıdan değerlendirildiğinde, enerji güvenliği kavramı 'enerji arz güvenliğini' ve 'enerji talep güvenliğini' içermektedir.³¹² Bu genişleme sadece arz ve talep güvenliği ile sınırlı kalmamaktadır. Türkiye Üzerindeki Enerji Nakil Hatları şekil 4'de görülmektedir.

³⁰⁵ Durmuş Dünder, Müge İşeri, Necdet Pamir, *Enerji Güvenliği: Dünya ve Türkiye Paneli*, İstanbul: Golden Medya Matbaacılık, 2010, s.39.

³⁰⁶ US Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=18991>, (10.3.2018).

³⁰⁷ Yavaş, 2012, a.g.e., s.23

³⁰⁸ Marilyn Brown, Benjamin Sovacool, *Climate Change and Global Energy Security: Technology and Policy Options*, The MIT Press, England: Cambridge Massachusetts, 2011, s.5.

³⁰⁹ Dünder, İşeri, Pamir, 2010, a.g.e., s.38.

³¹⁰ Selçuk, 2010, a.g.e., s.29.

³¹¹ Demir, 2007, a.g.e., s.23.

³¹² Ediger, 2007, a.g.e., s.5.

Şekil 4: Türkiye Üzerindeki Enerji Nakil Hatları³¹³

Aynı zamanda enerjinin küresel piyasalara ulaştırılması enerji güvenliğinin bir boyutunu oluşturmaktadır.³¹⁴ Herhangi bir ülkenin veya bölgenin, enerji güvenliğini ilgili aktörler ile işbirliği yapmaksızın sağlayamayacağı açıktır. Bir kez daha altını çizmek gerekirse, enerji güvenliği enerjiyi üreten, enerjinin transit geçtiği ve enerjiyi tüketen ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Enerjinin transit geçtiği ülke, enerji hatlarının güvenliğini düşünürken, enerjiyi üreten ülke ise enerjinin uygun fiyatla kesintisiz bir şekilde ihraç edebilmesini düşünmektedir.³¹⁵ Enerjide ithalata bağımlı olan ülkeler, enerji çeşitliliğini önemsemektedir.³¹⁶ Enerji çeşitliliği, enerjide dışa bağımlılığının azaltılması anlamına gelmektedir. ABD gibi ülkeler, Ortadoğu'ya olan enerji bağımlılığını azaltmaya yönelik olarak enerji ithal ettikleri ülke sayısını artırmaktadırlar.³¹⁷ Enerjide dışa bağımlılığının azaltılması, devletlerin ulusal güvenlik önceliklerinden biridir.³¹⁸ ABD'nin enerji güvenliği stratejisi, Ulusal Güvenlik Stratejisi

³¹³ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (12.10.2018).

³¹⁴ Dilek Çetinkaya Sert, Semih Çıngı, İsmet Küçükşahin, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Enerji Güvenliği Ortak Çözüm Arayışları Sempozyumu, İstanbul: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2009, s.31.

³¹⁵ Dündar, İşeri, Pamir, 2010, a.g.e., s.39.

³¹⁶ Dokuzlar, 2006, a.g.e., s.141.

³¹⁷ Vlado Vivado, "Diversification of Oil Import Sources And Energy Security: A Key Strategy Or An Elusive Objective?", *Energy Policy*, Volume 37, Issue 11, (2009), s. 4619.

³¹⁸ Çelikpala, (2014), a.g.m., s. 82.

isimli belgede yer almaktadır. Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, üretici ülkelerle işbirliğinin sürdürülmesi ve Kuzey Kutbu ve Asya bölgelerinde tedarikçi ülkelerle işbirliği içerisinde olunması bu belgede belirtilmektedir.³¹⁹ ABD tüketici ülkelerden biri olarak enerji kaynaklarına ulaşımı enerji arz güvenliğiyle sağlamaktadır.³²⁰ ABD, enerji bağımlılığının azaltılmasına yönelik olarak kaynak çeşitlendirilmesini, enerji alanında işbirliğini ve birincil enerji kaynaklarına güvenli erişimi hedeflemektedir.³²¹ Ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ve işbirliği, enerji kaynaklarına ulaşım açısından önemlidir.³²² Fosil yakıtların mutlak hakimiyetinin görüldüğü enerji devri, uzun bir dönem sıkıntısız sürmüştü 1973 Petrol Krizi ile ilk defa küresel enerji arzı hususunda dünya çapında bir endişe ve istikrarsızlık ortamı ortaya çıkmıştır.³²³

Enerji güvenliğinden bahsederken enerjiden de bahsetmek gerekir. Enerji, ekonomik büyüme ve kalkınmanın unsurlarından biridir. Enerji, ülkelerin uluslararası arenadaki konumlarını, politikalarını ve uygulamalarını etkilemektedir.³²⁴ Ülke yöneticileri, ekonomik ve toplumsal bir gereksinim halindeki enerjiyi, herhangi bir kesinti olmadan, güvenilir bir biçimde ve de uygun fiyatlarda sağlayabilmeyi amaçlamaktadır.³²⁵ Enerji; sanayi, ulaştırma, konut ve tarım olmak üzere pek çok farklı sektör içerisinde yer alan önemli bir kaynaktır.³²⁶ Enerji, ülkelerin mal ve hizmet üretimini ve hayat standartlarını dolayısıyla ekonomik gelişimini ve ulusal güvenliğini etkilemektedir.³²⁷ Pek çok ülke, enerji konusuyla ilgili olarak güvenli, sürdürülebilir, çevreye zarar vermeyen ve en az riskli enerji politikalarını tasarlamak ve uygulamak için çaba göstermektedir.³²⁸ Enerji arzında meydana gelebilecek herhangi bir kesinti ekonomik kalkınmayı ve güvenliğini olumsuz yönde etkilemektedir.³²⁹

³¹⁹ https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf, (11.3.2017).

³²⁰ Çelikkaya, 2014, a.g.m., s. 84.

³²¹ Özkul, 2009, a.g.e., s.26.

³²² Yavaş, 2012, a.g.e., s.23.

³²³ Gürbüz, 2009, a.g.m., s.14.

³²⁴ Burcu Yavuz Tiftikçigil, Yesevi Çağla Gül, *Türkiye'nin Enerji Görünümü Stratejiler ve İlişkiler*, İstanbul: Derin Yayınları, 2015, s.17.

³²⁵ Necdet Pamir, "Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler", *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı 68, (2005), s.58.

³²⁶ Erdal, Karakaya, 2012, a.g.m., s.110.

³²⁷ Erdal, Karakaya, 2012, a.g.m., s.110.

³²⁸ Yavuz Tiftikçigil, Yesevi, 2015, a.g.e., s.2.

³²⁹ Erdal, Karakaya, 2012, a.g.m., s.108.

Devletlerin önemle üzerinde durdukları bir konu olan enerji güvenliği, ekonominin, siyasetin ve askeri güvenliğin bir parçasıdır ve ulusal güvenlik ile ilişkilendirilmektedir.³³⁰ Enerji kaynaklarına güvenli bir biçimde erişebilme hedefi, ülkelerin milli güvenliklerinin parçası olmuştur.³³¹ Güvenlik, ulusal güvenliğin bir parçası olarak askeri, ekonomik, fiziksel ve buna benzer birçok konuyu içinde barındıran bir kavramdır. Güvenlik kavramı tehdit kavramıyla açıklanmaktadır.³³² Devletlerin ulusal güvenliklerini sağlamalarında, enerji kaynaklarına güvenli bir şekilde ulaşım önem arz etmektedir.³³³ Ortadoğu’da enerji güvenliğinin sağlanması yani makul fiyattaki enerjiye kesintisiz olarak ulaşılması bölgenin güvenliğine bağlıdır.³³⁴ Ulusal güvenlik, devletler için, siyasi, sosyal, ekonomik, dış politika ve de askeri çıkarların korunması ve geliştirilmesi anlamını taşır.³³⁵ 2014 yılında yayımlanan ‘Avrupa Enerji Güvenliği’ne göre, AB’nin Rus gazına bağımlılığı %39’dur. Enerji bağımlılığının azaltılması için kaynak/tedarik çeşitlendirilmesine gerek duyulduğu belirtilmiştir.³³⁶ Aslında enerji güvenliğinin ülkeler arasında yarattığı bağımlılık olgusu günümüzde işbirliğini ön plana çıkarmıştır.³³⁷ Ülkesel veya bölgesel enerji güvenliği, ilgi aktörlerin bireysel politikaları ile sağlanamaz. Bu yüzden enerji güvenliği, üreticilerle tüketicilerin karşılıklı bağımlılıklarını içermektedir. Ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ve işbirliği, enerji kaynaklarına ulaşım açısından önemlidir.³³⁸

Enerji güvenliğinin sağlanmasındaki bir diğer önemli nokta da çeşitlendirmeye ilişkindir. Enerjinin kullanılabilirliği açısından kaynak çeşitliliği önem arz

³³⁰ Ayla Yiğitel, *Enerji Güvenliği Bağlamında Kazakistan'ın Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile İlişkileri Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2012, s.25.

³³¹ Dündar, İşeri, Pamir, 2010, a.g.e., s.43.

³³² Telli, 2014,a.g.e., s.369.

³³³ Özgür Bora Özkul, "21. Yüzyılda Enerji Güvenliği", *Stratejik Öngörü Stratejik Araştırmalar Derneği*, Sayı 15-16, (2010), s. 52.

³³⁴ Emre Çıtak, Kılınç Pala, Yenile nebilir Enerjinin Enerji Güvenliğine Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 25, (2016), s.86.

³³⁵ Güvenlik ve Tehdit Kavramının Evrimi Global Güvenlik İçinde Ulusal Güvenlik Perspektifi, Mayıs 2006, http://www.turksae.com/sql_file/298.pdf,(11.2.2016).

³³⁶ İşeri, 2016, a.g.e., s.35.

³³⁷ Yavaş, 2012, a.g.e., s.22.

³³⁸ Yavaş, 2012, a.g.e., s.23.

etmektedir.³³⁹ Kaynak çeşitliliği, alternatif enerji kaynaklarının bulunması anlamına gelmektedir. Enerji güvenliğinin sağlanması için ülkeler, tedarik kaynaklarını yani tedarikçi ülke sayısını artırmaktadır.³⁴⁰ Kaynak çeşitliliği, enerji alanında doğal gaz veya petrol bağımlılığının en aza indirilmesini mümkün kılmaktadır.³⁴¹ Örneğin Çin gibi ülkeler, gittikçe artan enerji taleplerini karşılayabilmek için enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini öngörmektedir.³⁴² Kaynak çeşitliliği özellikle ithalata bağımlı olan ülkeler açısından önem arz etmektedir. Örneğin, ABD başta olmak üzere pek çok OECD üyesi ülke, enerji kaynakları açısından ithalata bağımlıdır. ABD, tükettiği petrolün %53'e yakınına dış kaynaklardan tedarik etmekte ve ithalatını kuzey ve güney komşuları başta olmak üzere çeşitli ülkelere yapmaktadır.³⁴³ Türkiye'de enerji kaynakları açısından enerji ithalatına bağımlı ülkelere biridir. Dış İşleri Bakanlığı verilerine göre, Türkiye'nin enerji talebi ancak %27 oranında iç kaynaklardan karşılanmaktadır.³⁴⁴ Doğal gaz ve petrol olmak üzere enerjide ithalata bağımlılığının azaltılması ancak kaynak çeşitliliğinin artırılması ve alternatif enerji kaynaklarına ulaşılması ile mümkündür.³⁴⁵

Enerji güvenliği küresel politikalar üzerinde daima etkisi olmuş bir parametredir. Küresel enerji talebindeki artış ile birlikte günümüzde enerji güvenliğinin önemi daha da artmıştır.³⁴⁶ Enerji güvenliği kavramı ilk kez kömür sorunu ile birlikte 1865 yılında İngiltere'de ortaya çıkmıştır. İngiltere II. Dünya Savaşı sonuna kadar dünya liderliğini sürdürmüştür.³⁴⁷ 1973 Yom Kippur Savaşı sonrası yaşanan petrol krizi sonrasında yaşanan petrol ambargosu ile birlikte enerji kaynakları konusunda güvensizlik ortamı

³³⁹ Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları*, Uluslararası Sempozyum 28-29 Nisan 2009, İstanbul, 2009, s.31.

³⁴⁰ Kisel, Hamburg, Harm, Leppiman, Ots, 2016, a.g.m., s.7.

³⁴¹ Necdet Pamir, *Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye Gerçeği*, TMMOB8. Enerji Sempozyumu, 17-19 Kasım 2011, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2011, s.59.

³⁴² Abdurrahman Satman, *Dünyada Enerji Kaynakları*, I. Ulusal Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, 26 Nisan 2006, s.47.

³⁴³ http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_73100.pdf, (12.4.2017).

³⁴⁴ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (12.4.2017).

³⁴⁵ Kisel, Hamburg, Harm, Leppiman, Ots, 2016, a.g.m., s.2

³⁴⁶ Mehmet Kazancı, Türk Enerji Sektörü Perspektifinden Enerji Güvenliğinin Değerlendirilmesi in: Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları*, Uluslararası Sempozyum, 28-29 Nisan 2009, İstanbul, 2009, s.66.

³⁴⁷ Ediger, 2007, a.g.e., s.1.

oluşturmuştur.³⁴⁸ Enerji güvenliğinin tanımı üzerinde uluslararası arenada fikir birliği yoktur. 1970 lerden itibaren petrole bağımlılık birçok ekonomik, sosyal ve siyasi sorunu da beraberinde getirmiştir. 1973 Petrol Krizi sonrası devletler enerjide ithalat bağımlılığını azaltmışlardır.³⁴⁹

AB, enerji güvenliğini, çevreye zarar vermeden kesintisiz olarak tüm tüketiciler için makul fiyatta erişim olarak ifade etmektedir.³⁵⁰ Enerji güvenliği tanımlamalarının birçoğu, enerjinin çevreye zarar vermeden kesintisiz olarak ulaşılabilirliğine odaklanmaktadır. Enerji güvenliği literatürüne bakıldığında enerji güvenliğinin arz güvenliği ile ilişkilendirildiğini görülmektedir. Arz güvenliği, enerjinin küresel piyasalara ulaştırılması sürecinde güvenliğin sağlanması ile ilgilidir.³⁵¹ Enerji arz güvenliği, Türkiye gibi enerji ithalatçısı olan ülkeleri ilgilendiren bir kavramdır.³⁵² Türkiye'nin enerji güvenliğinde hem fiziki hem de ekonomik güvenlik söz konusudur. Fiziki boyutunda enerjinin dünya piyasalarına ulaştırılması söz konusudur. Ekonomik boyutunda ise enerjinin maliyeti ve fiyatından söz edilebilir.³⁵³ Enerji ve güvenlik, enerji güvenliğinde iki farklı yaklaşımı ifade eder. Bu yaklaşımlardan birincisi enerji, ikincisi ise güvenlik merkezlidir. Enerji güvenliği; enerji temelli olarak, enerji kaynaklarının bulunabilirliğine, erişilebilirliğine ve kabul edilebilirliğine atıfla tanımlanmaktadır. Diğer yandan, güvenlik temelli tanımda, enerjinin aranması, geliştirilmesi, üretilmesi, iletimi, çevrimi, dağıtımı, pazarlanması ve tüketim ağına yönelik her türlü saldırı ve teröre karşı aktif olarak korunması vardır.³⁵⁴

Enerji güvenliğini daha geniş kapsamda ifade etmek gerekirse, enerji güvenliği, enerjinin üretim, tüketim ve dağıtım sürecinde sürdürülebilirliğin sağlanarak enerjiye yeterli miktarda, makul fiyatta ve çevreye zarar vermeden kesintisiz olarak ulaşılmasıdır.³⁵⁵ Kalicki, enerji güvenliğini, çeşitlendirilmiş enerji kaynaklarının (petrol

³⁴⁸ Dündar, İşeri, Pamir, 2010, a.g.e., s.41.

³⁴⁹ Çelikpala, 2014, a.g.m., s.76

³⁵⁰ Energy Security and Sustainable Development in Asia and the Pacific, 2008, UN Economic and Social Commission for Asia and Pacific, <http://www.unescop.org/sites/default/files/energy-security-ap.pdf>, (11.5.2017).

³⁵¹ Gürcan Gülen, *Enerji Güvenliği Nedir?*, 2012, <http://www.Cleanglobe.com.tr/pdf/27pdf>, (11.5.2017).

³⁵² Çelikpala, 2014, a.g.m., s. 75.

³⁵³ Çelikpala, 2014, a.g.m., s. 99.

³⁵⁴ Ediger, 2007, a.g.e., s.32.

³⁵⁵ Dündar, İşeri, Pamir, 2010, a.g.e., s.47.

ve doğal gaz) yeterli ve güvenilir bir şekilde tedarik edilerek piyasalara ulaştırılması olarak ifade etmektedir.³⁵⁶ Dünya petrol üretiminde 26260 bin varil ile Venezuela birinci sırada yer alırken, ikinci sırada günlük 12704 bin varil ile ABD, üçüncü sırada günlük 12014 bin varil ile Suudi Arabistan, dördüncü sırada 10980 bin varil ile Rusya bulunmaktadır. Türkiye'nin 2015 yılında ithal ettiği doğal gazın tedarikçi ülkelere göre dağılımına bakıldığında %57 Rusya'dan, %18 İran'dan ve %7 Azerbaycan'dan gerçekleştiği görülmektedir.³⁵⁷

Enerji güvenliği, makul fiyattaki enerji kaynaklarına kesintisiz olarak ulaşılabilirlik olarak tanımlanmaktadır.³⁵⁸ Bir başka tanım ile enerji güvenliğinde, kaynakların çeşitlendirilmesi, güvenilirlik, güvenlik, temizlik ve yeterli miktardaki enerjinin kabul edilebilir fiyat aralığında tedarik edilmesi öne çıkmaktadır.³⁵⁹ 1970'li yıllarda devletler, enerji güvenliği kapsamında enerji arzında dışa bağımlılığı azaltma amacındaydılar. Fransa, Japonya ve Güney Kore gibi enerji kaynağı bakımından zengin olmayan ülkeler ulusal enerji güvenliğine odaklanmaktadır.³⁶⁰

Enerji güvenliği, arz-talep doğrultusunda ele alındığında, sadece tek bir tarafı bağlayan bir durum değildir. Günümüzde ülkeler, enerji açısından bağımsız değildirler.³⁶¹ Tekrar vurgularsak, enerji güvenliği, enerji arz eden, talep eden ve enerjiyi transit eden ülkeler dahil olmak üzere bütün tarafları ilgilendiren bir durumdur. Enerji güvenliği kavramı, enerji ithalatçısı devletler, talep çeşitliliği yoluyla, enerji ithalatçısı devletler ise arz çeşitliliği yoluyla enerji güvenliğini sağlamaktadırlar.³⁶² Enerji güvenliği kavramı ise enerji kaynaklarının ülkeler için önemini ifade etmektedir.³⁶³ Enerji güvenliğinin temel amaçlarından biri güvenilir bir enerji kaynağı

³⁵⁶ Goldwyn, Kalicki, 2005, a.g.e., s.531.

³⁵⁷ BP 2016 Statistical Review of World Energy Workbook, June 2016, s.6, <http://oilproduction.net/files/especial-BP/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf>, (11.21.2017).

³⁵⁸ Dokuzlar, 2006, a.g.e., s.32.

³⁵⁹ Dokuzlar, 2006, a.g.e., s.32.

³⁶⁰ Çelikpala, 2014, a.g.m., s.82.

³⁶¹ Çelikpala, 2014, a.g.m., s. 88.

³⁶² Sevim, 2012, a.g.m., s.4386.

³⁶³ Özkul, 2009, a.g.e., s.26.

bulmak ve bu kaynağa en az riskle ulaşmaktır.³⁶⁴ Enerji güvenliğinde enerji kaynaklarının çıkartıldığı ve üretildiği bölgelerin güvenliği önemlidir.

Enerji güvenliği, enerji kaynaklarına ulaşılabilirliği ve bu kaynakların olası risklere karşı ihtiyaçları karşılayacak biçimde güvence altına alınmış olmasını ifade eder.³⁶⁵ Enerji güvenliğinde öneme sahip boyutlardan birisi de şüphesiz, enerji kaynaklarının bulunduğu ve üretiminin yapıldığı arazilerin güvenliğinin sağlanmasına dairdir.³⁶⁶ Enerji güvenliği kavramı, petrol ve Ortadoğu'nun istikrarı ile de ilgili bir konudur. Ortadoğu'da enerji güvenliğinin sağlanması yani makul fiyattaki enerjiye kesintisiz olarak ulaşılması bölgenin güvenliğine bağlıdır. Ortadoğu'daki savaşlar, askeri müdahaleler ve siyasi gerilimler bölgeye olan enerji bağımlılığının azalmasına neden olmuştur. Ortadoğu'daki bu siyasi durum endişe yaratmıştır. 1973-74 Petrol Krizi'nden bu yana ise arz kesintisi yaşanmamıştır. Ortadoğu'daki petrol üreticileri siyasi amaçlarla gerçekleştirilen petrol ambargosunun verimsiz olduğunu fark etmişlerdir. Petrol üreticileri, dünyadaki siyasi ayaklanmalardan kaynaklanan herhangi bir kesintiyi telafi etmek için üretimlerini artırmışlardır.³⁶⁷

1.6. Uluslararası Jeopolitik Unsurların Kavramı

Günümüzde, başka bir devletin topraklarının, özel bazı durumlar dışında açıkça işgal edilmesi çok kolay olmamakla birlikte, güçlü devletlerin, başka ülkeler üzerinde ekonomik, politik, sosyal, iletişimsel ve diğer araçlarla baskı uygulama yolu ile bu ülkeleri sömürme politikası geniş bir uygulama alanına sahiptir. Bu görüş hem klasik hem de modern jeopolitiğin realist yaklaşımının ortak görüşüdür. Jeopolitiğin çalışma alanlarını, diplomatik, askeri ve ekonomik konular kapsamakta olsa da son dönemde enerji jeopolitiği de bu alanın önemli bir konusu olmuştur.³⁶⁸ 15. yüzyıldan itibaren coğrafi keşifler başlamış, Avrupa devletleri, keşfedilen yeni topraklar için amansız ve doyumsuz bir rekabete girişmiş ve hızlı bir biçimde dünyanın tüm coğrafyalarına

³⁶⁴ Çelikpala, 2014, a.g.m., s. 82.

³⁶⁵ Nicolas Francois, Francois Godment, Yakushi Tuizo, "An Overview of options and challenges, Asia and Europe. Cooperating for Energy Security", ACAEC Task Force Report, 2004, s.11.

³⁶⁶ Ediger, 2007, a.g.e., s. 33.

³⁶⁷ Bahgat Gawdat, *Energy Security: Pacific Asia and the Middle East in the Energy Security in Asia*, New York: Routledge Security in Asia Pacific Series, 2007.

³⁶⁸ Dursun Yıldız, *Yeni Enerji Jeopolitiği ve LNG (I)*, [https://www.academia.edu/8703213/Yeni_Enerji_Jeopoliti%C4%9Fi_ve_LNG,\(11.4.2017\)](https://www.academia.edu/8703213/Yeni_Enerji_Jeopoliti%C4%9Fi_ve_LNG,(11.4.2017))

yayılmıştır. Gerçek anlamda sömürge politikaları 17. yüzyılın sonuna doğru modern coğrafyanın içeriği olan önemli bilgilerden faydalanmaya başladı. Jeopolitik ve jeostratejinin 17. yüzyılın sonuna doğru gündeme gelmesi bir rastlantı değildir. Öncelikle bu dönemde belirli alanlarda bilimsel yöntemlerin saptanması ve alanlar arasındaki mesafe ölçüleri ile yükselti tespit yöntemlerinin kesin olarak ortaya konulması, ülkelerin sınırlarının çizilmesi ve ekonomik faktörlerin istatistik bilimi kullanılarak analizi gelişmeye başlamıştır.³⁶⁹

Coğrafi verilere dayanarak bir devleti veya bir toplumu yönetmek için gerçek anlamda bir politika uygulama seçeneği doğmuştur. Jeopolitik hakkında ilk bilimsel veriler Fransız General Vauban (1633-1707) tarafından kavramsallaştırılmıştır. Vauban çalışmaları ile ‘bölgesel düzenleme’ şeklinde isimlendirilen sistematik yaklaşımın ilk teorisyeni olarak değerlendirilmektedir. Vauban’a göre, bir ülkenin hangi iklim kuşağında yer aldığı, denizlere ve okyanuslara açılımı, ana ulaştırma hatlarına ve kesişim noktalarına olan mesafesi ve çevrelendiği komşu ülkeler, ilgili ülkenin küresel sistemdeki yerini tayin eder. Uluslararası literatürde, jeopolitik kavramının kapsamlı ve genel kabul görmüş bir tarifi yapılmış değildir. Jeopolitik sözcüğü, Yunanca ‘geo’ (toprak) ile ‘politeia’ (politika) sözcüklerinin birleşmesinden oluşturulmuştur. Bu durum, küresel düzlemde coğrafya ve politika arasındaki ayrılmaz münasebeti izah etmektedir.

Jeopolitik, bir bilim dalı olarak, 19. Yüzyıldan sonra Avrupa’da siyaset biliminin alt disiplinlerinden birisi haline gelmiştir. Friedrich Ratzel, jeopolitik kavramını “devletlerin coğrafi özellikleriyle siyasetleri arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim dalı” olarak tanımlamıştır.³⁷⁰ Jeopolitik kavramı, genellikle değişkenlik gösteren coğrafi parametreler temelinde, küresel politik gelişmeleri anlamaya, izah etmeye yönelik analiz yöntemi şeklinde de yorumlanmaktadır. Jeopolitik, küresel politikadaki bir aktörün ve aktörler topluluğunun, coğrafi değişkenler üzerinden güçlerinin analizini

³⁶⁹ Cezmi Sevgi, *Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye’nin Stratejik Konumu*, *Ege Coğrafya Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, (1988), s.236.

³⁷⁰ Sait Yılmaz, *Jeopolitik ve Jeostrateji*, 2014, http://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik_ve_Jeostrateji, (28.01.2018).

ortaya koyan ve aktörlerin politik hedeflerine erişme şartlarını ve süreçlerini araştıran bilimsel bir disiplin şeklinde de tarif edilmektedir.³⁷¹

1.6.1. Uluslararası Enerji Jeopolitiğinin Tarihsel Süreci

Enerji jeopolitiğinin tarihsel gelişiminde ilk sırayı kömür alır. Kömür Britanya İmparatorluğu'nun genişlemesini ve dünya üzerindeki hakimiyetini mümkün kılmıştır. Aynı şekilde petrolün kullanılmaya başlanması ve daha sonra kullanım alanının genişlemesi, ABD'yi dünyaya egemen duruma geçirmiştir. Petrolün ticari amaçlı kullanıldığı ilk dönemde, merkezi ABD'de olan Standart Oil isimli şirket petrol piyasasına damga vurmuştur. Rockefeller tarafından kurulan şirket, petrolün ticaretini yapan tek şirket olduğundan dolayı tekelleşme iddiaları nedeniyle 1911 tarihinde ABD mahkemeleri tarafından çeşitli şirketlere bölünmüştür. Bölünen şirketler arasında bulunanlardan bazıları halen dünyanın önemli şirketlerindendir. Bunlar, Exxon Mobil, Chevron ve Amoco'dur.³⁷² Bu şirketler faaliyetlerini dünyanın zengin petrol yataklarına sahip ülkelere yönlendirmişlerdir. Faaliyetlerini ilk yoğunlaştırdıkları alan Suudi Arabistan petroleri olmuştur. Suudi Arabistan devleti ile SOCAL (Standart Oil of California) arasında Mayıs 1933'te bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma kapsamında, yeni petrol kaynaklarının araştırılması ve çıkarılması ve çıkarılan petrolün işlenmesine ilişkin ayrıcalıklar SOCAL'a verilmiştir. SOCAL şirketi daha sonra ismini California Arabian Standard Oil Company (CASOL) olarak değiştirmiştir.³⁷³ 2.Dünya Savaşı sırasında Amerikan hükümeti petrol çıkan bölgeleri elde etmeye yönelik bir politika izlemiştir. 1943 yılında Petroleum Reserves Corporation (PRC) isimli devlet şirketi ve 1944 yılında ARAMCO ismini alacak olan CASOL ile birlikte, Suudi Arabistan'da petrol arama ve çıkarma çalışmaları ile birlikte bazı nakil hatlarını inşa etmişlerdir.³⁷⁴

1948 li yılların başında ARAMCO'nun faaliyetleri ile bölgede iki önemli kaynağın tespiti sağlanmıştır. Bu kaynaklardan ilki dünyanın en büyük petrol sahası

³⁷¹ İlknur Yayla, *Bilinmeyen Tampon Ukrayna*, s.3. https://www.academia.edu/12090251/Bilinmeyen_Tampon_Ukrayna, (11.2.2018).

³⁷² Dünya Enerji Kaynaklarının 100 Yıllık Ömrü Kaldı, <http://enerjiensitüsü.com/2011/05/23/dunya-enerji-kaynaklarinin-100-yillik-omru-kaldi>, (7.3.2018).

³⁷³ The Early Days: 1933 – 1944, Saudi Aramco Publication, s.3, http://www.saudiaramco.com/content/dam/Publications/Saudi%20Aramco%20and%20Its%20People/Chapter1_The_Early_Days_part1.pdf, (7.3.2018).

³⁷⁴ Marius Vassiliou, *Historical Dictionary of the Petroleum Industry*, Maryland: Scarecrow Press, 2009, s. 396 – 397.

olan Safaniye bölgesindedir. Diğer kaynak ise, Arabistan'nın doğu bölgesinde bulunan Gavar sahasıdır. 1951 yılında petrol üretimine başlanmıştır³⁷⁵ Amerika'nın enerji politikalarının gelişiminde Güney Amerika ülkelerinden (Meksika, Kolombiya, Venezüela) ithal ettiği petrolünde büyük katkısı olmuştur. ABD, 1929 yılında dışardan temin ettiği petrolün %51'ini bu üç ülkeden almıştır. 1940 yılında bu oran %38'e düşmüştür. Halen günümüzde Güney Amerika ülkelerinin petrolü, ABD'nin enerji politikaları açısından önemini korumaktadır.³⁷⁶

Enerji tarihinde kömür kullanımı ile enerjiye ilk hakim olan ülke olarak İngiltere'nin enerji jeopolitiğinin gelişmesine de büyük katkıları olmuştur. Sömürgecilik faaliyetlerini sürdürebilmek amacıyla İngiltere enerjiyi bir araç olarak kullanmıştır. İngiltere, 20. yüzyıl başlarında Almanya ile başlattığı deniz taşımacılığı hakimiyeti mücadelesi esnasında yeni enerji arayışına girmiştir.³⁷⁷ 1901 yılında İngiliz William Knox D'arcy, İran toprakları üzerinde sınırlı bir hak elde ederek İran'da petrol arama çalışmalarına başlamıştır. Yapılan çalışmalar 1908 yılında sonuç vermiş ve bölgede petrol bulunmuştur.³⁷⁸ İran devleti ile İngiltere arasında Anglo-Persian Oil Company şirketi kurulup petrol arama çalışmaları hızlandırılmıştır. 1933 yılında APOC şirketi ile İran Şahı arasında imzalanan yeni bir anlaşma ile İngilizler 60 yıllık petrol arama ve çıkarma imtiyazı elde etmişlerdir. APOC, 1935'te Anglo-Iranian Oil Company (ALOC) ismini almıştır.³⁷⁹ Anlaşma kapsamında ALOC, İran petrol gelirlerinin %75-80'lik kısmını kendisine geriye kalan %20-25'lik kısmını da İran hükümetine vermiştir. İran devleti, bir süre sonra bu paylaşımdan rahatsız olmaya başlamış, ABD ve Venezuela arasında 1940 yılında yapılan daha adil olan bir paylaşım anlaşmasının bir benzerini İngiltere ile yapmak istemiştir. İran, elde edilen kârın eşit olarak dağıtılmasını ve yönetimde söz sahibi olmak istediğini ifade etmiştir. Ancak anlaşma sağlanamamış ve

³⁷⁵ <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/ghawar-oil-field/>, (9.3.2018).

³⁷⁶ Vassiliou , 2009, a.g.e,s. 396 -397.

³⁷⁷ Expansion, s. 125. <http://www.saudiaramco.com/content/dam/Publications/Energy%20to%20the%20World%20-%20English/Vol-1-Chapter-5.pdf>, (7.3.2018).

³⁷⁸ Pour HA. *The Petroleum Industry, Iran : A Country Study*, (Ed. Curtis, G. E., Hooglund, E.) Washington: Library of Congress Cataloging Publication, 2008, s.162.

³⁷⁹ Edward Henniker Major, *Nationalisation: The Anglo-Iranian Oil Company, 1951 Britain vs. Iran, Seven Pillars Institute Moral Cents*, Volume 2, Issue 2, (2013), s.17.

1951 yılında dönemin İran Başbakanı Muhammed Musaddık İran petrollerini millileştirmiştir.³⁸⁰

Almanya 1871 yılında milli birliğini tamamladıktan sonra sömürgecilik faaliyetlerine hızla başlamış ve enerji jeopolitiğinin gelişimine katkısı bu tarihten sonra başlamıştır. Almanya, 1900 yılında, Basra Körfezi bölgesindeki petrol rezervleri ile ilgilenmeye başladı ve amacına ulaşmak için önce Berlin'den Basra Körfezi'ne kadar uzanması beklenen ve 'Berlin-Bağdat Demiryolu' şeklinde isimlendirilen projeyi yürürlüğe koydu. Projenin asıl hedefini ortaya koyan şey, inşa edilecek demir yolunun her güzergahında petrol sondaj çalışmalarının da planlanmış olmasıdır. Bu proje ile birlikte Musul ve Kerkük bölgesinde zengin petrol yatakları bulunmuştur. Almanya, o zaman Osmanlı toprakları olan Musul ve Kerkük'ten petrol çıkarabilmek için Osmanlı Devleti ile birlikte Türk Petrol Şirketi'ni tesis etmiştir.³⁸¹

Enerji jeopolitiğinin tarihi gelişiminde Osmanlı Devleti'nin de etkisi bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra petrol sahalarının kaybedilmesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde bulunan Libya, Mısır, Suudi Arabistan, Kuveyt, Ürdün, Lübnan, İsrail, Kıbrıs, Kafkaslar ve Hazar Bölgesi günümüzde en önemli enerji kaynaklarına sahip bölgelerdir. Petrolün hızla önem kazanması ile beraber, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan bu değerli bölgeler, başta İngiltere olmak üzere emperyalist ülkelerin dikkatini çekmiştir. Emperyalist ülkeler Araplar arasında yoğun istihbarat çalışmalarına girişmişler ve Ortadoğu'nun jeopolitik yapısını tamamen değiştirmişlerdir. Bu toprakları 1900 lerin başında başlayan savaşlarla (bir diğer adıyla Petrol Savaşları) Osmanlı Devleti'nden ayırıp bağımsızlıklarını ilan ettirmişler ve I. Dünya Savaşı sonunda bu coğrafyada dört yeni devletin kurulmasını sağlamışlardır. Lübnan ve Suriye Fransızların kontrolüne, Irak ve Ürdün ise İngilizlerin kontrolüne girmiştir. Yine bu savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin ortağı olduğu Türk Petrol Şirketi'nin imtiyazlarını ABD, Fransa ve İngiltere paylaşmıştır.³⁸²

³⁸⁰ <http://www.dunyabulteni.net/haber/271641/batinin-musaddik-darbesi-ve-arka-plani>, (9.3.2018).

³⁸¹ Sevim Cenk, "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği", *Journal of Yaşar University*, Cilt 26, Sayı 7, 2012, 4380-4386, s.4382.

³⁸² Kayhan Mutlu, Ramazan Taş, Mahmut Akpınar, *Ortadoğu Raporu*, Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 11.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, müttefikleri ile birlikte I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesinin ardından İngiltere ve diğer galip devletler, Ortadoğu bölgesinde söz sahibi olmuşlardır. Daha savaş bitmeden İngiliz ve Fransızlar, Sykes-Picot Anlaşması'yla (1916) Ortadoğu'yu kendi aralarında bölüşmüşlerdir. Anlaşma gizli olarak yapılmış olup Rusya tarafından da onaylanmıştır. Alanda bulunan petrol yataklarını da kontrolleri altına almayı planlamışlardır.³⁸³ Osmanlı Devleti 1919'a kadar parça parça topraklarını kaybetmiş ve Mondros Mütarekesi hemen bu toprakların dağılımının ardından imzalanmıştır.³⁸⁴ Gelişmiş ülkeler, petrol talepleri yüzünden zengin petrol sahalarına sahip ülkeler üzerinde pek çok siyasi jeopolitik entrikalar ile ayaklanmalar ve savaşlar çıkartarak gücü ellerinde tutmaya çalışsalar da, petrol zengini az gelişmiş ülkeler de emperyalist ülkelerle büyük mücadeleler verip maksimum kazanç elde etmeye ve kendi zenginliklerini kendileri yönetmek için petrollerini millileştirmeye çalışmışlardır. Bu yönde, kendi kaynağına ilk sahip çıkan ülke Meksika olmuştur. 1938 yılında aldığı bir kararla ülkesindeki petrolü kamulaştırma işlemlerine girişmiştir.³⁸⁵

1949 yılında petrol üreten ülkeler büyük bir hamle yaparak jeopolitiği temelinden değiştiren bir karar almışlar ve önemli petrol ihracatçısı ülkeler olan Kuveyt, Suudi Arabistan, İran, Irak ve Venezuela görüş alışverişinde bulunma ve ilişkilerinin kuvvetlenmesi amacıyla yeni bir oluşum kurmayı planlamışlardır. 1960 tarihinde OPEC'i faaliyete geçirmişlerdir. 1961 yılında yapılan toplantıda birliğin merkezinin Cenevre olması kararlaştırılmış ise de 1965 yılında merkez Viyana'ya taşınmıştır. Birliğe geçen zamanlar içinde Cezayir, Katar, Nijerya, Libya, Birleşik Arap Emirlikleri, Ekvator, Endonezya ve Angola üye olmuşlardır.³⁸⁶

OPEC üyesi ülkelerin enerji piyasası üzerindeki etkileri en iyi Arap-İsrail savaşları sırasında görülmüş, İsrail'e savaş desteği veren ülkelere petrol ambargosu uygulanmıştır. Yaşanan bu süre içerisinde petrol fiyatları %70 artış göstermiştir. Bu ambargo sadece ABD ve Avrupa'da değil tüm dünya genelinde enerji krizinin

³⁸³ Sevim Cenk, a.g.e., s.4384.

³⁸⁴ Mutlu, Taş, Akpınar, a.g.e., 2012, s. 12.

³⁸⁵ Noel Maurer, The Empire Struck Back: Sanctions and Compensation in the Mexican Oil Expropriation of 1938, *The Journal of Economic History*, Volume 71, Issue 3, (2011), s.590.

³⁸⁶ http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/petrol_ihrac_eden_ulkeler_opec.html, (8.4.2018).

yaşanmasına sebep olmuştur.³⁸⁷ Diğer yandan 1970 yılından itibaren OPEC ülkeleri petrol fiyatları üzerindeki hakimiyetlerini artırdılar ve zenginliğe alışan krallar ve yabancı petrol şirketleri petrol işleme ve pazarlama sektörlerinde monopol durumuna geldiler. OECD'ye üye ülkeler 1970 ler boyunca artış gösteren OPEC'in olumsuz baskılarına ve mali ve iktisadi etkilerine yönelik bir tedbir olarak müşterek politika oluşturma kabiliyetlerini artırmak ve kurumsallaştırmak hedefiyle, 1974 yılında Uluslararası Enerji Ajansı'nı tesis ettiler.³⁸⁸ Dünyanın en büyük rezervlerini taşıyan petrol yataklarına sahip Ortadoğu'da sürekli yaşanan çatışma ve krizlerin görünen yüzü dinsel ve etnik nedenlere bağlansa da asıl nedenin enerji mücadelesi olduğu iddia edilebilir. Son 40 yıldır yaşanan Arap-İsrail ve Körfez savaşları, Süveyş Krizi, İran-İrak mücadelesi petrol piyasasını çok etkilemiş olup devletler yeni enerji güvenliği arayışı içine girmişlerdir.³⁸⁹

1.6.2. Uluslararası Enerji Arz Güvenliği Kavramı

Enerji güvenliği, uluslararası ilişkiler gündeminde her zaman üst sıralarda yer alan bir konu olarak bu çalışmada da hedeflenen öncelikli konulardan biridir. Enerji arz güvenliğinin tanımına geçmeden önce güvenliğin tanımını yapmakta fayda var. Bu noktada birkaç farklı tanımdan bahsetmek mümkündür. Güvenlik; günümüzde devletlerin askeri saldırının, siyasi baskı veya ekonomik yaptırımın olmadığı durumlarda kendi gelişim ve ilerlemelerini ifade etmektedir.³⁹⁰ Geleneksel olarak güvenlik kavramı, askeri savunma yoluyla ulusal güvenlik açıklarını azaltmak için tek taraflı adımları vurgulamaktadır.³⁹¹ Buzan'a göre güvenlik az gelişmiş bir kavramdır ve 1980'lerden önce güvenliğe ilişkin kavramsal literatür eksikliğinden bahsedilmektedir.³⁹² Stephen Walt ise güvenliğı tehdit ve askeri gücün kullanımı olarak

³⁸⁷ Pala, (1993), a.g.m., s.75.

³⁸⁸ Necdet Pamir, *Bakü-Ceyhan Boru Hattı*, Ankara: ASAM Yayınları, 1999, s.14-15.

³⁸⁹ Vedat Gürbüz, "Petrol, Petrol Politikaları ve Ortadoğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı, Avarasya Dosyası", *Enerji*, Cilt 9, Sayı 1, (2003), s.136.

³⁹⁰ United Nations, *Concepts of Security*, New York, 1986, <http://www.un.org/disarmament/HomePage/ODAPublications/DisarmamentStudySeries/PDF/SS-14.pdf> (3.12.2019).

³⁹¹ United Nations, *Concepts of Security*, New York, 1986, <http://www.un.org/disarmament/HomePage/ODAPublications/DisarmamentStudySeries/PDF/SS-14.pdf>, (3.12.2019).

³⁹² David Baldwin, "The Concept of Security", *Review of International Studies*, Volume 23, Issue 1, (1997), s.8.

tanımlamaktadır.³⁹³ Rothschild’a göre güvenliği devletlerin diplomatik ve askeri politikalar aracılığıyla elde edebilecekleri bir amaç olarak tanımlar.³⁹⁴ Birleşmiş Milletlere göre ise güvenlik kavramı ikili ve çok taraflı diplomasiin kullanılması yoluyla askeri yetenekleri, ekonomik gücü, sosyal kalkınma, teknolojik ve bilimsel ilerleme, siyasi işbirliği unsurlarını vurgular.³⁹⁵ Farklı güvenlik kavramları ulusal güvenlik ihtiyacına yanıt olarak, siyasi, askeri, ekonomik ve diğer değişen koşullar sonucunda gelişmiştir. Geleneksel olarak güvenlik kavramların askeri savunma yoluyla ulusal güvenlik açıklarını azaltmak için tek taraflı adımları vurgulamaktadır. Soğuk Savaş döneminde güvenlik kavramı, devletlerin davranışlarını temel alan realizm teorisi ile ilişkilendirilmekteydi. Uluslararası İlişkilerde realist düşünürlerden Arnold Wolfers, devletin davranışlarının ahlaki ilkelere etkilendiğini belirtmektedir. Kısacası realist analizler, devletler arasındaki mevcut ya da potansiyel çatışma alanlarına odaklanarak güvensizliğe vurgu yapmakta; “devlet egemenliği ve toprak bütünlüğü” söylemi ile güvenliği salt devletin bekasına indirgemektedir.³⁹⁶

Bu tanımlamalardan en belirginini Uluslararası Enerji Ajansının tanımı olan “uygun fiyattaki enerji kaynaklarına kesintisiz ulaşılabilirliktir.”³⁹⁷ Asya Pasifik Enerji Araştırma Merkezi (APERC) enerji arzı güvenliğinde temel olarak dört ölçüt bulunduğunu belirtmiştir, bunlar kullanılabilirlik, erişilebilirlik, satın alınabilirlik ve kabul edilebilirliktir.³⁹⁸

Enerji arz güvenliği, bir kavram olarak ilk kez, Avrupa Komisyonu tarafından kamuoyuna açıklanan ‘Enerji Arz Güvenliği için Avrupa Stratejisi’ isimli kitapta kullanılmıştır. Bu kitapta tanımlandığı şekliyle enerji arz güvenliği, sürdürülebilir bir kalkınma amacı temelinde tüketicilerin tamamı için uygun fiyatlar ile kesintiler

³⁹³ Stephen Walt, “The Renaissance of Security Studies”, *International Studies Quarterly*, Volume 35, No. 2 (1991), s.212.

³⁹⁴ Emma Rothschild, "What is Security Daedalus", *The Quest for World Order*, Volume 124, No 3, (1995), s. 60.

³⁹⁵ United Nations, *Concepts of Security*, New York, 1986, <http://www.un.org/disarmament/HomePage/ODAPublications/DisarmamentStudySeries/PDF/SS-14.pdf> (3.12.2019).

³⁹⁶ David Baldwin, "Security Studies and the End of Cold War", *World Politics*, Volume 48, Issue 1 (1995), s.119.

³⁹⁷ International Energy Agency, *What is Energy Security*, <https://www.iea.org/topics/energysecurity/subtopics/whatisenergysecurity>, (03.12.2019)

³⁹⁸ A Quest for Security in the 21st century, http://aperc.ieej.or.jp/file/2010/9/26/APERC_2007_A_Quest_for_Energy_Security.pdf, (12.12.2019)

yaşanmaksızın enerjiye erişimdir.³⁹⁹ “Stratejik stokların korunması veya ekonomik şartlar için yeterli olmayan ulusal kaynakların yetersizliği yüzünden gelecekte önemli oranda sorun teşkil edecek enerji ihtiyacına karşı, ulaşılabilir ve istikrarlı dış kaynakları sağlama becerisi” şeklinde belirtilmektedir.⁴⁰⁰ Bu tanımdan da, görüldüğü üzere, enerjide dışa bağımlılığı önlemektedir.

Avrupa Komisyonu, Beyaz Kitap’ta belirtildiği üzere petrol ve doğal gazla olan bağımlılığın tamamen ortadan kaldırılamayacağını ve bu çerçevede arz güvenliğinin diğer bir boyutu olan petrol ve doğal gazla bağımlılığın ülkelerle ilişki geliştirmek yoluyla azaltılacağını söylemektedir.⁴⁰¹ AB, %50 oranında ithal kaynaklara bağımlıdır ve tahminlere göre 2020’de ithalata olan ihtiyacı %70 oranında devam edecektir denilmektedir. 2030’da ise enerjiye olan ihtiyacının %60 dolaylarında olacağı tahmin edilmektedir.⁴⁰² UEA’nın verilerine göre, AB’nin gaz ithalatı 2030’da 632 bcm’e ulaşacaktır. Enerji arz güvenliği, mevcut enerji kaynaklarına erişerek, enerji kaynaklarının yetersiz kalmasını önlemeyi amaçlamaktadır.⁴⁰³ Enerji arz güvenliği, iktisadi gelişim ve milli güvenlik üzerinde göz ardı edilemeyecek etkileri bulunan bir unsur olarak, ülkelerin temiz enerji kaynaklarından enerji sağlayabilmesini gerektirir.⁴⁰⁴ Enerji arz güvenliği, ABD ve Avrupa gibi ithalatçı ülkeleri hedef alan bir kavramdır. AB enerji politikasının temel taşları rekabet, çevre ve enerji arz güvenliğidir.⁴⁰⁵ Enerji arz güvenliğine dair genel bir uzlaşma yoktur. Bu kavram, mevcut enerji kaynaklarına erişimde ortaya çıkabilecek sorunları kapsar.⁴⁰⁶

Enerji arz güvenliği, enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasını hedefler.⁴⁰⁷ Petrol ve doğal gazda dışa bağımlılık, bu iki enerji kaynağı ile ilgili olarak arz güvenliğinin ön

³⁹⁹ Tanas Karagöl, Kaya, 2014, a.g.e., s.108

⁴⁰⁰ Tanas Karagöl, Kaya, 2014, a.g.e., s.109

⁴⁰¹ Commission of The European Communities, “An Energy Policy for Europe”, Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament, COM (2007), 1 final, Brussels, s.1-5, https://ec.europa.eu/energy_policy/index_en.html.

⁴⁰² Commission of The European Communities, 2007, a.g.e., s.6.

⁴⁰³ Şadan Çalışkan, “Türkiye’nin Enerjide Dışa Bağımlılık ve Enerji Arz Güvenliği Sorunu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 25, (2009), s.306.

⁴⁰⁴ Pamir, 2005, a.g.m., s.72.

⁴⁰⁵ Commission of The European Communities, 2007, a.g.e., s.7.

⁴⁰⁶ Çalışkan, 2009, a.g.m., s.306.

⁴⁰⁷ Örgen Uğurlu, “Türkiye’nin Enerji Güvenliğini Yeniden Tanımlamak”, TMMOB Çevre Mühendisleri Odası, 7. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi, Yaşam Çevre Teknoloji, 2007, 24-27 Ekim, İzmir, 2007, s.82.

plana çıkarılmasını öngörür. AB’de kullanılan petrolün %76’sı ve doğal gazın %40’ı dışardan ithal edilmektedir.⁴⁰⁸ Bu durumun nedeni, hem petrolün hem de doğal gazın ithalatında az sayıda ülkenin tedarikçi durumda olmasıdır.⁴⁰⁹ 1980 lerde Sovyet Cumhuriyetleri ve Doğu Avrupa’daki gelişmeler doğal gazda arz güvenliğinin temel endişe kaynağı olmasına sebep olmuştur. Doğal gazda AB politikasının amacı, arzın kesintiye uğramasını engellemektir. Bu bağlamda, Hazar bölgesi ve Rusya önem kazanmaktadır.⁴¹⁰ Coğrafi konumu nedeniyle Türkiye, AB’nin enerji arz güvenliği ile ilgili politikalarında daha önemli bir konumdadır. Türkiye, Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya coğrafyalarına komşuluğu ile Karadeniz ve Akdeniz bölgesel sistemlerinde kritik konumdadır. Bu durum, Türkiye ve AB işbirliği için önemlidir.⁴¹¹ Küresel enerji havzaları bağlamında, tespit edilmiş enerji kaynaklarına oldukça yakın bir stratejik konumu işgal eden Türkiye, küresel enerji jeopolitiğinde ağırlığı olan güçlü bir aktördür.⁴¹²

Türkiye enerji kaynaklarının küresel piyasalara ulaşmasında nakledici bir piyasa aktörüdür ve bu durum, arz yönlü bir politika anlayışını ön plana çıkarmıştır.⁴¹³ Enerjide, ithalata bağımlı olan Türkiye’nin enerji güvenliğini temin etmesi, enerji kaynaklarını tedarik ettiği aktörler ile ilişkilerinin doğasıyla da yakından ilgilidir.⁴¹⁴ Türkiye, hidrokarbon kaynaklar açısından oldukça zengin iki bölge ile AB arasında bulunmaktadır. AB, enerji talebinde özellikle petrol ve doğal gaz bağımlılığının artırılmasını ve enerji arz güvenliğinin sağlanmasını amaçlamaktadır.⁴¹⁵

Ülkelerin çoğu petrolün ithalat için bir kaynak olduğunu ve ithalata olan bağımlılıkta ekonomik dengeleri değiştirdiğinin bilincindedirler. Petrol fiyatlarındaki artış ve 1970’deki enerji krizi, arz güvenliğini kritik bir enerji meselesi haline getirmiştir. 1973 ve 1979 krizi sonrasındaki gelişmeler, AB’yi üç önemli gelişmeyle

⁴⁰⁸ Armağan Candan, *Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası*, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı, 2004,s.3.

⁴⁰⁹ Gürkan Gönül, *AB’de Doğal Gaz, Petrol, Kömür ve Nükleer Enerji, Avrupa Birliği’nin Enerji Politikaları ve Türkiye’ye Yansımaları III*, Ankara: UPAV Yayını, 2003, s.150-153.

⁴¹⁰ Tanas Karagöl, Kaya, 2014, a.g.e., s.15.

⁴¹¹ Tanas Karagöl, Kaya, 2014, a.g.e., s.85.

⁴¹² Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Enerji Güvenliği ve Verimliliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu 2023, Kalkınma Bakanlığı, 2014, s.36.

⁴¹³ Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, a.g.m.,s.37.

⁴¹⁴ Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, a.g.m., s.38.

⁴¹⁵ Bayraç, 2007, a.g.m.,s.135.

karşı karşıya getirdi; arz güvenliğinin olmayışı, fiyatlardaki istikrarsızlık ve ödemeler dengesi hesabındaki bozukluklar. IEA çerçevesinde arz güvenliğinin sağlanması için stratejik rezervler oluşturulması ve arzın yönetimi konusunda bir anlaşmaya varıldı. Arz güvenliğini artırmanın yollarından birincisi, acil durum rezervlerinin oluşturulmasıydı.⁴¹⁶ İkincisi, ilk kez ekonomi, politika, çevre ve uluslararası ilişkiler olmak üzere birçok alanı ilgilendiren çok boyutlu bir kavramdır. Kömür, petrol ve doğal gaz, birincil enerji kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu enerji kaynakları ve yenilenebilir enerji kaynaklarına olan erişim ihracat yapan devletler için önemlidir. Enerji güvenliği sadece enerji kaynaklarının elde edilmesi ve enerji kaynakları üzerindeki yolların güvence altına alınması değildir.⁴¹⁷ Aynı zamanda enerjinin üretim, dağıtım ve pazarlama ağına yönelik gerçekleştirilecek tüm saldırılara yönelik gerekli önlemlerin alınmasıdır.⁴¹⁸

Gelecek 20 yıl içinde küresel enerji talebinin %50 oranında artması öngörülmektedir. Bu artışta, kalkınmış ülkelerin payının göreceli olarak düşük olması beklenirken, Çin ve Hindistan başta olmak üzere kalkınmakta olan ülkelerin paylarının oldukça yüksek olacağı beklenmektedir.⁴¹⁹

Güvenlik kavramı, ekonomik, askeri, fiziksel durum ve buna benzer birçok konuyu kapsayan karmaşık bir kavramdır. Güvenlik kavramı tehdit kavramıyla da açıklanabilmektedir.⁴²⁰ Güvenlik olgusu, enerji güvenliği kavramında önem arz etmektedir. 1990 lı yıllardan itibaren güvenlik tanımlamalarında artan ölçüde kullanılmaya başlanan kavramlardan biri de enerji güvenliği kavramıdır. Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra, enerji güvenliği NATO'nun görev tanımlarına dahil edilmiştir. Enerji güvenliği, NATO'nun yeni stratejik kavramından biri olarak enerji tedarikinin sağlanması, transit geçiş bölgeleri ve enerji hatlarının korunması adına

⁴¹⁶ Tanas Karagöl, Kaya, 2014, a.g.e., s.16

⁴¹⁷ Ediger, 2007, a.g.e., s.3.

⁴¹⁸ Ediger, 2007, a.g.e.,s.4.

⁴¹⁹ Liming Huang, "Financing Rural Renewable Energy: A Comparison Between China and India", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Cilt 13, 2009, s.1097.

⁴²⁰ Telli, 2014,a.g.e., s.371.

müttefik ülkeler arasında dayanışma ve işbirliğinin gerçekleştirilmesini öngörmektedir.⁴²¹

Enerji güvenliği kavramı üzerine uluslararası arenada ortak bir fikir birliği yoktur. Dünya Enerji Ajansı tarafından enerji güvenliği, çeşitli formlardaki enerjinin, erişilebilir maliyette, kolaylıkla ulaşılabilir ve çevreye zarar vermeden sürdürülebilir şekilde elde edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Avrupa Komisyonu tarafından enerji güvenliği, tüm tüketicilerin enerji ürünlerine makul bir fiyat üzerinden kesintisiz erişimi olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer tanımlamada, enerji güvenliğinde enerji kaynaklarının kesintilere maruz kalmadan, düşük fiyatlar ile temiz bir şekilde ve çeşitlendirilmiş tedarikçilerden sağlanmasını vurgulamaktadır. Enerji güvenliğinde makul fiyat ve enerjiye kesintisiz olarak en az riskle ulaşılabilirlik enerji güvenliğinin ana parametreleridir.

Tanımlamaların birçoğunda enerji güvenliği, arz güvenliği ile ilişkilendirilmektedir. Çünkü enerji kaynaklarının arzı, enerji güvenliğinin temel unsurlarından biridir. Enerji güvenliğini arz güvenliği olarak ifade eden tanımlar, enerji güvenliğinin sadece net ithalatçı ülkeler için geçerli bir kavram olduğunu öne sürmektedirler. Enerji güvenliği kavramı giderek genişlemektedir. Önceden enerji güvenliği, petrol arz kesintisi ile ilgiliyken şimdi buna doğal gazın güvenirliliği, yenilenebilir enerji kaynaklarının güvenirliliği ve nükleer enerji güvenirliliği de eklenmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı, enerji güvenliği tanımı içerisine ekonomik gelişme ve çevrenin korunmasını da dahil etmiştir. Bu tanıma göre enerji güvenliği, ekonomi, ekoloji ve enerji arasındaki dengeden oluşmaktadır.⁴²²

Petrolün güvenliğin bir unsuru olarak değerlendirilmesinden dolayı enerjinin dünya piyasalarına ulaştırılmasında taşıma hatlarının güvenliği, enerji güvenliğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Petrolün bulunması bölgesel dengeleri değiştirerek küresel rekabeti artırmıştır.⁴²³ Petrol, Ortadoğu'da önemli bir gösterge olarak zengin ülkelerin ekonomisine kayda değer bir avantaj sağlamıştır.⁴²⁴ Enerji üretim, iletim ve

⁴²¹ http://www.nato.int/docu/review/2011/Climate-Action/Energy_Security/TR/index.htm, (9.4.2018).

⁴²² Pamir, 2006, a.g.e., s.1

⁴²³ Pappe, 2009, a.g.e., s. 66.

⁴²⁴ Pappe, 2009, a.g.e., s. 67.

dağıtım sistemlerine yönelik terörist saldırılar, ambargolar, grev ve lokavtlar, iç savaş ve işgaller ve meteorolojik olaylar enerji güvenliğini tehdit etmektedir.⁴²⁵

Enerji güvenliği literatürüne baktığımızda, bu kavram petrol kaynaklarının güvenliği ile ilişkilendirilmektedir. Petrol, enerji güvenliği politikalarının temel noktasını oluşturmaktadır. 1973'te kurulan Uluslararası Enerji Ajansı enerji güvenliğini sağlamak adına petrol arzına yönelik tehditlerin azalması ve krizlerin önlenmesini hedeflemektedir. Enerji güvenliği, ülkelerin güvenilir ve kesintisiz ulaşabilecekleri enerji arzına sahip olmalarını gerektirir.⁴²⁶

Enerji güvenliğinden bahsederken kaynak çeşitliliğinden de bahsetmek gerekir. Kaynak çeşitliliği, enerji güvenliğinin temel unsurlarından biridir. Kaynak çeşitliliğinin artırılması yani alternatif enerji kaynaklarının bulunması enerji güvenliğinin sağlanması için gereklidir. Aslında enerji güvenliği sadece enerji kaynağının temini ile ilgili değildir. Geleneksel enerji güvenliği, petrolün arzına ve fiyatlarına odaklanmaktadır. Geleneksel enerji güvenliğinin temel noktasını petrol fiyatlarının istikrarı oluşturmaktadır.⁴²⁷ 1970 li yıllarda devletler, enerji güvenliği kapsamında enerji arzında dışa bağımlılığı azaltmayı amaçlamaktaydılar.

Enerji güvenliği, enerji üreten ve tüketen ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık yaratmaktadır. Enerji güvenliği, tüketici ülkeler için enerji ürünlerine makul bir fiyatta kesintisiz olarak erişimdir. Yergin, enerji ihraç eden ülkelerin ihracatları için talep güvenliğinin sürdürülmesine odaklandıklarını belirtmektedir. Yergin, enerji arz güvenliği ve enerji talep güvenliğinin, ülkelerin enerji güvenliklerinde önem arz ettiğini belirtmiştir.⁴²⁸ Enerji güvenliği, enerji politikalarının vazgeçilmez unsurlarından biri olarak demokrasi, insan hakları, teröre karşı mücadele ve serbest piyasa ekonomisi gibi dış politika amaçlarının gerçekleştirilmesinde önemli bir araçtır.

Enerji sorunlarının çözümlenmesinde ve enerji stratejilerinin geliştirilmesinde enerji politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Devletler, enerji politikaları aracılığıyla uygun fiyattaki enerji kaynaklarına çevreye ve ekonomiye zarar vermeden ulaşmaya

⁴²⁵ Diplomatik Gözlem, http://www.diplomatikgozlem.com/_haber/kuresel-enerji-guvenligi-, (7.6.2018).

⁴²⁶ Karabulut, 2016, a.g.m., s.36 .

⁴²⁷ Karabulut, 2016, a.g.m., s.43 .

⁴²⁸ Yergin, 2006, a.g.m., s.72

çalışmaktadırlar.⁴²⁹ Enerji kaynaklarının bulunabilirliği, enerji arzının sürekliliği ve enerji kaynaklarına uygun fiyatta ulaşılabilirlik devletler için istikrarlı bir ekonomi ve sosyal kalkınmanın unsurudur.⁴³⁰ Başka bir deyişle, enerji politikaları ile enerji üretiminde, sürdürülebilirlik, ucuzluk, güvenlik, kalite, temizlik ve kaynak çeşitliliği hedeflenmektedir.⁴³¹ Enerji güvenliği ile ulusal güvenlik arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.⁴³² Hızlı bir şekilde artış gösteren uluslararası enerji talebi ve enerji güvenliğine dair sorunlar nedeniyle günümüzde enerji güvenliğinin önemi daha da artmıştır.⁴³³ Enerji güvenliği kavramı ilk kez kömür sorunu kavramıyla 1865 yılında İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Kömür sorunun ardından özellikle 1973’te yaşanan petrol ambargosu ile birlikte enerji kaynakları konusunda güvensizlik ortamı oluşmuştur.⁴³⁴

Son on yıldır enerji güvenliği akademik ve siyasi tartışmalarda dikkat çeken bir konudur. 1970’lerden itibaren petrole bağımlı olan ülkeler ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan pek çok sorun yaşamıştır. Özellikle 1973 Petrol Krizi’nden sonra devletler enerjide ithalat bağımlılığını azaltmaya yönelik olarak enerji güvenliği politikaları geliştirmişlerdir.⁴³⁵ 1974 petrol ambargosundan sonra, petrolün fiyatı 2 dolardan 8 dolara yükselmiştir. 1980 yılında ikinci petrol krizinin yaşanmasıyla petrolün varil fiyatı 8 dolardan 20 dolara çıkmıştır.⁴³⁶ Enerji ihracat eden ülkeler ise istikrarlı bir enerji piyasası üzerinden güvenilir enerji talebi arayışı içerisindeyler.⁴³⁷ Enerji güvenliğinin ekonomik izahı zamanla değişmiştir ve enerji güvenliği sorunu petrol ithalatına bağımlılıkla eşit tutulmaktadır.⁴³⁸

Enerji güvenliği kavramı, enerji kaynaklarının ülkeler için önemini ifade etmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler mevcut enerji kaynaklarıyla enerji

⁴²⁹ Saygın, 2009,a.g.e., s.178

⁴³⁰ Daojiong , 2006, a.g.m., s.4

⁴³¹ Pamir, 2007, s.3.

⁴³² Sevim, 2009,s a.g.m., s.93.

⁴³³ Ahmet Küçükşahin, İsmet Çıngı, Semih Sert, Dilek Çetinkaya, *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları*, Uluslararası Sempozyum, 28-29 Nisan 2009, İstanbul: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, 2009, s.30

⁴³⁴ Dündar, İşeri, Pamir, 2010, a.g.e., s.41.

⁴³⁵ Dyer, Trombetta, 2013, a.g.e., s.5.

⁴³⁶ Altın, 2013, a.g.e., s.155.

⁴³⁷ Energy Security and Sustainable Development in Asiaandthe Pacific, United Nations ESCAP, Economic and Social Commission for Asiaand Pacific, Bangkok, Thailand: Energy and Sustainable Development, 2008, s.3.

⁴³⁸ Pamir, 2007, a.g.e., s.16.

arzındaki değişikliklerle baş edebilmektedirler. Zengin enerji kaynaklarına sahip ülkeler ise ulusal menfaatleri doğrultusunda, ülkelerle işbirliği içerisinde girme yoluyla etkilerini artırmaktadırlar.⁴³⁹ Daha az enerji kaynağına sahip olan ülkeler ise, güvenilir enerji arzı arayışı içerisinde dirler.⁴⁴⁰ Akademik açıdan incelendiğinde, enerji güvenliği enerjinin farklı kaynaklardan sağlanarak temin edilmesini, mevcudiyetinin sağlanmasını, erişilebilir olmasını, güvenli ve çevreyle uyumlu olmasını ve maliyetlerin düşük olmasını içermektedir.⁴⁴¹

Dünya tarihinin başlangıcından beri kurulan bütün devletler, iç ve dış politikalarını belirlerken yerleşim yerlerinin coğrafi yapısını göz önünde almışlardır. Coğrafi yapıya önem veren bu süreç, ‘siyasi coğrafya’ kavramının gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu gelişimin Antik Yunan medeniyetine kadar köklerinin gittiği belirtilmektedir. Aristo, çevresel faktörlerin toplumların nüfuslarını, politikalarını ve sahip oldukları sınırlarını etkilediğini vurgulamaktadır. Yunan tarihçi ve coğrafyacı olan Strabon, ülkelerin siyasi coğrafyasının önemine dikkat çeken düşünürlerden biridir.⁴⁴² Strabon, "yaşadığı çevrenin coğrafi yapısı, insanın, kavimlerin ve imparatorlukların fiziki dünya ile olan ilişkilerini de belirtir" demiştir. Sir William Petty, 1672 yılında yazdığı ‘The Political Anatomy of Ireland’ isimli makalesinde ‘siyasi coğrafya’ kavramının öneminden bahsetmiştir. Bu eserinde, İngiltere’nin İrlanda üzerindeki etkisini, İrlanda’nın kaynaklarını, nüfusunu ve siyasi durumunu analiz etmiştir. Siyasi coğrafya kavramı bu süreç içerisinde gelişerek pek çok ünlü düşünür tarafından kaleme alınan değerli eserler yazılmıştır. En önemli eserlerden biri Friedrich Ratzel’in ‘Politische Geographie’ isimli çalışmasıdır.⁴⁴³

Siyasi coğrafya akımının kurucusu olarak kabul edilen Ratzel’e göre devlet, hücreli bir organizma gibidir. Devletler, gelişmeyi ve yayılmayı isterler. Devletlerin yayılmacı politikası, istila etmek için ilkel ve küçük devletlere dışarıdan müdahalesi ile

⁴³⁹ Nato Dergisi, Finansal Kriz: Güvenlik Açısından Bedeli, 2009, Sayı 2, [www.nato.int/docu/review/2009/FinancialCrisis/TR/,\(2.5.2018\).](http://www.nato.int/docu/review/2009/FinancialCrisis/TR/,(2.5.2018).)

⁴⁴⁰ Bayraç, 2009, a.g.m., s.118.

⁴⁴¹ Mesut Hakkı Çaşın, Efgan, Nifti, Ayhan Gücüyener, *Kritik Enerji Altyapı Güvenliği El Kitabı*, İstanbul: Hazar Strateji Enstitüsü, 2014, s.28.

⁴⁴² <https://tr.wikipedia.org/wiki/Strabon>, (6.4.2018).

⁴⁴³ Bassin, *Imperialism and the Nation State in Friedrich Ratzel's Political Geography* <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.860.5660&rep=rep1&type=pdf>, (6.4.2018).

gerçekleşir. Tüm aktivitelerinde yayılmacı ve sömürgecilik ruhu ile hareket ederler. ‘Politik Coğrafya: Devletler, Münakalat ve Harp Coğrafyası’ (1897) adlı eserinde savunduğu siyasi ve jeopolitik görüşleri, Hitler’in dünya egemenliği politikasının gelişiminde çok etkili olmuştur.⁴⁴⁴ Ratzel’e göre, devletler daima diğer devletler üzerinde yayılmacı politikalar izlerler ve bu da istila etmenin bir yöntemidir. Avrupa’da 19. yüzyılda hakim olan sömürgeci ruhu detayları ile işlemiştir.⁴⁴⁵ Siyasi coğrafya kavramında, “siyasal bölgelerin dünya üzerindeki konumu ve dağılımı, devlet ve bulunduğu mekan arasındaki ilişki, insanların doğayla, uzayla ve mekanlarla olan ilişkilerine” vurgu yapılmaktadır.⁴⁴⁶

Dünya koşullarının hızlı değişimi üzerine siyasi coğrafyanın, dünyada yaşanan karmaşıklıkları tam olarak açıklayamaması, bilim adamlarını yeni bir kavram üzerine çalışmaya itmiştir. İlk defa İsveçli bir siyaset bilimci ve politikacı olan Johan Rudolf Kjellen, ‘jeopolitik’ terimini kullanan bilim adamı olmuştur. Kjellen, 1916 yılında ‘Bir Organizma Olarak Devlet’ (Staten Som Lifsform) isimli makalesinde ‘jeopolitik’ terimini kullanmıştır. Halkın ve üzerinde yaşamakta olduğu toprak kütlesi arasındaki karşılıklı etkileşim üzerinde durmuş ve canlı bir organizma olarak tanımladığı devleti bu yönüyle incelemiştir.⁴⁴⁷ 1916 yılında yazdığı bu eserinde, devleti yaşayan bir canlıya bentzetmiştir. Jeopolitik (coğrafya ve devlet), sosyopolitik (devletin sosyal yapıları), demopolitik (nüfus ve devlet), kratopolitik (yönetimsel organizasyonlar) ve dekopolitik’i (devletin ekonomik kaynakları), canlı organizmaya benzettiği devletin beş aktif bileşeni olarak kabul etmiştir.⁴⁴⁸

Kjellen’e göre, bu unsurlardan en önemlisi jeopolitik unsurdur. Rudolf Kjellen, jeopolitik terimini, “coğrafi oluşum veya mekan içinde bilimsel olarak devletin incelenmesidir diye ifade etmiştir. Devletin varlığı, toplumda yaşayan insanların davranışları ve doğa kanunları açısından incelenmesi ve değerlendirilmesidir.”⁴⁴⁹ Jeopolitik sözcüğünün şimdiye kadar evrensel kabule yaklaşmış bir tarifi

⁴⁴⁴ <http://www.uiportal.net/uluslararası-iliskiler/friedrich-ratzel>, (7.4.2018).

⁴⁴⁵ <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/jeopolitik/tarihi-gelisim.htm>, (9.4.2018).

⁴⁴⁶ John Rennie Short, *An Introduction to Political Geography*, London: Routledge, 1993, ss.1-2.

⁴⁴⁷ Ramazan Özey, *Jeopolitik ve Jeostrotejik Açısından Türkiye*, İstanbul: Marifet Yayınevi, 1998, s.12.

⁴⁴⁸ Tunander Ola, "Swedish-German Geopolitics For a New Century: Rudolf Kjellen's 'The State as a Living Organism'", *Review of International Studies*, Cilt 27, 2001, s.463.

⁴⁴⁹ Tunander, 2001, a.g.e., s.458.

yapılamamıştır. Bu konuda fikir yürüten bilim insanları kesin bir tanım üzerinde anlaşma sağlayamamakla birlikte, çok sayıda tanım yaparak enerji jeopolitiğini net olarak açıklamaya çalışmışlardır.⁴⁵⁰ Enerji jeopolitiği, yerel ve küresel seviyelerdeki siyaset-coğrafya arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla kullanılmaktadır. Müstakil bir bilimsel alan olarak jeopolitik, Batı literatüründe 19. yüzyıl başlarında kullanılmaya başlanmış ve siyaset biliminin alt kategorileri arasında yerini almıştır.

Jeopolitik kavramı, politika (siyaset) ve geo (dünya, toprak yeryüzü) kelimelerinden türetilmiş olup en genel şekilde küresel ölçekli politika olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵¹ Diğer bir ifadeyle, jeopolitik, coğrafya tarafından belirlenen evrensel temelli değerler ile küresel, bölgesel ve ülkesel ölçekli strateji ve politikaları araştıran bir bilim dalıdır. Bahse konu tanımlardan da görüldüğü üzere jeopolitik ve siyasi coğrafya kavramları birbirlerine çok yakın anlamlar içermektedir. Bu iki kavramı aynı anlamda kullanan araştırmacılar varsa da jeopolitiğin tanımıyla ilgilenen bilim adamları, devlet, coğrafya ve politikadan oluşan üç kelimeyi mutlaka kullanmışlardır. Bu üç kelimedenden oluşan her türlü tanımlama, jeopolitiğin anlamını açıklamak için yeterli olmaktadır. Yine de iki kavram arasında anlam itibarıyla bir farklılık bulunmaktadır.⁴⁵²

Jeopolitik terimi siyasi coğrafyadan çok politika ağırlıklı bir alana geçişi, yani coğrafi politikayı ön plana çıkarırken, siyasi coğrafya ise coğrafyaya siyasi bakış açısıyla bakmayı sağlamaktadır.⁴⁵³ Coğrafi konum, fiziksel coğrafyaya nazaran ülkenin mekansal varlığını ifade ederken, jeopolitik konum, bir devletin dünyanın siyasi yapısı içinde bulunduğu konumu, bir anlamda politik varlığını açıklamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ülkenin coğrafi konumunun değişmez, jeopolitik konumunun ise değişken nitelikli olduğu görülür.⁴⁵⁴ Siyasi coğrafyanın sadece ülkelerin coğrafi özellikleri ve sahip oldukları kaynakları ile politikalarını şekillendirmekte önemli rolü vardır. Buna karşılık ülkenin güç ve hedef ilişkilerini ve güçlerini kullanarak hedeflerine ulaşması yolunu belirleyen hareket, siyasi coğrafya dışında, bir politik saptama hedefidir. Bu

⁴⁵⁰ Sait Yılmaz, *Jeopolitik ve Jeostrateji*, Ankara: Kripto Yayınları, Ankara, 2016, s.3

⁴⁵¹ Ewan Anderson, *Middle East: Geography and Geopolitics*, London: Routledge, 2000, s.1.

⁴⁵² Süha Güney, *Siyasi Coğrafya*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 6.

⁴⁵³ İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2 (2004), s. 49.

⁴⁵⁴ İşcan, 2004, a.g.e., s.50.

işlem, siyasi coğrafya dışında kalan ve bu bilimden faydalanılan bilgilerle yeni bir boyut kazanan jeopolitiğin ilgi alanı içerisinde. ⁴⁵⁵

Jeopolitiğin temelde değişmeyen (coğrafi) ve değişkenlik gösterebilen (beşeri) olmak üzere iki unsuru bulunmaktadır. Bir ülkenin sahip olduğu sınırları, bulunduğu konumu, saha genişliği, stratejik öneme sahip kaynakları, coğrafi bütünlüğü, coğrafi özelliği (kita, ada, yarımada veya iç devlet olma gibi) değişmeyen unsurları olarak kabul edilir. Diğer yandan beşeri unsurlar olarak da değerlendirilen değişkenlik gösterebilen unsurlar ise zamanla değişebilir özelliklere sahiptir. Örneğin, devletlerin sahip olduğu askeri, kültürel, politik, ekonomik ve sosyal değerler bu kategori içerisinde ele alınabilmektedir. ⁴⁵⁶

Modern medeniyetlerin vazgeçilmezi olan enerji, bugünün uluslararası düzeninin şekillenmesinde en etkili faktördür. Kömür ve buhar çağı Birleşik Krallık'a çağ atlatırken, petrolün bulunuşu ve sanayide kullanımı ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin yıldızı parlamıştır. ⁴⁵⁷ Enerji jeopolitiği, enerji talebi, enerji arzı ve enerjinin taşınması gibi ilgili tüm coğrafi ve politik unsurları içerir. Günümüzde de enerji jeopolitiğinin gelişmesi, enerjinin varlığı, çeşitliliği, nakil hatları ve pazarlanması stratejileriyle şekillenmektedir. ⁴⁵⁸

Ülkelerin kendi güvenliklerinin de bir parçası olan enerji güvenliğinde, yukarıdaki faktörlerin tamamını dikkate almaları gerekir. ⁴⁵⁹ Enerji ihtiyaçlarını karşılamak isteyen ülkeler her durumda enerji arzlarını güvence altına almak isterler. Enerji kaynaklarına sabit fiyatlarla, düzenli bir kaynaktan, herhangi bir fiili tehditle karşılaşmadan, ihtiyacı olan miktarı tehdit unsuru taşımayan ulaşım yollarıyla ve adil dağılım sistemi uygulanan yöntemlerle erişebilmeyi amaçlarlar. ⁴⁶⁰ Enerji kaynakları bu önemden dolayı ülkelerin savaş ve çatışmalarında rol oynayan en vazgeçilmez

⁴⁵⁵ Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara: T. T. K. Basımevi, 1989, s.42.

⁴⁵⁶ Özdemir Koçak, Hamdi Şahin, "Eski Çağ Tarihi Araştırmalarında Jeopolitiğin Yeri", *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, 2002, s.343.

⁴⁵⁷ Robert Kaplan, *The Geopolitics of Energy*, Stratford Worldview, 2014, <https://worldview.stratfor.com/article/geopolitics-energy>, (7.2.2019).

⁴⁵⁸ Necdet Pamir, *Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler*, 2004, s.57, http://www.emo.org.tr/ekler/c6744c9d42ec2cb_ek.pdf, (12.11.2019).

⁴⁵⁹ Mürsel Bayram, "Enerji jeopolitik Müdahaleler ve Afrika'daki İç Savaşlar: Nigerya, Angol ve Sudan Örnekleri", *Dergi Park*, Cilt 7, Sayı 1, (2017), s.218.

⁴⁶⁰ Sevim, 2012, a.g.m., s.4380.

parametrelerden birini oluşturmaktadır. Hem petrol ve madenlerin sanayide ve ileri teknolojilerde kullanımından beri, dünya genelindeki iç savaşlar daha çok zengin kaynakların bulunduğu bölgelerde yoğunlaşmıştır. Çatışmalar, devletlerin sosyopolitik ve ekonomik dinamikleri kadar enerji politikalarına dış odakların müdahalesi ile de irtibatlıdır. Küresel rekabette enerji jeopolitiğinin yansımaları incelenirse, tarihsel olarak üç temel rekabet tipinin var olduğu söylenebilir. Birincisi, kolonistik yaklaşım, ikincisi Soğuk Savaş döneminin bloklaşması, üçüncüsü günümüzde her geçen gün daha da belirginleşen Amerikan-Çin rekabetidir. Collier, enerji kaynakları üzerinden yürütülen çatışmaların yerel (mikro) ve küresel (makro) olmak üzere iki boyutu olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶¹ Yerel düzeyde gerçekleşen çatışmaların nedeni olarak, yapılan analizlere göre, kaynak zengini olan bir devletin iç savaş yaşama riski, sınırlı kaynakları olan bir devletin iç savaş yaşama riskine göre çok yüksektir.⁴⁶² Milli geliri düşük olan ülkelerde, ya doğal kaynakların bolluğu durumunda onu kontrol etme hırsı ya kaynakların kıt olması ya da elde edilen gelirin eşit dağılmaması durumu, bir iç savaşın başlamasının ve sürdürülmesinin nedeni olabilmektedir.⁴⁶³ Özellikle, etnik grupların yoğun olarak yaşandığı bölgelerde bulunan doğal kaynaklarına merkezi hükümet tarafından 'el konulması' ve bölgedeki etnik çoğunluğun sosyal gelişimi ve zenginleşmesi için kullanılmaması ayrılıkçı hareketlere gerekçe olarak gösterilmektedir.⁴⁶⁴ Enerji politik rekabetin makro düzeydeki karşılığı küresel ekonomi-politik rekabettir. Temeli kapitalizmin yapısından kaynaklanmaktadır. Kapitalist devletler, ortaya çıkan zenginlik fazlasını halkın refah artırıcı araçları için kullanmazlar. Bunun yerine ülke dışında kâr elde edecek şekilde nüfuslarını genişletecek yeni yatırımlara dönüştürmeyi tercih ederler.⁴⁶⁵

Genişleme faaliyetleri, zengin rakip ülkelerin zararına olacağı için uluslararası müdahaleler ve çatışmalar da kaçınılmaz hale gelmektedir. Hammadde kaynaklarını ele

⁴⁶¹ Paul Collier, *The Market for Civil War*, Foreign Policy, 2003, s.40.

⁴⁶² Paul Collier, Anke Hoeffler, On the Economic Causes of Civil War. *Oxford Economic Papers*, Sayı 71, Cilt 4, (1998), s.5564.

⁴⁶³ Lujala, Päivi, "Deadly Combat over Natural Resources: Gems, Petroleum, Drugs, and the Severity of Armed Civil Conflict", *Journal of Conflict Resolution*, 53-74, 1, 2008, s. 62.

⁴⁶⁴ Humphreys, M. "Natural Resources, Conflict, and Conflict Resolution: Uncovering the Mechanisms", *Journal of Conflict Resolution*, Cilt 49, Sayı 4, (2005), s.510

⁴⁶⁵ John Atkinson Hobson, *The Evolution of Modern Capitalism*, Cosimo Incl., N.Y., 2005. s.113.<https://www.amazon.com/Imperialism-Study-J-Hobson/dp/1596052503>, (6.2.2018).

geçirme umuduyla dünyada paylaşılmamış köşelerin ya da paylaşılmış olup da yeniden paylaşılması gündeme gelen toprakların bölüşülmesi akla gelmektedir. Irak'ta 1990 yılından itibaren yaşanan olaylar bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.⁴⁶⁶ Ortadoğu coğrafyası dünyada hal-i hazırda bulunan petrol rezervlerinin %65'ine, doğal gaz rezervlerinin ise %35'ine sahiptir. Bu özelliğiyle enerji jeopolitiği kapsamında ele alındığında dünyanın en önemli bölgesi olarak kabul edilmektedir. İran, Irak, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün, Fas, Lübnan, Cezayir, Mısır, Libya ve Tunus gibi ülkeler Ortadoğu coğrafyası içinde yer almakta olup toplam nüfusları 345 milyonu bulmaktadır.⁴⁶⁷ Bu coğrafyanın enerji güvenliği anlamında en dikkat çekici özelliği, bölgesel çatışmaların ve iç karışıklıkların yaşandığı istikrarsız bir yapı içinde bulunmasıdır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki sömürge döneminin sona ermesinden bu yana, çoğu Arap ülkesi, liberal demokrasinin bulunmadığı otoriter rejimler tarafından yönetilmektedir.⁴⁶⁸ Analistler, son on yıldır Afrika, Asya ve Latin Amerika'yı göz ardı etmekte olup sadece Arap Baharı ve yarattığı kaos ile ilgilenmeye eğilimlidirler. Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın sakin olmasının geçici olarak dış baskılardan uzak kalmasının sonucu olduğu ileri sürülebilir.⁴⁶⁹

Batılı güçler Ortadoğu'da yaşanan demokrasi ve şeffaflık eksikliğini gözardı ederek, sadece istikrarlı bir biçimde petrol ve doğal gaz sağlama yoluna gittiler. Bununla birlikte, 2011'den bu yana birçok Arap ülkesi benzeri görülmemiş bir siyasi kargaşaya tanık olmuştur. Listede Tunus, Libya, Mısır, Suriye, Yemen ve Bahreyn yer almaktadır.⁴⁷⁰ Ukrayna'daki krizde olduğu gibi, bu karışıklığın etkisini tam olarak değerlendirmek biraz zaman alacaktır. Bununla birlikte, Libya ve Mısır'ı yakından incelemek, bazı geçici bulgular vermektedir. Özellikle, Arap Baharı çatışmalarından sonra, bölgede bazı rejim değişikliklerinin olması ve Arap-İsrail savaşları bu istikrarsızlığın başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Suriye'de 2011 yılından bugüne kadar bir iç savaşın devam ediyor olması, buna bağlı olarak DAESH'in bölgesel

⁴⁶⁶ Vladimir İlyiç Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. İstanbul: Sol Yayınları, 2009, s.72.

⁴⁶⁷ The World Bank Data, *Middle East & North Afric*, <http://data.worldbank.org/region/MNA> (11.09.2019)

⁴⁶⁸ Gawdat, 2007, a.g.e, s.140.

⁴⁶⁹ Bahgat Gawdat, a.g.e.,s.141.

⁴⁷⁰ Bahgat Gawdat, a.g.e.,s.142.

ve küresel bir tehdit olarak ortaya çıkarak, Irak ve Suriye’de enerji kaynaklarının da bulunduğu bölgeleri ele geçirmeye çalışması, Ortadoğu’daki istikrarsızlıkları artırmakta, böylelikle enerji güvenliği bağlamında sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır.⁴⁷¹

Türkiye ve Suriye arasında 1998 Ekim’inde Adana Mutabakatı’nın imzalanması, iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirmiş ancak PKK terör örgütü, Suriye Kürtleri üzerindeki etkisini artırarak, 2003 yılında yerel oluşumu şeklinde Demokratik Birlik Partisi’ni (PYD) tesis etmiştir.⁴⁷² PYD’nin askeri kanadı YPG’nin kurulması ve ABD’nin yoğun hava desteği ile Türkiye’nin güneyinde etnik bir savunma hattı kurmaya başlamaları ile sorun daha da büyümüştür. Türkiye, Irak ve Suriye sınırlarında gerçekleştirilmesi tasarlanan ‘Kuzey Koridoru’nun Türkiye’ye yönelme olasılığını öngörerek, Ocak 2018’de Afşin bölgesine kendi hudutlarını korumak için Zeytin Dalı hareketini yapmıştır. Enerji güvenliği kapsamında Afrin, PYD için, jeopolitik bir hedef haline gelmiştir.⁴⁷³ Şekil 5’de görüleceği gibi dünya genelinde enerji kaynakları yönünden en zengin bölgeler Ortadoğu, Avrasya ve Amerika kıtasıdır. Bu bölgelerde var olan enerji kaynakları, dünya enerji ihtiyacının tamamına yakını karşılamaktadır.⁴⁷⁴

Yüksek petrol, kömür ve doğal rezervleri ile enerji politikaları kapsamında ele alınması gereken bölgelerden bir diğeri de Güney Amerika bölgesidir. Diğer adıyla Latin Amerika olarak bilinen bölge, Meksika, Orta ve Güney Amerika ile Batı Hint Adaları’nı içerisine almakta, 587 milyon nüfusa sahip olup, dünyanın % 14’lük bir alanını kaplamaktadır.⁴⁷⁵ Şekil.5’de Dünya Geneline Enerji Kaynaklarının Dağılım Yüzdeleri, Şekil 6’da Dünyada enerji zengini ve enerji fakiri ülkeler görüldüğü gibi enerji zengini ülkelerin başında Ortadoğu gelmektedir.

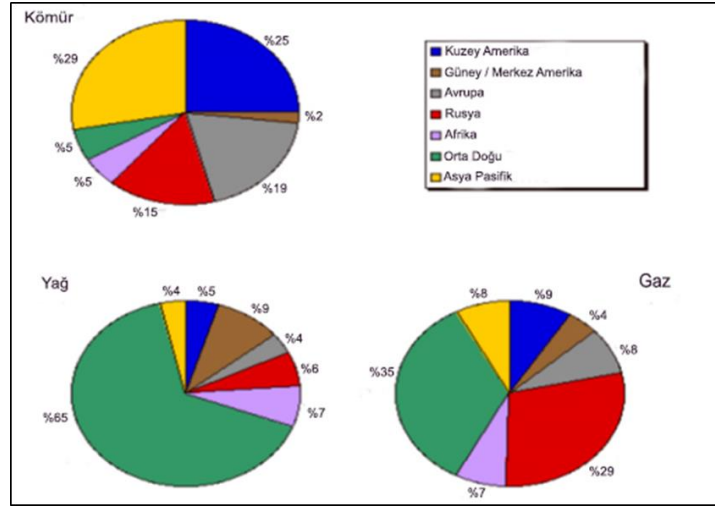
⁴⁷¹ Bahgat Gawdat, a.g.e., s.143

⁴⁷² The Kurdish Democratic Union Party, Carnegie Middle East Center, 1 Mart 2012. <http://carnegie-mec.org/diwan/48526?lang=en>, (6.2.2018).

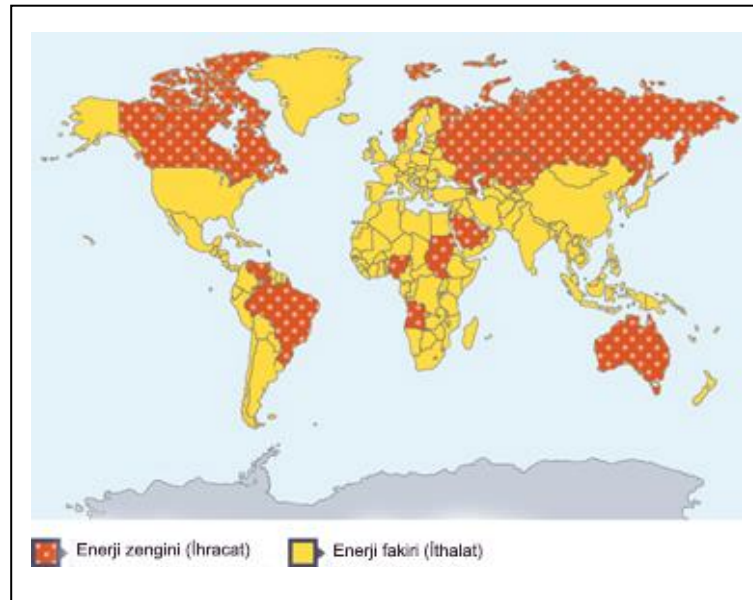
⁴⁷³ Can Acun, *Kuzey Suriye’de PYD Kuşağı*, İstanbul: SETA Perspektif, 2005,s.6.

⁴⁷⁴ Azime Telli, "İşıl Demirtaş, Küresel Enerji Jeopolitiğinde Balkanların Ekonomi Politikası Üzerine Bir Değerlendirme", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt 18, Sayı 1, 2009,s.285.

⁴⁷⁵ Roger Tissot, *Latin America's Energy Future*, Energy Policy Group Working Paper, 2012, s. 3.

Şekil 5: Dünya Geneline Enerji Kaynaklarının Dağılım Yüzdeleri⁴⁷⁶

Şekil 6: Dünyada Enerji Zengini ve Enerji Fakiri Ülkeler⁴⁷⁷

⁴⁷⁶ https://www.worldenergy.org/wpcontent/uploads/2013/09/Complete_WER_2013_Survey.pdf, (12.08.2019)

⁴⁷⁷ <https://www.bbc.com/bitesize/guides/z3pppv4/revision/4> (12.08.2019)

Güney Amerika, Mayaların, Azteklerin, Toltakların ve Tupilerin köklü medeniyetlerine ev sahipliği yapmış çok eski topraklardır. Asırlardır Avrupalılar için vazgeçilmez bir sömürge sahası olmuştur. Son yıllarda bölgenin ekonomik yapısı büyük bir gelişme göstermiş ancak Güney Amerika ülkelerinde yaşayan vatandaşlar arasında ekonomik gelir uçurumu düzeltilememiştir.⁴⁷⁸ Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi Ortadoğu ve Avrasya, 11 Eylül 2001 saldırıları ile birlikte küresel güçlerin ilgi odağı haline geldiğinden dolayı, Latin Amerika ülkeleri belli bir süreliğine unutulmuş gibi durmaktadır. Gelecek yıllarda Güney Amerika ülkelerinin sahip olduğu enerji kaynakları, küresel politikada etkin rol alma istekleri ve ABD'ye muhalif güçlerle ilişkileri artırmaları, küresel güçlerin bölgeye ilgisini tekrar artıracaktır. Bu topraklardaki enerji kaynakları yakın bir gelecekte ABD, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve AB arasında bir rekabet unsuru olacaktır.⁴⁷⁹

Avrasya tanımı, Doğu Avrupa ile Batı Asya'yı kapsayan, bu iki kıtanın merkezinde yer alan coğrafyayı ifade etmektedir. Avrasya bölgesinin kesin sınırları konusunda kesin bir anlaşma olmamakla birlikte, Avrasya enerji jeopolitiği kapsamında ele alınması gereken önemli bölgelerden biridir. Dünyanın en zengin enerji kaynaklarına sahip bu bölgede, siyasi istikrarsızlıklar ile silahlı çatışmalar tükenmemektedir.⁴⁸⁰

Enerji jeopolitiğinin, enerji güvenliği ve politikaları ile bu derece sıkı bir bağlantısının olmasının nedeni, günümüzde enerji taleplerinin karşılanmasında yenilenemez enerji kaynaklarının rakipsiz bir şekilde bulunmasıdır. Bu kaynaklardan, petrol ve doğal gazın üretimi ile talep bölgeleri arasında ters bir coğrafi dağılımın olması bir başka önemli etkidir. Doğal gaz talebinin kalkınmış ülkelerde sürekli yükselmesi neticesinde uluslararası düzeyde bir takım jeopolitik gelişmelerin ve yeni bloklaşmaların oluşması kaçınılmaz olacaktır. Kömür arz ve talep noktaları arasında hemen hemen simetrik dağılım göstermesi nedeniyle, kömür jeopolitiği, petrol ve doğal

⁴⁷⁸ Ece Öztürk Çil, "Küresel Mali Kriz ve Latin Amerika Ekonomileri", *Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı 32, (2009), s.17.

⁴⁷⁹ M. Seyfettin Erol, *Yakın Çevrelerde Güç Mücadeleleri Bağlamında Latin Amerika*, Ankara: Latin Amerika Çalıştayı, Ankara, 2013, s.107.

⁴⁸⁰ Belkıs Ulusoy Nalcioğlu, "Türk Basımından Avrasya'ya Bakış", *İ.Ü.İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 26, (2006), s.107.

gaz jeopolitiğine göre tartışma yaratmayan bir konumdur.⁴⁸¹ Tüm dünyada yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanma teknolojilerini geliştirme çalışmaları bütün hızıyla sürmesine rağmen, 2020 lerde kullanılan tüm enerjilerin ancak %20'sinin yenilenebilir enerjiden elde edileceği ifade edilmektedir.⁴⁸²

1.6.3. Uluslararası Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitizimin İlişkisi

Günümüzde, enerji güvenliği sağlanamadan, siyasi, stratejik, askeri ve ekonomik alanların dışında yer alan, enerji ile doğrudan bağlantılı görünmeyen alanlarda bile güvenlikten söz etmek imkansız hale gelmiştir. Enerji akışının sürdürülebilir olması için enerjinin güvence altında tutulması, ülkelerin iç ve dış politika hedeflerine erişebilmeleri bakımından da büyük önem taşımaktadır. Enerji, dünya ticaretinin, ekonomik ilişkilerin, buna bağlı olarak siyasi ve stratejik ilişkilerin temel yapısını oluşturmaktadır.⁴⁸³ Enerji güvenliği kavramı, literatüre, ilk defa 1950 yılında girmiştir. 1970 yılının başından itibaren de pratikte yaşanmaya başlamıştır. 1967 yılında başlayan Arap-İsrail savaşları petrol krizine yol açmış, Arap ülkeleri, Batı ülkelerinin İsrail'e verdiği destekten dolayı ABD ve Hollanda'ya karşı ambargo uygulamışlardır. Bu durum, dünyada ilk kez küresel boyutta bir enerji arz kesintisinin yaşanmasına sebep olmuştur. Enerji güvenliği, iç ve dış politikadaki risklerin yönetilebilmesi noktasında temel bir öge olma özelliği taşımaktadır.⁴⁸⁴

Diğer yandan, enerji güvenliği ile ilgili ana meselelerden biri enerji kırılganlığıdır. Enerji kırılganlığı, saldırılara karşı korunamayan ve bu nedenle hasara maruz kalan veya enerji arzının geleceğine ilişkin tehlike yaratan kritik bir dönüm noktası olarak da ifade edilmektedir. Bu her iki tanımda, enerji güvenliği kırılganlığına uygulanabilir. Dünya enerji fiyat artışının ekonomi üzerinde olumsuz etkileri vardır. Yüksek enerji

⁴⁸¹ Sevim, 2012, a.g.m.,s. 4390.

⁴⁸² Usta Ö. *Yüzde 100 Yenilenebilir Enerji Mümkün mü?* Elektrik Elektronik Mühendisliği Kongresi (EEMKON), İstanbul, 2015, s.147, http://eemkon.org.tr/eemkon_enerji_web.pdf,(12.11.2017).

⁴⁸³ Muharrem Hilmi Özev, *Küresel Denklemden Türkiye'nin Enerji Güvenliği*, İstanbul: SETA Yayınları 2017, ss.9-10.

⁴⁸⁴ Çağrı Kürşat Yüce, "Enerji Güvenliği Açısından Türk Cumhuriyetleri'nin Dünyadaki Yeri ve Önemi", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt 4, No 5, (2012), s.41.

fiyatları, mal ve hizmetler için küresel pazarda Avrupa sanayilerinin rekabetini azaltarak tüketicilerin maliyetlerini yükseltmiştir.⁴⁸⁵

Enerjinin jeopolitiği, yani kimin uygun fiyatlardaki enerjiyi güvence altına alarak arz ettiği, endüstri devriminden beri, küresel refahın ve güvenliğin ana etmenidir. ABD ve Avrupa her ikisi de küresel enerji tüketicisi olarak, enerji ithalatına ilişkin farklı öngörülere sahip. Örneğin ABD petrol odaklı olarak Ortadoğuya ilgisini verirken, AB ithal gaza bağımlı olarak, Rusya'yı ana tedarikçisi olarak öngörmektedir.

1.6.3.1. 1973-1974 (1.) Petrol Krizi, Ekonomik-Siyasi Nedenleri ve Sonuçları

1973 Petrol Krizi önemli bir ekonomik ve siyasi gelişme olarak, Ekim 1973'te Arap-İsrail Savaşı'nın ardından OPEC'in Arap üyelerinin ABD ve Batılı ülkelere petrol ambargosu uygulayarak petrol ihracatlarını durdurmasıyla başlamıştır. Petrol fiyatlarındaki değişikliklerin yanı sıra, Arap üreticileri ABD'ye giden bütün petrol sevkiyatını durduracaklarını belirtmişlerdir. OAPEC, Danimarka, Hollanda, Portekiz, Rodezya ve Güney Afrika'ya da petrol ihracatını durdurmuştur.⁴⁸⁶

1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, petrol üretiminde söz sahibi olan Arap devletlerinin İsrail'i destekleyen veya desteklediklerini düşündükleri ülkelere yönelik petrol akışını durdurması sonucunda petrol fiyatları yükselmiş ve küresel durgunluk ve enerji talebinde ve petrole erişimde çöküş yaşanmıştır. Yüksek petrol fiyatları, OECD ülkelerini alternatif olarak OPEC ülkeleri dışında örneğin Alaska ve Kuzey Denizi'nde petrol ve gaz alternatifi arayışı içerisine sokmuştur.⁴⁸⁷ OPEC, dünya petrol piyasalarını kontrol eden uluslararası bir kuruluş olarak, Arap üyelerinin petrol ihracatına ambargo uygulamasından hemen sonra, 1974 yılında başlamış ve azalan petrol ihracatı tekrar 1977'ye kadar artmaya devam etmiştir.⁴⁸⁸ 1973'te Kuveyt'in ham petrol üretimi günlük

⁴⁸⁵ Europe's Vulnerability to Energy Crises World Energy Council, 2008, s.6 . https://www.worldenergy.org/assets/downloads/PUB_Europes_Vulnerability_to_Energy_Crisis_2008-WEC.pdf.

⁴⁸⁶ Uluslararası Enerji Ajansı, The History of the IEA 1974-1994, IEA the First 20 Years, Vol. I, Origins and Structure, <https://www.iea.org/media/aboutus/1ieahistory.pdf>.,(11.5.2018)

⁴⁸⁷ Michael J. Bradshaw, "The Geopolitics of Global Energy Security", *Geography Compass*, Volume 3, Issue 5, (2009), s.1923.

⁴⁸⁸ Ilie Livia, *Economic Considerations Regarding The First Oil Shock, 1973-74*, MRPA Paper No. 6431, 2007,s.2.

3020 bin varil, Suudi Arabistan'ın günlük 7596 bin varil, Katar'ın günlük 570 bin varildir.⁴⁸⁹

1974 petrol ambargosu, dünya petrol talebini ve üretimini de etkilemiştir. 1974'te dünyadaki petrol üretimi ve talebine baktığımızda, petrol talebinin %72'si OECD ve %28'i ise OECD üyesi olmayan ülkeler tarafından gelmektedir. 1974'te dünya petrol üretiminin %50'si OPEC ülkelerine ait iken, %26'sı OPEC olmayan ülkelere, yüzde 24'ü ise OECD ülkelerine aittir.⁴⁹⁰

2. Dünya Savaşı'ndan sonra petrolün denetimi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yanı sıra yedi çok uluslu şirketin elindeydi. 'Yedi kız kardeş' ismi verilen bu şirketler Amerikalı, İngiliz ve Hollandalı olmak üzere 1950'li yıllarda petrol üretiminin %90'ndan fazlasının, 1972'de ise pazarın %72'sinin sahibi olarak varlıklarını sürdürüyorlardı.⁴⁹¹

Körfez bölgesinde yer alan bölge ülkeleri arasında ekonomik, siyasi, güvenlik ve diğer alanlarda bölgesel işbirliğini öngören bazı örgütlenmelerden biri olan OPEC, özellikle bu bölgedeki petrol üreticisi ülkelerin öncülüğünde kurulmuş örgütlenmelerden biri olmuştur.⁴⁹² 1960 yılının Eylül ayında Irak, İran, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela Bağdat'ta, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (OPEC) tesis ettiler.⁴⁹³ Üye ülkeler arasında ortak petrol politikalarını birleştirmek ve düzenlemek amacıyla kurulan OPEC, 1972'den bu yana dünya petrol piyasası üzerindeki etkisini petrol fiyatlarını kontrol ederek ve piyasa gücünü elinde tutarak göstermektedir. 1973 senesini takip eden süreçte, OPEC'in etkisinde ve öneminde düşüş görüldü. Fakat OPEC ülkeleri serbest piyasada toplam dünya üretiminin üçte ikisini aşmış ve uluslararası ticarete yer alan petrolün yaklaşık yüzde 90'ını üretmişlerdir.⁴⁹⁴ 1973

⁴⁸⁹ U.S. Energy Information Administration, "World Crude Oil Production", Monthly Data, Release Date December 23, 2015, S.6., <http://www.coenergy.gov.au/sites/prod.energycouncil/files/publications/documents/Crude%20Oil%20Peak%20Attachment.pdf>. (12.4.2019).

⁴⁹⁰ Uluslararası Enerji Ajansı, Worldwide engagement for sustainable energy strategies, 2014, <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WorldwideEngagementforSustainableEnergyStrategies.pdf>, s.2, (12.4.2018).

⁴⁹¹ Pappe, 2009, a.g.e., s. 70.

⁴⁹² Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007, s.95

⁴⁹³ Pappe, 2009, a.g.e., s. 71.

⁴⁹⁴ Robert Looney, "The Gulf and The Price of Oil: Prospects for the Medium Term", *The Journal of Social, Political and Economic Studies*, Volume 17, Numbers 3&4, (1992), s.276.

Ekim'den 1974 Mart'a kadar süren Arap petrol ambargosu petrol piyasasında fiyatların artmasına neden olmuştur.⁴⁹⁵ 1973'te yaşanan ilk petrol krizi sonucunda, petrol fiyatları dünya ekonomisini olumsuz yönde etkileyerek petrol fiyatlarında dalgalanmalara neden olmuştur.⁴⁹⁶ İlk kez 1973 petrol ambargosuyla birlikte iki dolar dolayındaki petrol fiyatları 12 dolara kadar yükselmiştir.⁴⁹⁷ 1973 OPEC petrol ambargosu Suudi Arabistan'daki petrol fiyatlarını da etkilemiştir ve petrol fiyatları 1972'de \$1.84 varilden 1974'te \$11'e varile yükselmiştir.⁴⁹⁸ Mart 1974'te ambargo sona erdikten sonra, örgütün diğer Arap ülkeleri ihracata tekrardan başlamıştır.

1.6.3.2. 1979-1980 (II.) Petrol Krizi, Ekonomik-Siyasi Nedenleri ve Sonuçları

1979'da İran'daki devrim, ikinci petrol krizini harekete geçirmiştir ve İran Devrimi ve İran-Irak Savaşı'nın başlaması 1979-1981 yılları arasında dünya petrol üretimini düşürmüş ve fiyatları yukarı çekmiştir.⁴⁹⁹ 1980 ler ve 1990 lar boyunca, 1. Körfez Savaşı sonrasında, OECD ülkelerinin OPEC'in petrol üretimine bağlı olmalarına rağmen, petrol ucuz ve bol olduğundan dolayı, enerji güvenliğine ilişkin endişeleri azalmıştır.⁵⁰⁰ ABD, 1979'da ikinci petrol krizini deneyimlemiştir. Amerikan tüketicilerine göre petrol krizinin nedeni, İran petrol üretiminin Temmuz 1978'de günlük 6 milyon varil iken, Ocak 1979'da günlük 445,000 varile düşmüş olmasıdır. 1979 petrol krizi (ikinci petrol krizi) ve İran Devrimi sonrasında petrol üretiminin azalması ABD'yi de etkilemiştir.⁵⁰¹

1.6.3.3. 1990-1991 (III.) Petrol Krizi, Ekonomik-Siyasi Nedenleri ve Sonuçları

1990-1991 Kuveyt krizi, petrol piyasalarının şeklini değiştirmiştir. 1981'in ilk çeyreğinde, dünya petrol tüketimi günde yaklaşık 56 milyon varil, petrol fiyatı ise varil başına 49 dolar olarak gerçekleşti.⁵⁰² 1991'in başında OECD ham petrol ve ürün şokları

⁴⁹⁵ Jordan Paust, Albert Blaustein, "The Arab Oil Weapon-A Threat to International Peace", *American Journal of International Law*, Volume 68, 1974, s.439.

⁴⁹⁶ Benjamin Sovacool, Routledge Taylor, 2010, a.g.e., s. 74.

⁴⁹⁷ Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999, s.59.

⁴⁹⁸ Uluslararası Enerji Ajansı, 30 Key Energy Trends in the IEA & Worldwide, 2004, http://mecano.gme.usherbrooke.ca/~mlacroix/ENERGIE/energy_trends.pdf, s.16, (11.4.2018).

⁴⁹⁹ Looney, 1992, a.g.e., s.274.

⁵⁰⁰ Michael Bradshaw, "The Geopolitics of Global Energy Security", *Geography Compass*, Volume 3, Issue 5, (2009), s.1924.

⁵⁰¹ Philip Verleger, *U.S Petroleum Crisis of 1979*, Brookings Papers on Economic Activity, 1979, s.463.

⁵⁰² Looney, 1992, a.g.m., s.274.

yaklaşık 470 milyon tondur. Körfez'deki düşmanlıkların ortaya çıkması, bazı Körfez kaynaklarının geçici olarak açılmasının bir sonucu olarak pazarın belirsizliğini ve oynaklığını artırma ihtimalini ortaya çıkardı.⁵⁰³ Ağustos 1995'te, ABD petrol talebinin % 2 oranında azaldığı tahmin edilmektedir. Avrupa'da, en büyük dört petrol tüketen ülkedeki petrol talebi, Birleşik Krallık dışındaki tüm ülkelerdeki % 0,5 oranında azaldı.⁵⁰⁴ 1973 OPEC ambargosu, 1976 doğal gaz kesintisi, 1978 kömür devrimi ve 1979 gaz kesintisi hep birlikte, modern endüstriyel ekonominin enerji fiyatındaki ve erişilebilirliğindeki bozulmalara karşı savunmasızlığını gösterdi.⁵⁰⁵ OECD'nin ithalat bağımlılığı 1950'de %28 iken, krizin başladığı 1973'te %67'ye yükseldi.⁵⁰⁶ 1960 lara kadar ABD, petrol arzının büyük kısmını ev kaynaklarından karşılayabilmiştir. Fakat o zamandan bu yana ABD giderek önemli bir petrol ithalatçısı haline gelmiş ve bunun üzerine potansiyel arz açığının üstesinden gelmek için Avrupa, Japonya ve diğer ülkelere katılmıştır. Aşırı ABD, arzı kaybolmuş ve başka hiçbir sanayi ülkesi bunun yerine geçememiştir.⁵⁰⁷ 1971'de başlayan fiyat artışları ve sonraki on yılda neredeyse kesintisiz devam eden OPEC'in hammadde ihtiyacı oldukça büyük bir teşvik unsuru olarak nitelenmiştir.

1972'deki Arap petrol ambargosu sonucu petrol fiyatlarındaki artışın 1972'de 2\$'dan 1974'te 11\$'a yükselmesinde, OPEC'in petrol ambargosunun önemli bir etkisi vardır.⁵⁰⁸ 1973 Ekim'inden 1974 Mart'ına kadar süren Arap petrol ambargosu, petrol piyasasının güvenliğini etkiledi.⁵⁰⁹ Piyasa koşullarındaki değişikliklerin siyasi etkisi, Arap üreticilerinin 'petrol silahını' hedef ülkelerdeki İsrail'e yönelik politika değişikliklerine neden olan ambargoda kullanmalarında en canlı şekilde görülüyordu. Ambargo düzgün bir şekilde uygulanmamış olsa da, Suudi Arabistan ve Libya, başlıca

⁵⁰³ Gawdat, 2011, a.g.e., s.145.

⁵⁰⁴ Uluslararası Enerji Ajansı, *Oil Market Report-Full Report, 1995*, <https://www.iea.org/media/omrreports/fullissues/1995-10-06.pdf>, s.2, (11.5.2018).

⁵⁰⁵ Adrian Gheorghe, *Liviu Muresa, Energy Security: International and Local Issues*, Netherlands: Theoretical Perspectives, 2011, s.244.

⁵⁰⁶ International Energy Agency, *The History of the IEA 1974-1994*, IEA the First 20 Years, Vol. II, Major Policies and Actions, 1994, s.29.

⁵⁰⁷ Uluslararası Enerji Ajansı, *The History of the IEA 1974-1994*, IEA the First 20 Years, Vol. II, Major Policies and Actions, 2015, <https://www.iea.org/media/aboutus/2ieahistory.pdf>, s.26, (11.4.2018).

⁵⁰⁸ Uluslararası Enerji Ajansı, *30 Key Energy Trends in the IEA & Worldwide*, 2004, http://meco.gme.usherbrooke.ca/~mlacroix/ENERGIE/energy_trends.pdf, s.16,(13.5.2019).

⁵⁰⁹ Paust, Blaustein, 1974, a.g.m., s.439.

düşman olarak gördüğü ABD'ye neredeyse tüm malzemeleri kesmişti. Danimarka, Hollanda, Portekiz, ve Güney Afrika da ambargo hedefleri idi.⁵¹⁰

1973 yılında birincil enerji talebinde küresel ortalama yıllık büyüme oranı %6 olmuştur. Dünya genelinde toplam birincil enerji talebindeki petrolün payı 1973'te ulaşılan yüzde 47'lik zirve noktasından düşmeye başladı. 1979'da dünya petrol talebi 1973'tekinden 710 milyon varil daha yüksekti. O tarihten bu yana meydana gelen en önemli değişikliklerden biri de petrol arzının kısıtlanması nedeniyle, benzin ve orta damıttaki talebin önemli oranda artmasıdır.⁵¹¹ Mart 1974'te ambargo sona erdikten sonra, örgütün diğer Arap ülkeleri ihracata tekrardan başlamıştır. 1972'den 1975'e kadar olan ambargo süresince, tüketiciler kurşunlanmış normal benzin için yaklaşık %57 ve evdeki ısıtma yağı için %91 daha fazla ödeme yapmışlardır.⁵¹²

1973'te yaşanan ilk petrol krizi sonucunda, petrol fiyatları dünya ekonomisini olumsuz yönde etkileyerek petrol fiyatlarında dalgalanmalara neden olmuştur.⁵¹³ 1973'teki Proje Bağımsızlığı, ABD Başkanı Richard Nixon'ın OAPEC petrol ambargosuna ve 1973 krizine tepki olarak başlattığı bir girişimdi. Proje Bağımsızlığı'nın amacı, 1980 yılına kadar ABD için kendi kendine yeterli enerji üretimi elde etmektir. Nixon, proje bağımsızlığının “yabancı enerji kaynaklarına bağımlı olmaksızın kendi enerji ihtiyacımızı karşılama potansiyeli” geliştirmeyi amaçladığını ilan etti.⁵¹⁴

1980'lerin ortalarında Suudi Arabistan, sabit fiyatlarla petrol satma sistemini bırakmaya karar verdi ve bunun yerine pazar odaklı bir fiyatlandırma sistemi benimsedi. Bu durum, petrol fiyatlarında ciddi bir çöküşe yol açtı. Çok düşük fiyatlar sadece OPEC üreticilerinin değil, aynı zamanda Kuzey Denizi, ABD ve Sovyetler Birliği'nde faaliyet gösteren diğer üreticilerin ve genel küresel ekonominin çıkarlarına zarar verdi.⁵¹⁵

⁵¹⁰Uluslararası Enerji Ajansı, *The History of the IEA 1974-1994, IEA the First 20 Years*, Vol. I, Origins and Structure, <https://www.iea.org/media/aboutus/1ieahistory.pdf>, (13.5.2018).

⁵¹¹ Taher, a.g.e., 1982, s.91-94.

⁵¹² Us Energy Information Administration, *Petroleum Chronology of Events 1970-2000*, 2002, http://www.eia.gov/pub/oil_gas/petroleum/analysis_publications/chronology/petroleumchronology2000.htm, (13.5.2018).

⁵¹³ Sovacool, Taylor, 2010, a.g.e., s.74.

⁵¹⁴James Everett Katz, *Congress and National Energy Policy*, (New Brunswick, N.J.) Transaction Books, Cambridge Core, 1984, s.20.

⁵¹⁵ James Sperling, *Handbook of Governance and Security*, USA: Edward Elgar Pub., 2014 s.65.

Başlangıçta enerji güvenliği petrol üzerinde yoğunlaştı. 1974'te, OECD ülkeleri dünya petrol üretiminin %76'sını, ancak dünya petrol talebinin sadece %28'ini oluşturunuyordu. 1974 yılında dünya petrol üretiminin % 50'si OPEC'e aitti. 1974 yılında dünya petrol talebinin % 72'si OECD ülkelerine aitti.⁵¹⁶

Petrol ihracat yapan bölgeler arasında, Ortadoğu bölgesi en büyük net petrol ihracatçısıdır. Küresel pazarpayı 2012'de %46'dır. Ortadoğu en büyük net enerji ihracatçısı olmaya devam etmektedir, ancak payının 2013'te %46'dan 2035'te %36'ya düşmesi beklenmektedir. Rusya, dünyanın en büyük enerji ihraç eden ülkesi olmaya devam etmektedir.⁵¹⁷ Çünkü en büyük petrol rezervlerinin olduğu Ortadoğu, hala dünyanın en istikrarsız bölgelerinden biridir. İkinci olarak, petrol arzı ve fiyatları bazen petrol tedarikçilerinin ve alıcılarının siyasi kararlarından etkilenmektedir. Üçüncü olarak, petrole bağlı bazı kilit sektörler var olduğundan dolayı, ekonomik koşullar hala petrol fiyat dalgalanmalarına karşı duyarlıdır.⁵¹⁸ 1980'lerden bu yana IEA, özellikle enerji tüketen, üreten ve transit ülkelerle iyi iş ilişkileri kurmaya çalışmıştır.⁵¹⁹

1.7 .Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından Enerji Güvenliği

1.7.1. Liberalizm Perspektifinden Enerji Güvenliği

Liberalizm, kesinleşmiş amaç ve idealleri doğrultusunda hareket eden politik bir fikir akımıdır. Liberalizm, 18. ve 19. yüzyıllarda ekonomik ve siyasi fikir özgürlüğü akımı olarak önce İngiltere'de, sonrasında ise Kuzey Amerika'daki kolonilerde etki kazanmıştır. Klasik liberalizm, yasal eşitlik, ferdi hürriyet ve özel mülkiyet kavramlarını temel alır. Aydınlanma çağının temel felsefesini liberalizm oluşturmaktadır. Bağımsız düşünce yani liberalizm, John Locke, David Hume, John S.Mill, Jeremy Bentham, Adam Smith ve Herbert Spencer gibi düşünürlerin görüşleri ile olgunlaşmıştır.⁵²⁰ Liberalizmin öncüsü John Locke, devletin temel gayesinin hürriyeti temin etmek olduğunu öne sürmüştür. Locke açısından, devletin meşruiyeti ve kaynağını insanlar

⁵¹⁶ Uluslararası Enerji Ajansı, Worldwide engagement for sustainable energy strategies, 2014, <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WorldwideEngagementforSustainableEnergyStrategies.pdf> ,(17.5.2018).

⁵¹⁷ BP, Energy Outlook 2035, 2015, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/energy-outlook-2015/bp-energy-outlook-2035-booklet.pdf>, s.27, (13.5.2018).

⁵¹⁸ Sovacool, Taylor, 2010, a.g.e., s.74.

⁵¹⁹ Uluslararası Enerji Ajansı, *Global Engagement*, <https://www.iea.org/aboutus/globalengagement/> (13.5.2018).

⁵²⁰ Arı, 2013, a.g.e., s.293.

arasındaki bir sözleşmede aramak gerekmektedir.⁵²¹ Locke, insanların yaratılıştaki eşit olduğunu, hayat ve hürriyet haklarının yanında dokunulmazlık haklarının da olduğunu ifade eder. Locke’a göre liberalizmin dört temel ilkesi vardır. Birincisi, fırsat eşitliği ilkesidir ki bu kaynakların eşit dağıtılmasıdır. İkinci ilke, bireylerin kendi gereksinimlerini isteme hakkına hukuki yollarla sahip olması ve karşılanması talep etme hakkının olmasıdır. Liberalizmde birey, toplumsal ve fiziksel hakikatleri idrak kabiliyetine sahip olup mutluluğunu da arama hakkı kendisine verilmelidir.

Üçüncü ilke ise, insanın, temelde bir birey olarak ele alınması ve özgürleştirilmesidir. En demokratik toplumlar, bireylere en fazla hürriyet imkanını sağlayan toplumlardır. Dördüncü ilke, kişilerin bireysel mutluluklarını gerçekleştirdiği ve özel yaşamlarındaki hedeflerine erişebildikleri kendilerine mahsus mülkiyetleridir.⁵²² Liberalizm görüşünü benimseyen yönetimlerde yarattığı derin sarsıntıların sonucunda zamanla üç büyük devrimin temelleri atılmıştır. John Locke, Fransız, İngiliz ve Amerikan devrimlerinin temelini oluşturan filozof olarak yer almıştır. Politikada ılımlılıktan yana olan ve anayasal yönetimi tercih eden Locke, bağnaz mutlakçılığa karşı durarak, parlamentoya ve demokrasiye olan güvenciyle, 1688 Devrimi’ni desteklemiştir.

Yine liberalizmin savunucularından olan Adam Smith, bireylerin çıkarlarıyla ilgilenmesinin, toplumların çıkarlarını da desteklediğini, en fazla özgürlük temin eden sistemin doğal düzen olduğunu ileri sürmüştür. Smith’e göre, devlet güvenlik haricindeki durumlara müdahale etmemelidir.⁵²³ Hugo Grotius ise insanın doğasında barış ve düzen içinde olan bir toplumda yaşamak isteğinin yer aldığını savunmuştur. İnsanın tabiatına istinaden hazırlanan yasaların da doğal addedilebileceğini müdafaa eden Grotius, doğal hakların insanın değişmesi mümkün olmayan ve vazgeçilemez hakları olduğunu savunmuştur. Savaşa dair ise Grotius, savaşın devletlerarası münasebetlerin olağan bir parçası olduğu görüşündedir. Birey kendini korumalıdır, bu doğal haklardan birisidir. Ancak barış ve savaş durumları bazı kurallara bağlı olmalıdır.

⁵²¹ Halis Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1; (2001), s.217.

⁵²² Arı, 2013, a.g.e., s.293.

⁵²³ Çetin, 2001, a.g.e., s.220

Grotius, savaşlarda devletlerin uluslararası hukuk kurallarına uyması gerektiğini belirtmektedir. Charles-Louis de Montesquieu liberal düşünürler arasında yer alır. Montesquieu'ye göre, savaş ile yönetim arasında doğrudan bir münasebet bulunmaktadır. Otoriter idarelerin savaşa daha eğilimli olduklarını belirtmiştir. Buna mukabil, demokratik rejimlerin, her zaman barışın sağlanmasını temin eden esas unsur olduğunu savunmuştur.⁵²⁴ Bu kavramlar doğrultusunda ele alındığında liberalizmin enerji güvenliğine yaklaşımı net bir şekilde ortaya konulabilmektedir. Bu çerçevede önemli olan ilk husus karşılıklı çıkarlara dayalı devletlerarası iş birliğidir. Günümüzde enerji güvenliği hem uluslararası hem de ulusal bir sorun olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple enerji sorunlarının tek taraflı çözümü mümkün değildir. Örneğin enerji tedarikçisi bir ülke ürettiği petrolü veya doğal gazı küresel piyasalara sunması için bir başka devletin sınırlarını kullanmaya mecburdur. Döşenen boru hatları yine uluslararası ittifaklarla hayata geçirilmektedir.⁵²⁵

Günümüz dünyasında devletlerarası işbirliği enerji güvenliğinin zorunluluklarından biri haline gelmiştir. Liberalizm, uluslararası hukuk kurallarının oluşturulması ile ortak güvenliğin sağlanabileceğini öne sürmektedir. Uluslararası hukuk, sistemlerin anarşik yapısını düzene koyarak barışa hizmet eder. Liberalizm, uluslararası düzenin, uluslararası kurumlar aracılığıyla sağlanabileceği görüşü temelinde kurumsallaşmaya büyük önem atfetmektedir.⁵²⁶ Liberalizmin, uluslararası kuruluşların da sistemde etkili olduğuna ilişkin görüşü, enerji güvenliği kapsamında ele alınabilecek başka bir kavramdır. Enerji güvenliğinin tesisi, enerji politikalarının uygulanması sadece devlet merkezli yürütülen bir süreç olamaz. Bu süreç içine uluslararası kuruluşlar da dahil olabilmelidir. 1973 ve 1974 petrol krizleri ardından 29 üye ile kurulan Uluslararası Enerji Ajansı uluslararası kuruluşu iyi bir örnektir.⁵²⁷

Bu ajans, üye ülkeler arasında enerji konularında işbirliğini geliştirmeyi, üye olmayan diğer ülkelerle işbirliği alanları oluşturmayı, istikrarlı bir petrol piyasası

⁵²⁴ Arı, 2013, a.g.e., s.294-295.

⁵²⁵ Ekmekçi, F. (2011). "Demokratik Barış Teorisi: Bir Değerlendirme", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7, Sayı 26, (2011) s. 113.

⁵²⁶ Bilgehan Emeklier, Sandıklı, Atila, "21. Yüzyılda Yeni Güvenlik Anlayışları ve Yaklaşımları", H. Çomak (Ed.), *Uluslararası Balkan Kongresi Bildiriler*, 2011, s.31.

⁵²⁷ Sebastian Mang, What are the Challenges Facing Global Energy Governance? <http://www.eir.info/2014/06/07/what-are-the-challenges-facing-global-energy-governance/>.(13.5.2018).

sağlamayı, özellikle petrole olan bağımlılığın azaltılmasına katkı sunacak çalışmaları artırmayı amaçlamıştır.⁵²⁸ Diğer yandan NATO'nun enerji güvenliği konusu yeni stratejik kavramı içerisinde yer almış ve ortaklarla işbirliği NATO'nun görev alanlarından birisi olmuştur.⁵²⁹ AB ve BM gibi uluslararası kuruluşların bünyesinde de enerji güvenliğine ilişkin faaliyetler yürütülmekte olup üye ülkeleri bağlayıcı kararlar alabilmektedirler. Liberalizmin 'sınırlı müdahale gücüne sahip bir devlet' anlayışı, savunduğu kavramlardan birisidir. Liberalizm içerisinde konuya ilişkin farklı yaklaşımlar getirilmiş ve devletin bu konudaki etkinliği sürekli sorgulanmıştır.

Devlet ve ekonomi ilişkisinde de zamanla liberal iktisadi düşünce geleneği içinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi liberalizmin tarihsel gelişim süreci içinde sabit fikirlere bağlı kalmayarak politik, sosyal ve ekonomik gelişmelerden etkilenmesi, değişmesi ve yenilenmesi ile günümüze kadar gelebilmesidir. Bunun sonucu olarak da çeşitli liberal anlayışlar ortaya atılmıştır. Eşitlikçi, sosyal, refah ve modern liberalizm gibi muhtelif sıfatlar ile nitelendirilen liberalizm kategorisi, bir takım hürriyetlerin sadece devlet kanalıyla gerçekleştirilebileceğini ve serbest piyasa neticesinde ortaya çıkan dengesizliklere yönelik, devletin önlemler alarak bu dengesizlikleri gidermesi görevi yüklemektedir.⁵³⁰ Enerji kaynaklarının engellerle karşılaşmadan küresel piyasalara ulaşması büyük önem arz etmektedir. Enerji kaynaklarının fiyatlarının serbest piyasa ortamında rekabete dayalı bir şekilde tespit edilmesi de enerji güvenliği kapsamında değerlendirilmelidir. AB, bu konuda bazı adımlar atmış ve enerji politikalarının temeline rekabet gücünü, sürdürülebilir enerji piyasalarını, enerji kaynaklarının kalitesinin artırılmasını, AB vatandaşları için farklı alternatif kaynakların daha ucuz fiyatlara temin edilmesini sağlayan serbestleşmeye yönelik düzenlemelere yer vermiştir.⁵³¹

Liberalizm kapsamında enerji güvenliğine ilişkin çözümlerde, enerji politikalarında karşılıklı kazanca dayalı devletlerarası bir durum mevcut olmasına rağmen, işbirliği içerisinde bulunan devletler süreç içerisinde çıkar çatışmasına düşerek

⁵²⁸ Scott, 2004, a.g.e., s.178.

⁵²⁹ Emre İşeri, Oğuz Dilek, "Yeni Enerji Jeopolitiğinde NATO'nun Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye'nin Potansiyel Katkıları", *Akademik Bakış*, Cilt 5, Sayı 10, (2012), s.2.

⁵³⁰ Ayşegül Tayyar, Birol Çetin, "Liberal İktisadi Düşünce Devlet", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, (2013), s. 110.

⁵³¹ Fasıll-15: Enerji, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?l=1&p=80>, (13.6.2018).

işbirliğini sonlandırmaları mümkün olmaktadır. Bu olasılık, enerji güvenliği açısından bir tehdit olmaktadır. Ayrıca, bugünkü dünyada uluslararası kuruluşların ve uluslararası hukuk, devletler üzerinde mutlak yaptırım etkisine sahip değildir. Devletler öncelikle kendi çıkarlarını düşünerek bu doğrultuda hareket etmektedirler. Liberal kurumsalcılar ise, uluslararası istikrarın sağlanmasında ve korunmasında, hükümrân aktörden ziyade, devletler ve toplumlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın etkili olduğu görüşündedirler.⁵³²

1.7.2. Neoliberalizm Perspektifinden Enerji Güvenliği

Klasik liberalizmin devamı niteliğinde olan neoliberalizm, pek çok noktada liberalizm ile benzerlikler taşır. Klasik liberalizmdeki kurucu prensipleri benimsemiş ve aynı doğrultuda bu prensipleri genişletmiş ise de, bir kısım açılardan da farklar göstererek ayrılmıştır. Devletin müdahalesi gibi konularda klasik liberalizmden farklı bir bakış açısı sergilemişler ve devletin müdahale alanının genişletilmemesi ve bu alandan devletin uzaklaştırılması ve işlevlerinin serbest piyasaya devredilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁵³³

Diğer yandan neorealist düşünürler gibi uluslararası sistemi anarşik olarak kabul etmekte ise de işbirliği yapmayı olası görmekte ve mutlak kazanç ve ortak çıkarlar üzerinden yürümeyi tercih etmektedirler. Neoliberaller askeri gücün önemini göz ardı etmekte ve ekonomik güce çok fazla önem vermektedirler. Neoliberal düşünürler, silahsızlanmanın ortak güvenliği inşa edeceğini, silahsızlanmanın ve uluslararası örgütlenmelerin barış ortamını tesiste etkili olacağını belirtmektedirler.⁵³⁴

Doğu Bloğu'nun çökmesi ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte küresel ekonomik sistemlerde önemli değişiklikler olmuştur. Ekonomik krizlerin tetikleyicisi olarak, kamu harcamalarını ön planda tutan devletçi kapitalist politikaların olduğu yönündeki eleştiriler ile bu politikalar güç kaybetmeye başlamıştır. Neoliberaller, devletin başta kamu iktisadi teşebbüsler olmak üzere eğitim ve iletişim gibi kamusal alanlardan çekilmesi gerektiğini ve ekonominin kendi çizdiği kurallarla işlemesi gerektiğini savunmuşlardır. Bunun üzerine neoliberal politikalar ön plana

⁵³² Tim Dunne and Brian C. Schmidt, *“Realism”*, Edc. John Baylis and Steve Smith. Globalization of World Politics, Second Edition. Oxford University Press, 2001 s.172.

⁵³³ Meltem Caniklioğlu, *Liberalizm*, İstanbul: BDS Yayınları, 1996. s.18.

⁵³⁴ Arı, 2013, a.g.e., s.367-376

çıkmaya başlamış, kamuya ait malların özelleştirilmesi hızlanmıştır.⁵³⁵ Bir anlamda bu yaklaşım, kapitalizmin iktisat öğretisi gibi, serbest piyasa ekonomisinin işleyişini engelleyen bütün yapıların ortadan kalkmasını benimsemiştir.⁵³⁶

Son dönemlerde, özellikle küreselleşmeyle birlikte neoliberalizmin etkisi daha da artmış, devletler iktisadi ve siyasi açıdan güç kaybetmeye başlamışlardır. Bu durum çok uluslu küresel ölçekli büyük şirketlerin güç kazanıp baskıcı bir hale dönüşmesini sağlamıştır. Bu şirketler arasında petrol üretilip satan Exxon, Chevron, BP, Total, Shell ve Sinopec gibi çok sayıda enerji şirketi de bulunmaktadır. Bu şirketler, dünya genelinde açık piyasa ekonomisine sahip bütün ülke pazarlarına rahatlıkla girebilmekte ya da zengin enerji kaynaklarına sahip ülkelerde arama, çıkarma ve taşıma faaliyetlerine katılabilmektedirler. Bir anlamda bu şirketler ulusal, bölgesel ve küresel enerji güvenliğinin önemli bir halkası haline gelmiş bulunmaktadır. Diğer yandan enerji kaynaklarının aranması, çıkarılması ve taşınmasının hem pahalı hem de ileri teknoloji gerektirdiği düşünülürse, birçok devletin bu çalışmaları tek başına yapabilmesi mümkün olamamaktadır.

Bu durumda neoliberaler, devletlerin böyle şirketlerin önünde duran yasal engeller başta olmak üzere, tüm kısıtlamaları kaldırılmasını talep edebilmektedir.⁵³⁷ Bir anlamda neoliberalerin güvenlik anlayışı sermaye güvenliğine odaklanmakta, yeni pazarlara ve yeni yatırım sahalarına ulaşılmasını, hammadde rezervlerine ve ucuz iş gücüne erişilmesini güvenlik açısından önemli görmektedir. Hatta güvenlik ile ilgili işlerin dahi özelleştirilmesi gerektiği savunmaktadırlar.⁵³⁸ Güç unsuru, neoliberalizmin önem verdiği kavramlar arasında yer almaktadır. Askeri güç kullanımının çok pahalı olması, ekonomik bağımlılığı ön plana çıkarmaktadır. Neoliberalizmin önemli düşünürlerinden Keohane ve Nye, güç tanımlamasını yaparken küresel aktörlerin yaşanan gelişmeler karşısında duyarlılık ve savunmasızlık hallerine değinmektedir.

⁵³⁵ Tayyar Arı, Halis Çetin, "Liberal İktisadi Düşüncede Devlet", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2013, s. 114.

⁵³⁶ Süleyman İlhan, "Küreselleşme ve Yoksulluk: Çok Uluslu Şirketlerin Ağır Faturası", *e-Journal of New World Sciences Academy*, Volume 7, Number 3, (2012), s. 236.

⁵³⁷ Emrah Kaya, "Hugo Chavez'in Petrol Politikası ve ABD", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 31, (2014), s.199.

⁵³⁸ Neoliberalizmin Ulusal Güvenlik Siyasetleri Üzerindeki Etkileri ve Türkiye'nin Güvenlik Siyaseti Üzerine Bir İnceleme, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3168/neoliberalizmin_ulusal_guvenlik_siyasetleri_uzerindeki_etkileri_ve_turkiyenin_guvenlik_siyaseti_uzerine_bir_inceleme. (12.6.2018).

Duyarlı karşılıklı bağımlılık, ülkelerin arasındaki ilişkilerde bir zararın ortaya çıkması durumunda bu zararın alternatif kaynaklardan karşılanabileceğini ön görmektedir.

Bu iki yazar, karşılıklı bağımlılığı, sonlandırılması oldukça maliyetli ilişkiler şeklinde tanımlamaktadırlar. Eğer bir tarafın elinde, diğer tarafa karşı alternatif seçenekler bulunmuyorsa, savunmasız karşılıklı bağımlılık ortaya çıkmaktadır. Ancak, bir taraf alternatif seçeneklere sahip ise, ilişkide ortaya çıkan neticeler farklılaşmaktadır. Mesela, eşit düzeyde dışarıdan petrol ithal eden iki ülkeden alternatif enerji politikası olanın dışarıdaki değişimlere karşı savunması güçlü iken alternatif enerji politikası olmayan tamamen savunmasızdır.⁵³⁹ Neoliberal politikaların istenmeyen yüzü olarak, 1970 lerden beri, dünyada süregelen özelleştirme, serbestleştirme ve piyasalaştırma gibi neoliberal politika uygulamaları, enerji fiyatlarının sürekli yükselmesine ve enerji kaynaklarının denetimsiz, plansız kullanılmasına ve bunun sonucu olarak her geçen gün artan enerji kaynaklarının fakirleşmesine doğru gidişe yol açmaktadır. Enerji kaynaklarının plansız ve denetimsiz kullanımının zararlı boyutlara ulaşan çevre kirliliklerine yol açmakta olduğu belirtilmektedir. Yine bu politikaların bir sonucu olarak, dünya üzerinde milyarlarca insanın enerji kaynaklarından yoksun bırakıldığı görülmektedir. Ayrıca pek çok devletin de bu politikalar yüzünden enerjide dışa bağımlı hale geldiği ve enerji üzerinden yaşanan savaşların arttığı beyan edilmektedir.⁵⁴⁰

1.7.3. Neo-Gramsci Eleştirel Kuram Perspektifinden Enerji Güvenliği

Robert W. Cox, Gramsci'nin temel tasarımından ilham alarak, uluslararası ilişkiler bilimine uyarladığı hegemonyayı, “tüm ülkelerin içine giren ve daha aşağı üretim biçimlerini kendine tabi kılan baskın bir üretim biçimini içinde barındıran bir dünya ekonomisiyle birlikte kurulan düzen” şeklinde tarif etmektedir. Bu görüş üzerinden Cox, ülkeler arasında yaşanan güç ilişkilerinde ‘rıza’ ve ‘zorlama’ arasında karşılıklı bir etkileşimi tarif ederek, hegemonik şartlarda rızanın daha belirleyici olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, hegemonya, tek bir devletin sistemik hakimiyetinden başka bir anlam taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle, Cox için hegemonya,

⁵³⁹ Cavit Veliyev, *ABD'in Azerbaycan Politikası: Neoliberal Aktörler Açısından Analizi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, 2013, s.15-16.

⁵⁴⁰ <http://www.tmmob.org.tr/icerik/tmmob-9-enerji-sempozyumu-sonuc-bildirgesi>, 12-14 Aralık 2013 , Ankara.

uluslararası ilişkilerde alışlagelmiş olan, aralarında güç farklılıkları olan devletlerin birbirleriyle ilişkilerini ifade etmemektedir. Cox bu kavramı, devletlerin yanında devlet dışı aktörlerin de etkide bulunduğu, uluslararası sisteme tümüyle hakim olan bir değerler düzenini ifade edecek şekilde kullanmaktadır.⁵⁴¹

Gramsci hegemonya kavramı, güç odaklı devlet anlayışını benimseyen realist yaklaşımın aksine, devlet sistemine global sosyal ve ekonomik değişimler açısından bakmaktadır. Başka bir deyişle, iç sosyal güçler kavramına vurgu yapılmakta, post-pozitivist ve post-realist yaklaşımla, devlet yapıları ve küresel politika arasında kurulan bağın yapısı irdelenmektedir. Bu çerçeve yapının oluşumunda, Gramsci'nin hegemonya söyleminden faydalanılmaktadır. Araştırma alanı devletçi ve güç odaklı bir boyuttan daha fazla genişletilerek insan topluluğunun özgürleşme olasılığı da kavrama dahil edilmektedir.⁵⁴² Bu açıdan siyasal egemenliğe ve yönetime ağırlığını koyan her sınıf, sivil toplum düzeyinde toplumu yönetme yetisine gücü olduğunu ispatlamalıdır. Diğer bir deyişle bu sınıf, sadece kendi alanını değil tüm toplumu örgütleyerek yönetme yetisine sahip olduğunu göstermelidir. Bu yüzden toplumu yönetmeye talip olacak olan sınıf, siyasal üstünlüğünü kurmalıdır. Yani hegemonya sadece sınıflararası üstünlük kurmak değil, siyaseti şekillendirme, siyaset yapma ve politikanın özü ile de ilişkilidir.⁵⁴³

Siyasi alan, etkili bir sivil toplumun varlığıyla manevra veya mevzi savaşları yoluyla sürekli olarak karşı hegemonik bloklar arasında her an değişim potansiyeline sahip bir mücadeleye sahne olur. Bu duruma enerji güvenliği açısından bakıldığında, sosyal güçlerin enerji güvenliği sürecinde ne ölçüde etkili olacağı ön görülebilir. Ayrıca, küresel enerji piyasasının varlığı, toplumsal aktörlerin davranışlarını kesin olmasa da şekillendirebilme gücüne sahiptir. Bu nedenle, sadece enerjiyi arz eden ülkelerle enerjiyi talep eden ülkelerin enerji üretim ve kullanım sürecindeki durumlarına bakmak yanıltıcı olabilmektedir. Diğer anlamıyla sosyal güçlerin sınıf bilinci ile ortak kimlik ve çıkarları, aniden ve hep birlikte gelişmeye uğramamaktadır. Bu bilinç, tarihsel süreçte

⁵⁴¹ Kemal Çiftçi, "Soğuk Savaş Sonrasında Abd: "Rıza"ya Dayalı "Hegemonya"dans "İmparatorluk" Düzenine", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, (2009), s.205.

⁵⁴² İrem Bilensoy, "George Bush ve Barack Obama Dönemlerinde Terörizme Karşı Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması", *Article History*, Vol.2, Issue , (2001), s.52.

⁵⁴³ Baran Dural, "Antonio Gramsci Düşüncesinde Tarihsel Blok, Hegemonya, Aydınlar ve Bunalım Süreçleri Kavramları", *TC Trakya Üniversitesi SBE Dergisi*, 2007,Cilt 9 Sayı 1, (2007), s.75.

üretim esnasında sömürüye karşı verilen sınıf mücadelelerine direniş sırasında oluşmaktadır. Enerji güvenliği çerçevesinde, sosyal güçlerin, dış politikaya etkileri uluslararası veya ulusal seviyede oluşturmaya çalıştıkları tarihi birleşme ile açıklanabilir. Bu yapısal değişimin sonucunda enerji ihraç/ithal eden bu ülkelerin, devlet/özel enerji şirketlerinin ve diğer çıkar gruplarının (tüketici haklarını savunan sivil toplum örgütleri, çevre kuruluşları ve sanayici birlikleri) hangisinin ulusal ya da uluslararası yeni bir siyasal baskı projesi geliştirip kendi çıkarlarına dair alabilecekleri pozisyonlar ve dış politikalarında girebilecekleri ilişkiler tahkik edilmelidir.⁵⁴⁴

1973 Petrol Krizi, 2003 Irak işgali ve 2011 yılındaki Arap Baharı olaylarına kapitalist üretim ilişkileri gözünden bakılacak olursa tarihsel blokta yapının değişim geçirip geçirmediği incelenmelidir.⁵⁴⁵ Yukarıda adı geçen krizler gibi krizler enerji güvenliğinde, mevcut siyasi güç unsurlarının ulusal, uluslararası veya uluslararası düzeydeki güç konumlarında değişimlere sebep olabilir. Bu durumda nasıl bir pozisyon takınabileceği, enerji güvenliği ve dış politika ilişkisi açısından irdelenmelidir.⁵⁴⁶

1.7.4. Realizm Perspektifinden Enerji Güvenliği

Uluslararası ilişkilerde önemi hala belli bir ölçüde devam eden realizmin düşünsel kökenleri, Thomas Hobbes tarafından geliştirilen siyaset teorisine dayanmaktadır. Diğer taraftan, realizm bir teori olarak, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış olsa da, Tukididis'ten Clausewitz'e kadar çok sayıda düşünür realist bir analiz perspektifi ortaya koymuştur. Realist teorinin temel ilkeleri E.H. Carr ve Hans Morgenthau tarafından belirlenmiştir. İlerleyen yıllarda Reinhold Niebuhr ve Henry Kissinger gibi düşünürlerin katkıları ile şekillenerek uluslararası ilişkilerde geçerli bir teorik perspektif durumuna gelmiştir. Realizm, diğer adı ile gerçekçilik, genel ifadeyle uluslararası sistemin içinde, devletin gücü ve yapısı doğrultusunda, kendi çıkarları için diğer devletler ile mücadele

⁵⁴⁴ Pınar İpek. *Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi* (Cilt I), (eds. Efeğil E. ve Kalaycı R.), Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012, s.237.

⁵⁴⁵ Mesut Şöhret, *Enerji Güvenliği Yönünden Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi, "Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi"*, 23-24 Eylül 2014, Kocaeli, s.544.

⁵⁴⁶ Ertan Efeğil, Rıdvan Kalaycı, *Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası'nın Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Cilt I, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012, s.238.

içinde olduğu teorisine dayalı bir paradigmadır.⁵⁴⁷ İdealistlerin aksine, realistler, bireylerin mükemmel olamayacaklarını, aynı görüşle toplumların da uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda ahlak kurallarını hiçe saydıklarını ve savaş durumu sona ermeden, uluslararası kuruluşların başarıya ulaşmalarının mümkün olamayacağını iddia etmişlerdir.⁵⁴⁸

Realistler için bütün ülkelerin son hedefi düşman ve anarşik ortamda güvenliğini sağlayabilmektir. Bu sebeple bütün devlet politikaları ulusal güvenliği sağlayacak güç hesaplarının yapılmasıyla belirlenir. Kendi durumundan memnun olan ülkeler statükocu bir yol izlerken, memnun olmayanlar ise yayılmacı bir dış politika izlemeyi yeğlerler. Reel politığın gerçeklerine bağlı olarak anlaşmalar yapılır ve bozulur, yeni dostluklar kurulur veya eski düşmanlar tekrar dost olur.⁵⁴⁹ Yine realistler, uluslararası politikanın temel aktörlerinin devletler olduğu fikrini vurgulamaktadırlar. Devletler anarşik bir ortamda, güvenlik ikilemi yaratarak, kendi güvenliklerini ön planda tutup savunmaktadırlar.⁵⁵⁰ Bu yaklaşım, realistlerin güç faktörü üzerinde durmalarının ve gücü kutsallaştırmalarının temel sebebi olarak görülmektedir. Ünlü düşünür Carr, küreselleşme ve teröre rağmen, devletler hala dünya sahnesinde ana aktörlerdir demektedir.⁵⁵¹

Realizmin güç ve güvenlik unsurlarına vermiş olduğu önemden hareketle, enerji politikalarını ve enerji güvenliğini bu yaklaşım kapsamında incelemek mümkündür. Realistler enerji güvenliğini ele alırken güç, asimetrik bağımlılık, çıkar ve sistemin yapısına odaklanmaktadır. Realistlere göre anarşik özelliğe sahip olan uluslararası sistemde, devletler milli birliklerini korumak ve ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek adına güçlü olmak zorundadır. Bu güce ulaşmada önemli araçlardan biri enerji kaynakları üzerindeki hakimiyettir.

⁵⁴⁷ Kürşat Yalçınkök, *Realizm*, Akademik Perspektif, Şubat 2015. <http://akademikperspektif.com/2015/04/08/realizm/> (12.6.2018).

⁵⁴⁸ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 50, Sayı 3-4, 1996, s. 92.

⁵⁴⁹ Aydın, 1996, a.g.e., s.93.

⁵⁵⁰ Marc Trachtenberg, "The Question of Realism: A Historian's View", *Security Studies*, 1996, Volume 1, Issue 3 1996, s.13.

⁵⁵¹ Mearsheimer J., Carr, E.H. vs. idealism: The Battle Rages on, *International Relations*, Sage Publications, 2005, 10(2), 139-142.s.139.

Devletler enerji kaynaklarından elde ettikleri kazançları askeri güçlerini geliştirmeye harcayarak, enerji kaynakları üzerinde girişilen her türlü mücadelede diğer rakipleri karşısında üstünlük kurulmayı hedeflemektedirler.⁵⁵² Günümüz dünyasında güç ve enerji ikilemi arasında süregelen bir ilişki bulunmaktadır. Enerji kaynakları yönünden zengin olan devletler, hem bu kaynaklar ile kendi enerji ihtiyacını karşılamakta hem de diğer ülkelere sattığı enerjinin gelirini ülkenin kalkınması için kullanmaktadır. En önemlisi de elde edilen geliri askeri gücünün artırılmasına harcamaktadır. Bu askeri üstünlük enerji üzerinden çıkabilecek çatışmalar için devlete bir güvenlik aracı oluşturmaktadır. Enerji kaynaklarına olan ilgi sanayileşme ve küreselleşmede yaşanan ilerlemelerle artış gösterse de enerjinin dünya üzerinde belli miktarda olmasından dolayı arz ve talep dengesizliği süreklilik göstermektedir. Bu nedenle, gelişmiş ülkeler arasında enerji kaynakları temininde bölgesel ve küresel bir güç mücadelesi yaşanmaktadır.⁵⁵³

Nitekim, Çin devlet enerjii şirketinin Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu dahil küresel çapta enerji kaynakları ve ham madde tedarikine yönelik yaptığı yeni yatırımlar, Ortadoğu bölgesinin jeopolitiği ve dış politika analizinde önemli açılar oluşturabilir. Aynı doğrultuda, enerji güvenliği, tedarikçi ülkeler tarafından, istek ve taleplerini enerji talep eden ülkelere kabul ettirmek için bir pazarlık ve tehdit aracı olarak kullanılabilmektedir.⁵⁵⁴

Enerji güvenliği açısından bu yaklaşım, enerji talep eden ülkeleri önlem almaya iten sebeplerin başında gelmektedir. Devletler, enerji ihtiyacını karşılamada tek bir ülkeye bağımlı kalmamak için sürekli alternatif arayışlar içine girmektedir. Bu şekilde, realizmin vurguladığı asimetrik bağımlılığın önüne geçilmiş olacaktır. Merkezci devlet güvenliği bakışı enerji güvenliğinin sağlanmasında da önem arz etmektedir. Realist bakış, enerji güvenliğinin sağlanmasında ve sürdürülmesinde uluslararası kuruluşlar ve özel sektörden çok devleti muhatap alır. Gerçektende özel sektör fazla kâr amaçladığı için anarşik ortamın olduğu yerde yatırım yapmaktan kaçınmaktadır. Bu da güvenlik

⁵⁵² Samuel Schubert, Johannes Pollak, *Realism Energy and International Conflict, WhyThe Struggle For Power is Still The Name Of Game, The 2011 Annual Meeting of the American Political Science Association*, Washington: Seattle , 2011, s. 7.

⁵⁵³ Şöhret, 2014, a.g.e., s.550.

⁵⁵⁴ Şöhret, 2014, a.g.e.,s. 546.

zaafına sebep olmaktadır. Buna karşın devlet, hem ulusal güvenliği hem de enerji güvenliğini sağlamak sorumluluğuna ve imkanına sahiptir. Realistler konuya ekonomik açıdan değil siyasi açıdan bakmaktadırlar. Ancak OPEC 1973-1974 Petrol Krizi'nde önemli rol oynayarak bir istisnai durum sergilemiş ve enerji güvenliğinde devlet merkezci anlayışın dışına çıkmıştır.⁵⁵⁵

Doğal kaynak milliyetçiliği görüşü, realizmin enerji güvenliği kapsamında kullandığı bir kavramdır.⁵⁵⁶ Yani bir devletin kendi kaynağından daha çok faydalanma yolunu tercih etmesidir. Yakın tarihte dünya üzerinde Venezuela'da Hugo Chavez ve Irak'ta Saddam Hüseyin döneminde enerjinin milli olarak kullanılmasına ağırlık verilmiş ve bu yönetimler ülkelerini uluslararası toplumlardan izole etmeye çalışmışlardır.⁵⁵⁷

1.7.5. Neorealizm Perspektifinden Enerji Güvenliği

Neorealizm, diğer adıyla yapısal realizm, Kenneth Waltz tarafından yazılan 'Theory of International Politics' adlı çalışmada en sistematik ve kapsamlı ifadesini bulmuştur. Devletlerin davranışlarının anlaşılmasında uluslararası sistemin yapısına vurgu yapması nedeniyle 'yapısal realizm' olarak da adlandırılmaktadır. Neorealizmin ortaya çıktığı 1970'ler, ABD hegemonyasının sarsılmaya başladığı dönemdir.⁵⁵⁸

Bu dönemde, Batı ve Doğu bloklarında muhtelif nedenler ile politik, ekonomik ve sosyal sıkıntılar gözlenmekte ve bu blokların kurdukları işbirliklerinde gerginlikler yaşanmaktaydı. ABD'nin desteği ile tesis edilen Avrupa Topluluğu, Amerikan ekonomisi için ciddi bir rakip olarak ortaya çıkmış ve küresel piyasalarda dolar hakimiyeti sorgulanmaya başlanmıştır. Bu sırada petrol piyasasında dalgalanmalar başlamış, fiyatlar artmış ve bu durum ekonomik sorunların ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Uluslararası alanda ekonomik ve siyasi sorunlar birbiri içine girmeye başlamıştır. Dünyanın politik ve ekonomik sorunlar ile boğuştuğu bu devirde,

⁵⁵⁵ İpek, 2012, a.g.e., s.229.

⁵⁵⁶ İpek, 2012, a.g.e., s.230.

⁵⁵⁷ Jesica Morris, <https://www.cnbc.com/2014/02/07/why-resource-nationalism-could-be-increasing.html>, (13.7.2018).

⁵⁵⁸ Atila Eralp, Fuat Keyman, Oktay Tanrıseven, Fatih Tayfur, Faruk Yalvaç, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.157.

uluslararası ilişkilerin hakim yaklaşımını realizm teşkil ediyordu.⁵⁵⁹ İç ve dış siyasi gelişmeleri birbirlerinden ayrı tutan realizm kuramı, yoğun eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır.

ABD'nin Vietnam Savaşı esnasında yaşamış olduğu yenilgi ve hayal kırıklığı, askeri gücün her zaman beklenen sonucu tayin etmediği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Yaşanan gelişmeler ve sürecin gelişimini tam olarak açıklayamadığı gerekçesiyle realizm eleştirilmeye ve sorgulanmaya başlanmıştır. Çoğulcu teoristlerle, neorealistler realizmin günün şartlarına uygun olarak güncellenmesinin gereğini savunmuşlar ve eleştirilerde bulunmuşlardır. Neorealizm, klasik realizmin dikkate almakta yetersiz kaldığı ekonomik unsurları dikkate alan ve ekonomiye vurgu yapan bir teoridir.⁵⁶⁰

Kenneth Waltz, 1979'da yayınladığı 'Theory of International Politics' adlı eser ile neorealizmin esas temelini atmıştır. Waltz, uluslararası sistemin yapısının anarşik olduğunu kabul eder. Ona göre, uluslararası sistemin yapısal incelemesi, sistemdeki aktörlerin tutum ve davranışlarını anlamak ve açıklamak için dikkate alınması gereken temel parametredir. Uluslararası sistemin anarşik yapısı, sistemdeki aktörleri bir beka sorunsalı ile karşı karşıya bırakmakta ve varoluşsal bir mücadeleye sevk etmektedir. Uluslararası sistemin yapısı, bazı davranış şekillerini teşvik ederek veya kısıtlayarak devletlerin davranışlarını etkilemektedir.⁵⁶¹

Neorealistlerin üzerinde durduğu önemli bir konu da güçtür. Güç, dinamik bir yapıdır ve devletler, sahip oldukları kaynakların şekillendirdiği kapasiteleri ölçüsünde güçlüdür. Askeri kapasite diğer güç kaynakları ile mukayese edildiğinde birinci sırada yer almaktadır.⁵⁶² Devletlerin askeri güç kaynaklarının kapasitesinin belirlenmesinde, savunma için tahsis edilen bütçe, silahlı kuvvetlerin yapısı ve büyüklüğü, varsa nükleer silahlar ile kurumsallaşma önemli kriterlerdir. Ünlü Alman sosyoloğu Weber gücün farklı bir özelliğine dikkati çekmektedir. Weber'e göre güç, bir devletin hangi temele dayanırsa dayansın bir sosyal ilişki içinde herhangi bir direnme ile karşılaştığında kendi

⁵⁵⁹ Aydın, 2004, a.g.e.m., s.47.

⁵⁶⁰ Deniz Ülke Arıboğan, Uluslararası İlişkiler Düşüncesi, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2007. s. 244.

⁵⁶¹ Bülent Şener, *Türk Dış Politikasında Güç Kullanma Seçeneği (1923-2010) Teorik, Tarihsel ve Hukuksal Bir Analiz*, Ankara: Platin Yayınları, 2013, s.34,

⁵⁶² Ergin Güneş, "Günümüz Uluslararası Siyasal Sistemin Yapısı ve Güç Dağılımı", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 2012, Cilt 23, s.82 .

isteğini yapabilme konumunda olma durumunu ifade eder. Weber'ın tanımına göre, bir devletin güç sahibi olabilmesi için, kendi menfaatlerine hizmet eden tercihlerini diğer devletlere kabul ettirebilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, devletin elindeki güç imkanlarını menfaatlerine hizmet edecek şekilde etkili bir biçimde kullanabilme yeteneği, güçlü devlet olmanın olmazsa olmaz şartıdır. Ekonomik kapasite ise ülkelerin sahip olduğu ekonomik büyüklükleri, gayrisafı yurtiçi hasılatları, diğer ülkelere olan borçları ile uluslararası firmalarının sayısı gibi özelliklerdir. Ülkenin coğrafya ve nüfus büyüklüğü gibi kriterler ise coğrafi demografik kapasitenin unsurları olarak değerlendirilir. Kültürel ve bilimsel kapasite ise, bir ülkenin sahip olduğu demokrasi kültürü, konuştuğu dilin dünya üzerinde yaygınlığı, bilimsel temelli çalışmalara ayırdığı kaynağın toplamıdır.⁵⁶³

Neorealizmde enerji güvenliği kavramı ile ulusal güvenlik ve ulusal çıkar kavramları birbiri ile örtüşmektedir. Neorealizmde devletler arası işbirliği mümkün olmakla birlikte, gerçekte devletler kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmektedir. Devletlerin iç ve dış güvenliklerini kendi güvenlik öncelikleri ile örtüşmektedir. Enerji güvenliği içinde aynı prosedürü uygulamaktadır. Ayrıca enerji kaynaklarını da güvenlik kalkanı olarak kullanabilmektedirler. Bu nedenle, enerji temininde dışa bağımlı olan ülkelerin bağımlılıkları azaltması çok önemlidir. Son yıllarda bu nedenlerden ötürü devletler farklı ülkelerden enerji temin etmek ya da alternatif enerji kaynaklarına yönelip risk faktörünü küçültmek yoluna gitmektedirler.⁵⁶⁴ Çağımızda, enerji güvenliği, ulusal güvenliğin temel argümanı olmuştur. Çünkü enerji, sadece devletlerin değil modern toplumların yaşantılarında vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Enerji olmadan günlük yaşantı bile durma noktasına gelmektedir. Kalkınma, sadece enerji var olduğu sürece olmaktadır.

Çağımızda, enerji güvenliği, ulusal güvenliğin temel argümanı olmuştur. Çünkü modern toplumların yaşantılarında enerji vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Bu nedenlerden dolayı tükenmesi yakın gelecekte oldukça muhtemel gözüyle bakılan enerji

⁵⁶³ Güneş, 2012, a.g.m., s.83.

⁵⁶⁴ Sefer Yılmaz, Duhan Kalkan, "Kalkan, Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, (2017), s.177.

kaynakları üzerindeki mücadeleler her geçen gün artmaktadır. Kaynakların temininde her ülke kendi çıkarları doğrultusunda davranmaktadır.

Neorealizmi, devletlerarası ilişkilerde gücü belirleyen etkenin sadece askeri gücün varlığı olmadığını aynı zamanda ekonomik gücün varlığının da önemli bir etken olduğunu ileri sürmektedir. Her halükârda ekonomik güç, askeri gücün de kuvvetli olmasını sağlayan en önemli etkidir. Zengin devletler savunma sanayini geliştirerek teknolojiye ve silah sanayine daha fazla yatırım yapabilmektedir. Günümüz dünyasında enerji kaynaklarına sahip ülkeler değil, bu enerjiyi talep eden ve gerçek anlamda teknolojide kullanan ülkeler hem askeri hem de ekonomik açıdan güçlüdürler.

1.7.6. İnşacı Kuram Perspektifinden Enerji Güvenliği

İnşacılık kuramı, ilk defa Nicholas Onuf'un 'World of Our Making' adlı eseri ile uluslararası ilişkiler literatürüne girmiştir. Bu teorinin asıl gelişimi Alexander Wendt'in eserleriyle olmuştur. İnşacılık teorisi, temel kavramını sosyoloji ve sosyal teorilerden alır. 1970'lerden itibaren Hedley Bull ve Martin Wight'ın öncülüğünde gelişme gösteren İngiliz Ekolü yaklaşımından ve 1980'lerin ortalarında uluslararası ilişkileri etkileyen epistemolojik (bilginin doğasına dair) tartışmalardan etkilenmiştir.⁵⁶⁵

İnşacı kuram, devlet kimliğinin, ulusal çıkarların ve dış politika uygulamalarının belirlenmesinde etkili olduğunu savunmaktadır. İnşacı yaklaşım, uluslararası ilişkileri güç merkezli olarak değerlendirmez. Güç yerine fikirlerin ve stratejik kültürlerin daha etkili olduğunu savunur. İnşacılar güç kavramına farklı bir açıdan bakar ve gücün sadece maddi güce indirgenemeyeceğini, bilginin sosyolojik açıdan bir güç faktörü olduğunu ifade ederler. İnşacılar devletleri de herhangi bir olay karşısında en uygun davranışı sergileyen aktörler şeklinde açıklarlar. Ülkelerin bu davranışı önceden belirlenmiş kurallar (normlar) çerçevesinde yürür; sadece çıkar ilişkisine bağlı olarak yürümez. Yine inşacılara göre, ülkelerin menfaatleri önceden belirlenmiş değişmez kurallara bağlı değildir. Çıkarlar her zaman yeni etkileşimler ve 'makul olma mantığı' ile yeniden yorumlanabilir. Realist teoriler düzenleyici kuralları ön plana çıkartıp faaliyetleri ve oluşumları bu plan doğrultusunda yürütmeye çalışırlar. İnşacılar, olaylara

⁵⁶⁵ Nilüfer Karacasulu, Elif Uzgören, "Explaining Social Constructivist Contributions To Security Studies", *Perceptions*, Volume 12, (2007), s.36-38.

göre yeni çıkarlar, yeni aktörler ve yeni eylem planları oluştururlar. Diğer yandan inşacıların tehdit algıları realistlerin tehdit algısından farklıdır. İnşacı kurama göre tehdit, objektif değil subjektiftir. Güvenlik ve tehditler de objektif olmadığı gibi stabil de değildir. İnşacı kuramda güvenlik sosyal olarak inşa edilmiştir ve tehditlerin varlığı kaçınılmaz değildir. Ülkeler tehdit algılarını her zaman değiştirme olanağına sahiptir. Yine inşacılara göre anarşi, kimlik, çıkarlar ve egemenlik sosyal olarak inşa edilmiş olgulardır ve durağan değildir.⁵⁶⁶

Enerji arz ve talebinin güvenliği açısından bir ülkenin güvenliğini belirleyen en önemli unsur, bir diğer ülke ile arasındaki ilişkilerin oluşturduğu sosyal olgudur. İnşacı kuram açısından bu fikrin enerji güvenliğine uyarlanması da bu görüş doğrultusunda olmaktadır. Bu kurama göre, son yıllarda AB ülkelerinin gaz teminindeki güvenliğe yaklaşımı, aynı değerleri, inançları, tarihsel gelişimi ve sosyal yaşamı olan Norveç'e karşı farklı, bu değerlerin özdeşleşmediği Rusya'ya karşı çok farklıdır.

Bu örnek kuramın ana yaklaşımlarından birisi olan inşacılık rasyonalitenin karşıtıdır fikrinin isabeti açısından kayda değerdir. Bu kurama göre, ülkelerce uygulanan stratejilerde, enerji güvenliği ile dış politika ilişkileri sürekli etkileşim halinde bulunmaktadır. Bu etkileşim/ilişkinin detaylı olarak analiz edilebilmesi için, enerji arzı veya enerji talebi yapan devletler, bu devletlerdeki devlet ve özel enerji şirketleri ile bu konuda faaliyetleri olan STK'lar ve sanayiciler gibi çıkar grupları arasında oluşan etkileşimlerin, yerel kapitalizm şartlarında ve fikren ve maddeten oluşumu gibi etkenlerle nasıl ortaya konulduğunun araştırılması gereklidir.⁵⁶⁷ AB kendi bünyesinde enerji güvenliği konusunda ortak bir enerji politikası oluşturma çabasına rağmen, üye devletlerin her birinin farklı görüşte dış politika öncelikleri bulunduğu ortak bir enerji pazarı oluşturmak zorlaşmaktadır. 1973 Petrol Krizi sırasında ABD ve Fransa enerji krizi politikasında farklı politikalar üretmişlerdir. Bunun nedeni, iki ülkenin farklı devlet yapısı ve farklı çıkar gruplarının hükümetler üzerindeki etki güçlerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. ABD'de, yönetim üzerinde farklı çıkar gruplarının etkisi ve federatif yapı ile yönetilmesi nedeniyle hızlı bir politika

⁵⁶⁶ Karacasulu, 2007, a.g.m., s.39.

⁵⁶⁷ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Bursa: MKM Yayıncılık, Bursa, 2013b, s. 305.

üretilmemiş, hatta bir kararsızlık dönemi yaşanmıştır. Buna karşın, Fransa üniter devlet özelliğine sahip olduğu için çıkar grupları bu sürece doğrudan katılamamış, devlet çabuk karar verip uygulamıştır.⁵⁶⁸

Enerji güvenliği teorilerinin hepsinde yaklaşımlarda farklılıklar görülmektedir. Liberalizm temeli ekonomik olan işbirliğine, neoliberalizm karşılıklı çıkar ilişkilerine, neogramsci eleştirel kuram enerji şirketlerinin aktif olmasına, realizm merkezi devlet anlayışına ve doğal kaynakların milliyetçiliğine ve inşacı kuram ortak kimlik, ortak geçmiş ve ortak inançların dayanışmasına dayanmaktadır.⁵⁶⁹

⁵⁶⁸ İpek, 2012, a.g.e., s.235.

⁵⁶⁹ Ayşegül Uğuz, Liberalizmde Güvenlik Kavramı ve Uluslararası Güvenliğe Getirilen Çözümler, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II, 2016, s.97.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

2.1. Türkiye’nin Jeopolitik Görünümü

Jeopolitik kelimesi eski Yunan dilinde arz (yer) anlamındaki ‘geo’ ile yönetim sanatını ifade eden “politika” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Genel olarak, “coğrafyaya dayanan politika” veya “coğrafyanın yönlendirdiği politika” anlamında kullanılmaktadır. Jeopolitik kelimesi ilk kez İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellen (1864-1922) tarafından 1899 yılında yazdığı “Ymer” adlı dergide yayınlanan bir makalede kullanılmıştır.⁵⁷⁰ Jeopolitiğin bir disiplin olarak ortaya çıkması ise 19.yüzyıl sonu 20.yüzyıl başına rastlamaktadır.

Jeopolitik terimi, eski Yunan medeniyetinde ‘toprak politikası’ olarak değerlendirilmiştir. Suat İlhan ise jeopolitiği, “bir ulusun, ulusal topluluğunun veya bir bölgenin; kendi coğrafi platformu üzerinde güç değerlendirmesini yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç odakları doğrultusunda, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren, hedefleri ve hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran, belirleyen bir bilimdir” diye tanımlamıştır.⁵⁷¹

Jeopolitikte, politikaların elde tutulması ve muhafaza edilmesi için bir askeri güvenlik alanının tesis edilmesi gerekir. Jeopolitik durum, politik coğrafya ve insani değerler ile faal duruma getirilmektedir. Jeopolitik’in kendisi politika üretmez ancak coğrafi yapının politikaya verdiği yönü belirler. Aynı zamanda politika üretenlere de coğrafi temele dayalı veriler sunar. Jeopolitik ve jeostrateji konusunda, batının önde gelen dört ülkesinin birbirinden farklı, buna karşın zaman zaman da birbirlerinden etkilendiğini gördüğümüz dört ekol ortaya çıkmıştır. Bu ekolleri yaratanların başta gelen kuramcıları şunlardır;

Alman ekolü: Frederich Ratzel (1844-1904), Rudolf Kjellen (İsveç asıllı Alman ekolünü geliştiren jeopolitik uzmanı, 1864-1922), Karl Haushofer (1869-1946).

⁵⁷⁰ Yılmaz Tezkan, Murat Taşar, *Dünden Bugüne Jeopolitik*, İstanbul: Ülke Yayınları, 2002, s.96

⁵⁷¹ Suat İlhan, *Türkiye’nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993, s.7.

İsveçli Rudolf Kjellen (1864-1922), Jeopolitik kavramını ilk defa kullanan bilim insanıdır. Vestfalya dönemi ile birlikte Avrupa'nın radikal bir şekilde şekillenmesi esnasında yeni düzen içinde jeopolitik anlayışı gelişmeye başladı. 19. yüzyılın sonlarında Afrika kıtasının tanınması ile birlikte Afrika ülkelerindeki gelişmeler doğrultusunda, jeopolitiğe bir bilim dalı olarak yaklaşan çalışmalar yaygınlık kazanmıştır. Jeopolitik disiplinine muhtelif devirlerde Mackinder, Friedrich Ratzel, Mahan, Halford, Kjellen, Haushofer ve Spykman gibi meşhur düşünürler kuramları yoluyla katkıda bulunmuşlardır.⁵⁷²

Tablo 8: Jeopolitikte Etkili Olan Unsurlar.⁵⁷³

Değişmeyen Unsurlar	Zaman	Değişen Unsurlar
Stratejik kaynaklar Coğrafi Bütünlük Su İklim Ülkelerin coğrafi şekli (ada, kıyı, kara, yarımada devleti) Jeolojik ve jeomorfolojik özellikler Coğrafi Konum	Süreklilik arz eder	Sosyal kültürel değerler Politik değerler Bilimsel ve teknolojik değerler Askeri değerler Ekonomik değerler

Jeopolitik, o günkü dünya güç merkezlerini, o günün değerleri doğrultusunda inceleyen, değerlendiren, devletlerin milli hedeflerini ve hedeflerine ulaşma şartlarını ve aşamalarını inceleyen bir bilim dalıdır. Diğer bir deyişle jeopolitik, devletlerin milli hedeflerini düzenlemelerini sağlayan verilerdir. Tablo 6.'da jeopolitikte etkili olan unsurlar sıralanmış ve stratejik kaynaklar, coğrafi bütünlük, su, iklim, ülkelerin coğrafi şekli (ada, kıyı, kara, yarımada devleti), Jeolojik ve jeomorfolojik özellikler, coğrafi konum olarak sıralanmıştır.⁵⁷⁴

İngiliz jeopolitikçi Mackinder (1861-1947),Jeopolitiği 'kara hakimiyeti' adını verdiği bir teori ile açıklamıştır. Bu teori ile dünya haritasında iki ana bölge tespit etmiş

⁵⁷² Ömer Budak, *Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri*, 1. Baskı, Ankara: Bilge Yayınları, 2006, s.12.

⁵⁷³ Suat İlhan, 2003, a.g.e., s.43

⁵⁷⁴ Suat İlhan, 2003, a.g.e.,s.43.

ve bu iki bölgeyi kalpgâh olarak tercüme edilebilecek *Heartland* şeklinde isimlendirmiştir. 1. bölge, Karadeniz, Baltık, Hazar Deniz ve kutup bölgelerini içine alırken, 2. bölge olarak Afrika'nın güneyini belirlemiştir. Mackinder, bu bölgelere o devirdeki şartlar dahilinde deniz gücü ile ulaşamayacağı düşüncesindedir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul şehri için de bir görüş bildiren Mackinder, İstanbul'un Batı ve Doğu'yu birbirine bağlayan bir potansiyele sahip olarak *Heartland*'a geçişte kullanılabilecek en müsait yer olduğunu belirtmiştir. Kara hakimiyeti teorisine ortaya atıldığı dönemde çok önem verilmemiş ancak zaman içerisinde yeniden ele alınarak çeşitli açılardan tekrar değerlendirilmiştir.⁵⁷⁵ Jeopolitiğin önemli isimlerinden olan, Kjellen, devlet ve güç teorisini öne sürmüştür. Diğer yandan Ratzel'in teorisi olan 'biyolojik devlet' yaklaşımının etkisi altında kalmış ve devletlerin, insana benzer şekilde canlı bir organizma gibi davrandığını öne sürmüştür. Haushofer ise Kjellen'in görüşlerini takip ederek onun teorisini daha da ilerletmiş ve kendisi hayat sahası teorisini geliştirmiştir.

Amerikalı Profesör Spykman;'Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi' adlı eserinde, Mackinder'in jeopolitik görüşünü, Amerika'nın güvenliği açısından değerlendirmiştir. Çalışmalarını coğrafya ile dış politika arasındaki etkileşimler üzerinde yoğunlaştıran Spykman'e göre, "coğrafya değişmez özelliği nedeniyle, devletlerin dış politikaları için temel faktördür." Dünyanın doğu yarım küresi alan olarak batı yarım küresinin üç katı, nüfus olarak da on katıdır. Enerji üretimi açısından da üstün olduğu için dünya çapında meydana gelecek bir savaş durumunda, Batı'nın Doğu karşısında uzun süre dayanması mümkün görünmemektedir demiştir.⁵⁷⁶

Spykman, aynı zamanda güç kullanımı üzerinede fikirler yürüterek, güç kullanmanın en son aşaması olarak savaşı işaret etmiştir. Güç olarak sadece askeri gücün değil, nüfus, ekonomi, coğrafi büyüklük ve teknolojinin de güç unsurları olduğunu ifade etmiştir. Dünya haritasına küresel bir perspektif ile bakmış ve ABD'nin menfaati için, Avrasya kıtasının bölünmüş alanlar halinde sürekli olarak denetim altında tutulmasını savunmuştur. Jeopolitik açıdan, ABD'nin müttefiki olarak İngiltere'ye özel bir konum atfetmiş ve ABD açısından tampon bir ülke özelliği taşıdığını ifade

⁵⁷⁵ Bülent Ulaş, *Jeopolitik*, İstanbul: Başlık Yayınları, 2011, s. 40.

⁵⁷⁶ Bahar Emirdağ, Kenar Kuşak Teorisi, https://prezi.com/s8mq7ip5fxy_/kenar-kusak-teorisi/, (17.6.2018)

etmiştir. ‘Kenar Kuşak’adı verilen ülkeler içerisinde doğuda Çin ve Kore’den batıda Türkiye’ye kadar birçok Avrasya ülkesi bulunmaktadır.⁵⁷⁷

Ülkemizi çok yakından ilgilendiren jeopolitik teorisyenleri ve bu doğrultuda uygulanan stratejilerin dayandığı temel faktörleri (etkinlikleri) kısaca gözden geçirdikten sonra Türkiye’nin bu konudaki önemini vurgulamaya çalışacağız.

Türkiye’nin jeopolitik özelliklerinden biri de ülkenin merkezi bir ülke olmamasından ileri gelmektedir. Diğer bir anlatımla Türkiye tamamen karalarla çevrili değildir. Üç tarafının denizlerle çevrili olması, denizlere açılması yönünden büyük avantajlar sağlarken, bu özellik hava kuvvetleri ve hava ulaşımı açısından da son derece önemlidir. Bir diğer özelliği Türkiye’nin, dünya devletleri ile mukayese edildiğinde, 17. en büyük nüfusa ve 36. toprak büyüklüğüne sahip bir ülke olmasıdır. Aynı zamanda Avrupa’nın yüzölçümü olarak en geniş ülkesi ve BM’ye üye ülkeler içerisinde de gayrisafi milli geliri ile 17. sırada bulunmaktadır. Türkiye’nin coğrafi konumu, ülkeyi küresel ve bölgesel rekabet alanlarına komşu kılmakta, yaşanan diplomatik ve/veya askeri mücadelelerin kesiştiği sahalara yakın bir politik aktör yapmaktadır. Farklı jeopolitik bölgelerdeki devlet ve devlet-dışı aktörlerin, kendi çok boyutlu çıkarlarını koruma ve geliştirme çabalarında, Türkiye’nin iç ve dış coğrafyası bu aktörler için özel bir konum ve anlam kazanabilmektedir. Hem kendi menfaatleri hem de müttefik, rakip veya hasımlarının menfaatleri noktasında, Türkiye’nin coğrafi konumunun küresel ve bölgesel jeopolitik açısından önemli bir parametre olduğu söylenebilir.

Ahmet Davutoğlu’nun Türkiye jeopolitiği için yorumu “ülke, genç ve dinamik olan nüfus etkeni Avrupa Birliği gibi müzakerelerde de ele alınan konular arasında ön planda olmuştur ve bu etken Türkiye açısından önemli ve güçlü bir özelliktir. Örneğin Soğuk Savaş sürecinde Rusların sıcak denizlere inmesinin önünde bir engel teşkil ederken, Soğuk Savaş sonrasında Avrupa için hareketliliği olumlu yönde etkileyen bir etmen olmuştur” şeklindedir.⁵⁷⁸ Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesiştiği nokta üzerinde bulunan Türkiye, jeopolitik özellikleri açısından önem arz etmektedir. Nüfus, demografik üstünlüğün temelidir ve sahip olunan ulusal aidiyet ve kimlikduygularını

⁵⁷⁷ Bülent Ulaş, 2011, a.g.e., s. 56.

⁵⁷⁸ Davutoğlu, 2013, a.g.e., s. 23.

harekete geçirerek iç ve dış politikada bir güç unsuru olarak önemli roller oynar.⁵⁷⁹ Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Türkiye jeopolitik ve jeostratejik açıdan dünyadaki en önemli ülkelerden biridir. Ayrıca Ortadoğu ve Üçüncü Dünya Ülkeleri arasında ekonomik, sosyal ve kültürel yönden güçlü bir potansiyele ve coğrafi açıdan önemli bir konuma sahiptir. Diğer yandan Avrupa'nın enerji ihtiyacını karşılamada, Türkiye, güvenli ve istikrarlı olarak ulaştırması güzergahının planlanması ancak Türkiye'nin dahil olacağı projelerle gerçekleşebilir. Diğer yandan, Türkiye, petrolde %93, doğal gazda % 99 dışa bağımlılık oranlarıyla kendisi de büyük bir enerji pazarıdır.⁵⁸⁰ Türkiye'nin, enerji politikalarının temel amacı, petrol ve doğal gazda kaynak ülke çeşitliliğini arttırmak, yenilenebilir kaynakların kullanılması ile elektrik üretimindeki oranının artırılması, nükleer santral kurulumu ile enerji üretilmeye başlatılması ve uluslararası boyutta enerji hubu olabilmektir. Enerji arzını oluşturan kaynak alanları ile talep oluşturan kullanım alanlarında yer alan Avrupa ülkeleri arasında en ucuz maliyetle boru hattı bağı oluşturabilecek rasyonel güzergah Türkiye'nin içinden geçendir.

2.1.1. Dünya Enerji Jeopolitiğinde Türkiye'nin Konumu

Dünya enerji güvenliğini tehdit eden birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar arasında, çevre kirliliği, küresel ısınma, dünyanın birçok ülkesinde insanların henüz elektriğe ulaşmamış olması ve dünya enerji güvenliği ile ilgili belirsizlikleri yer almaktadır. Temiz enerji kaynakları, yenilenebilir enerji kaynakları ve güneş enerjisi üzerinde devam eden geliştirme ve ilerleme çabaları olsa da yeterli gelmemektedir. Aynı zaman da füzyon teknolojisi gibi uzun vadede düşünülen enerji çalışmalarından henüz ciddi somut sonuçlar elde edilememiştir. Bununla beraber kaya gazı ve petrol gibi fosil kaynaklardan elde edilen enerjilerin uzun vadede yetersiz kalma sorununa da kesin bir çözüm getirilememiştir. Dünya genelinde gelişmesini tamamlamış ülkelerin üzerinde çalıştığı alternatif enerji kaynağı yaratma projeleri hızla devam etmekte olsa da, elde edilen enerjileri üretme, saklama, ulaştırma, ekonomik olarak hesaplı hale getirme ve güvenilirliklerini sağlama açısından zorluklarla karşı karşıya kalınmaktadır.

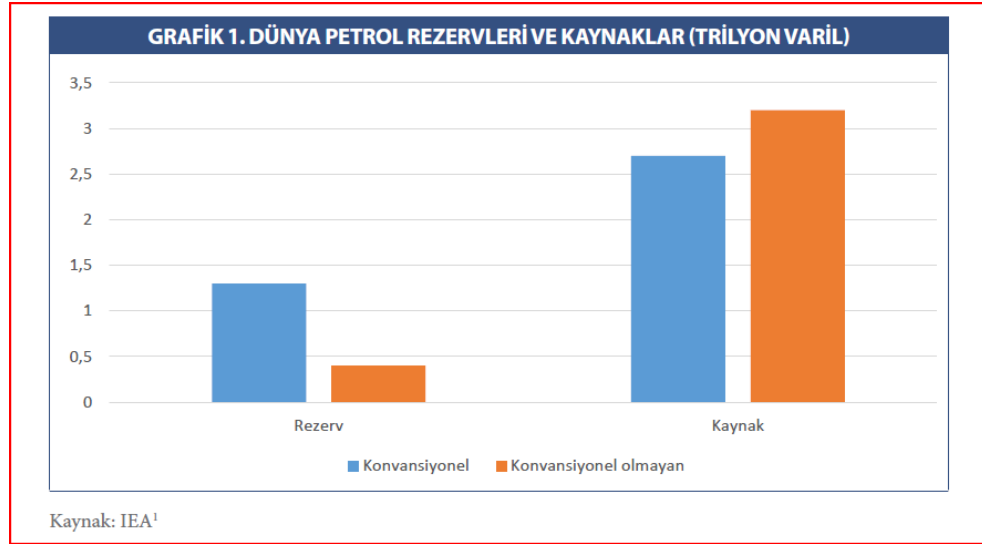
⁵⁷⁹ Davutoğlu, 2013, a.g.e., s. 24.

⁵⁸⁰ Tolga Yarman, *Enerji Kaynakları*, İstanbul: Okan Üniversitesi Yayını, 2012, s.79

Günümüzde dünya nüfusunun %17'sinin elektrik erişimi bulunmamakta, %38'i ise biyokütle kullanmak yoluyla günlük enerji ihtiyaçlarına çözüm getirmektedir.⁵⁸¹

Bugün dünyanın %80 enerji ihtiyacı fosil yakıtlardan karşılanmaktadır. Yapılan hesaplarda dünya nüfusunun artışı ve enerjiye duyulan ihtiyacın yükselerek ilerlemesi, 2035 yılında dünya enerji ihtiyacının %40 artış göstermesi ve bunun %75'ini fosil enerjisinin karşılaması beklenmektedir. Gelecekte ihtiyaç duyulan enerji miktarının artmasının en önemli sebebi, Hindistan ve Çin gibi gelişmekte olan ülkelerin enerji kullanımındaki hızlı yükselmedir. Özellikle bu iki büyük ülkenin hızlı nüfus artışı ile inşaat ve teknoloji alanlarında hızlı ilerleme göstermeleri petrole, kömüre ve doğal gaza olan ihtiyaçlarını artırmıştır.

1990-2010 yılları arasında dünyada fosil harici yakıtların elektrik üretiminde kullanım yüzdesi 37'den 33'e inerken, kömürün kullanımı %37'den %42'ye yükselmiştir. Hemen hemen 50-60 yıl sonra hem tüketim hem üretim bazında ele alındığında dünya petrol rezervlerinin sonlanması durumu ile karşı karşıya gelinebilir. Bu durumu önlemek veya uzatmak için aranan yeni kaynaklardan rezervler oluşturulmalıdır. Ancak bu şekilde petrol rezervlerinin ömrü uzatılabilir.⁵⁸²

Şekil 7: Dünya Petrol Rezervleri ve Kaynaklar (trilyon varil)⁵⁸³

⁵⁸¹ EIA, s. 18.

⁵⁸² EIA, s. 18.

⁵⁸³ EIA, a.g.e., s. 19.

2014 yılı verilerine göre, tespit edilen 1.700 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır (Şekil.7'de görüldüğü gibi). Petrol rezervine biçilen ömür 52 yıl olarak kaydedilmiştir. Yine 2014 yılındaki verilere göre, dünya petrol ihtiyacının %33'ünü ancak karşılamıştır. Tüm bu verilere ek olarak, günlük petrol üretimi 93 milyon varile çıkmıştır.⁵⁸⁴ 2018 yılına gelindiğinde dünya ispatlanmış petrol rezervi 1.729,7 milyar varile yükselmiş ve petrol rezervinin 836,1 milyar varili (%48,3) Ortadoğu ülkelerinde, 325,1 milyar varili (%18,8) Güney ve Orta Amerika ülkelerinde, 236,7 milyar varili (%13,7) Kuzey Amerika ülkelerinde bulunduğu tespit edilmiştir. 2018 yılında dünya petrol üretimi artarak 94,7 milyon varil/gün'e ulaşmıştır.

Birincil enerji kaynakları arasında önemli bir konumu olan ham petrol 2018 yılı itibarıyla dünya enerji talebinin %33,6'sını karşılayarak 2014 yılına göre artış kaydetmiştir.⁵⁸⁵ Şekil 7'de Dünya Petrol Rezervleri ve Kaynaklar tablosunda rezervlerin halen miktar açısından yüksek olduğu dikkat çekicidir.

Günümüzde en yüksek düzeyde petrol ithal eden ABD, liderliğini 2030 yılı itibarıyla Çin ve AB'ye bırakabilecektir. Önümüzdeki 20 yıllık dönemiçin enerji kaynakları ve fiyat artışı üzerine yapılan farklı yorumlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi OECD ülkeleri ve diğer ülkelerde üzerinde çalışılan yeni enerji kaynakları, temiz ve yenilenebilir enerji kaynakları ve dünya ekonomisinin petrol fiyatlarını derinden etkileyeceği üzerinedir. Yazılan iki farklı senaryo bulunmaktadır. Bu senaryolardan birisine göre, petrol fiyatlarının 2020 yılına kadar 149 dolar/varil olması beklenmektedir. Daha sonraki yirmi yıllık dönemde ise 2040 yılı itibarıyla 252 dolar/varil olması hesaplanmaktadır. İkinci bir senaryo ise petrol fiyatlarının 76 dolar/varil olmasıdır. Bu iki senaryodan hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin, dünyada petrol üretim hacminin çok fazla etkilenmeyeceği düşünülmektedir.⁵⁸⁶

Dünyada günlük petrol kullanımının 2012 yılında 90 milyon varilden 2020 yılında 100 milyon varile çıkması ve 2040'ta 121 milyon varile yükselmesi hesaplanmaktadır. 2035 yılına kadar OPEC üyesi ABD'nin ve Ortadoğu ülkelerinin dünya petrol üretimindeki payının %5, Rusya'nın %1'in altında, Brezilya'nın %2 oranında

⁵⁸⁴ EIA, a.g.e.,s. 18.

⁵⁸⁵ <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> (7.12.2019)

⁵⁸⁶ [https://setav.org/assets/uploads/2017/09/Turkiye Enerji Guvenligi.pdf](https://setav.org/assets/uploads/2017/09/Turkiye_Enerji_Guvenligi.pdf),(15.7.2018).

yükselmesi beklenmektedir. Dünyanın diğer ülkelerinde ise düşeceği beklenmektedir. Sonuç olarak, 2035 yılında Ortadoğu'daki OPEC üyelerinin, ABD'nin ve Rusya'nın 2015 yılında %56 olan küresel üretimdeki toplam payı %63'e erişecektir.⁵⁸⁷

2.2.2. Türkiye'nin Küresel Enerji Denkleminde Yeri

Türkiye konumu itibarıyla, doğusunda enerji kaynakları açısından oldukça zengin Hazar Denizi ve Orta Asya, kuzeyinde enerji kaynakları açısından dünyanın önde gelen ülkelerinden birisi olan Rusya, güneyinde dünyanın sayılı doğal gaz ve petrol rezervlerini içeren Ortadoğu bölgesi gibi enerji havzalarının arasında yer almaktadır. Her ne kadar Türkiye'nin etrafı zengin enerji kaynakları ile çevrili olsa da kendi sınırları içerisinde enerji kaynakları kıt ve sınırlı olduğundan Türkiye'nin iç talebini karşılayamamaktadır. Türkiye enerji ihtiyacını diğer komşu ülkelerden karşılamakta, bu enerji talebi de enerji güvenliğinin önemini her geçen gün artırmaktadır. Son yıllarda yaşanan ve yaşanmakta olan, Suriye iç savaşı, Doğu Akdeniz'de oluşturulmaya çalışılan münhasır alanlar, Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmeler, Arap Baharı ve DAESH tehdidi, PKK/PYD'nin artan etkisi, Kuzey Suriye'de yeni bir siyasi/askeri mimari inşa etmeye çalışan ABD destekli Kürt koridoruna karşı girişilen Afrin Harekatı'ndaki gelişmeler Türkiye'nin enerji güvenliği konudaki endişelerini her geçen gün artırmaktadır. Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik konumunu, uyguladığı önemli enerji politikaları ile avantaja çevirmeye çalışmaktadır. Türkiye, bulunduğu konumundan hareketle enerjide önemli köprü (HUB) olma rolü üstlenmeye çalışmakta, Kafkasya, Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinden gelen enerjiyi Avrupa'ya taşımaktadır. Türkiye bu rolü benimserken sınırları üzerinde bulunan boru hatlarının yanı sıra Türk boğazları ve liman şehirleri vasıtasıyla enerjinin deniz taşımacılığını da üstlenmektedir. Türkiye'nin jeopolitik konumuna uygun olan bu rol, başta AB ülkeleri olmak üzere dünya enerji güvenliği kapsamında Türkiye'ye hem prestij hem de stratejik bir önem kazandırmaktadır.⁵⁸⁸

⁵⁸⁷ <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/energy-outlook.html>, BP, 2017, s. 29, (15.7.2018).

⁵⁸⁸ Ercan Çitlioğlu, *Türkiye'nin Jeopolitik Önemi*, İstanbul: İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2009, s. 30.

Davutoğlu'na göre, "Türkiye'nin stratejik konumu, köklü devlet ve kültürel geleneği ve dünya petrolünün vanasını elinde tutan az sayıda devletten biri olması 'Türkiyesiz' bir bölge politikasının gelişmesine mücadele etmemektedir."⁵⁸⁹ Diğer yandan, Türkiye'nin coğrafi konumunun Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar gibi dünyanın en istikrarsız bölgelerinin merkezinde yer alması ve bu konumun Türkiye'ye sunduğu birçok avantaj yanında bu bölgelerden kaynaklanan istikrarsızlıkların Türkiye'nin hem bir enerji merkezi olmasını sağlarken bir yandan da bir enerji transit merkezi olmasına olumsuz yansımaları söz konusudur.

2.3. Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılığı

Dünyada nüfus artışı, sanayileşme ve kentleşme olguları, küreselleşme sonucu artan ticaret olanakları, doğal kaynaklara ve enerjiye olan talebi giderek artırmaktadır. Ülkelerin enerji stratejileri kaynak çeşitliliği, yerel kaynakların önceliği ve düşük maliyet konularında yoğunlaşmaktadır. Enerji güvenliği, güçlü ekonomik bir yapı için, önemli bir stratejiye sahiptir. Enerjide yüksek oranda dışa bağımlı olan, Türkiye, enerji güvenliği açısından risk altındadır.⁵⁹⁰

Ekonomik büyüme doğrudan enerji talebinin büyümesi ile doğru orantılıdır. Enerji talebinin artışının diğer nedenleri gelir yükselmesine bağlı hayat standartlarının yükselmesi, sanayileşme, nüfus artışına bağlı genç nüfusun artması gibi nedenler Türkiye'deki enerji artışında başlıca nedenleridir.⁵⁹¹

Türkiye'de kişi başına düşen enerji ve elektrik tüketimi gelişmiş ülkelere göre düşük orandadır. Türkiye'nin enerji tüketimi 2017 yılında 160 Mtep olarak gerçekleşmiştir. Elektrik enerjisi tüketimi ise 2018 yılında bir önceki yıla göre %2,2 artarak 304,2 milyar kWh oldu.⁵⁹²

Dünyada ve Türkiye'de Kişi Başına Enerji Tüketimi Gelişmiş ülkelerde, enerji verimliliğini arttırmak, enerji yoğunluğunu azaltmak ve kişi başına düşen elektrik

⁵⁸⁹Gürkan Zengin, Hoca, Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2010, s.53-54.

⁵⁹⁰ Vedat Arslan, Enerji Kaynaklarında Güvenirlilik ve Kömürün Yeri, *TMMOB İzmir Kent Sempozyumu*, 2009, 8-10 Ocak, s.215.

⁵⁹¹ Öztürk Harun Kemal, Ahmet Yılcı, Öner Atalay, "Past, Present and Future Status of Electricity in Turkey and The Share of Energy Sources", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume 11, (2007), s.184.

⁵⁹² <https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2019/02/sektorel-bakis-2019-enerji.html> (12.12.2019)

enerjisi tüketimini arttırmak, Türkiye’deki enerji politikaların temelini oluşturmaktadır. Enerji yoğunluğu, toplam milli hasılaya düşen birincil enerji tüketimi olarak tanımlanır. Bir ülkenin gelişim seviyesi, ülkenin kişi başına düşen elektrik enerjisi tüketimi ve enerji yoğunluğu ile belirlenir.⁵⁹³

Buna karşılık, enerji talebi, sürekli artmaktadır. Enerji talebi ise devamlı olarak dış kaynaklardan karşılanmaktadır. Bu da enerji güvenliği ve enerji kıtlığını gündeme getirmektedir. Özellikle fosil kaynaklı doğal enerji kaynaklarının azlığı nedeniyle dışa bağımlılık enerji güvenliğini de olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki sürekli doğru orantılıdır. Enerji talebi ve tüketimi arttığında, ekonomik büyüme görülürken, enerji arzında ortaya çıkan bir sorun ekonomik gelişmeyi yavaşlatmaktadır.⁵⁹⁴ 1973-1974 yılları arasında petrol fiyatlarının artışı ile birlikte, enerjinin büyüme üzerindeki stratejisi ön plana çıkmıştır. Özellikle petrol fiyatının yukarı doğru yönelmesi enerjide dışa bağımlı ülkelerin büyüme performanslarını olumsuz etkilemektedir. Bir ülkenin gelişim seviyesi, ülkenin kişi başına düşen elektrik enerjisi tüketimi ve enerji yoğunluğu ile belirlenir. Kişi başına tüketilen elektrik enerjisinin yüksek olması, ülkenin ekonomik seviyesinin yüksekliğini gösterir. Bir ülkenin gelişim seviyesi, ülkenin kişi başına düşen elektrik enerjisi tüketimi ve enerji yoğunluğu ile belirlenir. Kişi başına tüketilen elektrik enerjisinin yüksek olması, ülkenin ekonomik seviyesinin yüksekliğini gösterir. Enerji yoğunluğunun düşüklüğü ise aynı miktarda enerjiyle daha fazla iş yapma demektir. Gelişmiş refah düzeyi yüksek ülkelere, İsveç, Norveç ve ABD’nin enerji yoğunlukları düşüktür.

Enerji verimliliği çalışmaları ile Türkiye'nin Enerji Yoğunluğunun (milli gelir başına tüketilen enerji) 2023 yılına kadar, 2011 yılına göre en az %20 azaltılması hedeflenmiştir. Türkiye elektrik enerjisi tüketimi 2018 yılında bir önceki yıla göre %2.2 oranında artarak 304.2 milyar kWh, elektrik tüketimi ise bir önceki yıla göre %2.2

⁵⁹³ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2017 Strateji Geliştirme Başkanlığı ile Bağlı, “*Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü*,” [www.enerji.gov.tr/ Resources/ Sites/1 /Pages/ Sayi_15/ mobile /index.html](http://www.enerji.gov.tr/Resources/Sites/1/Pages/Sayi_15/mobile/index.html), (19.10.2019).

⁵⁹⁴ Muhsin Kar, Esra Kınık, "Türkiye’de Elektrik Tüketimi Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt X, Sayı II, ss. 2008, s.334.

oranında artarak 304.8 milyar kWh olarak gerçekleşmiştir.⁵⁹⁵ Enerji kaynaklarına bakıldığında, 2016 yılı sonu itibari ile küresel enerji kullanım miktarı 13,147 Milyar TEP olarak hesaplanmıştır. Türkiye 126,9 milyon TEP miktarı ile dünya enerji tüketiminin %1’lik dilimini kapsamaktadır.⁵⁹⁶ Dünyada 2015 yılı toplam nüfus 7334 milyonu aşmakta iken kişi başına düşen enerji tüketimi 1,9 TEP, elektrik enerjisi tüketimi ise 3052 kwh olarak gerçekleşirken, 2016 yılında Türkiye’nin elektrik enerjisi tüketimi 209,22 TWh miktarında gerçekleştirilmiş olup kişi başına gerçekleşen net elektrik tüketimi ise 2761 kWh’dir. Türkiye dünya ortalamasının biraz altında kalmıştır.⁵⁹⁷

2.3.1. Türkiye’de Üretilen ve Tüketilen Petrol Oranları

Türkiye, sınırları dahilinde, doğal ve jeolojik yapısı itibariyle yenilenebilir ve fosil enerji kaynakların hepsini bulundurmaktadır. Buna karşın linyit dışındaki fosil kaynakların rezerv ve üretim miktarları ihtiyacı karşılayacak yeterlilikte değildir⁵⁹⁸. Türkiye ulusal hidrokarbon rezervleri açısından hali hazırda yetersizdir. İç piyasada kullandığı tüm hidrokarbon enerji kaynaklarının yüzde 70’e yakını ithalat ile karşılamak zorundadır. 2016 senesinde, ulusal tüketimin %26’sı yerli kaynaklardan karşılanabilmiştir. Bu oran 1990’da %48’dir. 26 senede %22 azalma göstermesine rağmen dışa bağımlılık hala yüksek orandadır. Türkiye’nin doğal gaz ithalatı, yerli üretimden 700 kat daha büyüktür. Doğal gazı yönelik talep her geçen gün daha da yükselmektedir.⁵⁹⁹ Teknolojik gelişmeler ve giderek artan talep, enerjinin küresel pazarlarda görüldüğü üzere iç piyasada da önem kazanmasına neden olmaktadır. Türkiye, doğalgazını ithalattan karşılayan bir ülke olduğu için petrol ve doğalgaza bağımlıdır.⁶⁰⁰

⁵⁹⁵ <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik>, (19.10.2019).

⁵⁹⁶ www.enerji.gov.tr/Resources/Sites/1/Pages/Sayi_15/mobile/index.html, (19.10.2019).

⁵⁹⁷ Ali Koç, Hüseyin Yağlı , Yıldız Koç, İrem Uğurlu, "Dünyada ve Türkiye’de Enerji Görünümünün Genel Değerlendirilmesi", *Mühendis ve Makina*, Cilt 59, Sayı 692, (2018), s. 89.

⁵⁹⁸ Naci Bayraç, "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 10, 2009, s.134.

⁵⁹⁹ <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9974.pdf>, (14.5.2018).

⁶⁰⁰ Abdurrahman Satman, *İTÜ Rapor: Türkiye’de Enerji ve Geleceği, İTÜ Görüşü*, İstanbul, 2007, s.182.

Tablo 9: Türkiye'nin Enerji Denge Tablosu⁶⁰¹

1990-2016 Türkiye Toplam Birincil Enerji Arzı, Üretimi, İthalatı, İhracatı (MTEP) ve Üretim/T. Arz (%) Değişimleri							
	1990	2000	2010	2015	2016	2000-2016 Artışı (%)	1990-2016 Artışı (%)
*T.B. Enerji artışı	52	79	106	129	136	72	160
T.B. Enerji tüketimi	25	26	32	31	35	34	41
T.B. Enerji ithalatı	31	55	85	113	113	105	269
T.B. Enerji ihracatı	2.1	1.6	8	8	7.3	358	245
**E.Tüketimi/T.E.(%)*	48	33	30	24	26	-7	-22

*T.B. Tüketilen Birincil Enerji

**T.E. Toplam Birincil Enerji üretiminin toplam enerji arzını karşılama oranı

Türkiye, kaynaklarının yetersizliği nedeni ile neredeyse bütün petrol ve doğalgaz ihtiyacını ithal ederek karşılamaktadır (Tablo 7'de görüldüğü üzere). Bu nedenle enerji kaynaklarının ithalatında Türkiye'nin güvenilir ve ucuz kaynaklara ulaşabilmesi, Türkiye'nin temel güvenlik parametrelerinden biridir. Türkiye, doğal gaz tüketiminde yabancı tedarikçilere bağımlıdır. Türkiye doğal gaz ihtiyacının % 99'unu ithalat yoluyla karşılamaktadır. Ülkede 2018 yılında, 50.360,58 milyon Sm³ doğal gaz ithal edilmiştir. İç tüketim 49.328 Sm³ olarak gerçekleşmiş ve bunun yaklaşık %50'si sadece elektrik üretiminde kullanılmıştır. 2018'da ithal edilen doğal gazda ülkelerin dağılımı Rusya %46,95'lik, İran (% 17), Azerbaycan (% 14) ve Cezayir (% 9) şeklinde olmuştur.⁶⁰² Yine 2018 yılında 11.328,45 milyon Sm³ de LNG (Uzun Dönemli ve Spot) ithalatı gerçekleştirilmiş, bu miktar toplam ithalatın %22,49'una denk gelmiştir.⁶⁰³ Türkiye 2007 yılında 33.5 milyon metreküp petrol tüketirken, 2017'de 48.8 milyon metreküp tüketerek on yıllık dönemde %3.7'lik bir artış göstermiştir.⁶⁰⁴ 2017 yılında, Türkiye'nin ithal ettiği petrolün %89'u dokuz ülkeden gelmiştir. 2016 yılında ile ülkemizin petrol ithalatında Irak'ın %23 pay ile birinci sırada olduğu, bunu %19 pay ile Rusya'nın ve %17 pay ile İran'ın takip ettiği kaydedilmişti. 2017 yılında ise İran'ın payı önemli

⁶⁰¹<https://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tablolari/Denge-Tablolari>, 2017, (14.5.2018).

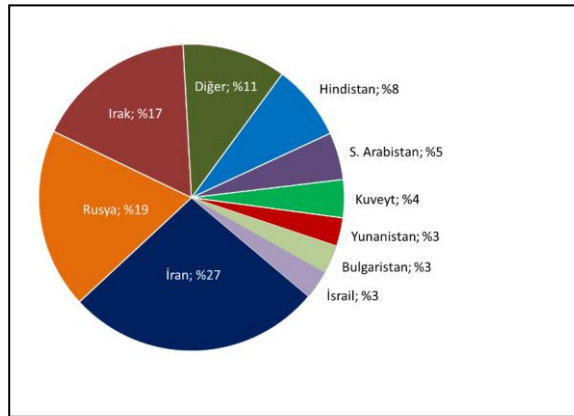
⁶⁰² BP, Statistical Review, 2018, a.g.e., s.29.

⁶⁰³ Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu, *Doğal Gaz Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu*, Ankara, 2019, ss.4, www.epdk.org.tr, (11.9.2019).

⁶⁰⁴ BP, Statistical Review, 2018, a.g.e., s.17.

miktarda artarak %27 olarak gerçekleşmiş ve petrol ithalatımızda birinci sıradaki ülke olmuştur. Rusya'nın payı %19 olarak sabit kalarak 2.sırayı korumuş, Irak'ın payı ise %17'ye düşerek üçüncü sıraya gerilemiştir. 2017 yılında Irak, Rusya ve İran ile birlikte Hindistan (%8), Suudi Arabistan (%5), Kuveyt (%4) petrol ithalatımızda öne çıkan diğer ülkelerdir. Bu ülkeleri yaklaşık %3'lük payları ile Yunanistan, Bulgaristan ve İsrail takip etmektedir.⁶⁰⁵ Şekil .8 'de Türkiye'nin 2017 yılında petrol ettiği ülkeler görülmektedir.

Türkiye, OECD ülkeleri içerisinde gelecek on yıl içerisinde büyüyen bir enerji piyasasına sahip olarak ülkenin toplam enerji arzı içerisindeki en büyük payı %43 ile doğal gaz alırken, petrol ise ülkenin toplam enerji arzının %28'ni oluşturmaktadır.⁶⁰⁶ Gelecek yıllarda da, ülkelerin kalkınmasında, siyasal ve ekonomik politikaların yönlendirilmesinde hidrokarbon kaynakların önemlerini devam ettirmeleri kaçınılmazdır. Petrol ve doğal gaz harcamalarının giderek artış göstereceği tahmin edilmekte ve dolayısıyla küresel hidrokarbon rezervlerinin orta vadede tükenmesi öngörülmektedir. Ne var ki, keşif teknolojilerindeki ilerlemelerin yeni hidrokarbon kaynaklarının varlığını ortaya çıkarması yüksek bir olasılıktır. Nitekim bununla ilgili haberler son dönemde gündeme gelmeye başlamıştır. 2017 Yılında Türkiye'nin petrol ithal ettiği ülkelerin başında şekil 8'de görüldüğü gibi İran,Rusya ve Irak gelmektedir.

Şekil 8: 2017 Yılında Türkiye'nin Petrol İthal Ettiği Ülkeler⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=39>, s.3. (11.5.2019).

⁶⁰⁶ Energy Supply Security Emergency Response of IEA Countries 2014, [https:// www. iea.org/publications/freepublications/publication/energy supply security,2014.pdf](https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/energy%20supply%20security,2014.pdf), (11.5.2019).

⁶⁰⁷ <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=39>,s.4. (11.5.2019).

Dolayısıyla, hidrokarbon kaynakların, önümüzdeki dönemde de en önde gelen temel enerji kaynaklarını teşkil edeceği ve küresel siyasetinde gündemini işgal edeceği muhakkaktır. Hidrokarbon kaynaklar, yaygın tüketim alanlarına sahip olmaları sebebiyle, küresel ekonomide stratejik önemlerini korumaya devam edeceklerdir. Petrol ve doğal gazın küresel ve ülkesel enerji politikalarında işgal edeceği yeri öngörebilen yönetimler, geçtiğimiz yüzyılın ilk yıllarından başlayarak bu enerji kaynaklarını merkeze alan politikalar geliştirdiler. Yakın dönemde ise enerji maliyetlerindeki yükselişler nedeniyle, enerji ithalatçısı olan ve ekonomik kalkınmaları yüksek seviyede hidrokarbon kaynaklara bağımlı bulunan ülkeler için, endişe verici gelişmeler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, enerji maliyetlerinin geleceğine dair muhtelif perspektifler geliştirilmekte ve öne sürülmektedir. Enerji güvenliği, giderek milli güvenlik açısından temel bir parametre durumuna gelmiştir. Elbette, hidrokarbon kaynakların maliyetlerindeki olası değişimler, bütün devletlerin oldukça yakından ilgilendiği bir konudur.⁶⁰⁸

2.3.2. Türkiye’de Kanıtlanmış Petrol ve Doğalgaz Rezervleri

Dünya’da 2018 yılı itibariyle kanıtlanmış petrol rezervi 1.729,7 milyar varil olarak hesaplanmıştır. Rezervin % 48,3’ü Ortadoğu ülkelerinde, %18,8’i Güney ve Orta Amerika ülkelerinde, %13,7’ü Kuzey Amerika ülkelerinde bulunmaktadır. 2018 yılında günlük petrol üretimi 94,7 milyon varile ulaşmıştır. Birincil enerji kaynaklarının en başında gelen petrol, 2018 yılında, Dünya enerji talebinin %33,6’sını karşılamıştır. Dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %70’lik bölümü, ülkemizin yakın coğrafyasında yer almasına rağmen, Türkiye, petrol rezervi fakiri bir ülkedir.⁶⁰⁹ Dünyada en büyük petrol rezervleri sıralamasında 50. sırada bulunmaktadır (46, 3 milyon ton varil). 1. sırada Venezüella 300 milyar varil, 2. sırada Suudi Arabistan 288 milyar varil , 3. sırada Kanada 169 milyar varil yer alırken Irak 5. sırada 142,5 milyar varil petrol rezervine sahip bulunmaktadır.⁶¹⁰

⁶⁰⁸ Erdem Koç, E. Kaplan, “Dünyada ve Türkiye’de Genel Enerji Durumu-II Türkiye Değerlendirmesi,” *Termodinamik Dergisi*, Sayı 188, 2008, s.107.

⁶⁰⁹ [https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol\(12.5.2019\).](https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol(12.5.2019).)

⁶¹⁰ [https://www.worldatlas.com/articles/the-world-s-largest-oil-reserves-by-country.html\(12.5.2019\).](https://www.worldatlas.com/articles/the-world-s-largest-oil-reserves-by-country.html(12.5.2019).)

Dünyada doğal gaz rezervlerinin 75,5 trilyon metreküpü (%38,4) Ortadoğu ülkelerinde, 66,7 trilyon metreküpü (%33,9) Avrupa ve Avrasya ülkelerinde, 32,5 trilyon metreküpü (%16,5) Afrika/Asya Pasifik ülkelerinde bulunmaktadır. Türkiye doğal gaz rezervi açısından, şu anki verilere göre, yetersiz görülmektedir. Türkiye topraklarından 2006 yılında 948 milyon Sm³ doğalgaz üretimi yapılırken, 2017 yılında ise 354 Sm³ doğalgaz üretimi gerçekleştirilebildi. Buna göre Türkiye'nin doğalgaz üretimi 11 yıllık süreçte yüzde 63'lük düşüş gösterdi.

İlgili tarihler arasında Türkiye'nin doğalgaz üretimi 2007 yılında 874 milyon Sm³, 2008'de 969 milyon, 2009'da 684 milyon, 2010'da 682 milyon, 2011'de 759 milyon, 2012'de 632 milyon, 2013'te 537 milyon, 2014'te 479 milyon, 2015'te 381 milyon, 2016 yılında ise 367 milyon Sm³ oldu. 2017 yılında üretilen 354 milyon Sm³ doğalgazın; 180 milyon'u Tekirdağ, 84 milyonu İstanbul, 52,52 milyonu Kırklareli, 22,53 milyonu Düzce, 12,99 milyonu Adana, 2 milyon Sm³'ü ise Çanakkale, Adıyaman ve Edirne il sınırları içerisinde çıkarıldı.⁶¹¹

2.4. Türk Dış Politikasında Enerji Güvenliğine Yaklaşım

Türkiye devletinde ve toplumunda dış politikada güvenlik algısı daima tehlikelerden korunma veya tehlikeyle karşı karşıya kalmamaya çalışmak olarak değerlendirilmektedir. Aslında bu algı 'öz koruma' kavramı ile eşdeğerdir. Türkiye'nin resmi kayıtlarında güvenlik "toplumun yaşamını devam ettirmesi, toprak bütünlüğünün korunması ve ulusun temel kimliğinin muhafaza edilmesi" diye tanımlanmıştır.⁶¹² Bu tanım içinde, askeri güvenlik, şiddet içeren tehditlerin önlenmesinde ve savunmada en önemli unsur olarak kavramsallaştırılmıştır. 21. yüzyılın koşulları içinde, öne çıkan etnik ve dinsel sosyal problemler, değişen siyasi koşullar, ekonomik olanaklar ve çevresel sorunlar ile karşı karşıyadır.⁶¹³

Türkiye'de de diğer toplumlarda olduğu gibi iç ve dış ve güvenlik politikaları tarihsel ve kültürel bir süreç içinde gelişmiş ve şekillenmiştir. Diğer yandan Türkiye,

⁶¹¹ <https://www.enerjiatlas.com/haber/turkiye-dogalgaz-uretimi-yuzde-63-azaldi>. (12.5.2019).

⁶¹² Dış İşleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Güvenliği ve NATO ile İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/grupa/af/secura.htm>(13.5.2019).

⁶¹³ Lenore Martin, "Turkey's National Security in the Middle East", *Turkish Studies*, Volume 1, Issue 1, 2000, s.8.

güvenlik algısının toplumsal ve siyasal gelişimde rol oynadığı bir ülkedir. Türk toplumu öncelikle ileri düzeyde bir güvenlik kültürü ile özdeşleşmiştir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti ile toplumunun, tarihsel tecrübeler çerçevesinde gelişmiş belirli bir güvenlik tanımları olduğu söylenebilir.⁶¹⁴ Farklı bir ifadeyle, Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren anlayış, temelde gerçekçilik üzerine oturmuştur. Genel olarak ulus devletlerin kurulumunda ve komşularıyla ilişkilerde, askeri gücün iç ve dış politikadaki etkisi ile devlet gücünün artırılması temel hedeftir.⁶¹⁵ Bir başka açıdan da, tüm toplumlar için tarihsel gelişmelerin en temel belirleyicisinin ancak uzun dönemde yavaş bir şekilde değişen coğrafi özellikler olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'nin kendine has güvenlik kültürünün oluşumunda ve gelişmesinde tarihsel deneyimler kadar belirleyici etkiye sahip bir diğer unsurun da coğrafya olduğu ifade edilebilir.⁶¹⁶ Üstelik Türkiye, dünya politikasında kendisine hem güvenlik sorunları hem de fırsatlar sunabilen özel bir jeopolitik konuma sahip olduğundan, güvenlik kültüründe coğrafyanın etkisini fazlasıyla hissetmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin dış ve güvenlik politikaları üzerinde belirleyici olan güvenlik kültürü ve bunun temelini oluşturan güvenlik-ilişkili sorunlar algısını, esas olarak iki ana eksenle ele almak mümkündür: Tarihsel bağlam ve coğrafi etken.

Tarihsel gelişime baktığımız zaman, Türkiye, güvenliğini etkileyen sorunları, ikilemleri ve avantajlarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasının merkezini devralmıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin komşuları ve müttefikleriyle ilişkilerinde tarihin etkisi önemlidir. Bu çerçevede Türkiye'nin mevcut dış ve güvenlik politikaları ancak tarihsel ve kültürel bağlamın öznel bağları ve oluşturucu etkileri kapsamında anlamlandırılabilir.⁶¹⁷ Türkiye'nin güvenlik algılamasını derinden etkileyen unsurların başında devlet yönetiminde köklü gelenekler, ülke ve kalıcılığına verilen önem, tarih boyunca yaşanan tecrübelerden alınan dersler ve dış güvenlik politikaları gibi olumlu unsurlar bulunmaktadır. Bunun yanında ise, komşu ülkelerle yaşanan anlaşmazlıklar,

⁶¹⁴ Mustafa Aydın, "Securitization of History and Geography: Understanding Security in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 3, No.2, 2003, s.164.

⁶¹⁵ Abdulkadir Baharçipek, Emek İnan, "Dış Politika'nın Belirlenmesinde Ulusal Güvenlik Algısının Rolü", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt 4 Sayı1, (2013), s.102.

⁶¹⁶ Aydın, 2003, a.g.m., s.165.

⁶¹⁷ Mustafa Aydın, "Türkiye'de Güvenlik Kavramsallaştırması, Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe", İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2012, s.492-508.

Türkiye ve toplumun imaj problemi yanı sıra 1. Dünya Savaşı sonunda yaşadığı işgal tehdidinin sürekli yeniden gündeme getirilmesi ile ortaya çıkan ‘güvensizlik sendromu’ gelmektedir. Türkiye, 1. Dünya Savaşı’ndan sonra Batılı ülkelerden İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yaşanan anlaşmazlıklardan ve 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Batılı güçler ile SSCB arasında ortaya çıkan kutuplaşmanın yarattığı fırsatları değerlendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e kadar uzanan bu istikrar ve diyaloga dayalı diplomasi, Türkiye’nin güvenlik politikalarında belirleyici bir etken olmuştur.⁶¹⁸

2.4.1. Türk Dış Politikasında Enerji Güvenliği Algısı

Enerji güvenliği, kaynakların bulunduğu coğrafyalardaki siyasi istikrarla doğrudan ilişkilidir. Rusya haricinde dünyanın enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerdeki siyasi yapıların 20. yüzyılın başlarında Batı devletleri tarafından oluşturulduğu dikkate alındığında, bu siyasi yapıların Batı’nın kendi içindeki güç mücadelesinden kaynaklandığı açıktır. Dolayısıyla aynı çekişme bugün de farklı enstrümanlarla devam etmektedir. Enerji güvenliğine ilişkin gelişmelere baktığımızda Ortadoğu’da 2003’den bu yana devam eden jeopolitik istikrarsızlık, küresel ekonomik krizin siyasi ve askeri etkilerinin hala devam etmesi, Rusya’nın yeni askeri doktrini, İran’ın nükleer krizi ve İsrail-Türkiye siyasi anlaşmazlıkları gibi konular gündemdedir.⁶¹⁹

Enerji; petrol, doğalgaz, uranyum gibi 21. yüzyılın en kritik konularında Türkiye’nin doğal avantajlara sahiptir. Türkiye hem boru hatları ve terminalleri ile, hem de enerji havzalarına olan yakınlığı ile çok önemli bir konumdadır. Ayrıca, Türkiye sınır veya bölge komşuları olan bu enerji üreticileri ile kurmuş olduğu çok iyi ilişkiler sayesinde “vazgeçilemez merkez ülke” konumuna gelmiş görünmektedir..⁶²⁰ Türkiye, enerjide dışa bağımlı bir ülkedir. Petrolün % 27’sini İran’dan ,doğal gaz ihtiyacının ise yaklaşık % 65’ini Rusya’dan karşılamaktadır. Bu nedenle enerji güvenliği politikalarına, tedarik rotalarından faydalanmaya, enerji arzındaki çeşitlendirmeye ve enerjinin batıya naklinde geçiş hattı olan bir ülke konumunda olduğunun bilinci ile

⁶¹⁸ Mustafa Aydın, Fulya Ereker, “Türkiye’de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, Sayı 43 (2014), s.130.

⁶¹⁹ Sait Yılmaz, "Karadeniz'in Güvenliği ve Rusya-Ukrayna-Türkiye Üçgeni", *Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi*, Yıl 9, Sayı 75, (2010), s.23.

⁶²⁰ Aydın, 2012, a.g.e, s.492.

hareket etmektedir. Diğer taraftan Türkiye, Boğazlar bölgesini kontrol etmesi nedeniyle, Balkanlar'dan Ortadoğu'ya, Kafkasya'dan Körfez'e kadar uzanan geniş bir sahada ulaşım yollarının kesişme noktasında bulunması ve Batı'nın hidrokarbon enerji kaynaklarına erişim hattında köprü olması, Türkiye'nin stratejik güvenlik değerini artırmakta ve dengi olan devletlerden daha geniş bir etkinlik sahasına sahip olmasını sağlamaktadır.⁶²¹

Enerji jeopolitiğinde önemli küresel konumlamalara sahip olan Ortadoğu, Rusya ve Hazar Bölgesi zengin enerji kaynaklarına sahiptir. Diğer açıdan bakıldığında, tedarikçi devletlerin kaynaklarının ekonomi açısından zengin tüketici Batı ülkelerinde kullanılması için sevkiyatı gerçekleştiren ülkelere ihtiyacı bulunmaktadır. Bu noktada Türkiye transport ülkelerden biri olarak önem kazanmıştır.⁶²² Son yıllarda Türkiye'nin hem iç hem dış politikasında, enerji güvenliği, öncelikleri arasında yer almakta, başta politikacılar, bürokratlar, iş dünyası, sivil toplum ve akademik çevrelerce konu sıklıkla tartışılıp yorumlanmaktadır. Enerji güvenliği politikalarına yön veren bazı siyasilerin ve otoriterlerin konuyla ilgili beyanatlari devletin bu konuya verdiği önemin açık bir göstergesidir. Bu kapsamda önemli görülen bazı söylemlere burada yer verilmiştir.

2016 Ekim'inde İstanbul, 23. Dünya Enerji Zirvesi'ne ev sahipliği yapmış ve burada enerji güvenliği ile ilgili kayda değer beyanatlarda bulunulmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı konuşmada şu hususları vurgulamıştır:

“Ülkemiz, jeopolitik konumu gereği önemli bir noktadadır. Transit bir ülke olarak Türkiye elinden geleni yapıyor. Siyasi istikrarımız ve ekonomik gelişmişliğimiz ile hatırı sayılı bir aktör konumundayız. Azerbaycan doğalgazının ülkemize sevkiyatını sağlayan Bakü-Tiflis-Ceylan hattı devreye alındı. Sırada TANAP hattı var. Hazar ve Ortadoğu bölgesinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya gaz taşınacaktır. TANAP'ın 2020 yılında devrey girmesi bekleniyor.

Dünyanın en önemli projelerinden biri de Türk Akımı projesidir. Ayrıca kazan-kazan anlayışıyla Doğu Akdeniz ve Irak başta olmak üzere yeni projeleri değerlendirmeye Türkiye hazırdır. Enerjide dengeler büyük oranda değişmiştir. Yeni teknolojilerle daha önce ulaşılamayan alanlara ulaşılmaktadır” diye ifade etmiştir.

⁶²¹ Aydın, 2012, a.g.e., s.511.

⁶²² Faruk Demir, *Enerji Oyunu*, İstanbul: Ayrıım Yayınevi, 2010, s.169.

Konuşmanın devamında, Hindistan, Çin, Afrika, Güney Doğu Asya ekonomileri enerji kaynaklarını çeşitlendirme yoluna gittiler. Ekonomik ve güvenli bir şekilde enerji ihtiyaçlarının karşılanması önemlidir. Enerji talep artışında, OECD ülkeleri arasında Çin'den sonra ikinci sıradayız. Türkiye ilk önce yerli enerji kaynaklarını ekonomiye kazandırmayı hedefliyor. Ulusal enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, enerji verimliliğinin teşvik edilmesi her zaman önceliğimiz arasındadır. Karadeniz ve Akdeniz enerji için önemli noktalarıdır. Son olarak diğer alanlarda da yatırımcıların önünü açacak şeffaf ve öngörülebilir hedef odaklı bir strateji geliştirildi. Elektrik enerjisindeki payı %10 düşürdük. Yerli kaynaklardan elektrik üretimi rekor seviyelere ulaştı. Yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji elde edilmesinde Avrupa başta olmak üzere birçok ülkeyi geride bıraktı. Enerji güvenliğinde terör örgütlerinin yol açtığı kaos ve karmaşa Türkiye'yi zorda bırakıyor. Biz terörle mücadeleye çok büyük emek verdik. Ülkemizin güvenliği için, sınırlarımızın içi ya da dışında ne gerekiyorsa, kimseden izin almadan yapmakta kararlıyız. Doğu Akdeniz'deki gelişmelere de değinmekte fırsat var. Kıbrıs'ta Rum tarafının olumsuz yaklaşması nedeniyle Kıbrıs'ta olumlu sonuç alınamadı. Bölgede yeni karışıklıklara yol açacak adımlardan kaçınmaları gerekmektedir. Aksi halde Türkiye gibi dostlarını kaybedeceklerini belirtmek isterim.”⁶²³

22 Eylül 2014'te Asya İşbirliği Diyalogu (ACD) Bakanlar toplantısında konuşan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun konuşmasına dair haberler ise şu şekildeydi: ⁶²⁴ [Çavuşoğlu] “enerji güvenliğinin, Türkiye enerji stratejisinin öncelikli hedefi olduğunu” belirtti. Bakan Çavuşoğlu'nun, Suudi Arabistan'ın dönem başkanlığını üstlendiği Asya İşbirliği Diyalogu (ACD) Bakanlar Toplantısı'nda yaptığı konuşmasında, Türkiye'nin bölgede diyalogların daha fazla geliştirilmesi için her zaman destek verdiğini açıkladı. Asya'nın dünya ekonomisinde gittikçe artan önemine ve enerji pazarına değinen Çavuşoğlu, enerji konusunda Asya ülkeleri ile işbirliği ve ortak projeler yapma konusunda büyük bir potansiyel olduğunu dile getirdi. Bu doğrultuda hayata geçirilen doğal gaz ve petrol boru hatlarını anlatan Çavuşoğlu, “enerji güvenliği, Türkiye enerji stratejisinin öncelikli hedefidir. Ulusal kaynakları geliştirmek, enerji çeşitliliğini artırma, yenilenebilir enerjinin payını artırma, nükleer enerji ve enerji sağladığımız rotaları çeşitlendirmek bu stratejilerin ortak bileşenleridir” dedi. “Günümüzde ülkelerin

⁶²³ [http://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/1308292-cumhurbaskani-erdogan-dunya-enerji-\(18.6.2019\).](http://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/1308292-cumhurbaskani-erdogan-dunya-enerji-(18.6.2019).)

⁶²⁴ Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Asya İşbirliği Diyalogu Bakanlar Toplantısına katıldı, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_-asya-i%CC%87sbirligi-diyalogu-bakanlar-toplantisina-katildi.tr.mfa, (16.6.2019).

ve toplumların gelişmişlik düzeyinin ölçüsü, enerjiye olan erişim ve tüketim seviyesiyle ortaya çıkıyor. Dolayısıyla bugün burada ortak bir amacımızın olduğunu ifade etmek isterim. Bu amaç, petrol başta olmak üzere bütün enerji kaynaklarının maliyet, çevre boyutu da dahil en iyi ve en verimli şekilde kullanımını sağlayarak dünyadaki bütün bölgelerin ve toplumların refahına katkıda bulunmak olacaktır” dedi.⁶²⁵

2017 Temmuz’unda İstanbul’da düzenlenen Dünya Petrol Kongresi’nde yaptığı konuşmasında Binali Yıldırım, “Türkiye olarak enerji politikalarımızla ulaşmaya çalıştığımız nihai amaç, enerji güvenliğini, çeşitliliğini artırarak milletimizin refahını, huzurunu teminat altına almaktır. Ayrıca üretici ve tüketici olsun barış ve işbirliğini destekleyen bütün komşu bölge ülkelerin enerji güvenliğine katkı sunmayı önemsiyoruz.” ifadelerini kullandı.

“Enerji güvenliği kavramının önemli bir boyutu da siyasi sorunların çözülmesi, gerek kaynak ülkelerde gerekse güzergâh ülkelerde huzurun ve barışın tesis edilmesidir.” diyen Yıldırım, “bu çerçevede terör başta olmak üzere asimetrik tehditlerle etkinlikle ve kalıcı bir mücadele şarttır. Bu mücadelenin bir terör örgütüne karşı bir başka terör örgütünün kullanılarak yapılamayacağı aşîkârdır. Sorunları çözerken yeni sorunlara yol açmaktan özenle kaçınmalıyız. Enerji güvenliği ancak birlikte ve tutarlı bir mücadele yöntemiyle sağlanabilir” şeklinde konuştu.

Yıldırım, “özellikle Kıbrıs adası etrafındaki hidrokarbon kaynaklarının her iki tarafa ait olduğunu bir kez daha hatırlatmak isterim. Rum liderliğine, Doğu Akdeniz’de tek taraflı tasarruflardan kaçınılmasını, uzun zamandan beri dile getirmekteyiz. Türkiye kendisine ait olan ipso-fakto hakları ile Kıbrıs Türklerinin haklarını sonuna kadar koruyamaya karardır. Kıbrıs Rum liderliğinin barışın önünü tıkamak ve tek yanlı arama işlemlerine başlamak yerine yapıcı bir tutuma yönelmesi çok önemlidir” dedi. Konuşmasına, “bölgesel işbirliğinin ne derece etkili olabildiğini gösterdik. Bölgesel işbirliğinin ne derece etkili olabildiğini Azerbaycan, Gürcistan ile gerçekleştirdiğimiz Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hatlarıyla bölgede ve dünyada gösterdik” diyen Yıldırım, sözlerine şöyle devam etti:

⁶²⁵<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/189137.aspx>, (15.7.2018).

“Bu işbirliğini şimdi de güney gaz koridoru kapsamında gerçekleştirdiğimiz Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi’yle taçlandırıyoruz. TANAP’ın önümüzdeki yıl devreye girmesiyle birlikte Türkiye her yıl Azerbaycan’dan ilave altı milyar metreküp doğalgaz alacak. Ayrıca 2020 yılından itibaren bu hattan Avrupa’ya 10 milyar metreküplük bir gaz sevkiyatı söz konusu olacak. Bu gazın, daha sonra yine güney gaz koridorunun parçası olan Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı’yla Avrupa’daki tüketici ülkelere ulaşması mümkün hale gelecek” diye açıklayan Yıldırım, “Rusya Federasyonu ile işbirliği halinde ilerlettiğimiz Türk Akımı Projesi de enerji güvenliğimizi artırma çabalarımıza ayrıca katkı sağlayacak. Rusya ile Türk Akımına ilişkin imzaladığımız hükümetler arası anlaşmanın bu yılın Şubat ayında yürürlüğe girmesiyle beraber proje çalışmaları hız kazanmıştır. Projenin 2019’da tamamlanmasıyla birlikte Türkiye 15.75 milyar metreküp gazı Mavi Akım hattında olduğu gibi Rusya’dan doğrudan alabilecek. Ayrıca proje kapsamında inşaatı söz konusu olan ikinci bir hat marifetiyle Avrupa’ya da aynı miktar gaz sevkiyatı”

yapılabileceğini söyledi.

Uluslararası Enerji Ajansı’na göre, dünya üzerinde elektrik erişimi bulunmayan bir milyardan fazla kişi olduğunu kaydeden Yıldırım, *“2.7 milyar insan ise günlük kullanım için, yakıt için biyokütleyle bağımlı haldedir. Bu, dünya açısından üzücü bir tablodur. Ancak son yıllarda ülkemizin de öncülüğünü yaptığı enerji erişimini artırma çabaları meyvelerini vermeye başlamış ve milyonlarca insan bu hazin şartlardan kurtulabilmiştir”* şeklinde açıklama yapmıştır.⁶²⁶

Türkiye’nin konumunu ve enerji güvenliğine katkısını değerlendirirken arz güvenliği ile beraber fiziksel altyapı güvenliğine de odaklanılmalıdır. Ayrıca Türkiye’nin ortaklarının ve müttefiklerinin enerji arz güvenliğini artıracak ve enerji kaynaklarını çeşitlendirecek çabalara katkıda bulunabileceği dikkate alınmalıdır.⁶²⁷

Türkiye’nin enerji politikasında önemli husus, dış enerji kaynaklarında ve taşıma vasıta ve güzergâhlarında çeşitliliğe gitmesidir. Ayrıca iç kaynaklarını çeşitlendirerek yenilenebilir enerjinin payını artırmalı ve nükleer enerjiden de yararlanılmaya başlamalıdır. Türkiye’nin bu yönde yapacağı gelişmeler ve enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar, Avrupa’nın enerji güvenliğine katkıda bulunacaktır.⁶²⁸

⁶²⁶ <https://aa.com.tr/tr/ekonomi/basbakan-yildirim-enerji-guvenligi-birlikte-ve-tutarli-mucadeleyle-saglanabilir/857985>, (13.8.2018).

⁶²⁷ Yergin, 2006, a.g.m., s.69

⁶²⁸ EPİAŞ, <https://www.epias.com/index.php>, (18.7.2018).

Türkiye, petrol ve doğal gaz rezervlerinin %70'ine sahip ülkeler ile birlikte enerji ihtiyacının dorukta olduğu Batı ülkeleriyle komşu olması nedeniyle ilgi odağı haline gelmiştir.⁶²⁹ Bu özelliği ile Türkiye, hem enerji arz güvenliğinin hem de enerji talep güvenliğinin gerçekleştirilmesinde büyük öneme sahiptir. Aynı zamanda Türkiye, transit ülke olmaktan çok enerji politikalarının odağında enerji merkez ülke olma hedefini benimseyerek enerji arzına sahip ülkelerle işbirliği içerisine girmiştir.⁶³⁰

2.4.2. Türkiye'nin Ülkelerin Enerji Arzlarının Karşılanmasında Üstlendiği Rol

Türkiye enerji zengini yakın çevresiyle farklı ilişkiler kurmayı, diğer tüketicilerle rekabet etmeyi ve aktif bir enerji politikası ve buna paralel bir dış politika izlemeyi gündeminin önemli konularından biri haline getirmektedir. Türkiye enerji güvenliği açısından 1970'lerde ve 1980'lerde geçen zorluk dönemini ve 1990'larda artan enerji ihtiyacını Rusya, İran ve Azerbaycan ile gerçekleştirdiği anlaşmalar üzerinden sağlamıştır.

Türkiye'nin enerji stratejisi, Türkiye'nin enerji endüstrisi, jeopolitik konumu ve yaratmış olduğu dış ilişkilerle yakından ilgilidir. Türkiye özellikle enerji kaynağı ve ithalatta kaynak ülke çeşitlemesini ön plana çıkartan “enerji koridoru” rolü ile jeopolitik konumunun yaratmış olduğu avantajlardan yararlanarak enerji ajandasını bölgesel ilişkiler kurarak, yeni boru hatlarının inşasının oluşturulmasıyla ve enerji sektöründe özel ve devlet yatırımlarını arttırarak amaçlamıştır.⁶³¹

Özellikle Ortadoğu ülkelerinden Irak ile geliştirilen ikili ilişkiler çerçevesinde 1977'de Irak-Türkiye (Kerkük-Ceyhan) Petrol boru hattı 1977'de açılmış olup Kuzey Irak'taki Kerkük'ten Türkiye'deki Ceyhan'a kadar uzanan 970 km uzunluğunda petrol boru hattı inşa edilmiştir.

Bu boru hattı özellikle 1990'larda Iraktaki iç siyasi karışıklıktan ve Türkiye'nin PKK ile yaşamış olduğu gerilimden dolayı kesintiye uğramıştır. 2003'te ABD'nin

⁶²⁹ Cenk Pala, *Ukrayna Krizi ve Doğal Gazda Türkiye'nin Artan Önemi: 'Enerjik' Paradigma Değişiklikleri*, Enerji ve Enerji Güvenliği Merkezi, 22 Mayıs 2014.

⁶³⁰ EPİAŞ, <https://www.epias.com/index.php>, (18.7.2018).

⁶³¹ Mert Bilgin, “Energy and Turkey's Foreign Policy: State Strategy, Regional Cooperation and Private Sector Involvement”. *Turkish Policy Quarterly*, Volume 9, Number 2, (2010), s.83.

Irak’a müdahalesi ile ülkenin enerji altyapısını daha da çökmüştür.⁶³² Kerkük-Yumurtalık boru hattı üzerinden Irak’tan ülkemize gerçekleştirilmekte olan ham petrol sevkiyatı, terör örgütü PKK’nın sabotajları ve alınan geçici güvenlik tedbirleri çerçevesinde 17 Şubat 2016 tarihinde durdurulmuştu. Son olarak 25 Şubat 2016 tarihinde İdil İlçesinde bulunan boru hattının yaklaşık 65,4. kilometresinde terör örgütü tarafından patlama gerçekleştirilmiştir. Petrol akışının durdurulması nedeniyle yangın yaşanmamıştır. Ancak 40" ve 46" çapındaki borularda hasar meydana gelmiştir.

Ayrıca güvenlik güçlerimiz hat üzerinde birden fazla noktada bombalı düzenek tespit etmişlerdir.

Yaşanan gelişmeler terör örgütünün bölgesel istikrarı ve işbirliklerini hedef almak için her tür girişimde bulunabileceğini, uluslararası ticaret için büyük bir tehdit olduğunu bir kez daha göstermiştir. Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi’nin en önemli gelir kaynağı olan Kerkük-Yumurtalık petrol hattına yapılan bu saldırılar, terör örgütü PKK’nın bölgedeki Kürtlerin refahı ve geleceği için en büyük engel olduğunu ispat etmiştir.

Boru hattında yaşanan hasarın ivedilikle giderilmesi için çalışmalar başlatılmış, hattın güvenliği için de gerekli önlemler alınmıştır. Sevkiyatın en kısa zamanda tekrar başlatılması öngörülmektedir.⁶³³

Irak-Türkiye Doğalgaz boru hattı, Kerkük-Ceyhan petrol boru hattına paralel olarak inşa edilmesi planlamış olup Kuzey Iraktan taşınması planlanmaktadır. Bu projenin amacı Irak gazının Türkiye’ye oradan da Avrupa’ya transferinin sağlanmasıdır. Bu proje hala başlamamış olup, 2007 yılında ilk adımı Türkiye Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanı ve Irak Petrol Bakanı arasında imzalanan “Mutabakat Anlaşması” ile atılmıştır, henüz doğal gaz inşasının başlamasına ilişkin kesin tarih verilmemiştir.⁶³⁴

⁶³² Krauer Pacheco Ksenia, Turkey as a transit country and energy hub: the link to its foreign policy aims. (Arbeitspapiere und Materialien / Forschungsstelle Osteuropa an der Universität Bremen, 118). 2011, Bremen: Forschungsstelle Osteuropa an der Universität Bremen, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-440928>,s.8.

⁶³³ <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Kerkuk-Yumurtalik-Boru-Hatti-Ile-Ilgili-Aciklama>), (29.12.2019).

⁶³⁴ Ksenia, ,a.g.e., s.9.

Her geçen gün artan enerji ihtiyacını karşılamayı ve Iraklı Kürtler ile stratejik ilişkilerini ilerletmeyi hedefleyen Türkiye için bu ilişki karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ilerlemektedir.

IKBY petrolünün Türkiye üzerinden dünyaya ihracı konusunda Bölgesel Yönetim içerisinde, Irak'ın genelinde, bölgede ve dünyada farklı motivasyonla hareket eden küresel ve bölgesel aktörler bulunmaktadır.

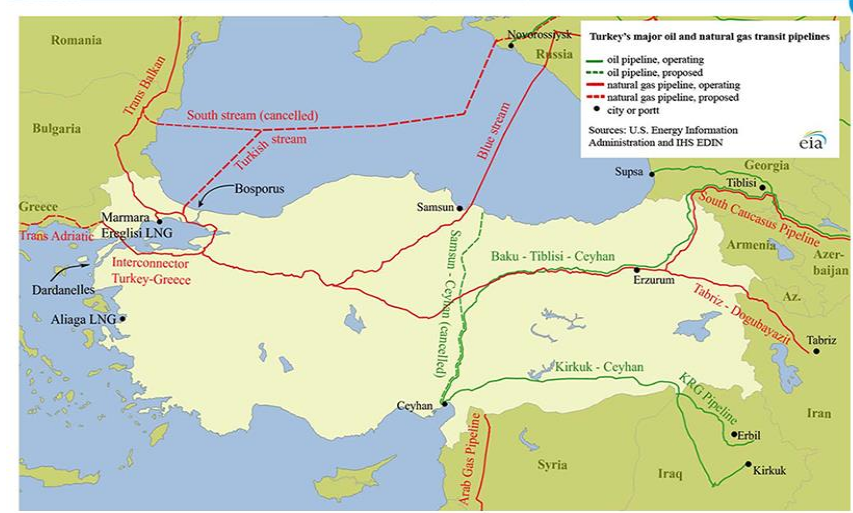
Bunlardan en önemlisi ABD'nin konuya yaklaşımıdır. Kürtlerin Bağdat yönetimindeki muhalefetini Şii etkisinin kırılması için önemli gören ve IKBY'nin bağımsızlığı dahilinde Irak'ın ikinci bir İran olmasını istemeyen ABD, Bağdat ile anlaşmadan herhangi bir enerji anlaşmasının yapılmasını doğru bulmamaktadır. Dolayısıyla ABD'nin Şii dünyasına nüfuz etmek için kullanabileceği en uygun yol Merkezi Irak olduğu görülmektedir.

2.4.3. Türkiye'den Geçen Boru Hatları ve Türkiye Enerji Jeopolitiğinde Önemi

Küreselleşen dünyada gelişmenin göstergesi olan enerjinin, üretim alanlarından talep eden ülkelere nakledilmesinde ekonomik verimliliği en fazlave en güvenilir yollar, boru hatlarıdır. Bugünkü küresel rezerv durumuna göre petrolün %67'sinin ve doğal gazın %40'ının topraklarında bulunduğu Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri ile Avrupa arasındaki coğrafyada bir köprü vazifesi gören Türkiye, var olan ve halihazırda planlanan hatlar ile küresel bir öneme sahiptir.⁶³⁵ Kullanımda olan hatlar ile Türkiye'ye doğal gaz sevkiyatı yapan Rusya'daki kaynaklar da hesaba katıldığı takdirde, yukarıdaki yüzdelerle birlikte, doğal gaz taşımacılığına getireceği güven Türkiye'ye ekonomik çıkarlar sağlayacaktır. Boru hatları, Türkiye'nin enerji jeopolitiğine değer katmakta ve Türkiye'nin enerji merkezi haline gelmesini sağlamaktadır. Türkiye'den geçen uluslararası enerji nakil hatları doğalgaz ve petrol boru hatları olarak iki başlık altında toplanabilir. Şubat 2018 itibarıyla faaliyetine devam eden uluslararası petrol boru hatları Irak-Türkiye (Kerkük-Ceyhan-Yumurtalık) ile Bakü-Tiflis-Ceyhan'dır (BTC). Bununla birlikte proje aşamasında bekleyen hatları ise, Türkmenistan-Türkiye-Avrupa, Irak-

⁶³⁵ Necip Fazıl Yılmaz, "Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Tesisat Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 87, (2005), s.1.

Türkiye, Mısır-Türkiye, Gürcistan-Türkiye, Azerbaycan-Türkiye (Şahdeniz) ile Türkiye-Yunanistan (Şekil 9) oluşturmaktadır.⁶³⁶

Şekil 9: Türkiye’den Geçen Uluslararası Enerji Boru Hatları⁶³⁷

Ankara ve Bağdat’ın 1973 yılında imzaladığı antlaşma çerçevesinde bir boru hattı ile Irak’ın kuzeyinde yer alan petrol sahalarından çıkarılan ham petrolün Ceyhan Limanı’na ulaştırılması planlanmıştır. 986 km’lik hattın faaliyetleri 1976 senesinde başlamış ve Mayıs 1977’de limanda ilk yükleme yapılmıştır. İkinci boru hattının yapımı ise 1987’de sona ermiştir. Körfez Krizi nedeniyle, BM’nin Irak’a yönelik almış olduğu ambargo kararı kapsamında, söz konusu boru hattı 1990 yılında işletmeye kapatılmıştır. Yine BM’nin 1995 yılında almış olduğu kararla hattın açılmasına karar verilmiş, bu kapsamda Aralık 1996’da sınırlı olsa petrol sevkiyatına yeniden başlanmıştır.⁶³⁸ Bu boru hattıyla yıllık taşıma kapasitesi 71 milyon tona yükselmiştir. Eylül 2010’daAnkarave Bağdat, Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması’nın yenilenmesi ve 15 yıl süreyle uzatılması hususundabir anlaşma imzalamışlardır. Bu hattın Türkiye sınırları içinde bulunan kısmının işletimini yapan kurum BOTAŞ’tır.⁶³⁹

⁶³⁶ Yılmaz, 2005, ,a.g.m., s.2.

⁶³⁷ <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=TUR> (12.07.2019).

⁶³⁸ Uçkan Dağdemir, 2009, a.g.m., s.4.

⁶³⁹ <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>,(12.5.2018).

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ile Hazar Bölgesi'nden çıkarılacak petrolün görece az maliyetli, emniyetli ve çevresi ile uyumlu bir hat ile Ceyhan'a nakliye böylece küresel pazarlara sevkiyatı planlanmaktaydı. Bu amaç doğrultusunda 1999 Kasım'ında Ankara, Bakü ve Tiflis bir anlaşma imzalamışlardır. Bu hattın 1076 km uzunluğundaki Türkiye kısmını BOTAS inşaa etmiştir. Ek olarak, tekrar etmek gerekirse, hattın Türkiye kısmı, BOTAS International Limited (BIL) tarafından işletilmektedir.⁶⁴⁰

2.4.4. Türkiye'den Geçen Boru Hatlarının Güvenliğı ve Önemi

Enerji, ülkelerin kalkınmasında ve gelişmesinde en önemli rolü üstlenmektedir. Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ülkeler için her zaman önemli olmuştur. Türkiye'nin stratejik konumu nedeniyle kendi kullanımı dışında enerjinin bir başka önemi vardır. Diğer yandan, enerjinin taşındığı bir koridor ülkesi olarak petrolün ve doğalgazın geçişinde çok önemli roller oynamaktadır. Dünya petrollerinin üçte biri, doğalgazın ise üçte ikisi boru hatları vasıtasıyla taşınmaktadır. Enerji kaynaklarının sürekli ve güvenli bir şekilde kullanıcılara nakledilmesi büyük öneme sahiptir. Boru hatlarının geçtiğı ülkelerde, hem iç hem de uluslararası transitte güvenlik, bir dış politika meselesi haline gelmektedir.⁶⁴¹ Türkiye, enerji kaynaklarının nakli noktasında transit bir ülke konumuna ulaşma ve konumunu tahkim etme hedefine yönelik olarak aktif bir politika takip etmektedir. Bu nedenle, ilgili enerji nakil hatlarının emniyetini sağlamak, güvenlik politikalarının da göz ardı edilemeyecek başlıca gündem maddelerinden biri durumuna gelmiştir. Türkiye'nin Avrupa ve Asya ülkeleri arasında enerji hatları transit güzergâhı durumuna erişme ve özellikle Ceyhan Limanı'nı küresel enerji piyasasının önemli enerji merkezlerinden biri yapma hedefi bulunmaktadır. Bu hedeflere ancak güvenlik meselesi dikkate alınarak ulaşılabilceğı de bir gerçektir. Öte yandan, Türkiye topraklarında, ülkeler arası doğalgaz ve petrol sevkiyatını sağlayan 12.000 km'ye yaklaşan transit hatlar mevcuttur (Şekil10) Türkiye'den Geçen Avrupa'ya

⁶⁴⁰Petrol Boru Hatları ve Projeleri, Web: <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>,(12.5.2018).

⁶⁴¹ Melih Başdemir, Mitat Çelikpala, "Türkiye'de Petrol ve Doğalgaz Boru Hatlarının Güvenliğı: Uygulanan Politikalar ve Öneriler", *Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM)*, No 8(14), (2010), ,s. 99.

Ulaşan Boru Hatları. Bu durum bile, tek başına, enerji nakil hatları güvenliği konusunun ne kadar önem kazandığının göstergesidir.⁶⁴²

Boru hatlarının güvenliğine risk ve tehdit oluşturan hadiselerin tümüyle Türkiye’de de karşılaşılmaktadır. Bu olaylar kaynak akışının kesilmesine ve ekonomik kayıplara sebep olmaktadır. Türkiye, boru hatları güvenirliliğinin vahim sonuçlarını her platformda dile getirmektedir. Ek olarak, hali hazırda mevcut hatların güvenliğini temin etmenin yanında yeni güzergâhların yapılması bağlamında rakip ülkelere konuyu suiistimal etmeleri fırsatını vermemektedir.⁶⁴³ Türkiye’nin arz eden bölgelerden talep eden bölgelere enerjinin hatlar ile nakledilmesinde bir transit ülke haline gelmesi 1970’lerde başlamıştır. Türkiye topraklarında inşa edilen, uluslararası boyutlu ilk hat, Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı’dır. Bu önemli hat, 1973’te, Ankara ile Bağdat tarafından imzalanan ‘Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması’ ile hayata geçirilmiştir. 1976’da işletmeye açılmış 986 km. uzunluğundaki hatta 25 Mayıs 1977 tarihinde ilk yükleme gerçekleştirilmiştir. 1987 yılında bu hattın yanında, aynı güzergahı takip eden bir hat daha yapılmıştır. Bu iki hat, yıllık 71 milyon ton taşıma kapasitesine sahiptir.⁶⁴⁴

Hali hazırda mevcut veya inşa aşamasında olan enerji nakil hatları Türkiye’yi, enerji üreticileri ile enerji tüketicileri arasında kayda değer bir transit aktör durumuna getirmiştir. Türkiye’den geçen boru hatları ile yeni planlanmakta olan hatlar, Türkiye ekonomisine önemli bir katkı ve Türk diplomasisine kritik bir güç unsuru sağlarken güvenlik açısından ülkeyi daha hassas olmaya zorlamaktadır.⁶⁴⁵ Türkiye terör tehdidi ile karşı karşıyadır ve yakın çevresinde devam eden istikrarsızlık, ülke ve bölge güvenliği için riskler barındırmaktadır. Diğer yandan, terör tehdidi ve istikrarsızlığın yanı sıra sabotaj gibi adli suçlar da güvenlik sorunları yaratmaktadır. Boru hatlarının yapımı kadar, güvenliklerinin sürdürülebilmesi de müstakil bir konu olmaktadır. Bugüne kadar, boru hatlarının korunması adına telafisi mümkün olmayan çok ciddi güvenlik sorunları yaşamayan Türkiye, bu durumun sürdürülebilirliğini nasıl sağlayacağına ve mevcut ve muhtemel güvenlik risklerinin getirmiş olduğu maliyetleri nasıl taşıyacağına dair bir

⁶⁴² Pamir, 2007, a.g.e., s.14.

⁶⁴³ M.Melih Başdemir, Mithat Çelikpala, Türkiye’de petrol ve doğalgaz boru hatlarının güvenlik politikası nedir ve nasıl olmalıdır? https://www.academia.edu/20140226/An_Article_on_Pipeline_Security_in_Turkey,1-19,s.2, (12.5.2018).

⁶⁴⁴ <http://cetinpoyrazalper.blogspot.com.tr/2008/04/kerkk-yumurtalk-petrol-boru-hatt.html>, (12.5.2018).

⁶⁴⁵ <http://www.ilimve-medeniyet.com/turkiyenin-stratejik-dogalgaz-boru-hatlari.html>, (12.5.2018).

değerlendirme yapmalıdır. Enerji altyapısı ve bununla bağlantılı hizmetler günümüzün dünyasında, öncelikli ve hassas güvenlik unsurlarına sahiptir.⁶⁴⁶

Şekil 10: Türkiye’den Geçen Avrupa’ya Ulaşan Boru Hatları⁶⁴⁷

Türkiye’de boru hatları, ‘hassas altyapı’ şeklinde tanımlanan ve güvenliklerinin temin edilmesi milli menfaatler bağlamında değerlendirilen hususlar arasında bulunmaktadır. Türkiye’de hassas altyapı güvenliği, genel güvenlik sisteminin alt kategorisi şeklinde nitelendirilmektedir.⁶⁴⁸ Merkezi idarenin yanında yerel yöneticiler de yetkili ve sorumlu kılınmıştır.⁶⁴⁹ Ancak, yerel yöneticiler düzeyinde olaylara farklı bakış açısı ile farklı uygulamalar yapılması nedeniyle karışıklıklar yaşanabilmektedir. Diğer yandan, bu süreçte muhtelif idari ve bürokratik birimler de dahil edildiğinde, süreç daha da kompleks bir hale dönüşmektedir. 23 Haziran 2000 tarihli 4586 sayılı ‘Petrolün Boru Hatları ile Transit Geçişine Dair Kanun’ çerçevesinde, Türkiye’de boru hatlarının güvenliği sağlanmaktadır. Kanun, boru hatlarının güvenliğinden “devletin ilgili güvenlik kuvvetlerini sorumlu” tayin etmektedir.⁶⁵⁰

4586 sayılı kanunun 6. maddesi boru hatları güvenliğinin sağlanmasının tanımını şu şekilde yapmaktadır:

⁶⁴⁶ Mitat Çelikpala, "Enerji Hatlarının Güvenliği", *Cumhuriyet Enerji*, Sayı 8, (2010), s.8.

⁶⁴⁷ <http://www.alternaturk.org/turkiye-boru-hatlari.php> (12.01.2020).

⁶⁴⁸ <http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/4280/sayfa/2010/10/5/8.xhtml>, (16.5.2018).

⁶⁴⁹ Pala, 200, a.g.m., s.30.

⁶⁵⁰ Başdemir, Çelikpala, a.g.e., s.4.

“Bir transit petrol boru hattı projesi ile ilgili olarak; güzergah belirlenmesi ve değerlendirilmesine ilişkin ilk proje faaliyetlerinden başlayarak tüm proje süreci boyunca ve proje tamamlandıktan sonra, bu Kanun kapsamında yer alan proje faaliyetlerinin söz konusu olduğu bölge içindeki tüm arazi ve tesislerin emniyet ve güvenliği 2495 sayılı kanun hükümlerine göre sağlanır. Boru hattı ve tesislerin ilave güvenlik ihtiyacı ise, gerekli bina, tesis, malzeme, araç, teçhizat vb. bedeli ilgili kamu kurumu tarafından karşılanmak suretiyle devletin ilgili güvenlik kuvvetince sağlanır.”⁶⁵¹

Mevzuatta, bu kanundan başka boru hatlarının güvenliğine dair herhangi bir kanun mevcut değildir. Jandarma teşkilatında boru hatlarının korunması dahilinde kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerini icra edebilmesi için oluşturulan ve ‘gizli’ gizlilik dereceli bir uygulama yönergesi bulunmaktadır. 5188 sayılı kanunla da BOTAŞ’ın boru hatlarının güvenliğinin sağlanmasında oynayabileceği rolü belirlenmiştir. Kanunla, boru hatları dahil hassas tesislerin korunması hususunda özel güvenlik teşkilatlarının kurulması mümkün hale gelmektedir. Bu kanun sayesinde, BOTAŞ gerektiği hallerde özel hizmet alımı yoluyla boru hatlarının güvenliğini sağlayabilmektedir. Bu kanuna göre boru hatlarının güvenliğinde ‘devletin ilgili güvenlik kuvvetleri’, yani Jandarma Genel Komutanlığı (JGK) ve BOTAŞ görevlendirilmiştir. Boru hatlarının güvenliği, BOTAŞ ve Jandarma tarafından kurulan gözetleme ve müdahale karakolları üzerinden sağlanmaktadır. Karakolların alt yapısı BOTAŞ tarafından yapılmış ve idaresi Jandarma birliklerine bırakılmıştır. Boru hatlarının üzerlerindeki tesisler ile birlikte güvenliğini BOTAŞ sağlamakta, tesis dışı güvenliği ise Jandarma birlikleri tarafından sağlanmaktadır. BOTAŞ ile Jandarma arasında yapılan ilk protokol 1986 yılında Kerkük-Yumurtalık hattı içindir.⁶⁵²

Türkiye’de boru hatlarının güvenliği, her zaman terörle mücadele çerçevesinde değerlendirilmektedir. Doğu Anadolu bölgesinde yapılandırılan karakol ağlarının asli görevleri boru hatlarının korunmasıdır. Türkiye, boru hatlarının fiziki güvenliği konusuna çok hassas yaklaşmaktadır. BOTAŞ tarafından boru hatlarının korunması için 2000-2006 yılları arasında harcanan miktar 17,5 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Irak-Türkiye hattında yedi sabotaj meydana gelmiştir.

⁶⁵¹ Pamir, 2007, a.g.m.,s. 15.

⁶⁵² <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/gaz-ve-petrol-boru-hatlarina-siki-guvenlik-onlemi-getirildi-99713h.htm>,(17.4.2018).

Türkiye’de başlama aşamasında olan yeni projelerin bulunması boru hatlarının güvenliği konusunun geniş kapsamlı bir çerçevede ele almasını zorunlu hale getirmektedir. NABUCCO projesinde, AB’nin, boru hattının güvenliğine ilişkin yaklaşımı, konunun önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca boru hatlarının güvenliğinin müzakere görüşmelerinde gündeme gelmesine de yol açmıştır. AB tarafı, güvenliği AB’nin denetimindeki özel bir kuruluşun sağlamasını istemiş, buna karşılık Türkiye, kendi topraklarında yer alacak hatların güvenliğini ancak Türk kuruluşlarının gerçekleştirebileceğini beyan ederek bu teklifi reddetmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) hattının inşaatı sonrasında, 2003 yılında yapılan bir protokol ile kurulan karakollar sadece bu hattı değil, aynı güzergâhta bulunan diğer hatların güvenliğini de sağlamaktadır. Bu karakollar aynı bölgeki İran-Türkiye doğalgaz hattını da korumaktadır. Ayrıca, boru hatlarının güvenliği için, hatların geçtiği bölgelerde ikamet eden, ilgili yasa ile görevlendirilmiş, gözetleme ve devriye görevlerini icra eden köy korucuları da bulunmaktadır.⁶⁵³

Güvenlik risklerinin minimum seviyeye indirilmesi amacıyla, 2014 yılının Temmuz ayında 29050 sayılı “BOTAŞ Ham Petrol ve Doğalgaz Boru Hattı Tesislerinin Yapımı ve İşletmesine Dair Teknik Emniyet ve Çevre Yönetmeliği” çıkarılmıştır. Bu yönetmelikle beraber, çevreye uyumlu bir güvenlik politikası yürütülmesi amacıyla şehir içinden geçecek hatların gerekli görüldüğü durumlarda gizlenebilmesi için, deniz, göl, orman gibi alanlardan zorunlu olmadıkça hat geçirilmemesi, BOTAŞ ihbar hattı kurularak doğal afetler, hırsızlık gibi tehditler nedeniyle yaşanan zararların önlenmesi için ihbarda bulunanların ödüllendirilmesi hedeflenmiştir.⁶⁵⁴

2.4.5. Türkiye Enerji Politikalarının Belirlenme Süreci

Enerji sayı ile ifade edilen bir büyüklük olmamakla birlikte, politik özelliği nedeniyle vektörelidir. Vektörel olma nedeni tercihlerdir. Bir ülkenin enerji sisteminin tercihler temelinde şekillendiği ileri sürülebilir. Ülkenin sahip olduğu yerli kaynakları ile ithal ettiği kaynaklar arasında oluşan bir denge, o ülkenin iktisadi ve politik tercihleri doğrultusunda gelişir. Tercihler temelinde, arz güvenliği, bağımlılık, sorunlar ve istikrar

⁶⁵³Çelikpala, 2014, a.g.m., s.76.

⁶⁵⁴<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/gaz-ve-petrol-boru-hatlarina-siki-guvenlik-onlemi-getirildi-99713>, (14.5.2018).

zaman içerisinde şekillenir.⁶⁵⁵ Enerji diplomasisi, devletlerin veya şirketlerin, enerji kaynakları ile enerji pazarları arasında gelişen pazarlıklarda kendi lehine çıkarlar elde etmek ve risklerden korunmak için uyguladıkları yöntemlerin bileşkesidir.⁶⁵⁶ Bu açıdan enerjinin arzı ve talebi üzerinde etkileri bulunan faktörlerin, sürekli farklılık gösteren küresel koşullara uygun şekilde ayarlanması ve bilimsel yöntemler ile değerlendirilmesi, enerji stratejilerinin oluşumunda önemli bir faktördür.⁶⁵⁷

Ülkelerin şekillendirdiği enerji politikaları, tutarlı, gerçekçi, yenileyebilir ve hedef odaklı olmalıdır. Küresel enerji politikaları, enerji arz güvenliğinin sağlanması, kaynakların çeşitlendirilmesi, rekabet koşullarının devamlılığı, maliyeti düşük ve kalitesi yüksek enerjinin tüketicinin kullanımına sunulabilmesi üzerine gelişmiştir.⁶⁵⁸ Küresel enerji politikaları, arz güvenliği, sürdürülebilirlik, pazar ihtiyacını karşılama, kaynak sahibi ülkelerin gelir elde etmesi hedeflerine sahiptir. Enerji güvenliği, enerjinin uygun miktarda ve uygun fiyatla temin edilmesidir. Bu bağlamda, enerji stratejilerini tespit eden devletlerin çok yönlü bir perspektif ile stratejilerini uygulamaya koymaları gereklidir.⁶⁵⁹

Türkiye'nin enerji politikaları ile uluslararası enerji stratejileri arasında bir mutabakatın bulunduğu görülmektedir.⁶⁶⁰ Türkiye'nin enerji stratejisindeki başlıca amaçları ise şöyle ifade edilmektedir.

- *Yerli kaynaklara öncelik verilerek, kaynak çeşitliliğini sağlamak,*
- *Yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji talebindeki payını artırmak,*
- *Enerji verimliliğini yükseltmek,*
- *Tam serbest piyasa koşullarını sağlayarak, yatırım ortamını iyileştirmek,*
- *Petrol ve doğalgazdaki kaynak çeşitliliğini sağlayarak, ithalattan kaynaklanan risklere karşı tedbirler almak,*

⁶⁵⁵ Demir, 2010, a.g.e., s.101.

⁶⁵⁶ Demir, 2010, a.g.e., s.63.

⁶⁵⁷ Pamir, 2006, a.g.e., s.4.

⁶⁵⁸ Adem Üzülmüş, "Türkiye'nin Enerji Politikaları, Enerji Güvenliği ve Sürdürülebilir Kalkınma", *Uluslararası Davraz Kongresi 2009 Bildiri Kitabı*, 2009, s.3.

⁶⁵⁹ Şamil Şen, Şener Üşümezsoy, *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2003, s. 106.

⁶⁶⁰ Bayraç, 2009, a.g.m., s.135.

- *Enerji alanında bölgesel işbirliği ile Türkiye'yi enerji terminali ve enerji koridoru haline getirmek,*
- *Enerji faaliyetlerinin, çevresel hassasiyetleri dikkate alarak yürütülmesini sağlamak,*
- *Doğal kaynakların, ülke ekonomisine katkısını arttırmak,*
- *Endüstriyel hammadde, metal ve metal dışı madenlerin üretimlerinin artmasını desteklemek ve yurt içinde değerlendirilmesini sağlamak,*
- *Maliyet, zaman ve miktar açısından enerjiyi tüketiciler için en ucuz ulaşılabilir hale getirmek.*''⁶⁶¹

Yukarıdaki amaçlar, Türkiye'nin enerji politikasında, kaynak çeşitliliğinin, çevresel duyarlılığın ve rekabetçi yapının temel sütunları teşkil ettiğini açıkça göstermektedir. Enerji temininde ortaya çıkabilecek risklerin önlenmesine dair tedbirler almak Türkiye için bir zorunluluktur. Türkiye, enerji ihtiyacını çok büyük oranda dış kaynaklardan sağlamaktadır. Doğalgaz gereksinimini %65 oranında Rusya'dan karşılayan Türkiye'nin ithal ettiği genel enerji oranı %72'lere ulaşmıştır. Oldukça yüksek olan ithalat oranı, enerji güvenliği açısından sorunların çıkmasına sebep olurken, dış kaynaklara bağımlılığın azaltılmasına dair tedbirler alınmasının da stratejik bir hedef olarak benimsenmesi gerekli olmaktadır.⁶⁶²

Başbakanlık, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETBK) ve Milli Savunma Bakanlığı başta olmak üzere kamu kuruluşları, Türkiye'nin enerji politikaları ve stratejilerinin belirlenmesinde, Türkiye'nin ulusal çıkarları gözönünde bulundurulmak suretiyle önemli roller üstlenmektedir. Diğer yandan enerji politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında, kamuoyunun desteğinin alınması da gerekli olan unsurlar arasında yer almaktadır.⁶⁶³

Her bir devlet kuruluşu enerji politikasının belirlenmesinde kendi görüşleri çerçevesinde önerilerde bulunuyorsa da, en önemli sorumluluk ETBK'ya aittir. "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), 4951 Sayılı Kanunun verdiği yetkiye

⁶⁶¹ http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/2012_Plan_ve_Butce_Komisyonu_Konusmasi.pdf, (13.6.2018).

⁶⁶² Mahir Ulutaş, *Küresel Enerji Savaşları ve Türkiye'nin Konumu*, Cumhuriyet Enerji, Ankara: EMO Yayını, 2008, s.1- 11 .

⁶⁶³ İbrahim Kalın, *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*, 2014, <http://www.kamudiplomasisi.org/makaleler/makaleler/100-tuerk-d-politikas-ve-kamu-diplomasisi>, (17.7.2018).

dayanılarak 25.12.1963 tarih ve 4-400 sayılı Cumhurbaşkanlığı onayı ile kurulmuştur. Bakanlık Teşkilat Kanunu 13.02.1983 tarihinde 186 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile düzenlenmiştir. 1.3.1985 tarihli 3154 sayılı Kanunla son şeklini almıştır.” Bu kanunda, ETKB’nin kuruluş amacı “enerji ve tabii kaynaklara ilişkin hedef ve politikaların, ülkenin savunması, güvenliği ve refahı, milli ekonominin gelişmesi ve güçlenmesi doğrultusunda tespitine yardımcı olunması, söz konusu hedef ve politikalar kapsamında kaynakların araştırılması, geliştirilmesi, üretilmesi ve tüketilmesi” olarak belirtilmektedir.⁶⁶⁴ Bu amaç doğrultusunda faaliyetlerini yürüten ETKB’nin organizasyon yapısı belirlenmiştir. Buna göre, Türkiye’nin enerji politikalarının belirlenmesinde ETKB tarafından hazırlanan yıllık faaliyet raporları ve stratejik planlar ile Kalkınma Bakanlığı’nca hazırlanan kalkınma planları büyük rol oynamaktadır.

ETKB 2017 faaliyet raporunda, enerji politikasının hedefi, enerjiyi son basamağı olan tüketiciye sürekli ve sürdürülebilir bir biçimde ulaştırmak ve enerji tedarikinde kaynakları çeşitlendirmeyi hedefleyen, güvenli tedariki önceleyen, kaliteli enerji kaynaklarına erişime önem veren, çevresel etkileri hesaba katan bir politika geliştirmek şeklinde tanımlanmıştır. Ek olarak, enerji üretiminde yerel kaynaklara öncelik vermek, yenilenebilir kaynakları en üst seviyede üretim süreçlerine katmak ve enerjide verimliliğini artırmak da bu hedefler arasında sayılmıştır. Türkiye’yi küresel enerji pazarındaki stratejik oyuncularından biri haline getirmek ve konumunu takviye etmek de vurgulanan hedeflerden birisidir. Bahse konu stratejik plan, enerji ve tabii kaynaklar alanında yaşanan konjonktürel değişimler, küresel ve bölgesel gelişmeler, uluslararası piyasalardaki dinamikler ile milli enerji ve maden stratejileri de göz önünde bulundurularak Bakanlık’ın 28.11.2017 tarih ve 2974 sayılı oluru ile güncelleştirilmiştir:

“TEMA 1 - Enerji Arz Güvenliği

Amaç 1 - Güçlü ve Güvenilir Enerji Altyapısı

Amaç 2 - Optimum Kaynak Çeşitliliği

Amaç 3 - Etkin Talep Yönetimi

TEMA 2 - Enerji Verimliliği ve Enerji Tasarrufu

⁶⁶⁴ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *Tarihçe*, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Tarihce>, (17.7.2018).

- Amaç 4 - Enerjisini Verimli Kullanan Bir Türkiye*
- Amaç 5 - Enerji Verimliliğine ve Tasarrufuna Yönelik Gelişmiş Kapasite*
- TEMA 3 - İyi Yönetişim ve Paydaş Etkileşimi*
- Amaç 6 - Kurumsal Kapasitesi Güçlü Bir Bakanlık*
- Amaç 7 - Bilgi Teknolojilerini Etkin Kullanan Bir Bakanlık*
- Amaç 8 - Koordinasyon Gücü Yüksek Bir Bakanlık*
- TEMA 4 - Bölgesel ve Uluslararası Etkinlik*
- Amaç 9 - Bölgesel Enerji Piyasalarına Entegre Bir Türkiye*
- Amaç 10 - Uluslararası Arenada Güçlü Bir Aktör*
- TEMA 5 - Teknoloji, Ar-Ge ve İnovasyon*
- Amaç 11 - Enerji ve Doğal Kaynaklarda Yerli Teknoloji*
- Amaç 12 - Sonuç Odaklı Bir Ar-Ge Yaklaşımı*
- TEMA 6 - Yatırım Ortamının İyileştirilmesi*
- Amaç 13 - Rekabetçi ve Şeffaf Piyasalar*
- Amaç 14 - İyileştirilmiş Yatırım Süreçleri*
- TEMA 7 - Hammadde Tedarik Güvenliği*
- Amaç 15 - Enerji Dışı Hammadde Tedarik Güvenliği*
- TEMA 8 - Verimli ve Etkin Hammadde Kullanımı*
- Amaç 16 - Enerji Dışı Doğal Hammaddeleri Verimli ve Etkin Kullanmak*⁶⁶⁵

Görüldüğü üzere, son yıllarda başta ETKB olmak üzere kamu kuruluşları tarafından Türkiye’de enerji güvenliğine yönelik sistemli bir çalışma sürdürülmekte ve planlamalara gidilmektedir. Bu planlamalar kapsamında, enerji arz güvenliğinin sürekli gündemde tutulması, enerji tedarikçilerinin ve kaynaklarının çeşitlendirilmesi, enerji verimliliği ile rekabetin artırılması, yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarından maksimum fayda sağlanması, enerji diplomasisine devam edilmesi ve nükleer enerjinin hayata geçirilmesi hedeflenmekte, enerji güvenliğine tehdit olarak görülen sorunların üzerine gidilmektedir. Türkiye’nin küresel bir güç olabilmesi enerjiye dayalı sorunlarını çözebilmesiyle mümkün olabilecektir.

2.4.6. Türkiye’nin Enerji Güvenliğinin Sağlanmasında Askeri Boyut

Günümüzde enerji, uluslararası alanda siyasal, ekonomik, sosyal, toplumsal ve askeri gelişmeleri etkileyerek yön veren bir konumdadır.⁶⁶⁶ İktisatçılar açısından enerji

⁶⁶⁵ ETKB 2017 Yılı Faaliyet Raporu,s.30, http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/2006_faaliyet_raporu.pdf, (19.6.2018).

⁶⁶⁶ Bayraç, 2007, a.g.e., s.135.

fiyatlarındaki yükseklik ve enerji arzındaki olası kesintiler ekonomik kayıpların primer kaynağıdır. Bu sorun siyasi perspektifte başarısızlık, asker perspektiften de dış tehdit olarak kendine özgü bir boyutun gelişmesine sebep olur.⁶⁶⁷ Enerji arz güvenliği, ekonomik bir terim gibi görünse de, küreselleşmeye bağlı olarak politik, güvenlik ve askeri boyutları da oldukça önemlidir. Petrolün ilk olarak bir 'silah' gibi dış politikada araçsallaştırılmasını beraberinde getiren ve enerji güvenliği meselesini küresel siyasetin merkezine taşıyan gelişme, 1967 Arap-İsrail Savaşı olmuştur. Ana petrol sağlayıcısı durumundaki Arap ülkeleri, petrol arzını, bu savaşta İsrail'e destek veren Batılı ülkelere karşı cezalandırıcı bir dış politika aracı olarak kullanmışlardır. Petrol Krizi şeklinde isimlendirilen bu devrede, petrol arzının cezalandırıcı ve zorlayıcı bir dış politika aracı olarak kullanılmasını planlayabilecek bir kuruluş mahiyetinde Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilatı'nın -(OAPEC) kurulması gündeme gelmiştir.⁶⁶⁸

1980 yılının başlarında, petrolde yaşanan düşük fiyatlar enerji güvenliği konusunu bir dereceye kadar uluslararası gündemden düşürmüş olsa da Soğuk Savaş'ın sona ermesi, küreselleşmenin artışı, yeni pazarların ortaya çıkması ve petrol temin eden ülkelerin bütünleşmesinin olumlu yönde etkileri olmuştur. Enerji, tüm devletler için jeopolitik ve stratejik açıdan milli menfaat unsuru olma özelliğini korumaktadır. Öte taraftan, dünya siyasetindeki değişimlerin neticesinde şekillenen yeni şartlar, enerji güvenliğine, rekabetin yanında işbirliğinin de eklenmesinin önemini ortaya çıkarmıştır.⁶⁶⁹ 1990'larda yaşanan askeri ve politik gelişmeler, ekonomik değişimler ve çevresel faktörler, enerji güvenliğinin daha kapsamlı bir şekilde tekrar dünya politikasının gündemine oturmasını sağlamıştır. Yeni dönemde gelişen enerjide çeşitlenmeler, rekabet ve arz güvenliği gibi başlıklar enerji güvenliğinde konumlarını muhafaza etmekle beraber, son dönemde enerji güvenliğinin içeriğinde büyük değişimler yaşanmıştır. Askeri boyut bunlardan en önemlisi olmuştur.⁶⁷⁰ Enerji kaynağı yönünden fakir bir ülke olmasına rağmen, petrol ve doğal gazın taşınmasında transit

⁶⁶⁷ Leman Erdal, Etem Karakaya, "Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Ekonomik, Siyasî ve Coğrafi Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXXI, Sayı 1, (2012), s.107.

⁶⁶⁸ Çelikpala, 2014, a.g.m., s.81.

⁶⁶⁹ Cenk Pala, 2007, a.g.m., s. 81-92.

⁶⁷⁰ Yergin, 2006, a.g.m., s.73.

boruların geçtiği bir konumda olan Türkiye’de enerjinin askeri boyutu hatların korunmasıyla doğrudan ilgilidir.⁶⁷¹

Türkiye’de, binlerce kilometreyi bulan ana hat ham petrol ve doğalgaz boru hatlarının protokol çerçevesinde jandarma korumasında olan kısmı 2379 kilometredir.⁶⁷² Bunlardan BTC hattı aynı zamanda erken uyarı sistemi ile takip edilip korunmaktadır. Ancak geriye kalan boru hatlarının hiçbirinde teknolojik koruma henüz başlamadığından, protokol kapsamında olmayıp jandarmanın korumasında da değildir. Bu hatlar genel olarak kolluk kuvvetlerinin rutin görevleri kapsamında koruma altındadır. Aslında protokol kapsamında görevlendirilen jandarma ekiplerine de sonradan genel asayiş görevleri eklenmiştir. ETKB, enerji boru hatlarının güvenliğinin sağlanması kapsamında, askeri tesislerin korunmasında tecrübeli olan teknik personelinden faydalanmak için Savunma Sanayi Müsteşarlığı ile işbirliğine gitmiştir. Her iki kurumun elemanlarından oluşan bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Boru hatlarına entegre edilen bir güvenlik sistemi ile tüm boru hatlarının, istasyonların ve tesislerin korunması hedeflenmektedir. Enerji Altyapı Güvenliği isimli projenin 2016 yılında pilot uygulaması tamamlanmış olup tüm projenin 2019 yılına kadar tüm Türkiye’deki enerji boru hattı ve tesislerine yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.⁶⁷³ Ancak proje halen yürülüğe girmemiştir.

2.4.7. Türkiye’nin Enerji Güvenliğinin Sağlanmasında Siyasi Boyut

Kalkınma Bakanlığı komisyon raporunda Türkiye’nin enerji politikası için “dünyada her geçen gün enerji kaynaklarına erişim daha politik bir zemine kaymaktadır. Enerji kaynaklarının üçte ikisine komşu olan Türkiye’nin dünya enerji denkleminde güçlü bir aktör olarak yerini almak istemesi vazgeçilemez bir durum haline gelmiştir” denilmektedir. Türkiye için, kalkınmasında ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarını emniyetli ve kesintisiz biçimde tedarik etme hedefi, uyguladığı enerji stratejisinin temelini oluşturmaktadır. İthalata bağımlı bir ülke olan Türkiye’nin enerji güvenliğini sağlaması ile enerji tedarik ettiği devletler ile olan ilişkileri arasında yakın bir ilişki

⁶⁷¹ Mesut Caşın, Efgan Nifti ve Ayhan Gücüyener, *Kritik Enerji Altyapı Güvenliği El Kitabı*, İstanbul: Hazar Strateji Enstitüsü, 2015, s.7.

⁶⁷² Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü, *2012 Yılı Hampetrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu*, [http://www.tpao.gov.tr/tpfiles/userfiles/files/2012-sektor-rapor-mayis-tr.pdf,(18.7.2018).

⁶⁷³ [https://www.ssm.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/F_20170606155720342529.pdf.s.94,(18.7.2018).

bulunmaktadır. Dolayısıyla, mümkün olduğu ölçüde kapasitesini güçlendirmeyi amaçlayan politikaları kararlı bir şekilde uygulamalıdır. Aynı zamanda, “yakın coğrafyamızda gelişen siyasi hareketlilikler, diğer alanlarla birlikte ülkenin enerji güvenliğini de yakından ilgilendirmektedir. Bir başka ifadeyle, dünyada bilinen hidrokarbon rezervlerinin üçte ikisine sahip ülkeler ile komşu olan Türkiye için, dış siyasi gelişmeler ve bununla ilişkili oluşturulacak politikalar, ekonomik ve toplumsal yaşamın ihtiyaç duyduğu enerjinin temini bağlamında belirleyici bir unsurdur. Bu itibarla, önümüzdeki süreçte enerji ve dış siyaset politikalarının eşgüdüm içerisinde ele alınıp yürütülmesi önemlidir” diye rapor edilmiştir.⁶⁷⁴

Uluslararası enerji güvenliğini sağlamada, Türkiye’nin konumunun beraberinde getirdiği etkinlik, küresel alanda kendini göstermeye başlamıştır. Yıllık yaklaşık 190 milyon ton petrolün Türkiye topraklarından güven içinde taşınması, ülkeye uluslararası arenada önemli siyasal çıkarlar sağlamaya başlamıştır. Bu sebeple, Türkiye, ülkesinden geçen boru hatlarının güvenliğini sağlamaya yönelik topraklarında yaşanan terör eylemlerini caydırmak ve bitirmek için çaba göstermektedir. Ek olarak, NATO ve Birleşmiş Milletler Lübnan Geçici Görev Gücü (UNIFIL) ile ilişkilerini daha da geliştirmeye çalışmaktadır. Türkiye, 2006’dan itibaren, BMGK’nın sağladığı yasal haklar temelinde Akdeniz Kalkanı Harekatı’na katılmış olup bu görevi halen sürdürmektedir.⁶⁷⁵ Böylece, Türkiye’ye harekâtın kapsamına giren, güvenliğe karşı oluşabilecek tehditlere karşı müdahale yetkisi verilmiştir. Bu nedenle sınırları ötesinde çıkan enerjinin uluslararası güvenliğini sağlamada Türkiye’nin, komşu ülkeler ile karşılaştırıldığında çok etkili olduğu aşikârdır. Türkiye, AB ülkelerinin enerji kaynaklarını çeşitlendirme çalışmaları ve temin ettikleri ve edecekleri enerjilerin güvenliğini sağlama boyutu ile hem şimdiki zamanda hem de gelecekte tek alternatif ülke olarak görünmektedir.⁶⁷⁶

⁶⁷⁴ <http://kalkinma%20bakanligi%20Enerji%20Guenligi%20ve%20Verimliliği%20Özel%20İhtisas%20Komisyonu%20Raporu.pdf>, (18.6.2018).

⁶⁷⁵ Ulvi Keser, “Rumların Yeni Kozu”, Türkiye Doğu Akdeniz’de Petrol ve Doğalgaz Sorunuyla Karşı Karşıya”, *Cumhuriyet Enerji*, 1 Şubat 2011, s.15. http://www.emo.org.tr/ekler/32fc929dc5163af_ek.pdf?dergi=636, (18.6.2018).

⁶⁷⁶ Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, “Türkiye’nin Enerji Satrancı”, İstanbul, Ekim 2007. http://www.turksae.com/sql_file/337.pdf, (14.6.2018).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IRAK COĞRAFYASINDA ENERJİ KAYNAKLARI GÜVENLİĞİ VE ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

3.1. Irak'ın Jeopolitik Özelliği

Irakın devletinin de içinde yer aldığı Ortadoğu, taşıdığı önem itibarıyla, insanlık tarihinin başlangıcından beri hemen her dönemde sıcak çatışma bölgesi olmuştur. Bölge, coğrafi konumu, kıtalar arasındaki yeri ve tarihi geçmişi ile her daim dikkatleri üzerinde toplamıştır. Coğrafya ve Jeopolitik otoriteler tarafından “Dünya Adası” olarak tanımlanan Asya-Avrupa ve Afrika’dan oluşan ve zaman zaman da “Eski Dünya” olarak isimlendirilen bu kıtalar topluluğu, birbirleriyle Ortadoğu’da kesişirler. Avrupa kıtası, Anadolu Yarımadası üzerinden Ortadoğu’ya uzanır. Asya’dan başlayarak Mezopotamya üzerinden gelen yollar Doğu Akdeniz’e ve Sina Yarımadası üzerinden Mısır’a ve Afrika kıtasına kadar ulaşır. Diğer taraftan, Doğu Akdeniz kıyılarında yer alan belli başlı yollar Anadolu ve Irak-İran üzerinden Asya kıtası içerilerine doğru uzanır. Bu kesişme noktası olma özelliği, Ortadoğu’nun değerini daha da artırmaktadır.⁶⁷⁷ Dünya coğrafyası üzerinde bu denli önemli bir kilit noktası olan Ortadoğu’da yer alan Irak, bölgede bulunan diğer ülkelere oranla önemli miktardaki petrol rezervleri, ülkeden geçen Fırat ve Dicle sayesinde yeterli su ve tarım kaynaklarına sahip bir devlet olması ile aynı zamanda önemli bir tarihi geçmişe sahip ve bu değerleri nüfusu ile birleştirebilen tek Arap ülkesidir. Irak devletinin sınırları içerisinde zengin petrol yataklarının bulunması, Batıdan ve Doğudan denizlere açılabilmesi, bölgede pekçok farklı etnik grupların bulunması, Mezopotamya’nın merkezinde yer alması jeostratejik önemini artırmaktadır.⁶⁷⁸ 400 yıla yakın Osmanlı İmparatorluğu’nun hakimiyetinde olan Irak, Birinci Dünya savaşıdan sonra , sahadaki petrole gözünü diken İngiltere tarafında Basra, Musul ve Bağdat eyaletleri üzerinde kilit öneme sahip bir devlet olarak kuruldu ve Uzun yıllar İngiltere’nin hâkimiyeti

⁶⁷⁷ Muzaffer Erengil, *Çağdaş Ortadoğu Olayları*, Ankara: Genkurmay Yayınları, 1992, s.5.

⁶⁷⁸ Erengil, 1992, a.g.e., s.6.

altında idare edildi.⁶⁷⁹ İngiltere'nin hakimiyeti, Irak'ın 1930'da bağımsızlığını kazanması ile birlikte zayıflamaya başlamış, 1971 yılında da Ortadoğu'nun aktif sahasından çekilmiştir. Bu tarihten itibaren bölgede ABD etkili olmaya başlamış, bu etki, soğuk Savaş döneminden sonra daha artmış, Irak petrolleri nedeniyle stratejik öneme sahip Irak üzerinde yoğunlaşmıştır. 1970'den sonra Irak tarihi, ABD'nin bölgeye uyguladığı politikalarla şekillenmektedir.⁶⁸⁰ Arap ülkelerinin, İran ve Türkiye ile sınırında bulunan Irak, önemli bir su kaynakları olan Fırat ve Dicle nehirlerinin oluşturduğu havza kontrolü altındadır. Bu sebepten Irak, Ortadoğu'nun güç dengelerinin merkezini oluşturur. Dünyanın en fazla petrol rezervine sahip körfez bölgesindeki üç ülkeden biri olması nedeniyle dünya petrol ihtiyacı temininde çok önemli durumdadır. 2018 verilerine göre, dünya petrol rezervleri sıralamasında 142,5 milyar metreküp ile Irak'ın 5. sırada bulunması bölgenin önemini daha da artırmaktadır.⁶⁸¹ Irak'ta bulunan petrol ve doğal gaz rezevlerinin tahmini ederinin 8 trilyon dolar olduğu hesaplanmıştır. Bunun en önemli sebebi Irak petrol yataklarının verimi ve petrolün yüzeye yakın bulunması nedeniyle çıkarılış maliyetinin düşük olmasıdır. Üretilen petrolün dış pazara ulaşmasını sağlayan boru hatlarına da sahiptir. Her ne kadar bunlardan aktif çalışan Kerkük-Ceyhan boru hattı olmasına rağmen petrolünü kolaylıkla dış pazarlara ulaştırabilmektedir. Irak petrolünü Ürdün üzerinden Kızıldenize taşıyacak olan 2 etaplı Basra –Akabe boru hattı inşaatı da başlamak üzeredir.⁶⁸²

Irak farklı etnik yapıların bir arada yaşadığı bir ülkedir. Merkezde Sünni Araplar, kuzeyde Kürtler, güneyde Şii Araplar arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle parçalanma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu parçalanmanın gerçekleşmesi durumunda tüm Ortadoğu'nun dengesi değişecektir. Irak topraklarına göz dikenler, Irak'ın yapısını bozarak, demografik ve toprak bütünlüğünü bozabilirler. Irak'ın toprak bütünlüğü Türkiye içinde stratejik bir öneme sahiptir.⁶⁸³

⁶⁷⁹ Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen, *Irak Krizi (2002-2003)*, Ankara: ASAM Yayınları, 2003, s.23.

⁶⁸⁰ Özdağ, Laçiner, Erkmen, 2003, a.g.e., s.90-95.

⁶⁸¹ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>, s.14.

⁶⁸² <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/13872>, (12.12.2019).

⁶⁸³ Özdağ, Laçiner, Erkmen, 2003, a.g.e., s.108.

3.1.1. Irak'ın Coğrafi Yapısı

Tarihte pek çok önemli medeniyetlerin, Babil, Akad, Asur ve Doğu Roma gibi, kurulduğu bir uygarlık merkezinde yer alan Irak 437,072 metre karelik yüz ölçümüyle önemli bir coğrafi konuma sahiptir.⁶⁸⁴ Bir Ortadoğu devleti olan Irak'ın komşularına olan sınır uzunluğu şu şekildedir; Türkiye'ye sınır uzunluğu 331 km, İran'a 1458 km, Ürdün'e 181, Suudi Arabistan'a 814, Suriye'ye 605 km, Kuveyt'e ise 242 km'dir.⁶⁸⁵ Irak topraklarının en önemli özelliği tarihte Mezopotamya olarak bilinen Dicle ve Fırat nehirlerinden başlayarak Tikrit'i de içine alan bir bölgede olduğudur. Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapılan barajlar ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında bu nehirler, gerek tarım potansiyelini sağlaması gerekse zengin petrol yataklarına sahip olması bakımından, Ortadoğu'yu, küresel ve bölgesel güç mücadelelerinin şekillendiği önemli bir mekana çevirmektedir.⁶⁸⁶

Ortadoğu'nun en önemli devletlerinden biri olan Irak, yeryüzü şekillerinde sahip olduğu değişiklikler ile var olmaktadır, çöller, ovalar ülkenin batı yarısını kaplayan ve dağlık sahanın güneyinde yükseltinin birden düşmesiyle oluşmaktadır. Irak arazisinin bir kısmı ıssız çöllerden oluşur. Fırat ve Dicle'nin oluşturduğu ovaların tümüne birden Mezopotamya denir. Irak farklı yeryüzü şekillerine sahip olması nedeniyle iklim ve bitki özelliklerinde de çeşitlilik gösterir. Genel olarak karasal iklim hakim olup, ülkenin güneyinden kuzeyine ve doğusundan batısına doğru şiddetini artırır. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçmektedir. Yıllık yağış miktarı güneyden kuzeye doğru bir miktar artar.⁶⁸⁷

3.1.2. Irak'ın Etnik Yapısı

Irak, etnik özellikler bakımından zengin bir ülkedir. Bu bağlamda bölgede çeşitlilik söz konusudur. Sahip olduğu etnik dağılıma bakıldığında, Araplar güney kesimde yoğun, diğer bölgelerde ise daha çok azınlık grupları vardır. Kuzey

⁶⁸⁴ Veyssel Ayhan, Ferhat Pirinççi, *Tarih Yeniden Yazılırken Saddam Hüseyin*, Ankara: Platin Yayınları, 2008, s.12.

⁶⁸⁵ Recep Yorulmaz, Feyzullah Tuna Aygün, *Yeni Sınır Kapıları Politikasının Irak Ekonomisine, Türkiye ve İran İlişkilerine Etkileri*, Orsam, 2018. s.2.

⁶⁸⁶ Sait Yılmaz, "Irak Dosyası", *Kum Saati Yayınları*, İstanbul, 2012, s.22.

⁶⁸⁷ Ramazan Özey, *Dünya Denklemi Ortadoğu "Ülkeler- İnsanlar- Sorunlar"*, Konya: Öz Eğitim Yayınları, 1997, s.14.

bölgesinde Kürtler ve Türkmenler vardır. Keldaniler, Asuriler, Musevi, Sabii, Süryani ve Ermeniler ise dini unsur olarak tanımlanan azınlıklardır.⁶⁸⁸ Irak'ta farklı etnik ve dini gruplar bulunmakta olup bunlar bir arada kimi zaman uyum kimi zaman da mücadele içerisinde yaşamışlardır. Gruplar arası bu mücadele farklı zamanlarda yaşanmıştır. Örneğin 1958 yılında kanlı darbe ile getirilen cumhuriyet ve 2003 ABD'nin işgali sürecinde de bu durum yaşanmıştır. Kürtler; Süleymaniye, Erbil, Duhok merkezinde yoğunlukta iken, sorunlu bölgeler olarak tanımlanan Kerkük ve Musul'da da Türkmenler yoğunlukta olduğu bilinmektedir. Sünni Araplar ülkenin orta ve batı kesiminde yoğun iken, Şii'ler ise ülkenin güney kısmında yaşamaktadırlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Irak, İngilizlerin denetimi içerisine girmiştir. Irak'ta etnik açıdan Araplar, Kürtler ve Türkmenlerin egemen, dini açıdan ise Yahudiler, Asurlu Hristiyanlar ve Müslüman olan Şii ve Sünni mezhepler etkisindedir. Mezhebi ayrışmalar Irak'taki etnik ve dini gruplar içerisinde meydana gelmektedir. Irak'taki siyasi istikrarsızlığın temel nedeni Arap milliyetçiliğidir.⁶⁸⁹

3.1.3. Irak'ın Siyasi ve Ekonomik Yapısı

1932 yılında krallık olarak kurulan Irak devleti, 1958 yılında monarşinin yıkılmasından sonra Cumhuriyet rejimine geçen Irak'ta 2003 yılına kadar Baas partisi tarafından yönetilmiştir. 2003 yılında ABD'nin Irak'a askeri müdahalesi ile Baas partisinin iktidarı sona ermiştir. Irak Cumhuriyeti demokrasi ile yönetilmeye devam etmiştir. 1980 yılında başlayan 8 yıl süre Irak-İran savaşı, ağır maliyeti ile Irak ekonomisini olumsuz etkilemiş Körfez ülkelerinden ve Batılı finans kurumlarından büyük miktarda borç almak zorunda kalmıştır. Saddam Hüseyin, 2 Ağustos 1990 yılında, Kuveyt'i OPEC petrol üretimi kotalarını ihlal ettiğini ve eğimli sondaj yaparak kendi petrollerini çalmakla suçlayarak, Kuveyt'i işgal etti. Bunun üzerine BM 6 Ağustos 1990'da 661 sayılı kararla Irak'a ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. 20 Mart 2003'de ABD'nin Irak'a tekrar müdahale etmesiyle 24 yıl süren Saddam saltanatı (Baas rejimi) sona ermiş oldu. 22 Mayıs 2003 yılında Irak'a uygulanan ambargo kaldırılarak, BM gözcülüğünde ve ABD öncülüğünde yeni bir

⁶⁸⁸ Özey, 1997, a.g.e., s.16.

⁶⁸⁹ Mustafa Aydın, Nihat ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, *Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*, TEPAV, 2007, s.588 https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271230130r2734.TEPAV_Irak_Raporu.pdf, (12.10.2019) .

yönetim iş başına getirildi. Irak'ta yeni bir anayasa taslağı hazırlanarak, 15 Ekim 2005 tarihinde halk oylamasına sunulurak onaylanmış ve 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Yeni anayasaya göre Cumhurbaşkanı ve Başbakan parlamento içinden seçilecektir. 15 aralık 2005 yılında ilk siyasi genel seçim yapılmış, bu seçimle gelen, ilk Irak hükümeti 20 Mayıs 2006 tarihinde de Irak Hükümeti kurulmuştur. Yeni Anayasaya göre bakanların parlamento içinden olma şartı bulunmamaktadır. 30 Nisan 2014'de yapılan son parlamento seçimlerinde, Cumhurbaşkanı Fuad Masum, Parlamento Başkanı Selim Al Jiburi, Başbakan ise Haydar Al Abadi olmuştur. Eylül 2014 yılında kurulan Hükümet, parlamentodaki tüm partileri temsil eden bir 'Milli Koalisyon Hükümeti' olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, sınırimızda kurulan Irak Devleti ile her zaman iyi ilişkiler içinde olmaya çalışmıştır. İki ülke arasında, 1955 yılında, Bağdat Paketi, 1977 yılında Kerkük-Ceyhan hattı hayata geçmiştir. Kısa süreli kesintilere uğrasa da Ağustos 2007 yılından itibaren Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı yeniden faaliyete geçirilmiştir. 1980 yılından itibaren Türkiye'nin izlediği, dışa dönük ihracata yönelik büyüme politikaları nedeniyle, Irak, en önemli ihracat yaptığı ülkelerden biri konumuna gelmiştir. Türk Mütteahhitler, Irak Devletinde, önemli projeleri aldılar ve hepsini başarı ile tamamladılar. 1990 yılında, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesi ile başlayan ambargolar nedeniyle ekonomik açıdan zayıf duruma düşen Irak'la başta ticaret olmak üzere ilişkiler zayıflamaya başladı. Ancak 2003 yılında Irak'ın yeniden yapılanması ve imari olarak adlandırılan yeni süreç başladı.⁶⁹⁰

Irak ekonomisi, kamu ağırlıklı olup yatırım projelerinin tamamına yakını devlet bütçesi tarafından karşılanmaktadır. Dünya Bankası ve IMF başta olmak üzere gelişmiş ülkeler de (Japonya, Çin, Güney Kore, Almanya gibi) proje bazında Irak Hükümetine kredi açmışlardır. Trade Bank of Iraq isimli Irak kamu bankası, dış kredilerin ayarlanmasında önemli rol oynamıştır. Irak'ın özel sektörü, iş tecrübesi açısından yetersiz olduğundan okul, hastane, yol/köprü, konut ve altyapı projelerini gerçekleştirebilmeleri için yabancı firmalara gereksinim duyulmuştur.⁶⁹¹ Ülkenin

⁶⁹⁰ <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/irak/ulke-profil/genel-bilgiler>, (13. 10. 2019).

⁶⁹¹ https://www.tmmmb.org.tr/images/Etkinlikler/IRAK_PAZAR_ARS.pdf, (14.10.2019) .

yaşadığı askeri, siyasi ve mali krizler ve sıkıntılar özel sektörün gelişmesini engellemiştir.

Irak’a büyük ölçekli petrol boru hatları, montaj fabrikaları, çimento, çelik fabrikaları ve enerji santralleri devlete aittir. Özel sektörde küçük ölçekli, tamir-bakım-onarım atölyeleri, dokuma tezgâhları, şehiriçi nakliye, dikiş-nakış tezgâhları, deri işleme atölyeleri ve tarıma dayalı sanayi işletmeleri bulunmaktadır.

Devlet, ülkenin ihtiyaçlarını her bakanlığa bağlı şirketler kanalıyla temin etmektedir. Bu şirketler 200 civarında olup bazılarının (%5-%10)'luk hisse bazında özel şahısların payı bulunmaktadır. Bağdat tek müstakil belediyedir. Diğer illerde valilikler bünyesinde bir daire şeklinde yapılandırılmıştır. Bakanlıklar bünyesinde bulunan şirketler dışında, illerde Valilerin de uhtesinde ‘İl Yatırım Komisyonları’ bulunmaktadır. Bu konuda en faal çalışan il Basra ilidir. USAID (Amerikan Ticaret Bakanlığına bağlı bir kuruluş), Irak için gelecek vaat eden illeri Kerkük, Necef, Kerbela, Anbar ve Basra olarak tespit etmiştir. 2009 yılında tüm dünya ülkelerinde görülen ekonomik kriz ve petrol fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak mali sıkıntılar yaşayan, Irak Hükümeti, kredi ödemelerini gerçekleştirmede zorluk yaşamış ve bölge genelinde güvenlik problemlerinin artmasına bağlı olarak taşımacılık konusunda da aksamalar başlamıştır. Bu nedenle Türkiye’nin Irak’a gerçekleştirdiği ihracatı 2014 yılında bir önceki yıla göre %9, 2015 yılında yine bir önceki yıla göre %12 ve 2016 yılında da %15 düşmüştür. 2017 yılında ise 2015-2016 yıllarına nazaran petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle iyileşme başlamıştır. 2014-2016 yılları arasında %3.5 büyüme gösteren Irak’ın bütçe açığının Gayri Safi Milli Hasılatı göre , 2017’de %9.9’u, 2018 yılında %3.6’sı olmuştur. Bu oran 2016 ‘da %18.2 olarak gerçekleşmiştir. İyileşmenin önümüzdeki yıllarda da devam edeceği tahmin edilmektedir.

Irak Elektrik Bakanlığı’nın açtığı 1.4 milyar ABD Doları değerindeki enerji santrali geliştirme, teknolojik revizyon ve bakım ihalelerini, General Electric, kazanmıştır. General Electric, Samawa ve Dhi Qar enerji santrallerinin yapım, mühendislik ve alım işlerini yürütecektir. Güney Koreli bir şirket olan, Hanwha Engineering&Construction Corporation, “Bismayah” Şehir projesinin %30’u tamamlanmıştır. Bağdat yakınlarında 100 bin konut, okullar ve hastaneleri kapsayan projeler başlamıştır. Kerbela ve Necef şehirleri arasında metro inşaatı için China North

Industries firması ile ön çalışma için bir anlaşma imzalanmıştır.⁶⁹² Irak Demiryolları (IRR), Basra ve İran'ın Salamchek şehirlerini 32 km'lik bir demiryolu ile bağlamayı planlamış, potansiyel yatırımcı arayışına geçilse de başta IŞİD'in Irak'a saldırısı olmak üzere çeşitli nedenlerle şimdilik durdurulmuştur.⁶⁹³ 2017 yılında, İngiliz Hükümeti tarafından, Irak'taki altyapı projelerinde kullanılmak üzere, Irak hükümetine, 12 milyar İngiliz Sterlin kredi vermek için mütabakata varıldığı açıklanmıştır.⁶⁹⁴

3.2. Irak'ta Yaşanan İşgaller; Birinci Körfez Savaşı

Tarih, Saddam Hüseyin'in, 1979'daki Irak'ın devlet başkanlığına yükselişine sahne olmuştur. O tarihten bu yana, Irak modern tarihin en feci ekonomik düşüşlerinden birini yaşamıştır. Kişi başına düşen gelirin 2001 yılında 1.000-1.200 dolar aralığında olduğu bilinmektedir. Bu rakamlar, Saddam'dan bu yana geçen 23 yıl içinde Irak ekonomisindeki yaşam standartlarının yüzde 90 civarında azaldığını öngörmektedir. Ekonomik düşüşün ilk aşaması İran-Irak savaşı sırasında (1980-1988), ikincisi de ilk Körfez savaşı sırasında ve bir sonraki BM yaptırımları adı altında geldi. İran-Irak savaşı Irak ekonomisine yıkıcı bir darbe vurdu. Savaş, Irak'ın sermaye stokunun büyük bölümünü tahrip etti, petrol üretimini ve ihracatını azalttı ve dış varlıklarının ve döviz rezervlerinin çoğunu tüketti. Kamran Mofid, Irak'a yapılan toplam maliyetin 450 milyar dolar (şu anki dolar cinsinden) olduğunu ve o zamanki Irak'ın GSYİH'nın yaklaşık sekiz yıla ulaştığını tahmin etti. İlk Körfezi savaşı ve bunun ardından gelen yaptırımlar Irak ekonomisine iki darbe daha vurdu. Savaş yaklaşık 230 milyar dolarlık altyapıyı imha etti. 1991'den bu yana yürürlükte olan BM yaptırımları şimdiye kadar uygulanan en ağırı oldu. Yaptırımlar uyarınca, 1991-2002 döneminde petrol üretimi ortalama günde 1,4 milyon varil oldu. Irak'ın bu dönemde 3 milyon varil üretebileceğini varsayarak, ilk İran Körfezi savaşından bu yana elde edilen gelir açığı yaklaşık 150 milyar dolardı.⁶⁹⁵ Aynı zamanda, İranla 1980-1988 yılları arasındaki savaş, yaklaşık bir

⁶⁹² <https://www.deik.org.tr/uploads/irak-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf> ,(12.10.2019).

⁶⁹³ <https://tr.irma.ir/news/83376660/%C4%B0ran-%C5%9Eelem%C3%A7e-Basra-demiryolu-hatt%C4%B1n%C4%B1n-yap%C4%B1m%C4%B1n%C4%B1n-ba%C5%9Famas%C4%B1na>, (21.11.2019).

⁶⁹⁴ https://www.yeniasya.com.tr/dunya/ingiltere-irak-a-12-milyar-dolar-kredi-verdi_425565, (21.11.2019).

⁶⁹⁵ Carl Kaysen, Steven Miller, Martin Malin, William Nordhaus, John Steinbruner, *War with Iraq: Costs, Consequences, and Alternatives*, Cambridge: American Academy of Arts and Sciences, 2002, s.53.

milyon kişinin ölümüne yol açarken, Irak kendisini destekleyen devletlerden borç alarak silah satın aldı ve savaş sonrası borçların altında ezilen Irak, 1990 yılında Kuveyt'e saldırarak oradaki petrol kuyularını ele geçirmeye çalıştı. 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan ve 1991 yılında sonra eren Birinci Körfez Savaşında, Irak birlikleri ile ABD öncülüğündeki, Birleşik Krallık, Fransa, Suudi Arabistan, Suriye ve Mısır'ın da aralarında olduğu 28 devletin askeri koalisyonu arasında çatışmalar yaşanmıştır. Körfez Savaşı'nın ertesinde Irak içinde başlayan ayaklanmaların Saddam Hüseyin yönetimince özellikle hava taşıtları kullanılarak sert biçimde bastırılmasıyla ortaya çıkan insani kriz nedeniyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 688 no'lu kararıyla 36. paralelin kuzeyiyle 32. paralelin güneyinde Irak hava taşıtlarının uçuşu yasaklanmıştı. Bu yasak Irak Savaşı'nın başladığı 2003 yılına kadar devam etmişti.⁶⁹⁶ Soğuk Savaş'ın sonlanmasından sonra, Batılı devletler için stratejik öneminin azalacağını düşünen Türkiye'nin endişesi Saddam'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile birlikte son buldu. Zamanın Cumhurbaşkanı Turgut Özal, doğan bu fırsatı değerlendirerek Türkiye'nin stratejik öneminin azalmadığını ispatlamak istiyordu. Körfez krizi sırasında aktif bir politika izlemek isteyen Özal, tutucu, temkinli bir siyasetten yana olan Başbakan Yıldırım Akbulut, Dışişleri Bakanı Ali Bozer ve Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay ile karşı karşıya geldi. Özal'ın siyasetine bir tepki de Dışişleri Bakanı Ali Bozer'den geldi ve istifa (11 Ekim 1990) etti. Hemen ardında Milli Savunma Bakanı Safa Giray ve Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay (3 Aralık 1990) görevlerinden istifa ettiler. Ayrıca Özal'ın uygulamak istediği aktif siyasete bir de muhalefet tarafından sert bir biçimde eleştiri geldi.

Körfez krizi sırasında ABD, Türkiye'den üç konuda yardım talebinde bulundu; Türkiye'de bulunan üslerin Irak'a karşı yapılacak hava harekatında kullanılması, Saddam'ın Kuveyt'teki askeri gücünü azaltmak için Türkiye'nin Irak sınırına asker yığması, bu iki talebe, Türkiye, olumlu cevap verirken üçüncü istek olan Suudi Arabistan'da toplanan koalisyon güçlerine Türkiye'nin de birlik göndermesi; Cumhurbaşkanı Özal, ne kadar ısrar etse de, Genel Kurmay Başkanı bu isteğe karşı çıktığı için bu istek gerçekleşemedi. Türkiye, Irak sınırına 180,000 bin asker yığarak koalisyon güçlerinin kara savaşında yükünü hafifletti.

⁶⁹⁶ Kaysen, Miller, Malin, Nordhaus, Steinbruner, 2002, a.g.e.,s. 54.

Saddam'ın İran'ı işgali arkasından Kuveyt'te saldırısı, Körfez petrolünün zarar görmesine yol açtı bu olay ABD'nin savaşa müdahil olmasına sebep oldu. ABD ve Avrupa, Japonya gibi müttefikleri körfez petrolüne önemli ölçüde ihtiyaçları vardı. Petrol kuyularının savaşa açık olması bu ülkeler için büyük tehdit unsuru olduğundan ABD bölgeye, filo göndererek, Kuveyt petrollerini korumaya çalışmıştır.

Saddam, Kuveyt'i işgal ederken, Batılı devletlerin, kendisine karşı bir harekate girişmeyeceğini, çünkü Arap devletlerinin çoğunun, emperyalist yaklaşımlı Arapların baş düşmanı olan İsrail'in en büyük destekçisi olan ABD'ye karşı geleceklerini ve kendisiyle birlikte hareket etmeyeceklerini düşünmekteydi. Saddam Mayıs 1990 'da Bağdat'ta toplanan Arap Birliği Zirvesi'nde İsrail'in Arap Dünyasına karşı olası bir nükleer saldırısını önlemek amacıyla, Irak tarafından nükleer silah ve kimyasal geliştirme çabalarına olumlu yaklaştıkları fikrine kapıldı. Zirvede Arap ülkeleri içinde önemini kaybeden Mısır liderliğini artık Irak'ın yapmasını istediler. Saddam, Kuveyt saldırısının ardından Arap dünyasını karşısında görünce hayal kırıklığına uğramıştır.⁶⁹⁷ BM Güvenlik Konseyi 2 Ağustos 1990 tarihinde toplanarak 660 sayılı kararı almasının ardından 6 Ağustos; 661, 9 Ağustos; 662, 18 Ağustos; 664, 25 Ağustos, 665, 13 Eylül; 666, 16 Eylül; 667, 24 Eylül; 669, 25 Eylül, 670, 29 Ekim 674, 28 Kasım; 667 sayılı kararları alarak Irak'ın Kuveyt'ten hemen koşulsuz olarak çekilmesini, sorunların taraflar arasında görüşme yoluyla çözülmesini istemiştir. Bunun gerçekleşmemesi üzerine 29 Kasım 1990'da 678 sayılı Irak'a güc kullanılması kararını almıştır.⁶⁹⁸ Buna göre Irak, 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'ten çekilmediği takdirde, Kuveyt hükümeti ile işbirliği yapılarak Irak'a karşı tüm önlemler alınıp uygulanacaktır.⁶⁹⁹

3.2.1. Irak'ın ABD Tarafından İşgali ve Irak Üzerindeki Etkisi

BM Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı kararında, Irak'ın 15 Ocak'a kadar verilen süreye uymaması halinde BM'in aldığı kararın 7. maddesinde, Irak'ın bu kararlara uymasını sağlamak ve barış ve güvenliğin yeniden oluşması için gerekli her türlü tedbiri alarak devreye sokmak ve bunun için de Birleşmiş Milletlerin bütün üye ülkelerini destek vermeye çağırıyordu. BM genel sekreterinin 14 Ocak'ta Saddam'la yaptığı

⁶⁹⁷ Arı, 2007, a.g.e., s.445.

⁶⁹⁸ Arı, 2007, a.g.e., s.446.

⁶⁹⁹ Arı, 2007, a.g.e., s.447.

görüşmeden sonuç alınamadı. ABD, Irak konusunda direkt müdahale yerine BM aracı olarak kullanıp ekonomik ve siyasal maliyetini karşılamak zorunda kalmamış oldu.¹² Ocak 1991 yılında Amerikan Kongresi Amerikan Başkanına, Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için her türlü tedbir yetkisini vermiştir. 16 Ocak 1991 yılında bir Amerikan generali başkanlığında koalisyon güçleri 'Çöl Fırtınası' adı verilen 24 Şubat'a kadar sürecek hava hareketına başlamışlardır. Amerikan başkanı Amerikan Temsilciler Meclisi ve Senato'ya gönderdiği mektupta özetle şöyle demektedir; Irak'ın koşulsuz olarak Kuveyt'ten çekilmesi, Meşru Kuveyt hükümetinin tekrar iş başına getirilmesi, Diğer ülkelerde yaşayan Amerikan vatandaşlarının korunması, Amerikan ulusal çıkarları için yaşamsal önem sahip olan bölgede istikrarın sağlanması gerekmektedir. Çöl Fırtınası devam ederken, Şubat ayının ortasında Irak Devrim Komuta konseyi tarafından Kuveyt'ten çekilecekleri açıklaması geldi. BM'lerin 660 sayılı kararı doğrultusunda Kuveyt'ten çekileceklerini Bağdat radyosundan bildirirken bazı şartlar doğrultusunda bunu yapacaklarını bildirmekteydiler. Şartları İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi, ABD ve Müttefiklerinin bölgedeki askeri güçlerini çekmesi ve Kuveyt'te bir yönetim değişikliğe gidilmesiydi. Teklif, ABD, tarafından kabul edilmedi. ABD'nin buradaki asıl amacı Irak'ı bölgesel bir güç olmasını engellemek, bu bölgedeki ülkelerde Amerikan yanlısı petrole rahatca ulaşabileceği hükümetlerin başa geçmesini sağlamaktı. Irak'ın önerisini BM'in ittifak ülkeleri de kabul edilemez buldular. Diğer yandan Amerika, 23 Şubat'a kadar Kuveyt'ten koşulsuz çekilmediği takdirde kara hareketına başlayacaklarını bildirdi ve 24 Şubat'ta kara hareketi başladı. 27 Şubat'ta Irak'ın BM temsilcisi bir açıklama yaparak, BM'lerin 660,662 ve 674 sayılı şartlarını kabul ederek Kuveyt'ten tamamen çekileceklerini açıklaması üzerine, ABD başkanı Bush 28 Şubat'ta savaşı durduracaklarını açıklamasının ardından 'Çöl Fırtınası Operasyonu' sonlandırıldı.⁷⁰⁰ 3 Mart'ta BM Güvenlik Konseyinde 679 sayılı karar tasarısı ile ateşkesin hukuki çerçevesi belirlenip oy çokluğu ile kabul edildi. 3 Nisan 1991 tarihinde 687 sayılı kararla ateşkesin son koşulları belirlendi. Buna göre 21 Temmuz 1992 yılında Irak Başbakanı tarafından Kuveyt Emrine gönderilen ve Kuveyt Emiri tarafından kabul edilen ve yine 4 Ekim 1993 tarihli Irak ile Kuveyt arasında yapılan anlaşma ile teyid edilmiş sınırların kabul edilmesine karar verildi. Kararda, ayrıca, Irak hükümetinin

⁷⁰⁰ Arı, 2007, a.g.e., 451.

elinde bulunan nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlardan arındırılması ve bu arındırmanın denetlenmesi işi Uluslararası Atom Enerjisi Komisyon'unun (IAEA) BM tarafından oluşturulacak özel bir komisyon(UNSCOM) ile birlikte çalışması yer almaktaydı. Ayrıca BM tarafından kararların yerine getirildiği teyid edilinceye kadar ambargonun devam etmesine karar verildi. Irak zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için petrol dış satımlarını BM ayarlayacak, elde edilen gelirin bir kısmı Irak'ta yaşayacak BM denetçilerinin giderini, diğer bir kısmı savaş tazminatının karşılanmasına ayrılacaktı.⁷⁰¹

Irak, bu savaşın sonunda yüzbin ölü, üçyüz bin yaralı ile beraber tamamen bitmiş bir askeri güç, yok edilmiş nükleer ve kimyasal tesisler ile yüz yüze geldi. Savaşın Irak'a maliyeti 200 milyar doları, Kuveyt'e 100 milyar doları, ABD ve koalisyon güçlerine ise 75 milyar civarında olmuştur.⁷⁰²

Diğer taraftan Irak'ın işgalini, ABD'nin küresel büyük stratejisi, ABD'nin Ortadoğu'daki stratejik konumu ve Bush yönetiminin çıkarlarıyla açıklamak mümkündür. Irak savaşını anlamak için, ABD'nin Ortadoğu politikasının temelleri ve bölgenin bölgedeki kilit rolü ve ABD'nin genel küresel stratejisini doğru anlamayı gerektirir. ABD için Ortadoğu'yu yeniden şekillendirmek için bu projenin başarısı çok önemliydi. ABD'nin küresel hegemonyasının ana dayanaklarından belki de en önemlisi Basra Körfezi'nde yoğunlaşan "dünya petrol rezervleri" üzerinde birinci derecede söz sahibi olan koruyucu bir ülke olabilmesine bağlıdır. Petrol, yer yüzünde yaşayan her ülkenin her alandaki gelişimi için ihtiyaç duyduğu çok önemli stratejik bir üründür. Ortadoğudaki Amerikan hegemonyasının bir numaralı nedeni de hem Ortadoğu'daki enerji arzını kontrol etmek hem de İsrail'e destek vermektir.⁷⁰³ 1991 Körfez Savaşı'ndan önce, Irak günde yaklaşık 2,8 milyon varil petrol ürettiyordu. 1991'de Irak'ın petrol sahaları ağır hasar aldı. ABD'nin, Irak'ın petrol yataklarını tamir etme ve modernize etme durumunu sınırlamasına sebep olan yaptırımların etkileri ile 1991 yılından sonra petrol üretimi azaldı.⁷⁰⁴

⁷⁰¹ Arı, 2007, a.g.e.,452.

⁷⁰² Arı, 2007, a.g.e.,453.

⁷⁰³ <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Raymond-Hinnebusch.pdf> ,(12.10.2019).

⁷⁰⁴ <https://www.cfr.org/backgrounder/iraq-oil>, (12.10.2019).

Saddam Hüseyin'in devrilmesi ile Mezopotamya ve Arap yarımadasında geleneksel güç dengesi bozuldu, Sünni Arap rejimleri psikolojik olarak etkilendi. 2003 Irak Savaşına kadar bölgesel iktidar dengesi içinde her zaman Arap güçleri ve İran'da yer alıyordu. Bugün, iç huzursuzluk ve ambargolar yaşamasına rağmen bu denge İran'a kaymış görünüyor.⁷⁰⁵

3.2.2. İkinci Körfez Savaşı ve Irak'a Etkisi

Koalisyon güçlerinin kara harekatı, Saddam'ın 27 Şubat'ta 660,662 ve 674 sayılı BM kararlarını kabul ettiklerini açıklayarak, Kuveyt'ten tamamen çekileceklerini açıklamaları ile 28 Şubatta savaş sona erdi. Savaşın bitmesiyle BM Güvenlik konseyi 3 Nisan 1991 tarihinde 687 sayılı kararla Irak'ın Ateşkesin sonuç raporunu belirledi. Bu karara göre, Irak, Kuveytin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını, 4 Ekim 1963 tarihinde Irak ile Kuveyt arasında imzalanan anlaşmada belirlenen şekilde olmasına, ayrıca Kuveyt'in toprak sınırının 21 Temmuz 1932 yılında Irak Başbakanı tarafından Kuveyt Emrine gönderilen ve BM tarafından da kabul edilen, sınırların kabul edilmesine karar verildi.⁷⁰⁶ Diğer yandan BM, Irak'ın biyolojik, nükleer ve kimyasal silahlardan arındırılması ve elinde bulundurduğu menzili 150 km'den fazla olan balistik füzelerini imha etmesi üzerinde duruldu. Irak'ın bu koşulları yerine getirip getirmediği de denetleyebilmek için Uluslararası Atom Enerjisinin, BM tarafından, kurulacak bir komisyon (UNSCOM) ile birlikte çalışmasına karar verildi. Irak halkının ihtiyacı olan zorunlu gıda, ilaç gibi malların alımı için yapılacak harcamaların kurulacak bir özel komisyon tarafından denetlemesi karara bağlandı.⁷⁰⁷ Bu denetim sürecinin ve ambargonun kaldırılması kimyasal silahların yok edilme sürecinin tamamlanmasına bağlanmıştır. UNSCOM ve IAEA, 1991 Haziran ayında kimyasal silahları, 30 Haziran'da nükleer silahları denetim işine başlamıştır. Denetimin işlemesi sorunlu olmuş sürekli sekteye uğramıştır. 11 Ekim 1994 yılında Irak tarafından bir açıklama yapılarak, UNSCOM ile artık işbirliği yapmayacaklarını belirtirken, diğer taraftan da Kuveyt sınırına silah yığmaktaydı. 20 Kasım 1998 yılına kadar Bağdat hükümeti ile sorunlu devam eden denetim, Irak Başbakanının heyete istediği belgeleri vermeyi

⁷⁰⁵ https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2010/RAND_MG892.pdf, (10.11.2019).

⁷⁰⁶ Arı, 2007, a.g.e.,568.

⁷⁰⁷ Arı, 2007, a.g.e.,569.

reddetmesiyle Amerika'nın Irak'a müdahalesi kesinleşti 16 Aralık 1998'de itibaren 3 gün süren 'Çöl Tilkisi Operasyonu' başladı. Bu operasyonla hem UNSCOM'un faaliyetleri hem de Irak'ın kuzeyindeki 'Uçuşa yasak bölgenin meşruluğu son bulmuştur. Bu gelişmelere rağmen Irak'a uygulanan ambargo devam etmekteydi. Silah denetçilerinin geri dönmeleri hususunda, BM Genel Sekreterinin, Bağdat hükümeti ile 2002 yılı ortasına kadar yaptığı girişimlerden sonuç alınamadı. BM 8 Kasım 2002'de 1441 sayılı kararı alarak Irak'ın elinde bulunan kitle imha silahlarının dökümünü BM'lere sunmasını istedi. Irak hükümeti 7 Aralık'ta, BM lere elindeki nükleer silahların dökümünü sunsa da bu liste ABD tarafından tatmin edici bulunmadı. ABD ve İngiltere'nin güç kullanmasına karşı olan Güvenlik Konseyi üyeleri güç kullanmadan çözüme ulaşma yollarının aranması gerektiğini savunmalarına rağmen, ABD ve İngiltere 20 Mart 2003 sabahı 'Irak'a Özgürlük Operasyonu'na başladılar. Saldırının hemen ardından Güvenlik Konseyinde uzun süredir operasyon konusunda tepkilerini koyan Almanya, Fransa, Rusya ve Çin bu operasyonun hemen durdurulması çağrısı yaptılar. Operasyonu düzenleyen ABD ve İngiltere özellikle Şiiilerin yaşadığı Güney Irak bölgesinde şiddetli bir direnişle karşılaşırken, ABD askerleri, Bağdat'a, hiçbir dirençle karşılaşmadan girdiler. 1 Mayıs günü ABD savaşı bitirdi. Savaş sonrasında Irak'a gelen CIA Araştırma grubu heyeti, Irak'ta, kitle imha silahlarına rastlanmadığını rapor etti.⁷⁰⁸

3.2.3. İkinci Körfez Savaşından Sonra Irak'ta Siyasi Durum

Saddam Hüseyin'in saltanatının sona ermesinin ardından 2003 baharında, Amerika ve İngiltere öncülüğünde kurulan Irak Koalisyonu tarafından, Irak, bir yıllığına yönetildi.⁷⁰⁹ 9 Mayıs 2003 tarihinde ABD ve İngiltere yönetimleri, işgal sonrası süreç için, BMGK'ya sundukları tasarıda, Irak'taki hidrokarbon kaynaklarının ABD ve İngiltere'nin denetimine verilmesini teklif etmişlerdir. 2003 Mayıs'ında BMGK, Irak'a yönelik yaptırımları yürürlükten kaldırmış, ABD yönetimi de Irak'ın enerji kaynaklarının kullanılmasına izin vermiştir. 2003 Haziran'ında BM tarafından görevlendirilen denetçiler, Irak topraklarında kitle imha silahlarının mevcudiyetine dair

⁷⁰⁸ Arı, 2007, a.g.e.,568.

⁷⁰⁹ https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iraq/archive/pdf/Iraq_2005.pdf, (12.10.2019).

kendilerine sunulan iddiaların, yaptıkları denetlemler sonucunda teyit edilemediğine dair bir açıklama yapmışlardır. Diğer taraftan, bir ay sonra Süleymaniye’de konuşlu Türk silahlı kuvvetleri karargâhı, ABD askerleri tarafından hasmane denilebilecek bir baskına maruz kalmış, vazife başındaki Türk askerleri tutuklanmıştır. Nihayet 2003 Ekim’inde Irak teftişinden sorumlu BM ekibi, Irak topraklarında kitle imha silahlarının mevcudiyetine dair iddiaların asılsız olduğunu açıklamıştır. 2003 sonunda Saddam Hüseyin yakalanmış ve bir sonraki yılın Mart ayında Irak’ta geçici bir anayasa yürürlüğe girmiştir. Haziran 2004 tarihinde ise, Irak geçici hükümetinin sorumluluğu Iyad Allavi’ye verilmiştir. 30 Ocak 2005’te Irak’ta, yarım asırdan sonraki ilk demokratik seçimlerde, 275 üyeli Ulusal Meclis’in üyeleri seçilmiştir. Yapılan bu ulusal seçimlerle, koalisyon Irak geçici hükümetine devredilmiştir. Kalıcı bir anayasa Ekim 2005’te yazılmıştır. 3 Mayıs 2005’te yeni geçici hükümet başbakanı olarak İbrahim Caferi yemin etmiştir

Bu seçimde Şii mezhebinden Birleşik Irak İttifakı birinci, Kürt siyasi hareketler ise ikinci sırayı almışlardır. Seçimler, Sünni Arapların çoğunluğu tarafından boykot edilmiştir. 22 Nisan tarihinde, Irak Meclis’i, Celal Talabani’yi cumhurbaşkanlığı makamına seçmiştir. Buna mukabil, Talabani tarafından Şii aday Nuri El Maliki, kabineyi oluşturmakla görevlendirilmiştir. 20 Aralık tarihinde de yeni bir anayasa, yapılan bir referandum ile onaylanmıştır. 2006 Aralık’ında Irak eski lideri Saddam Hüseyin idam edilmiştir.⁷¹⁰ Diğer yandan ABD hükümeti, Iraklıların işgalle ilgili duygularını yanlış okumaktaydı. Nefret edilen bir diktatörün devrilmesinden çoğu mutluluk duymaktaydı, ama bu durum onları işgal güçlerini desteklemeye yetmiyordu. Iraklılar, işgal karşıtı sloganlarla, Saddam Hüseyin’den nefret ettikleri kadar, George Bush’tan da nefret ettiklerini gösteriyorlardı. İşgalin üstünden iki yılı aşkın süre geçmesine rağmen Saddam, Bush ve Blair’in fotoğrafları meydanlarda birlikte yakılıyordu.⁷¹¹

⁷¹⁰ Mete Çubukçu, Taha Özhan, *İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak Seçimleri*, Ankara: SETA Yayınları, 2010, s.6.

⁷¹¹ Anthony Arnone, *Irak’tan Çekilmenin Mantığı*, İstanbul: Angora Kitap, İstanbul, 2006, s.72.

3.2.3.1. Irak'ta Petrolün Tarihi Gelişimi

Kerkük'te petrol, uzun yıllar öncesinden bu yana bilinmekteydi. Büyük İskender'in askerleri şehirden geçerken alevlenen Babagürgür ateşini ve yanan sıvıyı görmüş, karşılama töreninde askerler ve halk, Büyük İskender için, yolların kenarlarına asfalt döküp yakmışlardır. 1766'da Kerkük'ten geçen Avrupalı bir gezgin, seyahatnamesinde, Irak'ın kuzeyinde ateşler çıkaran bir yeri anlatmıştır: "Kerkük'e yakın bir yerde zift (asfalt) odakları bulunmaktadır, o yere 'Babagürgür' denilmekte, toprağından alevler çıkmaktadır, toprağı o kadar sıcaktır ki üzerine konulan et ve yumurtalar pişmekte, bu alevler devamlı yanmaktadır."⁷¹² 1628 tarihinde, Kerkük ve yöresinde petrol yağı çıkan yerlerin imtiyazı, ilk olarak, IV. Murat zamanında Kerkük'ün tanınmış Türk ailelerinden Neftçizadelere bir 'ferman' ile verilmiştir. Fermanda petrolün bulunduğu arazilerin sınırları belirtilmiştir. Daha sonraki yıllarda petrol bölgelerini içeren bu yerler başkaları tarafından da kullanılmak istenmiş, 1775 yılında Neftçi ailesi padişaha şikâyetle bulunmuşlar, Sultan tarafından yeni bir fermanla eski fermanın hükmü teyit edilmiş, bu aileye daha önce verilen hakların korunmasının devamına karar verilmiştir. 1881 yılında, bir İngiliz gezgin, Kuzey Irak topraklarını gezerken, bu topraklarda petrol bulunduğuna, bölge sakinlerinin çıkardıkları maddeyi yakıp aydınlatma amaçlı kullandıklarına şahit olmuştur. Ülkesine dönüşünde ise Kuzey Irak topraklarında zengin 'nefta' kaynaklarının mevcudiyetini petrol şirketlerine rapor etmiştir.⁷¹³ Bu raporlarla beraber 19. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğu topraklarının Ortadoğu bölgesinde çıkan petrol, emperyalist ülkelerin yoğun bir şekilde ilgisini çekmiş ve bu topraklar üzerindeki rekabet de artmıştır. Ülkeler arası yarış Almanya'nın, Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu projesi ile başlamıştır. Demiryolunun, Haydarpaşa'dan Berlin'e kadar uzanması planlanmıştır. Almanya, 1902 yılında, Haydarpaşa-Bağdat-Basra demiryolunun yapımına devam ederken Osmanlı Devleti ile önemli haklar elde ettiği 99 yıllık bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre: 1. Alman şirketi, demiryolunun her iki tarafında kalan yirmişer kilometrelik alanda madenleri işletebilecektir. 2. Odun kesebilme ve 3. Arkeolojik eserleri arama ve kazı yapma

⁷¹² <http://www.kavgamiz.com/orkun/kerkuk-petrol-tarihi-y768.html>, (17.6.2018).

⁷¹³ Irak petrolü, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/110426>, (17.6.2018).

hakkına sahip olacaktır.⁷¹⁴1871 yılında Irak petrolleriyle ilgili araştırmalar yapılmış ve uzmanlar Fırat ve Dicle arasında kalan vadilerin petrol yönünden zengin olduğunu tespit etmişlerdir. O tarihte tahmin edilen rezervin, Rus ve Amerikan petrolüyle rekabet edecek miktarda olmadığı düşünülmüştür. Osmanlı Devleti petrolden gelir elde edildiğini görünce 1888 yılında, bölgenin gelirlerini kontrol altına almıştır. Sultan Abdülhamit, 1888 ve 1889 yıllarında iki ferman çıkararak, Musul ve Bağdat vilayetlerinde bulunan petrol sahalarını, kendisinin özel mülkü ilan etmiştir.⁷¹⁵

Almanya'nın, 1901 yılında, bölgede yaptırdığı araştırmalarda bu bölgenin 'petrol gölü' olduğu ortaya çıkmıştır. 1904 yılında, Bağdat demiryolunu yapan Deutsche Bank, Osmanlı Devleti'nden Fırat ve Dicle vadilerinde petrol arama imtiyazını alırken, 1909 yılında da bir İngiliz şirketi, Musul ve Bağdat arasındaki petrol kaynaklarının kullanım iznini Osmanlı Devleti'nden almıştır. Kullanım izni ile ilgili işlemler uzayınca, 1912 yılında, İngilizler, Osmanlı Devleti'ne ihtarda bulunmuştur. Yine 1913 yılında, Osmanlı Devleti tarafından kurulan Türk Petrol Şirketi'nin hisseleri, Türkiye Milli Bankası, Deutsche Bank ve Shell arasında paylaşılmıştır. Türk Petrol Şirketi'nin hisselerinin %75'i İngiliz şirketine ve %25'i Deutsche Bank'a verilmiştir.1914'te bu şirketler aracılığıyla, İngiltere ve Almanya hükümetleri, Musul ve Bağdat petrollerini çıkarmak için Osmanlı Devleti'ni sıkıştırarak bu bölgelerin petrol arama imtiyazını elde etmiştir.⁷¹⁶APOC (Anglo-Persian Oil) ve Royal Dutch Shell, hisselerinin %2,5'lük kısmını Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşı Kalus Sarkis Gülbenkian'a vermiş ve daha sonra Gülbenkian'ın hisseleri, %5 olarak artırılmıştır.⁷¹⁷

I. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte savaşın galipleri, 1921 yılında ilan edilen Irak Krallığı ile görüşmelere başlamışlar ve 1925 tarihinde Irak topraklarının tamamında araştırma ve işletme hakkı elde etmişlerdir. 10 Haziran 1929 yılında Turkish Petroleum Company şirketinin yeni adı Irak Petroleum Company (IPC) olarak değiştirilmiş ve hakimiyet İngilizlere geçmiştir. 1926 yılında yapılan Ankara

⁷¹⁴ İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, (2002), s. 313.

⁷¹⁵ Yıldırım, 20021, a.g.m.,s.314.

⁷¹⁶ Metin Turcan, "Today Stems From Yesterday: Kerkuk-Centric Analysis of Central Periphery Relationship of Baghdad and Iraqi Kurds", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7, Sayı 25, 2011, s.88.

⁷¹⁷ Feridun Ergin, "Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 20, (1991), s.166.

Antlaşması ile Türkiye, Musul toprakları üzerindeki hak iddialarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. 1934 yılında, Kerkük ile Trablusşam arasında 1976 senesinde kapatılan bir boru hattı ile Kerkük ile Hayfa arasında 1947 senesinde kapatılan bir başka boru hattı inşa edilmiştir. Kuzey Irak'taki sahalardan çıkarılan petrol, Akdeniz limanları vasıtasıyla küresel pazarlara sevk edilmeye başlanmıştır. Bu sahalar 1952 senesinde, Musul'un kuzeyinde bulunan Ayn Zaleh sahası da eklendi. 1970'lerde Hatay'a ve Basra'ya ulaşacak şekilde iki farklı hat daha faaliyete geçti. Dört yol'a ulaşan hattın faaliyetlerine 1. Körfez Savaşı esnasında son verildi. 1973 yılında, Kerkük petrolünün satışı ve sevkiyatı için Yumurtalık boru hattı inşa edilerek Türkiye üzerinden deniz yoluyla dış ülkelere gönderilmeye başlanmıştır.⁷¹⁸

1960-1990 yılları arasında, Irak enerji sektöründe önemli değişiklikler olmuştur. 1958 yılında gerçekleşen Irak darbesinden sonra yabancı petrol şirketleri bir millileştirmenin gerçekleştirebileceğinden tedirgin olmuşlardır. Irak hükümeti, 1960 yılında, OPEC'in kurulmasını sağlamış ve Irak Petrol Şirketi'nin %20'sini ve henüz petrol çıkarılmamış alanların %75'ini millileştirmiştir. İngiltere, Irak'ın desteklemediği Kuveyt'in bağımsızlığı için çalıştığından, Irak hükümeti de o dönemde Batılı enerji şirketlerinin denetiminde bulunan Irak Petrol Şirketi'ne ait imtiyazlı alanların %99,5'ini millileştirmiştir. Irak hükümeti, verilmiş eski imtiyazlar içinde tazminat ödemeyeceğini açıklamıştır. 1963 yılında iktidarı ele geçiren General Arif, yabancı şirketlerin imtiyazlarını 1965 yılında kendilerine iade etmiştir. Ayrıca, Irak Petrol Şirketi'nin faaliyetlerini, yeni kurduğu Irak Ulusal Şirketi ile birlikte yürütmesini ön görmüştür.⁷¹⁹ 16 Temmuz 1979 tarihinde Devlet Başkanı Ahmed Hasan el-Bekr'in sağlık gerekçesi ile bıraktığı devlet başkanlığına oturan Saddam Hüseyin, kendisine İran-Irak Savaşı sırasında milyarlarca dolar yardımda bulunan Kuveyt'i 2 Ağustos 1990 yılında işgal etmiştir. Bunun üzerine Ağustos 1990'da BMGK 661 sayılı kararı alarak, Irak devletine karşı ticaret yasağı uygulamasını yürürlüğe koydu. 1995 yılında ise BMGK'nın 986 sayılı kararıyla, karşılığında toplumsal ihtiyacı karşılayacak şekilde ilaç ve gıda satın alınması şartıyla, Irak'ın yeniden petrol ihraç etmesine imkan tanındı. Petrol karşılığı gıda programı olarak adlandırılan bu mekanizmayı, Irak yönetimi bir

⁷¹⁸ <http://ordaf.org/petrolun-landetledigi-ulke-irak/>, (16.6.2019).

⁷¹⁹ Yesevi, 2015a.g.m., ss. 68-69.

sonraki yılın Mayıs ayına dek kabul etmemiştir. Programın uygulanmasına, ancak 1996 yılının Aralık ayında başlandı ve anlaşma uyarınca, Irak'ın 2 milyar dolarlık petrol satmasına karar verildi. 1998 yılında, BMGK, bu fiyatı 5,2 milyar dolara çıkardı. Uygulama 2003 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Irak'ta halen yıllık petrol gelirlerinin dörtte biri savaş tazminatı olarak verilmektedir.⁷²⁰

Irak'ta ilk ticari anlamda petrol çıkarımı 1927 senesinde başlamış olup miktarı 26.500 tondur. Bu miktar boru nakil hattının inşaatı bitimine yavaş yavaş yükselmiş ve boruların inşaatı tamamlanınca petrol elde edilmesi büyük oranda artmıştır. Irak, halihazırda bilinen petrol rezervleriyle dünyada dördüncü sırada bulunmaktadır. Irak'taki kronik şiddet ve çatışma ortamına karşın, petrol üretimi her yıl artarak, 2003 yılına oranla üçe katlanmıştır. Irak'ta sonu gelmez kargaşa ve kaos ortamı günümüzde de tüm şiddetiyle yer yer sürmekte olup zaman zaman benzin sıkıntısı yaşanmaktadır. Irak'taki petrol üretimi, tarihteki en düşük seviyesini Körfez Savaşı esnasında 1991 yılında yaşamıştır. Irak yönetiminin bu süreçte maruz kaldığı BM yaptırımları sebebiyle, üretim günlük bir milyon varilden az olarak gerçekleşmiştir. Ancak, Saddam Hüseyin rejiminin tasfiyesini takip eden süreçte, ham petrol üretimi tedrici olarak yükselmiş ve günlük beş milyon varil miktarına yaklaşmıştır. Bu miktarın yaklaşık dört milyon varillik kısmı, Basra limanından, tankerler ile küresel piyasalara ulaştırılmaktadır. Kuzey Irak yönetimi ise, bölgeden çıkan günlük çeyrek milyon varillik ham petrolü, kara yolu ve boru hatları ile Ceyhan Limanı'na nakletmekte ve buradan uluslararası piyasalara ulaştırmaktadır.⁷²¹

Irak petrol endüstrisine, Körfez savaşı ağır bir ekonomik bir çöküntü yapmıştır. Üretim tesisleri uluslararası güçlerin bomlarına hedef olmuştur. Körfez Savaşı bitiminde Irak petrolünün ihracatının Ürdün üstünden yapılması için kısıtlamalar getirilmiştir. 1997 yılında üretimde görülen artış BM Güvenlik Konseyi 'nin yiyecek için petrol (food for oil) yasasının uygulanması nedeniyle gerçekleşmiştir. Güvenlik Konseyi, 1284 sayılı kararı ile Aralık 1999 yılında da Irak'ın ihracat edebileceği petrol miktarına sınırlılık getirdi. 2003 yılında gerçekleşen 2. Körfez Savaşı ile Saddam Hüseyin'in

⁷²⁰ http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/printable/040202_irak_kronoloji.shtml,(13.11.2019).

⁷²¹ <https://www.haberler.com/grafikli-irak-in-devasa-petrol-rezervleri-11129602-haberi/>,(14.11.2019).

rejiminin devrilmesi ile ülkede yaşanan siyasi kargaşa üretilen petrol miktarının düşüşüne ve üretim alanlarının alt yapısının ağır hasar almasına yol açtı. Ardından gelen krizler esnasında Irak, alt yapısını modernize etmek için yeterince kaynak bulamadığını göstermektedir.⁷²²

Iraktaki siyasi ve askeri krizler, Iraktaki üretimi kısıtlayarak, uluslararası marketlere ulaşımı yavaşlatmıştır. Irak enerji güvenliğinde yeterli güvenliği sağlamadaki zorluklar, borular ve ihracat terminalleri için boru alt yapı yetersizliği, siyasi istikrarsızlık ve yeterli sayıda iş gücü eğitiminin sağlanamamış olunması gibi sorunlarla karşı karşıyadır.⁷²³ Irak 115 milyar varil kanıtlanmış ham petrol rezervleri ile dünyanın ikinci en büyük petrol üreticisi konumundadır. Üretilen petrol, küresel petrolün toplamının %11'i karşılamaktadır. Irak devleti sınırlarında bulunan 80 petrol sahasından 17 tanesini geliştirmiş durumdadır. En verimli sahalar Kuzey'de Kerkük ve Güney'de Rumaila'dadır. Ekim 2010'da Irak petrol bakanı Hussain al-Shahristani, Irak'ın kanıtlanmış petrol rezervlerinin yüzde 25 oranında 115 milyardan 143.1 milyar varile çıkarıldığını açıkladı. 2010'da Irak'ın günlük petrol üretimi 2.5 milyon varildi, önümüzdeki 10 yıl içinde ise günlük 5 milyar varil olacağı tahmin edilmektedir. Irak'tan artan üretim muhtemelen OPEC içindeki siyasi güç dengesini değiştirecek ve Suudi Arabistan'ın mevcut liderliğine meydan okuyacaktır. Uluslararası petrol şirketlerinin (IOC) Irak'a dönüşü Bağdat'ın petrol üretiminin önümüzdeki yıllarda artacağı gerçeğindendir. 2011 İlkbaharından itibaren Irak'ın güney petrol sahaları toplam günlük 1.986 milyon varil ve toplam üretim yaklaşık günlük 2.7 milyon varil seviyesinde belirlendi.⁷²⁴ Petrol ve Gaz Dergisi'ne (OGJ) göre Irak, dünyadaki kanıtlanmış en büyük petrol rezervlerine sahip ülkelerden biridir. Petrol kaynaklarının yaklaşık% 20'si Kerkük, Erbil ve Musul bölgeleri dahil olmak üzere Kuzey Irak'ta bulunmaktadır.⁷²⁵ Irak, Suudi Arabistan'dan sonra Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) ikinci büyük ham petrol üreticisidir ve dünyanın en büyük beşinci kanıtlanmış ham petrol

⁷²² Gawdat, 2007, a.g.e., s.59.

⁷²³ Robert Ebel, *Geopolitics and Energy in Iraq: Where Politics Rules*, CSIS Energy and National Security Program, 2010, s.41.

⁷²⁴ Iraqi Oil Potential And Implications For Global Oil Markets And Opec Politics, <https://www.bakerinstitute.org/research/iraqi-oil-potential-and-implications-for-global-oil-markets-and-opec-politics/>, (12.01.2019).

⁷²⁵ https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iraq/iraq_bkgd.pdf. (21.11.2019)

rezervine sahiptir. 2017 yılının sonlarından bu yana önemli miktarda ham üretim artışı görmüştür.⁷²⁶ Irak'ın Kuzey bölgesinde de üretim ve ihracatı etkileyen sabotaj hareketleri nedeniyle Kerkük ve Rumaila olmak üzere iki ana alanda üretim hızı zaman zaman yavaşlamıştır.⁷²⁷ 2014 itibarıyla Irak, petrol üretiminde yaklaşık 160 milyar varille Suudi Arabistan'ı takiben Ortadoğu'da ikinci sırayı işgal etmektedir.⁷²⁸ Aynı zamanda Irak, petrol ve doğal gaz üretim maliyeti açısından dünyanın en düşük ülkelerinden birisidir. Petrol, Irak ekonomisinin bir numaralı temel sektörüdür. Petrolden elde edilen gelir, ulusal gelir içerisinde %60, kamu gelirleri içerisinde %90 ve ihracat içerisinde de %95'lik bir oran teşkil etmektedir. Irak'taki petrol sahaları yüzeye yakınlık açısından verimli, üretime oldukça müsaittir. Dolayısıyla üretim maliyetleri, dünya ortalamasının altında bulunmaktadır. Düşük petrol üretim maliyetleri noktasında Irak'a yakın tek ülke Suudi Arabistan'dır. Hali hazırdaki üretim seviyesi korunduğunda rezerv-üretim oranına göre Irak'ta petrolün 100 yıllık bir dönem boyunca işletilmesinin mümkün olabileceği tahmin edilmektedir ve bu durum, bölgedeki en yüksek rakamı oluşturmaktadır.

Irak'taki petrol sahaları, kabaca güneyde ve kuzeyde kümelenmiştir. Irak'ın kuzeyinden çıkarılan petrol Bağdat ve Basra'da yer alan rafinerilerde işlenmektedir.⁷²⁹ Irak'ta yıllık petrol üretimi milyon varile yaklaşmaktadır ve 12 milyon varillik bir üretim planlanmaktadır. Irak petrolü, Asya Pasifik (%50), Kuzey Amerika (%25) ve Avrupa (%25) pazarlarına ihraç edilmektedir. Irak petrol sektöründeki ana oyuncu, bir devlet şirketi olan Irak Milli Petrol Şirketi'dir. 2010 yılına göre en büyük rezerv, güney Irak'ta bulunan Rumelia sahasıdır ve 17 milyar varil düzeyinde olup petrol çıkarılan kuyu sayısı da 1.500'den fazladır. Petrol rafinerileri de sahaların dağılımına uygun olarak ülkenin kuzeyinde ve güneyinde bulunmaktadır. Raporlar 2030 yılına kadar Irak'ın dünyada en çok petrol üretimi yapan üçüncü ülke konumuna çıkacağı tahminleri

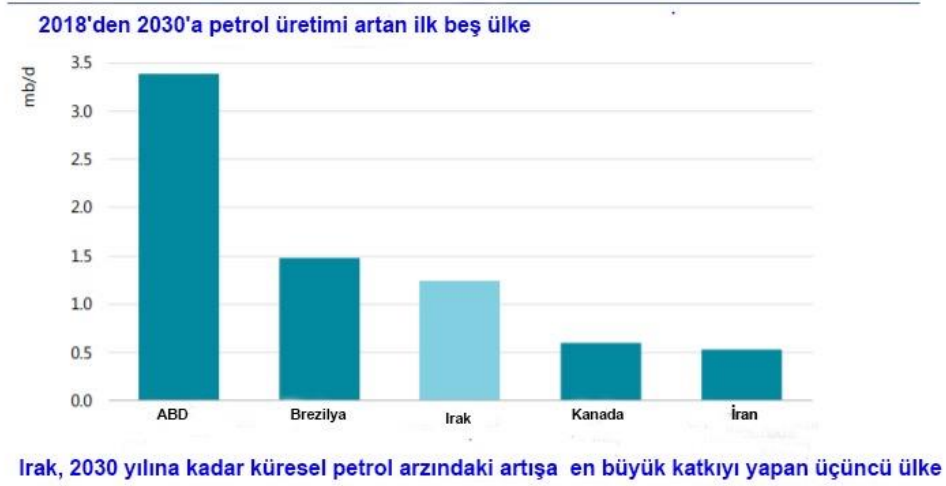
⁷²⁶ <https://www.cnbc.com/2019/11/12/dow-futures-investors-focus-on-us-china-trade.html>, (12.12.2019).

⁷²⁷ <https://resourcegovernance.org/sites/default/files/052706.pdf> , (12.11.2019).

⁷²⁸ https://www.bp.com/content/dam/bp-country/de_de/PDFs/brochures/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf, (16.6.2019).

⁷²⁹ Salem Khalaf, "Irak Petrolünde Türkiye'nin Önemi", *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Bildirileri, Bilgesam*, 2014, s.323.

yapmaktadır (Şekil 11’de görüldüğü gibi ABD birinci, Brezilya ikinci ve Irak üçüncü en büyük üretici konumunda olacaktır).⁷³⁰

Şekil 11: Irak'ın 2030 Yılına Kadar Petrol Üretiminde Dünya Sıralaması⁷³¹

3.2.3.2. Irak'ta Bulunan Boru Hatları ve Güncel Durumları

Irak-Türkiye Petrol Boru Hattı'nın yasal altyapısı, 1973 tarihinde imzaları atılan Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ile tesis edilmiş ve Türkiye'ye Irak'tan yirmi yıl boyunca petrol verecek olan boru hatlarının döşenmesine karar verilmiştir. Boru hattı Kerkük-Dörtyol arasında inşa edilecek ve Cizre, Mardin, Bozova ve Osmaniye'den Dörtyol'a gidecekti. Toplam uzunluğu 1125 km olan hattın 625 km'lik kısmı ise Türkiye sınırları içinden geçecekti. Anlaşmaya göre boru hattı üzerinde yer alacak olan beş istasyonun üçü Türkiye tarafında bulunacaktı.⁷³² 1977 yılındaki taşıma kapasitesi yıllık 35 milyon ton olan bu hat, 1984 ve 1987 yıllarındaki kapasite artırma çalışmaları ile yaklaşık 70 milyon tona çıkmıştır.⁷³³ Kerkük-Yumurtalık hattı, BTC hattından daha yüksek bir taşıma kapasitesine sahiptir. Bu nedenle, Irak petrolünün küresel pazarlara erişim sağlamasında oldukça mühim bir rol oynamaktadır. Taşıma kapasitesi her geçen yıl artan bu hattın, 2001 yılında 231 milyon varil petrol sevkiyatı yapılmasına karşın,

⁷³⁰ <https://www.oecd.org/publications/iraq-s-energy-sector-949e7e1e-en.html>, (12.11.2020).

⁷³¹ <https://www.oecd.org/publications/iraq-s-energy-sector-949e7e1e-en.htm> (12.11.2020)

⁷³² Aybüke İnan, "Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri (1973- 2011)", *Orta Doğu Analizi*, Cilt 5, Sayı 56, (2013), s.70.

⁷³³ İnan, 2013, a.g.e., s.71-72.

2003 yılında Irak'ın işgal edilmesiyle bu hat işletime kapatılmış ve kısıtlı bir miktar taşınmaya başlanmıştır. 2004 yılında taşınan miktar yaklaşık 38 milyon varil ham petrol iken bu miktar giderek azalmış ve 2005'te 13 milyon, 2007'de yine 13 milyon, 2010'da da 10 milyon varile düşmüştür.⁷³⁴ Şekil.12'de Ortadoğu'da bulunan boru hatları görülmektedir.⁷³⁵

*Yeşil hatlar: Şu anda aktif çalışanlar, Kırmızı hatlar: İnaktif yani kapalı olanlar.

Şekil 12: Ortadoğu Boru Hatları⁷³⁶

Irak (Kerkük)-Suriye (Banyas) Petrol Boru Hattı: Kerkük-Banyas hattı, 1952 yılında tamamlanmış, Kerkük vilayetindeki petrol sahalarından Suriye'nin liman şehri Banyas'a ham petrol taşıyan bir hattır. 800 km'lik hattın, günlük 300 bin varil petrol taşıma kapasitesi bulunmaktadır. İran-Irak Savaşı boyunca Şam yönetiminin Tahran'a destek vermesi üzerine Irak tarafından kapatılmıştır. Hat, 2001 yılında tekrar açılrsa da ABD başkanlığında koalisyon güçlerinin Irak'ı işgali esnasında maruz kaldığı Amerikan hava saldırıları neticesinde ağır hasar görmüştür ve 2003 yılındanbu yana çalışmamaktadır.⁷³⁷ 2007 yılında Şam'da bir araya gelen taraflardan Irak Dışişleri Bakanı Zebari yaptığı açıklamada, iki ülke arasında gelişen ilişkilerin bir sonucu olarak boru hattının yeniden açılmasının planlandığını, bu konuda yapılması gerekenlerin

⁷³⁴ http://www.bilgesam.org/incele/1940/-kerkuk-yumurtalik-ham-petrol-boru-hatti-ve-gelecegi/#.W_EC6jgzbiU, (17.6.2018).

⁷³⁵ <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>, (11.8.2019).

⁷³⁶ <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>, a.g.e., (11.8.2019).

⁷³⁷ https://ipfs.io/ipns/tr.wikipedia-on-ipfs.org/wiki/Kerk%C3%BCK-Banyas_Boru_Hatt%C4%B1.html, (15.6.2018).

tespit edilmesi için Gazprom'un alt kuruluğu Stroytransgaz'e görev verildiğini ifade etmiştir. şirket bu hattın tekrar yeniden inşasını üstlendi ancak 2009'da bu antlaşma iptal edilerek çalışmalara son verildi. Mevcut hattın tamir edilmesinin sıfırdan yeni bir hat yapılmasından pahalı olacağına karar verildi ve Eylöl 2010'da Bağdat ve şam yönetimleri yeni bir boru hattının inşa edilmesi için bir antlaşmaya vardı. Arap Baharı'nın başlaması ve 2011'de de Suriye'ye sıçrayarak bir iç savaş haline gelmesi üzerine bütün bu açıklamalar şimdilik kağıt üzerinde kalmıştır.⁷³⁸ Hali hazırda, her iki ölkedeki iç çatışmalar sebebiyle faaliyete kapalı durumdadır.⁷³⁹

Irak-Suudi Arabistan Petrol Boru Hattı: 1989 yılında Irak devleti tarafından inşa edilmiştir. Hattın günlük kapasitesi 1,65 milyon varildir. Irak-Suudi Arabistan Petrol Boru Hattı, Güney Irak petrolünü Arabistan üzerinden Kızıldeniz'e taşıtmaktaydı. 1990 yılında Irak kuvvetleri Kuveyt'i işgal etmiş, bunun üzerine Suudi Arabistan hattı kapatmış ve 2001 yılında bu boru hattına tamamen el koymuştur. Suudi Arabistan hattı şimdi sadece ölkede içi sevkiyat için kullanılmaktadır. Gelecek zamanda hattın Kızıldeniz üzerinden uluslararası piyasalara petrol sevki için kullanılabileceği yönünde ön göröler bulunmaktadır. Saddam Hüseyin'nin devrilmesinden sonra, Suudi Arabistan hattın yeniden açılmasına taraftar olsa da, Irak hükümeti, Suudi Arabistan'ın hatta bir kere el koyması nedeniyle Riyad yönetimine güvenememiş ve bu hattın şu anki hedefleri arasında olmadığını belirtmiştir. Suudi Arabistan, bu boru hattını doğalgaz hattına çevirmiştir.⁷⁴⁰

Irak-Kuveyt Doğal Gaz Boru Hattı: Kuveyt, Irak'tan, Ramallah bölgesinde bulunan 170 km uzunluğuındaki doğal gaz boru hattı aracılığı ile gaz alıyordu. 1991 yılındaki savaş esnasında bu hat kapatılmıştır. 2005 yılında imzalanan bir antlaşma ile hattın yeniden açılacağı gündeme getirilmiş ise de, güvenlik sorunları nedeniyle ertelenmiştir. Petrolün Avrupa'ya taşınmasında Türkiye koridoru daha hızlı, kolay ve ekonomiktir ve bu proje rantabl görünmemektedir.⁷⁴¹

⁷³⁸ http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071213_zebari_syria.shtml, (19.5.2019).

⁷³⁹ <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/kerkuk-banyas-boru-hatti-807>, (7.6.2019).

⁷⁴⁰ Yavuz Tiftikcigil, Yesevi, 2015, a.g.e., s.73.

⁷⁴¹ Sait Yılmaz, *Irak Enerji Kaynakları ve Türkiye*, file:///C:/Users/Sony/ Downloads/ irak enerji kaynakları_turkiye.pdf%20(2).pdf. s.10, (8.6.2018).

Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı (Irak-Türkiye): 1973 yılında, Türkiye ile Irak arasında imzalanan anlaşma dahilinde Irak'ın başta Kerkük bölgesi olmak üzere tüm üretim sahalarından çıkarılan petrolün, Ceyhan'a nakledilmesine matuf inşa edilmiştir. Hat 1976'da işletmeye açılmış ve ilk tankerin yüklenmesi Mayıs 1977'de gerçekleşmiştir. Bu hatta paralel olarak 1985 yılında inşasına başlanan ikinci bir hat, 1987'de bitirilmiştir. 2010 yılında iki ülke arasındaki anlaşma yenilenmiş, 15 yıl boyunca hattın kullanılmasının uzatılması kararlaştırılmıştır.

Tekrar edecek olursak, hattın Türkiye kısmının sahibi ve işletimini yapan kurum, BOTAŞ'tır. Kerkük-Yumurtalık hattı, dünya petrol piyasası açısından, kapasitesi itibarıyla azımsanmayacak önemdedir. Buna karşılık hat sabotaj ve saldırılara maruz kalmakta, petrol akışında yaşanan aksamalar küresel piyasaları negatif etkilemekte ve bu durum petrol fiyatlarında dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu nedenle, hat üzerinden petrol sevkiyatının güvenli bir şekilde temin edilmesinin ve hattın azami kapasite ile işlemesinin, küresel piyasalardaki petrol fiyatının düşmesine ve petrol ithalatına bağımlı ülkelerin ekonomilerinde girdi maliyetlerinin azalmasına olumlu etkisi olacaktır. Özellikle, hattın topraklarından geçtiği ülke olarak Türkiye, mevcut ve muhtemel terör saldırılarının sebep olduğu kesintilerden çok etkilenmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, Körfez Krizi'nden sonraki süreçte, hat altı sene boyunca işlememiş ve Türkiye ekonomisi iki milyar dolara yaklaşan bir gelirden mahrum kalmıştır. Günümüzde yıllık kaybın ortalama 200-300 milyon dolar civarında olduğu hesaplanmaktadır.⁷⁴²

2017 yılında, KBY'nin 25 Eylül tarihinde gerçekleştirdiği bağımsızlık referandumuna askeri bir yanıt mahiyetinde, merkezi hükümete bağlı silahlı kuvvetler Kerkük'e yönelik bir askeri harekatı uygulamaya koymuş ve 16 Ekim'e gelindiğinde bölgeyi tamamen hakimiyetleri altına almışlardır.⁷⁴³ Irak merkezi hükümeti, Kerkük sahasının kontrolünü tamamen ele geçirince, Bağdat ile Erbil arasında petrol ihracatı konusunda çıkan anlaşmazlıklar bölgenin günlük 300 bin varillik ihracatını da aksatmaya başlamıştır.

⁷⁴² <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>, (7.6.2018).

⁷⁴³ <https://www.haberler.com/irak-ordusu-erbil-sinirina-dayandi-barzani-10155746-haberi/>, (8.7.2019).

Irak merkezi hükümetinin Petrol Bakanı Cebbar Luaybi, Kasım 2017’de OPEC toplantısına giderken, Irak’ın Kerkük kentinde çıkartılan petrolün Ceyhan Limanı’na sevkiyatı amacıyla, yeni bir hat inşasına başlanması için talimat verdiğini açıkladı. Buradaki asıl amaç, petrolün sevkiyatı hususunda kuzey Irak yönetimini süreç dışı kılmaktı. Bu doğrultuda, Kerkük’ten çıkarılan petrolü Ceyhan Limanı’na sevk edecek yeni bir hattın tesisi amacıyla talimatlar verildiği açıklandı. Bu hattın uzunluğunun 350 km olacağı, günlük 1 milyon varil civarında bir taşıma kapasitesinin bulunacağı ve terör saldırılarından oldukça zarar gören eski hattın alternatifi olacağı belirtildi.⁷⁴⁴ 2016 yılında KBY tarafından Ceyhan’a gelen petrolün artık Irak petrolünden ayrı bir hattın sevk edildiği açıklandı.⁷⁴⁵

Irak ordusunun düzenlediği hareketin ardından, üç yıldır KBY kontrolü altında bulunan zengin petrol yatakları merkezi Bağdat hükümetinin eline geçti. Merkezi hükümete bağlı güçlerin, Kerkük’teki petrol sahalarının kontrolünü Peşmergelerden almasından önceki süreçte, kuzeyden çıkarılan petrol Irak’ın diğer bölgelerinden çıkarılan petrol ile beraber tek bir hat üzerinden sevk edilmekteydi. Toplam sevkiyatın miktarı günlük 600 bin varile ulaşmaktaydı. Tekrar faaliyete geçmesi için rehabilite edilen paralel boru hattının devreye girmesi ile birlikte Irak petrolleri iki farklı hat üzerinden sevk edilebilir hale gelmiştir. Bu olaydan önce, Kerkük’ten çıkarılan petrol, müstakil olarak ihraç ediliyordu. Çıkarılan diğer petrol, merkezi yönetimin sahibi olduğu Ceyhan terminalinde bulunan depolara sevk edilmek üzere farklı bir hat üzerinden naklediliyordu. Operasyondan sonra ise Irak’ın kuzeyinde boru hattı ile Ceyhan terminaline nakledilen petrol miktarı yarı yarıya azalmıştır. Merkezi hükümet bu arada Kerkük’te bulunan petrol sahalarındaki üretim artırmak amacıyla muhtelif şirketlerle bağlantı kurduğunu bildirmiş ve BP’ye, Kerkük’teki petrol sahalarına dair yapılması gereken planlamaları hızlı bir biçimde yapma çağrısında bulunmuştur.⁷⁴⁶

⁷⁴⁴ Yeni Kerkük-Ceyhan Petrol Boru Hattı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yeni-kerkuk-ceyhan-petrol-boru-hatti/982522>, (7.7.2018).

⁷⁴⁵ <http://www.diken.com.tr/irak-kerkukten-turkiyeye-yeni-bir-petrol-boru-hatti-icin-1-hafta-icinde-ihale-acacak/>, (7.7.2018).

⁷⁴⁶ <http://www.diken.com.tr/kerkuk-petrolu-irak-petrolunden-ayri-sevk-edilmeye-basladi>, (8.7.2018).

3.2.4. Irak'ta Diğer Bir Enerji Alternatifi Olarak Doğal Gaz

Irak'ın sahip olduğu bir diğer enerji kaynağı ise doğalgazdır. BP 2018 Dünya Enerji İstatistik Görünümü Raporu kapsamında ülkelerin doğalgaz rezervleri sıralamasında 2017 verilerine göre 11. sırada yer almıştır.⁷⁴⁷ Irak topraklarındaki zengin doğal gaz rezervleri çok geniştir ancak işleme kapasitesi açısından bir yetersizlik göze çarpmaktadır. Irak'ta bulunan doğalgaz sahalarının işletilmesine yönelik olarak başta TPAO olmak üzere Türk firmalarının ilgisi dikkati çekmektedir. Bu konu ile ilgili Irak'ın yeni petrol yasasının çıkması beklenmektedir. Beş petrol sahasında üretilmesi düşünülen 300 milyar m³'e yakın doğal gazın Türkiye'deki hatlar vasıtasıyla Avrupa ülkelerine sevkiyatı gündeme gelmiştir. BOTAŞ mevcut Kerkük-Yumurtalık hattıyla paralel tasarlanan yeni bir hattın Türkiye kısmına dair ön çalışmalara başlamış bulunmaktaydı. Tasarlanan yeni hat ile Irak'tan çıkarılan doğal gazın küresel piyasalara Türkiye aracılığıyla gönderilmesi düşünülmektedir. Bu vesile ile Ağustos 2007'de bir protokol taraflarca kabul edilmiştir. Diyarbakır-Bismil-Şırnak-Silopi arasındaki kısmın BOTAŞ tarafından yapılması planlanmakta ve Irak doğal gazını Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştıracak bu hattın, yılda 10 milyar m³ doğal gaz taşınması hedeflenmektedir. Diğer yandan, Yumurtalık'ta kurulacak olan LNG terminalinde Irak doğal gazının bir kısmı işlenerek tankerlerle dünya pazarlarına nakledilecektir. Diğer yandan doğal gazın önemli bir bölümü ise Türkiye'de tüketilecektir.⁷⁴⁸

BP'nin 2018 raporu, Irak topraklarında kanıtlanmış doğal gaz rezervlerini 3,5 milyar m³ olarak belirtmektedir. Bu miktar, küresel doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %2'sine karşılık gelmektedir. Yapılan araştırmalar, Irak'ın kanıtlanmış rezervler olarak 4 milyar m³ civarında da kanıtlanmamış rezervlere sahip olabileceğini tahmin etmektedir. Bu rezervler ülkenin doğalgaz pazarında söz sahibi olabilecek seviyelere gelebileceğini göstermektedir. Bu rezervlerin yaklaşık %70'lik kısmı diğer petrol yataklarının bulunduğu alanlarda yer almaktadır. BOTAŞ, Kuzey Irak bölgesinden çıkarılan doğal gazı Türkiye şebekesine bağlayacak Şırnak Doğal Gaz Boru Hattı'nın inşa edilmesi amacıyla Şubat 2016 tarihinde bir ihale açacağını açıklamıştı. Bu

⁷⁴⁷ [https://www.sabah.com.tr/galeri/ekonomi/dogalgaz-rezervi-en-fazla-olan-ulkeler/19,\(7.5.2018\).](https://www.sabah.com.tr/galeri/ekonomi/dogalgaz-rezervi-en-fazla-olan-ulkeler/19,(7.5.2018).)

⁷⁴⁸ [http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kerkuk-yumurtalik-boru-hattina-kardes-geliyor-8111278,\(7.5.2018\).](http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kerkuk-yumurtalik-boru-hattina-kardes-geliyor-8111278,(7.5.2018).)

açıklamaya göre, hattın 2018’de faaliyete geçmesi ve yıllık 20 milyar m³’e varan bir miktarda taşıma yapması beklenmekteydi. Hattın 180 km uzunluğunda olması ve Mardin vilayetinden ulusal şebekeye entegre edilmesi planlanmaktadır.⁷⁴⁹

Sıvılaştırılmış doğal gaz tesisleri, Khol Alzubair’de, Bağdat’ta ve de Basra’da inşa edilmiştir. Irak Petrol Bakanlığı, Irak’ın muhtelif bölgelerindeki petrol rezervlerini yaklaşık 3.5 trilyon m³ olarak açıklamaktadır. Bu rezervlerin kullanılması halinde ihracat için günde 900–1000 mkf, içte kullanım için de 400 mkf kadar gaz çıkarılabilir. 2007 yılının Mayıs ayında Suudi Arabistan sınırına yakın büyük bir yatak keşfedilmiştir. Bu keşif doğalgaz ihtiyacının %61’ini dışarıdan karşılayan AB’nin ilgisini çekmiştir. 2007 yılında ‘Euro-Arab Mashreq Gas Project’ adı altında Suriye, Lübnan, Ürdün ve Mısır’ı kapsayacak bir proje gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır. Bu projenin ardından bölgedeki gazın Türkiye yoluyla Avrupa’ya taşınması planlanıyordu; fakat bu proje çeşitli nedenlerden dolayı aksamıştır.⁷⁵⁰

3.2.5. Irak Bölgesel Kürt Yönetimi (IKBY) Siyasi Tarihi

Kuzey Irak bölgesinde yaşayan çeşitli adlarla isimlendirilen Kürt gruplarının hareketinin geçmişi, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu döneminde, bölgede farklı zaman aralıklarında çıkan isyanlara dayanmaktadır. Bu isyanlar, 19. ve 20. yüzyıllarda, sıkı bir merkezçiyetçi politika ile dizginlenmiştir. Kürt aşiretlerinin dış kaynaklar tarafından desteklenmesi ve Fransız ihtilalinin Kürtler üzerindeki etkisi ile Kürtler bağımsızlık talebi ile bir takım isyanlar çıkarmışlardır.⁷⁵¹

Kürtler tarafından ilk çıkarılan isyan, 1716 yılında, Bağdat yönetimine karşı Süleyman Bacınoğlu Bekir Bey’in çıkardığı isyandır. Bekir Bey’in ilk isyancı olması ve diğer çıkan isyanları tetikleme açısından önemlidir. Sorani aşireti lideri Mir Muhammed Paşa, 19. yüzyılda, 2 yıl süren, yine aynı yüzyıl içinde Bedirhan Bey birer isyan çıkarmışlardır. (Izady, 2004: 124). Osmanlı-Rus savaşından sonra isyanlar daha da artmıştır. Kuzey Irak’ta yaşayan Kürtler, sadece Osmanlı devletine değil, İngilizler

⁷⁴⁹ https://www.researchgate.net/publication/314530629_2015_Sonunda_Irak'in_Petrol_ve_DogalGaz_Gorunumu, (11.5.2018).

⁷⁵⁰ <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Iraq/NaturalGas.html>, (7.5.2018).

⁷⁵¹ Özkan Ünal, "Tarikat, İsyân ve Siyaset Üçgeninde Ortadoğu’nun Asi Aşireti: Barzaniler", *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 2018 Volume 5 Issue 25, (2018), p.2323.

tarafından verilen silah ve maddi yardımlarla İran'a karşı da isyanlar çıkartmışlardır.Örneğin Nakşibendi tarikatının önde gelen ailelerinden birisine mensup olan Şeyh Ubeydullah'ın 1880 yılında çıkardığı isyan Şeyh'in İran'a karşı başlattığı bir Kürt İsyan Hareketidir.⁷⁵² Sanayi devriminden sonra Kuzey Irak'ta çıkan Kürt isyanlarında bölgenin petrolüne odaklanan İngiltere'nin önemli rolü olmuştur. Özellikle Kerkük, Musul gibi şehirlerde Osmanlı hakimiyetini zayıflatmak için Kürtleri kullanma politikası uygulamıştır.⁷⁵³ Birinci Dünya savaşının başlaması ile, Kürtler için, sıkıntılı bir dönem başladı. Rusya, Fransa ve İngiltere arasında imzalanan gizli bir anlaşma olan Sykes-Picot anlaşmasının yapılması ve sonradan ifşa edilmesi ile birlikte Kuzey Irak'ta Kürtlerin bağımsızlık hareketlerine destek veren devletlerin asıl amaçları Kürtlerin yaşadığı toprakları kendi aralarında paylaşma planları yapmalarıymış. Bu andlaşmanın duyulması ile birlikte Kürtler bu oyunun neresinde olduklarını görme fırsatı bulmuşlardır. Bu olayın hemen ardından 1917 yılında, İngiliz askeri güçleri, Irak yönetimini ele geçirerek 3 yıl Irak'ta kalmışlardır. 1918 yılında Osmanlı devleti Kerkük'e tekrar hakim olduysa da bu uzun soluklu olmamış İngilizler Kürtler üzerinden yürüttükleri faaliyetlerine devam ederek çıkan Şii isyanı ile politikalarında değişiklik yapıp Kürtçe-Arapça dillerini konuşan Ari ve Sami halkından gelen hem Sünni hem de Şiiilerin içinde bulunduğu bir Irak devleti kurulmasını sağlamışlardır.⁷⁵⁴

Sömürgeci devletler tarafından desteklenen, Kuzey Irak Kürt bağımsızlığı, yine bu devletlerin Ortadoğu politikarında yaptıkları değişiklik nedeniyle askıya alınmış oldu. Osmanlı devletinin parçalanması esnasında Ortadoğu'da kurulan devletler içinde Irak, Kürt yoğunluğunu en fazla taşıyan devlet olmuştur. Bu tarihten 2003 yılında Irak'ın işgaline kadar bölgedeki Kürtleri en fazla etkileyen olaylar; 1958'de kral II. Faysal'ın devrilmesi, Haşimi hanedanlığının sona ermesi, 1979'da Saddam Hüseyin'ni iktidara geçmesi ve Kürtlere karşı sert politikalar izlemesi, 1989-1991 I. Körfez savaşları olmuştur.⁷⁵⁵

⁷⁵² Melike Sarıkçıoğlu, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, (2013), s.2.

⁷⁵³ Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu*, İstanbul: İz Yayıncılık,1995, s.46.

⁷⁵⁴ Şeyh Ali Rıza Attar, *Kürtler*, İstanbul: Anka Yayınları, 2004 s.105-107.

⁷⁵⁵ Attar, 2004, a.g.e., s.108.

Irak devleti içinde yaşayan Kürt gruplar, IKBİ'nin kuruluşundan itibaren bağımsızlıklarını ilan etmek isteseler de yakın zamana kadar bunu açık bir dille ifade etmekten kaçınmışlardır. Bu gruplar, bağımsızlık isteğinin gerçekleşebilmesi için koşulların olgunlaşmasını beklemenin daha iyi olacağı fikriyle hareket etmişlerdir. Her ne kadar dile getirilmese de ilgili bölgesel ve küresel aktörlerin hepsi bu isteğin farkında olup, politikalarını ona göre uygulamışlardır. Bu isteğin ilk dile getirilmesi, 1 Temmuz 2014'te, Mesud Barzani'nin BBC'ye verdiği röportaj ile olmuştur. Barzani, bu röportajda, Kürdistan Bölgesel Yönetimi olarak, bağımsız bir devlet olmayı düşündüklerini açık bir dille ifade etmiştir. En ciddi tepki İran yönetiminden gelmiş ve İran, bağımsız bir Kürdistan devletinin tesis edilmesinin zaten istikrarsız bir bölge olan Ortadoğu'da yeni bir belirsizliğin başlangıcı olacağını belirtmiştir.⁷⁵⁶

İsrail, Kürt grupların siyasal bağımsızlık çabalarını destekleyerek arka çıkmıştır. Türkiye tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Irak devleti kurulduğu günden itibaren Kürt nüfusun hakları devamlı bir sorun olmuştur. Örneğin, Süleymaniye Valisi olan Şeyh Mahmud Berzenci kuzey Irak'ta yaşayan Kürt nüfusun hürriyetini sağlamak iddiasıyla bir mücadeleye girişmiş ve işgalci İngiliz yönetimine karşı isyan başlatmıştır. İngiliz işgal yönetimince, iki kez Süleymaniye valisi olarak atanmış ancak her defasında İngiltere hakimiyetini reddetmiştir. 1922-1924 yılları arasında gerçekleşen isyanlarda Kürt gruplar İngiliz güçleri karşısında başarılı olamamıştır. İngilizler, ikinci isyandan sonra Kürtlerle otonomi verme adına anlaşmaya çalışsalar da başarılı olamamışlardır. 1931 yılındaki Berzenci isyanından sonra, Şeyh Ahmed Barzani de yeni bir isyan başlattı. Kürt mücadelesinin öncülüğü böylece Barzani aşiretinin eline geçti ve bu durum günümüzde de devam etmektedir. Bir sonuç alamayan isyan 1932'de bastırılmıştır. 1943 yılında Şeyh Ahmed'in kardeşi Molla Mustafa Barzani milliyetçi karakter taşıyan bir isyan başlattı. Mustafa Barzani, Süleymaniye, Kerkük, Hanakin ve Duhok illerinde Kürdistan vilayetinin kurulmasını, Irak hükümetinde bu vilayeti yönetecek bir bakanın bulunmasını, resmi dilin Kürtçe olmasını, ekonomik ve kültürel özerkliğin verilmesini talep etmiştir. Bu isyan da 1945'te bastırılmış ve Barzani Irak'tan ayrılarak İran'a yerleşmek mecburiyetinde kalmıştır.

⁷⁵⁶ "Barzani: Referandum birkaç ay içinde", BBC Türkçe, 1 Temmuz 2014, https://www.bbc.com/turkce/multimedia/2014/07/140701_vid_barzani, (11.10.2019).

Barzani, İran’da siyasi faaliyetlerini yürütmeye devam etti. Sovyetler Birliği’nin desteklediği Mahabad Kürt Cumhuriyeti’nin kuruluşunda yer aldı. 11 ay süren bu cumhuriyetin ardından 1946 yılında Kürdistan Demokrat Partisi’ni (KDP) kurdu. Cumhuriyetin yıkılmasından sonra İran’dan Sovyetler Birliği’ne geçti ve 11 yıl boyunca orada kaldı. 1958 yılında, Irak Krallığı’nın yıkılarak, cumhuriyet rejiminin kurulmasından sonra Barzani, Irak’a geri dönmüştür.⁷⁵⁷ Geri dönüşünden bir kaç yıl sonra Kürtlere talep edilen hakların verilmesini reddeden Irak yönetimine karşı on yıl süren silahlı ayaklanma başlattı. 1970 yılında Baas iktidarı ile Kürtler arasında, Kürtlere özerklik hakları sağlayan 11 Mart Anlaşması yapıldı. Molla Mustafa Barzani’nin 1979 yılında ölümünün ardından Mesud Barzani KDP’nin yönetimine geçti. 1991’deki Körfez Savaşı’ndan sonra bölge uçuşa yasak bölge ilan edildi. Bu yasağın Barzani ve partisine olumlu etkileri oldu. Barzani, bölgedeki yeni Kürt örgütlenmesi olan Kürdistan Yurtsever Birliği (KYB) ile anlaşamadı ve iki grup karşılıklı silahlı çatışmalara girdiler.

4 Mart 1991 yılında, ABD önderliğindeki uluslararası koalisyonun Irak güçlerini Kuveyt topraklarından çıkarmak amacıyla giriştiği askeri harekatı fırsat bilen Kürt gruplar bir kez daha ayaklandı. İsyan hızla ilerledi ve 19 Mart tarihinde Peşmerge kuvvetleri bölgedeki beş büyük şehrin tamamını ele geçirdiler. Önce güneydeki ayaklanmayı bastıran Saddam, sonra kuzeyde Peşmerge güçlerini 28 Mart tarihinde ilk olarak Kerkük şehir merkezinden ve akabinde diğer illerden çıkarttı. Ayaklanmanın bastırılmasından hemen sonra Bağdat ile Kürt gruplar arasında başlayan görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Saddam Hüseyin bölgeye yönelik bir ekonomik ambargo başlattı. Saddam Hüseyin’in düşüncesinin tam tersi olarak Kürt gruplar yönetim boşluğunu fırsat bilerek parlamenter sistemin kurulması için girişimler başlattılar.

Bölgede, 1992 Mayıs ayında, seçimler yapılarak, Kürdistan Parlamentosu kuruldu. 1992 Ekim’inde de ‘Kürt Federe Devleti’ ilan edildi ve bölgenin kendi içinde özerk, dış işlerinde Irak merkezi yönetimine bağlı bir yapı olduğu açıklandı. Bu durum, Kürtler için 1970 tarihindeki uzlaşından sonraki süreçten kapsamlı yetkileri ellerinde bulundurdıkları fiili bir yönetimi ortaya çıkarmış olmasına rağmen, Kürdistan

⁷⁵⁷ Murat Köylü, "Kuzey Irak Kürt Siyasi Hareketinin Türkiye, Irak, İran Ve Suriye Politikası", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, 2017, s.74.

Demokratik Partisi (KDP) ile Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin (KYB) birbirleriyle geçinememesinden dolayı verimli bir şekilde yürümedi ve kurulan devlet iç savaşa sürüklendi. Silahlı çatışmalar bölgeyi kendi içerisinde ikiye ayırdı ve her bölge kendi özel yönetimini ilan etti.⁷⁵⁸1994-1997 yılları arasında kuzeyde bulunan KDP yönetimi ile güneyde bulunan KYB yönetimleri arasında çatışmalar sürdü. İki grup 1998 yılında biraraya gelerek birleşme kararı aldılar ve hemen ardından kesin birleşme gerçekleşti. 2003 tarihinde, ABD kuvvetlerinin Irak'ı işgal sürecinde, ABD için Irak'taki en önemli ortağı Kürt gruplar oldu ve böylece bölgenin hudutları genişledi. İşgal sonrası Kürtlerin Irak devleti içinde ağırlığı arttı ve Irak'ta kurulan Geçici Yönetim Konseyi'nde dışişleri ve başbakanlık yardımcılığını üstlendiler. Geçici Yönetim Yasasıyla da önceki süreçte elde ettikleri eylemsel statükoyu hukuki bir teminat altına almışlardır.⁷⁵⁹

Geçici yönetim yasasında bölge, 'Kürdistan Bölgesel Yönetimi' şeklinde isimlendirilmiş ve yerel silahlı güçler bu idarenin yasal kolluk kuvvetleri olarak tanınmıştır. Bunun yanında, yasa ile birlikte Kürtçe bölgesel yönetimin resmi dili olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, merkezi bütçeden bölgesel yönetime %17 oranında bir pay tahsis edilmesi karara bağlanmıştır. Ekim 2005 tarihinde anayasa taslağı halkoyuna sunulmuş ve anayasanın kabul edilmesi ile bu hakları korunan Kürtler, hukuki çerçevede statü sorunlarını çözmüşlerdir. Kazanılan haklar ile birlikte, 2005 yılında gerçekleşen seçimlerde Celal Talabani işgal sonrası Irak devletinin ilk cumhurbaşkanı olma şansını bulmuş ve KDP'li Hoşyar Zebari ise dışişleri bakanlığı görevine getirilmiştir. Bunun yanında birçok Kürt, bakanlıklarda üst düzey görevlerde yer almıştır.

Yasal statü ile sorunlar çözülmüş gibi görünse de merkezi yönetim ile IKBY arasındaki sorunlar devam etti. İki temel konu üzerinde yoğunlaşan sorunlar günümüzde de devam etmektedir. Bunlar, petrol çıkarma ve ihraç etme yetkisi tartışması ve tartışmalı bölgelerin durumudur. Kerkük dahil tartışmalı bölgeler konusu Irak'ta Kürt

⁷⁵⁸ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kdp-ile-kyb-yol-ayriminda/509423>, (7.5.2018).

⁷⁵⁹ Zana Baykal, Türkiye'nin Yeni Enerji Tedarikçisi: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi, 2016, 43-66, s.62., https://www.academia.edu/18680458/T%C3%BCrkiye_nin_Yeni_Enerji_Tedarik%C3%A7isi_Irak_K%C3%BCrdistan_B%C3%B6lgesel_Y%C3%B6netimi, (17.4.2018).

sorununun ortaya çıkmasından bu yana devam etmiş ve bu nedenle 1970 anlaşmasının da geçersiz olmasına neden olmuştur.

Bölgede bulunan büyük petrol yatakları sorunlara bir de ekonomik boyut eklemiş ve sorunlara stratejik bir boyut kazandırmıştır. Yaklaşık bir asırdır çözilemeyen sorunlara, 2005'te kabul edilen anayasada bir çözüm tarifi sunulmuştur. 2005 Irak Anayasası'nın 140. maddesi'nde Kuzey Irak'a Araplaştırma politikası doğrultusunda yerleştirilen yerleşimcilerin kendi şehirlerine iskân edilmesi, 2007'nin sonuna dek ilgili bölgelerde referandum yapılması ve bağlanmak istedikleri bölgenin sorulması karara bağlanmıştı. Buna rağmen, 2007'de bir referandum yapılamadı ve sorunlar daha vahim hale geldi.

Bağdat'taki merkezi yönetim Kerkük petrol sahalarının bölgesel yönetimin denetimine geçmesi durumunda özerk bölgenin daha da güçlenebileceğinden ve merkeze kolaylıkla direnebileceğinden dolayı endişeliydi. Diğer yandan petrolün çıkarılması ve ihraç edilmesi hususundaki yetkilerin dağılımındaki belirsizlik, taraflar arasında ciddi bir sorun oluşturmaktaydı. Bölgesel yönetim, mevcut Irak anayasasına göre, kuzey Irak petrollerinin çıkarılma ve ihraç edilme yetkisinin kendisinde olduğunu iddia etmiş ve 2006 yılından başlayarak enerji şirketleriyle çeşitli anlaşmalar imzalamaya başlamıştır. Bağdat yönetimi, bu husustaki yetkilerin yalnızca kendisinde olduğunu ve yapılan anlaşmaların geçersizliğini savunmaktaydı. Ancak 2011'de, merkezi hükümet bölgesel yönetimin yaptığı anlaşmaların geçerliliğini kabul etmek durumunda kaldı. Böylece, petrolün çıkarılmasına dair yetki belirsizliği nihayete ermiş oldu. Diğer yandan, Erbil yönetimi yetkilerinin çıkarılan petrolü ihraç etmeyi de kapsadığını beyan ederek Ankara ile bir mutabakata vardı. Bu doğrultuda, petrol sevkiyatı tankerler ile başladı ve sonrasında boru hattı da devreye girdi. 2014 yılında Nuri el-Maliki'nin seçimdeki başarısına rağmen hükümeti kuramaması Irak'ta yeni olayların gelişmesine yol açtı. Merkeziyetçilik zayıflayınca Kerkük, Bağdat'ın kontrolünden çıktı.

Musul, IŞİD tarafından ele geçirilince Irak ordusu Kerkük'te konuşlu birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştır. Burada bulunan tüm ağır silahlar Peşmergelerin eline geçti ve Peşmergeler bölgeyi IŞİD'den kurtarmak için mücadeleye girerek bir kısım yerlerin kontrolünü tekrar elde etti. Halihazırda, Kerkük'te denetim büyük oranda

Peşmergele kuvvetlerinin elindedir. Bölgede Erbil yönetiminin politik egemenliği hakim durumdadır. Kerkük üzerinde fiili bir hakimiyet tesis eden bölgesel yönetim, şu ana kadar sahip olduğu petrolün miktarını iki kattan fazla artırmıştır. Merkezi hükümet ile imzaladığı en güncel anlaşma ile Kerkük'ten çıkarılan petrolü, Irak'ın kuzeyinde bölgesel yönetim tarafından tesis edilecek müstakil hatlar vasıtasıyla küresel pazara ulaştırma ve ihraç etme hakkına sahip olmuştur. Bu doğrultuda, bölgesel yönetim, sınırları dahilinde ve ayrıca yetki çatışması yaşanan sahalardan çıkardığı petrolü küresel pazarlara Türkiye güzergahını kullanarak ihraç etme girişiminde bulundu. Başlangıçta 26 tanker petrolün 25'i satıldı. ABD petrol satışına karşı çıktı ve alınmasını engelledi. Kısa vadede Kürtlerin petrol satışı bağımsız davranmalarını desteklemese de önemli bir adım atmalarına sebep oldu.⁷⁶⁰ Bu esnada, Kerkük-Yumurtalık hattı 2014 yılının ilk altı ayında IŞİD teröristlerinin çok sayıdaki saldırısına maruz kaldı. Boru hattının yer aldığı alan, 2014 yılının başından beri IŞİD teröristlerinin hakimiyeti altındaydı.⁷⁶¹

2015 yılında IKBY Başkanı Mesud Barzani'nin resmi görev süresi dolmasına rağmen bölgedeki IŞİD terörü nedeniyle seçimler ertelendi ve Barzani görevine devam etti. 1 Kasım 2016, IKBY'nin yeni başkanını seçme günü olarak belirlendi. Seçim tarihi geldiğinde bölgesel yönetimin seçim kurulu yeterli adayın olmaması üzerine seçimin ertelendiğini duyurdu. Bölgesel meclisten yeni bir seçim için tarih belirlemesini istedi. IKBY siyasetindeki Goran Hareketi ve 'Demokrasi ve Adalet için Koalisyon' gibi muhalefet partileri, bölgenin yaşamakta olduğu krizin aşılabilmesine yönelik beş maddeden oluşan kısa bir bildiri yayımladı.⁷⁶²

Diğer yandan, başta Mesut Barzani olmak üzere bağımsızlık taraftarı Iraklı Kürtler, süregelen baskı, ayrımcılık ve tecrit politikalarına bir tepki olarak Iraklı Kürtler için bağımsızlığa kavuşmanın vaktinin geldiği düşüncesindeydiler. Bağdat yönetiminin sistemli bir şekilde petrol satışından elde edilen gelirin hakkaniyet temelli paylaşımına mani olduğunu öne sürerek referandumun bir an önce yapılmasını istemekteydiler. Diğer yandan, Irak Başbakanı Haydar El İbadi, referandumun Irak anayasasına istinat etmediğini ve dolayısıyla hukuk dışı olduğunu beyan etmiştir. Ek olarak, Irak Meclisi,

⁷⁶⁰ Serhat Erkmen, [http://www.21yyte.org/tr/arastirma/irak/2014/12/30/7944/2014-yilinda-iraktaki-10-onemli-gelisme,\(9.4.2018\).](http://www.21yyte.org/tr/arastirma/irak/2014/12/30/7944/2014-yilinda-iraktaki-10-onemli-gelisme,(9.4.2018).)

⁷⁶¹ [https://enerjigunlugu.net/icerik/8653/irak-tahkime-basvurdu.html,\(7.5.2018\).](https://enerjigunlugu.net/icerik/8653/irak-tahkime-basvurdu.html,(7.5.2018).)

⁷⁶² [https://www.ntv.com.tr/dunya-irakta-secimlere-8-ay-erteleme,\(4.6.2018\).](https://www.ntv.com.tr/dunya-irakta-secimlere-8-ay-erteleme,(4.6.2018).)

referandumun tertip edilmesini yasa dışı ilan eden bir karar almış ve hükümetin ülkenin toprak bütünlüğünü muhafaza etmeye ve ayrılıkçı adımlara karşı mücadeleye yönelik ihtiyaç duyulan her türlü tedbiri alması gerektiğini ifade etmiştir. Bu minvalde, referandumun tertip edilmesi gerektiği yönünde açıklamalar yapan Kerkük valisi, Irak Meclisi tarafından görevinden uzaklaştırmıştır. Diğer taraftan, Irak silahlı kuvvetleri referandumun IŞİD kaynaklı terör ile mücadelede aksamalara yol açacağını, ülkenin kuzeyindeki bir kısım kasaba ve kentlere hakim olan terör örgütünün Irak'tan tamamıyla temizlenmesinin mümkün olmayacağını bildirmiştir.⁷⁶³ 25 Eylül 2017'de düzenlenen bağımsızlık referandumu ardından bölgesel yönetim, birçok sorunla karşı karşıya kaldı. 16 Ekim 2017'de Irak ordusunun Kerkük'e düzenlediği operasyonla IKBY'nin güvenlik gücü olan Peşmergeler, 2014'ten sonra işgal ettiği topraklardan çekilmek zorunda kalarak büyük yenilgi yaşadı. Kuzey Irak yönetimi referandumun bedelini çok ağır ödedi ve bölgenin yegane lideri olarak kabul edilen Mesud Barzani, 12 yıl boyunca yürüttüğü görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Referandumdan dört gün sonra, Süleymaniye ve Erbil Havalimanları'ndan gerçekleşen uluslararası seferler, Irak Sivil Havacılık Kurumu tarafından askıya alındı. 28 Şubat 2018'e kadar sürecek olan yasak için Ocak 2018 tarihinde Irak hükümeti ile IKBY yetkilileri, Erbil ve Süleymaniye havaalanlarının uluslararası uçuşlara açılması için altı maddede anlaştılar. Ancak Şubat 2018'den sonra uluslararası uçuşlar üç ay daha uzatıldı. Refandum sonunda IKYB, Kerkük ve tartışmalı bölgelerin %95'ini kaybetti.⁷⁶⁴

Kerkük'ten çekilmeden önce günlük 550 bin varil petrol ihraç eden IKBY'nin şu andaki üretimi 250 bin seviyelerine kadar geriledi. Ekonominin can damarı petrol gelirlerinin azalması, maaşların ödenmesinde sıkıntı yarattı. Süleymaniye'de 18 Aralık'ta hükümet karşıtı büyük gösteriler düzenlendi. Memur maaşları düzenli ödenemedi. Bölgedeki turist sayısında son üç ayda %90 düşüş yaşandı. Bir diğer ekonomi kaynaklarından turizm de büyük darbe yedi. Koalisyonadaki muhalefet partileri olan Goran ve Komel, yaşanan siyasi kriz nedeniyle hükümetten çekildiler. Peşmergelere Almanya ve Kanada gibi ülkeler tarafından verilen eğitimler durduruldu

⁷⁶³ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41363443>,(2.4.2018).

⁷⁶⁴ <https://www.dunyabulteni.net/irak/ikby-referandum-inadinin-bedelini-agir-oduyor-grafik-h414321.html>,(9.6.2018).

ve uluslararası alanda itibar kaybettiler.⁷⁶⁵Türkiye, Erbil yönetiminin idaresinde olan sınır kapılarının kontrolünün Bağdat'a verileceğini açıkladı. Ayrıca, Bağdat'a doğrudan bağlanan yeni bir sınır kapısının kurulacağını açıklamıştır. İlk etapta sınır kapılarını kapatan İran, 2 Ocak 2018'de IKBİ ile olan sınır kapılarını geçişlere tamamen açtığını duyurdu.⁷⁶⁶

3.2.6. Kuzey Irak Petrol Üretimi İhracatı ve Türkiye ile İlişkileri

Musul petrolünün 1871 yılında Almanlar tarafından keşfedilmesiyle birlikte, bölge üzerinde İngiltere ve Almanya'nın çıkar çatışması yaşanmaya başlanmıştır. Irak'ın sınırını, 1.Dünya Savaşı öncesi dönemde Irak'taki yüksek hacimdeki petrol mevcudiyetinin farkında olan İngiliz yönetimi çizmiştir. 19. yüzyılın başlarından itibaren kullanım alanı genişlemeye başlayan petrol, dünya ticaretinde ilk sıralara yükselmiştir. 20. yüzyılın ilk yıllarına dek petrol üretimi alanında en üst sırada yer alan ABD'ye, daha sonraki yıllarda Çarlık Rusya rakip olmuştur. Aynı zamanda Ortadoğu'da bulunan ülkeler de petrol kaynakları açısından bir hayli zengin durumdaydılar. 1. Dünya Savaşı sırasında bölgenin petrolünü çıkarmak amacıyla devletler arasında bir imtiyaz mücadelesi görüldü. Irak petrolüne dair münhasır bir nüfuza sahip olmayı hedefleyen İngiliz idaresine, ABD ve Fransa gibi devletler muhalefet etmişler ve çok taraflı olmayan imtiyazlara karşı çıkmışlardır. Ortadoğu'da bulunan petrol yataklarının çok önemli olduğu 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra anlaşılmıştır.⁷⁶⁷ II. Dünya Savaşı sonunda İngiltere'nin bölgedeki gücünü kaybetmesi ile birlikte, Ortadoğu'da artık Amerikan emperyalizmi doğrultusunda petrol politikaları gelişmeye başlamıştır.

Bu tarihten itibaren küresel siyaset, ABD ve Rusya'nın şekillendirdiği çiftkutuplu bir süreç içine girmiştir.⁷⁶⁸ 1960 yılında Ortadoğu'daki devletler petrolün öneminin farkına varmış ve millileştirme yoluna gitmeye başlamışlardır. 1951 yılında Anglo-Pers şirketi millileştirilmiştir. OPEC'in kurulması ile dış ülkelere karşı kendilerini korumaya

⁷⁶⁵ [www.milatgazetesi.com/dunya/referandum-kararinin-faturasi-cok-agir,\(7.6.2018\).](http://www.milatgazetesi.com/dunya/referandum-kararinin-faturasi-cok-agir,(7.6.2018).)

⁷⁶⁶ [https://www.stratejikortak.com/2018/01/referandumun-sonrasi-ikbyde-neler-oldu.html,\(5.7.2018\).](https://www.stratejikortak.com/2018/01/referandumun-sonrasi-ikbyde-neler-oldu.html,(5.7.2018).)

⁷⁶⁷ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD-Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, (1.Baskı), İstanbul: Alfa Yayınlar, 2004, s.76.

⁷⁶⁸ Naci Bayraç, "Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt 499, (2005), s.8.

çalışmışlardır. Irak, petrolün millileşmesi ile kalkınmaya ve bölgedeki etkinliğini de artırmaya başlamıştır. Bu arada, hâlihazırda kullandığı hatlar ihtiyacını karşılamayan Bağdat yönetimi, daha güvenilir vasıtalar arama girişimlerinde bulundu. İşte bu esnada Türkiye'nin konumu, Bağdat yönetimi için önem kazandı. 1973 yılında inşa edilmeye başlanan Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattından ilk petrol sevkiyatı 1977 tarihinde gerçekleşmiştir. Hem 1984 hem de 1987 yıllarında kapasitesi artırılan boru hattı, Türkiye ve Irak'ın önemli gelir kaynaklarından biri olmuştur. Boru hattı, 1990 yılında başlayan1. Körfez Savaşı ile kapatılmış ve 1996'dayeniden açılmıştır. Ancak, tam olarak istikrar sağlanamamıştır.⁷⁶⁹ Çıkar elde etmeye çalışan gruplar, boru hattına sabotajlar yapmakta ve aynı bölgede bir başka boru hattının inşa edilmesini istemektedirler. Türkiye şirketi Çalık Holding'in, Kuzey Irak petrollerinin Silopi ile Yumurtalık arasında inşa edilecek 640 km'lik yeni bir hat ile nakledilmesi amacıyla Bağdat yönetimine başvurduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁰

Irak topraklarındaki petrol yatakları güney, orta ve kuzey şeklinde üç bölüme ayrılabilir. Kuzey Irak petrol yatakları, Kerkük ve Musul'da bulunan petrol yataklarından oluşur. Irak'ın petrol rezervlerinin yaklaşık %80'inin Kerkük yataklarında bulunduğu belirtilmektedir.⁷⁷¹ Yapılan araştırmalar, 2009'da Irak'taki kanıtlanmış petrol rezervlerinin 115 milyar varil olduğunu göstermiştir. Çıkarılan Irak petrollerinin %25'i Kerkük havzasındandır. Petrol üretimi ise %40 oranında Kerkük bölgesinden yapılmaktadır. Dolayısıyla, Kerkük vilayetinin Irak için önemi oldukça fazladır. Kerkük havzasında ilk çıkarılan petrol Baba Gurgur kuyusundan çıkarılmıştır. Kerkük bölgesinden çıkarılan petrolün maliyeti varil başına 2,5 dolardır, ancak maliyet diğer alanlarda 15 dolara kadar yükselebilmektedir. Eylül 2018 itibarıyla petrolün varil başına ortalama satışının 70-80 dolar civarında olduğu düşünülürse, kâr oldukça yüksek seviyededir.

Ülkenin güneyinde bulunan Basra bölgesinde petrol çıkarma ve ihracat çalışmaları tam kapasiteyle devam ederken Kerkük bölgesindeki istikrarsızlıktan dolayı petrol çıkarma ve ihracat tam kapasiteyle yapılamamaktadır. Eğer tam kapasite ile

⁷⁶⁹ Yalçın Karabulut, *Enerji Kaynakları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999, s.76.

⁷⁷⁰ [https://t24.com.tr/haber/erdogan-kurt-petrolunun-dagitiminda-calik-grubuna-imtiyaz-sagladi-iddiasi-mecliste,290400,\(12.12.2019\).](https://t24.com.tr/haber/erdogan-kurt-petrolunun-dagitiminda-calik-grubuna-imtiyaz-sagladi-iddiasi-mecliste,290400,(12.12.2019).)

⁷⁷¹ Karabulut, 1999, a.g.e., s.81.

çalışmaya başlarsa Kerkük'te günlük ihracat yaklaşık 1,6 milyar varil civarına ulaşabilir. 2003'teki Irak işgali öncesinde, bu kapasite günlük 900 bin varil civarında kalmıştır.⁷⁷² 1935 yılında tamamlanan Kerkük-Hayfa petrol boru hattı Kerkük petrollerinin uluslararası ihracatını sağlamıştı. 1948'de İsrail'in kurulması üzerine faaliyeti sonlandırılmıştır. 2003 işgalinden sonra, boru hattının tamir edilmesi bahis konusu olmuş ve Türkiye'den, İsrail'den ve ABD'den şirketler bu restorasyonda görev almışlardır. Kerkük-Hayfa boru hattının tamir süreci sona erdiği takdirde, Hayfa limanına günlük 5 milyon varil petrol sevkiyatı mümkün olabilecektir. Şu anda Suriye savaşı nedeniyle henüz aktifleşmemiştir.⁷⁷³ Bu hat çalıştığı takdirde, Kerkük-Yumurtalık hattının önemi göreceli olarak azalacaktır.

Kerkük vilayetinden çıkarılan petrolün ihracatında kullanılan diğer bir hat, Irak ile Suriye topraklarını kat eden Kerkük-Banyas hattıdır. İran-Irak Savaşı esnasında kapatılan hat 2001'de yeniden işlemeye başlamış fakat 2003'teki Irak işgali ile bir kez daha faaliyetlerini durdurmuştur. Hat günlük 150-200 bin varil kapasiteye sahiptir. Kerkük-Banyas boru hattının yeniden işlerlik kazanması için 2007 yılında Bağdat ile Şam arasında bir uzlaşma mümkün olmuş ise de hattın açılması bugüne dek mümkün olmamıştır. Musul-Kerkük-Sayda boru hattı için de benzer bir süreç yaşanmış ve bu hat da kapalı kalmıştır. İsrail'in tesis edilmesiyle Kerkük petrollerinin bu hatlardan ihracatı akamete uğramış ve başka sevkiyat yolları arama çalışmaları ortaya çıkmıştır.⁷⁷⁴

Kerkük-Yumurtalık hattının mevcut yapısı, işletilen kuyu sayısının artması ile artan ham petrolün taşınmasını sağlayacak yeterlilikte olmadığı için, bu boru hattının kapasitesi yetmemeye başladı. 1970 yılında 30 olan kuyu sayısı 1980 yılında gelindiğinde 45'e yükselmiştir. Kerkük-Yumurtalık hattının Türkiye'deki uzunluğu 625 km'dir ve Cizre, Mardin, Bozova, Osmaniye ve Dört Yol yolunu izleyerek limana gelir.⁷⁷⁵ Türkiye'nin bu boru hattından hesaplanan kazancı, ilk iki yılda 75 milyon dolar,

⁷⁷² Bilgay Duman, Irak Petrolü ve Efsane Projeler. <http://www.haber10.com/makale/ArticlePrint.aspx?id=9854>, (7.8.2018).

⁷⁷³ <https://www.yenisafak.com/dunya/kerkukten-hayfaya-israil-plani-2799725>, (7.8.2018).

⁷⁷⁴ <https://dogruhaber.com.tr/mobil/YazarOku.php?id=3485>, (7.8.2018).

⁷⁷⁵“ BOTAŞ Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş., 2008 Yılı Sektör Raporu, Ankara, www.enerji.gov.tr, s.26, (11.7.2018).

sonraki yıllarda ise 105 milyon dolar olarak hesaplanmıştır ve aynı şekilde finansal maliyetinin altı yıl içinde amorti edileceği hesaplanmıştır.⁷⁷⁶

3.2.7. Türkiye-İrak Ham Petrol Boru Antlaşmasının Maddeleri ⁷⁷⁷

27 Ağustos 1973 tarihinde Ankara’da imzalanan antlaşma 23 maddeden oluşmaktadır. Antlaşma 26 Aralık 1973’te Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Bu antlaşmanın en önemli maddeleri şunlardır:

“Madde 2: İşbu anlaşmanın imzalanmasından sonra altı aydan geç olmamak üzere her iki taraf projenin tekemmülü için gerekli teşebbüsleri yapacak ve tedbirleri alacaklar ve proje ile ilgili sözleşmeleri imzalayacaklardır. Her bir taraf, kendi sorumluluğunda olan ve proje ile ilgili veya projenin gerektirdiği incelemeler, çalışmalar, tesisat, inşaat v.s. nin ifası ile birlikte finansmanı temin edecektir. Taraflar aynı zamanda yukarıda zikredilen işlerin her birinin tamamlanması için gerekli zaman ve iş programlarını beraberce saptayacaklardır.

2. Irak Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, projenin gerçekleştirilmesini teminen, yukarda (1) paragrafta atıfta bulunulan teşebbüs ve tedbirleri ve işbu anlaşmanın daha sonraki (5) maddesinde atıfta bulunulan görevleri yerine getirecek olan temsilcilerini usulüne uygun olarak tayin edeceklerdir.

3. (1) paragrafta atıfta bulunulan teşebbüs ve tedbirler yine aynı paragrafta belirtilen altı aylık zaman süresi içinde temsilciler tarafından imzalanacak bir «Protokol» da belirlenecektir. Söz konusu «Protokol» imzası tarihinden itibaren bu anlaşmanın ayrılmaz bir parçası kabul edilecek ve bundan böyle «Protokol» olarak anılacaktır.

Madde 7: 1. Irak’tan gelen hampetrollerin Türkiye toprakları üzerinden nakliyesi ve bu petrollerin terminalde FOB tankerlere yüklenmesine ilişkin taşıma ve yükleme ücreti, hampetrollerin beher varili başına toplam 0,35 Amerikan Doları olarak tespit edilmiştir.

2. Taşıma ve yükleme ücretinin Irak tarafından Türk tarafına ödenmesinde, Irak’tan gelen ve Türk tarafına teslim edilen de dahil olmak üzere, alıcılara verilen hampetrol miktarları esas alınacaktır.

⁷⁷⁶ http://www.bilgesam.org/incele/1940/-kerkuk-yumurtalik-ham-petrol-boru-hatti-ve-gelecegi/#.W_Kg6jgzbiU,(12.7.2018).

⁷⁷⁷ <http://www.tuicakademi.org/2007-irak-petrol-yasa-tasarisi-ve-kerkuk-yumurtalik-petrol-boru-hatti/>, (9.8.2018).

Madde 14: 1977-1979 yılları arasında 10 milyon ton, 1980-1982 yılları arasında 12 milyon ton, 1983 ve daha sonrası için ise 14 milyon ton petrolü, Irak tarafı satmak Türkiye ise satın almak zorundadır.

Madde 15: Petrol boru hattı çalışmaya başladığı zaman Türkiye iç tüketim için bir kısmını satın alacak geri kalanını Türkiye için ihraç edecektir. Boru hattı üzerinde bulunacak olan 5 istasyonun 3'ü Türkiye tarafında yer alacaktır.”

Kerkük-Yumurtalık boru hattı iki paralel boru hattından oluşmuş olup biri 1974'te bir diğeri de 1987'de açılmıştır. Senelik bazda toplam 80 milyon ton petrol taşıyabilmektedir. Boru hattının Türkiye ucunda 12 tanker ve iki km uzunluğunda bir yükleme iskelesi bulunmaktadır. İskelede aynı zamanda dört tanker yükleme yapma imkânına sahiptir.⁷⁷⁸ 1977 yılında 35 milyon ton kapasite ile çalışan boru hattı, 1987 yılında kapasite artırım çalışmaları ile 71 milyon tona erişmiştir. Bu kapasite BTC hattından (yıllık 50,9 milyon ton) çok yüksektir. 2003 Irak Savaşı'nda hat kapatılmış ve 2004 yılında düşük kapasite ile çalışmaya başlamıştır. 2004 yılında 38 milyon varil, hem 2005 hem de 2006'da 13 milyon varil, 2007'de 10 milyon varil petrol taşımıştır. Dünya piyasasında küçümsenmeyecek oranda bir kapasitesi bulunan Kerkük-Yumurtalık hattı sürekli saldırılar ve sabotajlarla karşı karşıyadır. Bu saldırılar küresel petrol piyasasına olumsuz yansımakta ve petrol fiyatları dalgalanmaktadır. Hattın güvenliğinin sağlanarak tam kapasite ile çalıştırılması dünya petrol fiyatlarını olumlu yönde etkileyecektir. Bir yandan da, yaşanan kesintiler Türkiye ekonomisinin kayıplarına yol açmaktadır. Türkiye'nin altı yıl boyunca iki milyar dolar kaybı olmuştur.⁷⁷⁹

⁷⁷⁸ Kıvanç Galip Över, *Vaat Edilmiş Topraklarda Ölüm Kokusu: Kuzey Irak Dosyası*, İstanbul: Papirüs Yayınları, 1999, s.182.

⁷⁷⁹ <http://www.bilgesam.org/incele/1940/-kerkuk-yumurtalik-ham-petrol-boru-hatti-ve-gelecegi/#.XNxjQBQzbIU>, (17.11.2018).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN IRAK VE KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ İLE ENERJİ İLİŞKİLERİ

4.1. Irak Merkezi Hükümeti ve Türkiye Arasında Ekonomik Arayışlar Çerçevesinde Enerji İlişkileri

Tarihsel süreçte Türkiye ile Irak’ın arası genellikle iyi geçmiştir. Türkiye’ye yakınlığı ile bilinen Irak’ın Türkiye ile güçlü ekonomik, siyasi ve ticari bağları vardır. Stratejik açıdan Türkiye’nin güvenliği açısından önem arz eden bir ülke olan Irak, 1921 yılında kuruldu. Yakın tarihte Irak’ın ABD tarafından işgaline, Körfez savaşlarına ve İran-Irak savaşına tanıklık eden bu ülke birçok badire atlatmıştır.⁷⁸⁰

Irakla Türkiye arasındaki siyasi ilişkiler, sürekli bir değişim içerisinde. Türkiye, Ortadoğu siyasetine paralel olarak Irak ile ilişkileri kapsamında sosyal, kültürel ve ekonomik bir değişim içerisinde. Musul-Kerkük bölgesinde zengin petrol yataklarının bulunması İngiltere’nin ilgisini çekmiş ve Türkiye, İngiltere’nin baskısı yüzünden Musul ve Kerkük’den vazgeçmek zorunda kalmıştır. Türkiye-Irak ilişkilerinin seyri 1937’de imzalanan Sadabat Paktı ve Bağdat Paktı gibi gelişmelerin ışığında inişli çıkışlı seyir izlemiştir.⁷⁸¹ Türkiye ile Irak arasındaki enerji ilişkileri uzun bir geçmişe sahiptir. Türkiye ile Irak arasındaki enerji ilişkileri 1970’li yıllarda başlamıştır. Son zamanlarda bu ilişkiye IKBY de dahil olmuştur. Bu konu bağlamında Ankara, Bağdat ve Erbil arasında karmaşık bir enerji ilişkisinin olduğunu söylemek mümkündür. İki ülke arasındaki enerji ilişkileri 27 Ağustos 1973’de Kerkük Ceyhan petrol boru hattının inşası ile başlamıştır.⁷⁸² Irak, kendisinde çıkan petrolün dünya piyasalarına arz edilmesinde en güvenli ve en ekonomik ticaret yolu olan ve limana sahip olan Türkiye’ye bağımlıdır. Bu bağlamda Türkiye ile Irak arasında ilk boru hattı inşası 27 Ağustos 1973’te başlamış 1977 yılında tamamlanmıştır. Irak ve İran arasında gelişen

⁷⁸⁰ Gökhan Çetinsaya, Taha Özhan, *İşgalin 6. Yılında Irak*, Ankara: Seta Yayınları, Ankara, 2009, s.13.

⁷⁸¹ Arı, 2004, a.g.e., s. 372-401.

⁷⁸² Ekber Kandemir, Can Ozan Tuncer. Irak- Türkiye Enerji İlişkilerinin Bölgenin Ekonomik Güvenliğine Etkileri. *International Journal of Economics, Politics, Humanities and Social Sciences* 76. Vol: 3 Issue: 1. Winter 2020. 1.

savaş sırasında Türkiye tarafsızlığını açıklamış ve iki devlet arasında arabulucu olarak rol oynamıştır. Üstlendiği tarafsızlık, Türkiye'nin, petrol sıkıntısı çekmemesini sağlarken bir yandan da 1981'de petrol boru hattı için kapasite artışı andlaşması gerçekleşmiştir. Irak-İran savaşı sırasında saldırıya uğrayan Kerkük-Yumurtalık boru hattı güvenliği için Türkiye, İran'ı uyarmış, İran da Türkiye'nin bu istediğini olumlu karşılamıştır. 1984 ve 1987 yıllarında iki kere kapasite arttırımı yapılan hat hem Türkiye hemde Irak için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Diğer bir deyişle, Irak, Türkiye'yi komşu olarak önemli bir siyasi güç ve Irak ekonomisini yeniden inşa etmek ve ihracatı için istikrarlı bir rota sürdürmek için yararlı bir müttefik olarak görmektedir. 1990'lı yıllarda Irak, Türkiye'nin önde gelen ticaret ortağıydı; Ceyhan limanı, Irak'ın Kuzey petrol sahalarından başlayarak boru hatları ile petrol alıyordu ve dolayısıyla Irak pazarları Türkiye'den geniş bir ürün yelpazesi içinde mal ithal ediyorlardı.⁷⁸³ Enerji, Türkiye-Irak ilişkilerinde önde gelen konulardan biri olmuştur çünkü Irak hidrokarbon kaynakları açısından dünyanın beşinci zengin ülkelerinden biri ve coğrafi avantajı ile Irak petrol ve gazının küresel pazarlara ulaştırılmasında, Türkiye, önemli bir rol oynayabilecek durumdadır. Irak ile bu alandaki işbirliğinin gelişmesi, arz ve rota çeşitliliği sağlama açısından uluslararası enerji güvenliğine de katkı sağlayacak niteliktedir.⁷⁸⁴ Türkiye, Irak'ta yaşanacak herhangi bir istikrarsızlığın güvenlik ve sosyoekonomik sonuçlarından her zaman endişe duymuştur çünkü Türkiye ve Irak sıradan komşuluklardan daha fazlasına sahiptir. İlişkileri "Karmaşık Bağlımlılık" olarak tanımlanabilir, aralarında bir dizi karşılıklı ekonomik, tarihsel, sosyo-kültürel ve güvenlik bağlantıları bulunmaktadır. 1920 lerden itibaren, 1990-1991 Körfez Savaşı'na kadar iki ülke ekonomik ve güvenlik konularında yakın işbirliği içerisindeydi. Özellikle 1980 lerde Irak, Türkiye ile arasındaki ikiz petrol boru hatları sayesinde iyi bir ekonomik işbirliği oluşmuştur ve Türkiye, İran-Irak savaşının getirdiği bazı avantajlara da sahip oldu. Benzer şekilde, Türkiye ve Irak terörist ve ayrılıkçılara karşı mücadelede imzaladıkları, 1978 Türk-Irak Anlaşması ile işbirliği yaptılar ve birbirlerinin topraklarında barınmış terörist gruplar için 'Sıcak Takip Operasyon'ları gerçekleştirdiler. Saddam Hüseyin, 8 Şubat 1990'da, Kuveyt'i ilhak etti. Kuveyt,

⁷⁸³ Hasan Turunç, *Turkey's Global Strategy: Turkey and Iraq. IDEAS Reports - Special Reports*, Kitchen, Nicholas (ed.) SR007. LSE IDEAS, London: School of Economics and Political Science, 2011, s.40.

⁷⁸⁴ Turunç, 2011, a.g.e., s.42.

Ortadoğu'da ABD ve İsrail'in güvenliği için önemli bir ülkedir. Bu nedenle Saddam'ın eylemi Ortadoğu'yu Birinci Körfez Savaşı'na götürdü.⁷⁸⁵

Körfez Savaşı sırasında Irak'la olan yakın ilişki kesildi. 1990 larda Türkiye, terörizm ve Kürt devletinin kurulma ihtimali gibi olumsuz etkilerle uğraşmak zorunda kaldı. Olumsuz etkileri bertaraf etmek için, Türkiye, ABD ile yakın işbirliğini sürdürdü.⁷⁸⁶

Bu bağlamda Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik ana tehditlerin kaynağı Ortadoğu oldu. Irak'ta ortaya çıkan belirsizlik, Körfez Savaşı, bu tehdidin önemli yeni bir parçası olarak kabul edilmiştir.⁷⁸⁷ Çünkü Körfez savaşı sonrası, Kuzey Irak'ta oluşan otorite eksikliğinden kaynaklanan durum, Türkiye'nin hemen sınır ötesinde yeni bir tehdit ve risk bölgesi meydana getirmiştir.⁷⁸⁸ Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i istilasına karşı çıkan devletlere, Saddam, meydan okudu, ancak Soğuk Savaş sonrası kırılan dünya düzeni ve aynı zamanda yapılandırılması için tarihi bir sahneyi temsil etmekteydi.⁷⁸⁹ Irak, Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal ettiğinden, Türkiye'nin bu ülke ile ilişkileri büyük ölçüde sistemik faktörler tarafından şekillenmiştir. Türk topraklarında konuşlanan 'Barış Gücü' ve bu çerçevede ABD tarafından sık sık Irak'a yapılan bombardımanlar Bağdat-Ankara ilişkilerinin istikrarlı bir şekilde gelişmesini engelledi. Yani 1. Körfez savaşıyla beraber Irakla diplomatik ilişkilerin gerginleştiğini görüyoruz. BM yaptırımları, Irak'la olan ikili ilişkileri olumsuz etkileyen bir diğer faktör oldu. Irak, 1991 yılında gerçekleşen ilk Körfez Savaşı'ndan önce, Türkiye'nin en büyük ticari ortaklarından biriydi; ancak Irak'a uygulanan ticaret ambargosu ve bunun sonucunda Irak'ın mali olarak daralması Türkiye'ye bu pazarı kaybedecek kadar büyük

⁷⁸⁵ Oğuz Taner Hacıfazlıoğlu, "The Transformation of Turkish Foreign Policy Towards Iraq Under Ahmet Davutoğlu", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.16.

⁷⁸⁶ Ramazan Gözen, "Causes and Consequences of Turkey's Out-of-war Position in The Iraq War of 2003", *The Turkish Year Book*, Volume 36, (2005), s.81.

⁷⁸⁷ Meliha Benli Altunışık, "The Middle East Turkey-USA Relations: Managing the Alliance", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2013, s.164.

⁷⁸⁸ Cihat Yayıcı, "Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri" Güvenlik Stratejileri, Cilt 15, Sayı 30, s.334

⁷⁸⁹ Cengiz Günay, *Turkey's Changing Role After the Cold War: From Ideational to Civilizational Geopolitics*, Chapter 20, in edit. by Daniel S. Hamilton and Kristina Spohr, *Exiting the Cold War*, Washington: Entering a New World, Brookings Institution Press. 2019, s.462.

bir etkisi oldu.⁷⁹⁰ 1991 Körfez savaşındandır sonra, Türkiye, Iraklı Kürtlerini, Saddam Hüseyin'den korumak ve Irak Silahlı kuvvetlerini izlemek için İncirlik Hava Üssü'nden ABD ve İngiliz uçaklarının uçuşa yasak bölgeye, Türkiye'nin güneydoğusundan geçerek, Kuzey Irak'a girişlerine izin verdi.⁷⁹¹ Irak'ın komşusu ve büyük bir ticaret ortağı olarak Türkiye, Bağdat'a ekonomik ve askeri baskının oluşturulmasında çok önem bir aktör olduğundan Türkiye de ambargoya katıldı ve Irak'tan çıkan Yumurtalık'a gelen iki petrol boru hattını kapattı. Türkiye'den gerçekleşecek olan hava operasyonları için İncirlik üssünü açtı. Boru hatlarının kapanması ekonomik baskıyı artırırken, ABD liderliğindeki uluslararası koalisyona hava üslerinin sağlanması kuzey cephesinin açılmasını ve askeri baskının da artmasını sağladı.⁷⁹² Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin, 6 Ağustos'ta aldığı karara uyarak 7 Ağustos 1990'da Yumurtalık'a giden petrol boru hattını kapatmıştır. Gerçekte Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasının temelinde Irak'ın toprak bütünlüğünün sağlanması yatmaktadır. Kısaca, Kuzey Irak'ta herhangi bir Kürt oluşumunun önlenmesi esas amaçtır.⁷⁹³ Türkiye, 1990-91 Körfez savaşında Batı ile beraber savaşa destek verdi, Irakla tüm ticaret ve enerji ilişkisini kesti. Ayrıca PKK'ya yönelik Kuzey Irak'ta sık sık askeri saldırılar düzenledi. Türkiye, Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmasına şiddetle karşı çıktı çünkü Irak'ta böyle bir gelişmenin yaşanması kendi ülkesi sınırları içindeki, Kürt bölgelerinde, ayrılıkçılığı körükleyeceğini düşünüyordu. Mart 2003'te, ABD, Irak'a savaş ilan etti.⁷⁹⁴

Son dakikadaki diplomatik çabalar ile Türkiye, ABD'nin müdahalesini engellemeye çalıştı. Türkiye, sınırında olan Irak'ta istikrarsızlığın derinleşmesinden korkmuştu. Saddam Hüseyin, iktidardan düştükten sonra da Irak'ın toprak bütünlüğüne verdiği desteği sürekli sürdürdü.⁷⁹⁵

⁷⁹⁰ Nuri Yeşilyurt, Atay Akdevelioğlu, "Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Volume 40, 2009, s.40.

⁷⁹¹ Carol Migdalovitz, *Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views*, CRS Report for Congress, USA, 2008, <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a486490.pdf> (12.12.2019)

⁷⁹² Günay, 2019, a.g.e., s.463.

⁷⁹³ Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2016, s.5442-555

⁷⁹⁴ Juliette Tolay, Ahmet Evin, *Getting to ZERO Turkey, Its Neighbors and the West*, The Transatlantic Academy, 2011, s.11,

⁷⁹⁵ Tolay, 2011, a.g.e., s.12.

1991 Körfez Savaşından, Türkiye ekonomik olarak olumsuz etkilendi. 1991 Körfez Savaşı sonrasında Türkiye'nin dolaylı maliyetler de dahil olmak üzere 40 ile 60 milyar dolar arasındaki kümülatif bir ekonomik kaybı bulunmaktaydı.⁷⁹⁶ Diğer taraftan 1984'ten beri, PKK,Türk devletine karşı bir terör savaşı yürütüyordu. PKK Kuzey Irak'ta konuşlanmaktaydı ve buradan Türkiye'ye karşı saldırılara başladı. O sırada Türkiye'nin Irak'ta yaklaşık 2.000 askeri kuvveti bulunmaktaydı.⁷⁹⁷

1980 ve 1990 arasında Türkiye Irak ile ekonomik ilişkileri artarak devam etti. Ancak 1990 ile 2002 yılları arasındaki dönemde, ekonomik ilişkiler, PKK'ya yönelik askeri operasyonlar ve Körfez Savaşı'ndan sonra askeri bir boyut kazandı⁷⁹⁸

11 Eylül'le birlikte yeni bir dünya düzeni oluşturulmaya çalışılırken, özellikle ABD'nin 11 Eylül sonrasında terörle mücadele adı altında önce Afganistan'a daha sonra da Irak'a askeri operasyonlar düzenlemesi Türk dış politikasını zora sokmuştur. Özellikle güney komşusu Irak'ın bir süper güç tarafından işgal edilmesi ve bu işgal süresince Türkiye'ye tehdit oluşturabilecek olan Kürtler gibi aktörlerle işbirliği içine girilmesi, Türkiye'nin hem iç politikasını hem de dış politikasını büyük açmazlara sürüklemiştir.⁷⁹⁹ 1990 larda Saddam Hüseyin'in Kuzey ve Güney Irak'taki otoritesi Birleşmiş Milletler Güvenliği kararlarıyla sınırlandırıldı. Konsey kararlarından sonra, Türkiye, Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı askeri operasyonlar başlattı. Bu durumun, Türkiye-Irak ilişkileri açısından analizi ise ilişkilerin askeri boyutunun ön plana çıktığının göstergesidir. Diğer bir deyişle, Türkiye-Irak ilişkileri önemli bir dönüşümden geçerek -ekonomik boyuttan askeri boyuta devrildi. 1990'ların Türk-Irak ilişkilerinde, güvenlik vurgusunun ağır bastığı bir politikanın izlendiği görülmektedir. 12 Mayıs 1999- 19 Kasım 2002 tarihleri arasında, Türkiye bir DSP (Demokratik Sol Parti), MHP (Milliyetçi) tarafından kurulan koalisyon hükümeti (İktidar Partisi) ve ANAP (Anavatan Partisi). İsmail Cem ise koalisyon hükümetinin de Dışişleri Bakanıydı. Irak politikasında iki fikir ortaya çıktı. İlk fikre göre, BM yaptırımları, Irak Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilere zarar vermişti. Bu nedenle, koalisyon hükümeti zarar

⁷⁹⁶ Meliha Benli Altınışık, Journal of Contemporary European Studies, No: 14, 2006, 183–196, s.190.

⁷⁹⁷ Meliha Benli Altınışık, "Turkey's Security Culture and Policy Towards Iraq", *Perceptions*, (2007), s.79.

⁷⁹⁸ Hacıfazlıoğlu, 2016,, a.g.e.,s.17.

⁷⁹⁹ Özdal, Dinçer, Yegin, a.g.e., 2009, ,s.267.

gören ekonomik ilişkileri yeniden canlandırmak istedi. Başka bir deyişle, koalisyon hükümeti, BM yaptırımları nedeniyle zarar gören dış ticareti düzeltmeye çalıştı. Türkiye'nin endişelendiği ikinci önemli sorun, ABD'nin Irak'a askeri müdahalesinin Türkiye'nin güvenliğini de doğrudan etkilemesiydi. Türkiye, PKK'nın ABD'nin Irak'a yapacağı askeri müdahaleden yararlanacağına inanıyordu. Amerikan ordusunun Irak'ta bulunmasının bir sonucu olarak, ülkedeki merkezi kontrol tamamen ortadan kalktı. Türkiye de Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmasını istemiyordu. Bu nedenle Türkiye Kuzey Irak'a girerek, bölgedeki Kürt gruplar ve PKK ile mücadele etti.⁸⁰⁰

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP Partisi) 2002 yılında iktidara gelmesinden bu yana, Türkiye'nin dış politikası, “güvenlik güdülünden” “ekonomi güdülüye” doğru değişmiştir. Bu politik değişimin somut bir göstergesi olarak Türkiye'nin, bölgesel komşu ülkelerle ticaret hacmi patlamış ve cumhuriyetin kuruluşundan bu yana en yüksek noktalarına ulaşmıştır. Bu yeni politika, bugünkü dışişleri bakanı Prof. Ahmet Davutoğlu tarafından “Komşularla Sıfır Sorun” olarak adlandırıldı.⁸⁰¹ 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal süreci hızlandı ve 2005 yılında Saddam sonrası Irak'ın yeni anayasasında Kuzey Irak, Irak Kürdistan Özerk Bölgesi olarak tanındı. Kürt nüfusa sahip komşu ülkelerin endişesi, Kuzey Irak'taki Kürtlerin başarısıydı. Başarılı Kürt özerkliği, kendi Kürt nüfuslarının benzer arzularını tetikleyebilirdi. Benzer şekilde, Türkiye'nin Irak politikası öncelikle yerel Kürt sorununun ve Kuzey Irak'ta Kandil'de bulunan PKK militanlarının etkisi altındadır. Irak'ta Kürtlerin başarısı Türkiye için bir tehdit olarak algılandı, diğer bir deyişle, güvenlik altına alınmıştır. Türkiye'nin temel endişesi, petrol zengini olan Kerkük'ün KBY'ni daha fazla özerklik anlayışına itebileceğiydi. Türkiye Kürtlerinin “siyasi seferberliği” için potansiyel bir tetikleyici olarak görülmüştür. Bununla birlikte ticaret hacminin genişletilmesi, Erbil'de bir konsolosluk açılması, bölgeye üst düzeyde yapılan ziyaretler güvenlik temelli politikadan uzaklaşmaya dayanan son gelişmeler ve liberal, ekonomi odaklı ilişkilere doğru bir ilerlemeyi göstermektedir. IKBY ve Türkiye arasındaki bu yeni eğilim Ankara'yı, Kuzey Irak'ı, tehdit olarak değil ortak olarak görmeye ve öyle muamele

⁸⁰⁰ Hacıfazlıoğlu, 2016,, a.g.e.,s.20.

⁸⁰¹ Mustafa Demir, “Evolution in discourse: Turkey and the KRG”, *Turkish Review* 2, No 5, (2012), s.94.

etmeye zorluyor. Son gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, bölgenin adı ile ilgili söylemlerde bürokrasi ve kitle iletişim araçlarında bir dönüşümden geçmektedir. Bölgenin adıyla ilgili ilk anlamlı tartışma 18 Mart 2009'da Erbil'deki Abant Platform toplantısında ortaya çıktı. Hem Türk hem de Kürt tarafının 200'den fazla entelektüel üyesi katıldı; tartışılan ana konulardan biri bölgenin adı idi. Kürt aydınlar, bölgeyi “Kuzey Irak” olarak gördüklerini belirterek, Türk katılımcıların kullandığı dildeki eleştirisel dilin seviyesini yükselttiler.⁸⁰²

Geleneksel olarak Türkiye, Irak'ın Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgedeki olası gelişmelere istinaden Irak'ın “birliğini” daima desteklemiştir. Ancak, son Aralık 2012 yılı Türkiye-Irak ilişkilerinde bir dizi önemli gelişmelere tanık oldu. İlk olarak Irak'ın Şii liderliğindeki hükümeti Başbakan Yardımcısı Saleh Muhamed al-Mutlaq'ı istifaya zorlamaya çalıştı ve ardından Irak'ın şu anki başkan yardımcısı Tarık el-Haşemi için tutuklama emri istedi. Her iki lider de Irak'taki Sünni bloktan geldiği için bu gelişmeler birçokları tarafından Sünnilerin siyasi arenadan dışlanması olarak algılanıyordu. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da benzer bir tepki gösterdi ve Maliki'nin tutumlarını “ben merkezci” olarak değerlendirdi ve bu gelişmelerin mezhep çatışmalarıyla sonuçlanabileceği endişesini dile getirdi. Erdoğan'ın ifadesine verdiği yanıtta Maliki, bu tür açıklamaların Türkiye'yi “düşman ülkeye” dönüştürdüğünü söyledi. Bu gelişmeler, Irak'ın kurucu kısımları arasındaki ayrımın gün geçtikçe kötüleştiğini gösteriyor. Bu arada Maliki, Sünni politikacıların “Saddam benzeri özlemleri” yaşamalarını suçladı. Ziyaretin ana başlıkları PKK oldu. Kilit mesele PKK'nın Irak'ın kuzeyinde konuşlandırılması ve terörist saldırılar başlatmak için Türkiye'ye sızmasıydı. Bu, Türkiye ile Irak arasındaki temel güvenlik gündemini oluşturmaktaydı. PKK sorununa olası herhangi bir çözüm de Kürdistan Özerk Bölgesinin katılımını gerektirmekteydi. Barzani'nin ziyaretinin gündemine gelince; Kürtçesini doğru bir şekilde kullanmak için bölgesinde arayışlar içinde olduğu açıktır. Türkiye, Irak Başbakanı Nuri el-Maliki tarafından güçlü eleştirilere maruz kalmıştır.⁸⁰³

Irak'ta gelişen olaylara, Türkiye, açısından bakıldığında, Türkiye için Irak'ın coğrafi ve siyasi bütünlüğü önem arz etmektedir. Türkiye işgalin başından beri istikrarlı

⁸⁰² Demir, 2012, a.g.m., s.95.

⁸⁰³ Demir, 2012, a.g.m., s.94.

bütünlük düşüncesi doğrultusunda bir politika izlemiştir.⁸⁰⁴ Kerkük konusunda da, Irak'ta bulunan bütün etnik gruplara aynı mesafede dengeli bir davranış sergilemiştir.⁸⁰⁵ Türkiye, aynı zamanda 'Irak'a Komşu Ülkeler Girişimi'ni de başlatarak, bölgeye komşu olan ülkelerin Irak'ın istikrar arayışına yardımcı olmaları için girişimlerde bulunmuş ve Irak'ın iç siyasi bütünlüğüne önemli katkılar sağlamıştır.⁸⁰⁶ 1990 lı yıllara değin, Türkiye, Irak'la ilgili siyasetini 'Kürt sorunu' ve 'güvenlik' perspektiflerinden şekillendirmiştir. 1990'lardaki ülkesel ve bölgesel dönüşümler neticesinde, ülkedeki demografik yapının kendine has özellikleri ve diğer yandan Türk hükümetlerinin Irak'a yönelik politikalarında daha da belirgin bir unsur olan ve özellikle kuzey Irak topraklarında meskun bulunan yoğun Türkmen nüfus, ülkenin Irak siyasetinin uzun süre etnik bir yaklaşım doğrultusunda şekillenmesinde etkin olmuştur.⁸⁰⁷

Kuzey Irak'ta, 1991 yılında Baas rejiminin yıkılmasından sonra ortaya çıkan Kürt otonom bölgesi, çok uzun süren bir mücadele sonrasında belirli bir resmiyet elde edebilmiştir. Türkiye, PKK terör örgütünün eylemleri sebebi ile Irak'ın kuzeyindeki olayları ve değişimleri dikkatle izlemiş, hem bağımsız bir etnik devlete hem de Irak yönetiminde federalizme muhalefet etmekteydi. Son yıllarda Türkiye Irak ile ilişkilerinde önemli bir değişim'e şahitlik ediyor. Dört bölgesel dinamik bu değişimi yönlendirdi: 2003 Irak Savaşı, ABD'nin Irak'tan çekilmesi, Arapların ayaklanması ve Suriye iç savaşının derinleşmesinin sonuçları ve özerk bir yarı devlet aktörü olarak KRG'nin yükselişi. Tabii ki, hepsi ile bu yeni gelişmeler, Türkiye'nin de Irak ve Suriye'de IŞİD tehdidinin İslam Devleti'nin ve Türkiye'nin devam eden Kürtleri hakkındaki yayılcı gündemi nedeniyle Irak, 2003 yılı sonrası, politik ve coğrafi olarak bütünlüğünü korusa da anayasal sistem federalizmi uygulamaya koyacak şekilde yeniden tasarlandı. Federalizm, işgalden sonraki süreçte yaşanan gelişmelerin sonunda ortaya çıkan bir gelişmedir. Yine, Irak'ta savaş sonrası Şii Arapların önü açılmış ve Şii

⁸⁰⁴ Soner Doğan, Irak Türkmenleri, 18.6.2018, https://insamer.com/tr/irak-turkmenleri_1524.html, (23.5.2019).

⁸⁰⁵ Türkiye'nin 2004'teki prestij sınavı: Kerkük <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyenin-2004teki-prestij-sinavi-kerkuk-38554113>, (23.5.2019).

⁸⁰⁶ Gökhan Çetinsaya, *Irak ve Komşuları*, 10 Ocak 2006, <https://www.setav.org/irak-ve-komsulari/>, (21.5.2019).

⁸⁰⁷ Abdullah Kıran, "*Türkiye'nin Irak Polirikası*", *Birikim*, Sayı 148, Ağustos 2001, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2907/turkiye-nin-kuzey-irak-politikasi#.XBZmTlUzbiU>. Ağustos 2001, (23.4.2019).

gruplar adına Irak'ın yönetimine katılmak hatta tamamen yönetimi ele geçirmek için bir fırsat ortaya çıkarmıştır.⁸⁰⁸

Amerika'nın Irak'a uyguladığı yaptırımlar sırasında Irak'la ekonomik açıdan yaşanan ilişkiyi irdelersek; Türkiye Körfez Savaşı sonucunda Irak'a uygulanan yaptırımlardan ekonomik olarak büyük zarar gördü. Bu yaptırımlar neticesinde ticarete yavaşlama, turizmde gerileme gerçekleşti. Türkiye'nin kayıpları bununla da kalmadı, Iraklı mültecilerin ülkeye akışı ve Kerkük'ten petrol akışının durması nedeniyle Yumurtalık Boru Hattı zarar gördü. Irak'ın ambargosu Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan illerde daha da çok hissedildi. Bunun başlıca nedeni güneydoğuda ekonomi Irak ile ticarete bağlıydı ve aynı zamanda bu bölgede PKK terörü aktifti. Bu yaptırımlar, Türkiye, için siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı çok önemli hale gelmiştir. Yaptırımlar devam ettikçe, Türk yetkililer uygulana ambargo için sert eleştirilerinde bulunmaya başladılar ve BM'in Irak'a yönelik yaptırımların zararlarını sorgulamaya başladılar. Türk-Irak enerji ilişkileri için bir diğer önemli adım Ağustos 2003'te Kerkük-Yumurtalık boru hattından petrol akışının başlamasıydı. Ayrıca 20 Kasım 2003'te Celal Talabani'nin (Irak geçici hükümet başkanı) Ankara ziyareti sırasında, Devlet Bakanı Kursad Tuzmen, aynı konuşmada hem Irak hükümetinin PKK'ya karşı işbirliğinin önemini hem de hükümetinin Irak altyapısını yeniden inşa etme hevesini belirtti. Buna karşılık Talabani, hükümetinin Irak'taki her türlü terörist faaliyeti kınadığını duyurdu ve Türk kamyon şoförlerinin ve işadamlarının güvenliğini sağlamaya söz verdi. Son olarak, iki ülke arasında Aralık 2003'ün başlarında toplantıların başlatmasını kabul eden bir protokol imzalandı. Sınır kapılarındaki sorunları çözmek ve ikinci kapıyı için haftada bir kez daha toplanıp, düzenli toplantılar yapmak ve iki sınır yetkilisi arasında kırmızı bir telefon hattı kurma kararı alındı. İki ülke ayrıca sınır kapılarında görevli sayısını ve kapılardan geçen kamyon sayısını artırmayı kabul ettiler. Ayrıca Nusaybin-Kamisli-Musul demiryolunun tam kullanıma açılması ve 2003 Nisan'ında Ankara'da Türk-Irak Ortak Ekonomik Komisyonu toplantısını organize edilmesi planlandı.⁸⁰⁹

⁸⁰⁸ Hasan Hüseyin Köse, "Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi: 2003-2012 Dönemi", *The Journal of Middle East Social Science Studies*, Volume 1, Issue 2, (2015), s.66.

⁸⁰⁹ Mustafa Aydın, Damla Aras, "Political Conditionality of Economic Relations Between Paternalist States: Turkey's Interaction With İran", *Iraq and Syria, Arab Studies Quarterly*, Vol. 27, No. 1/2 (2005), s.26.

Soğuk savaşın sona ermesiyle ve özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye, Orta doğu'daki düşük profilli duruşundan vazgeçerek daha eylemci bir bölgesel role soyundu. Türkiye'nin iç ve dış politika gündeminde en önemli unsurlardan biri olan Kürt meselesi, Türkiye'nin Ortadoğu politikası üzerinde de önemli etkileri olmuştur. PKK yüzünden, Suriye ile, ilgili uzun süredir devam eden sorunların daha da kötüleşmesi Ankara'nın İsrail ile askeri bir anlaşma imzalama kararına katkıda bulunmuştur.⁸¹⁰

Şii gruplar yönetimi ele geçirmeye çalışırken, Kürt gruplar da dengeleyici bir aktivite göstererek Merkezi hükümete yaklaşmışlardır. 2005 yılında kabul edilen Irak Anayasası'nda petrol ve doğal gaz kaynaklarının Irak içinde yaşayan etnik gruplar arasında paylaşımı ve gelir kaynaklarının dağılımı konusunda birbiriyle çelişen maddelerin bulunması nedeniyle, 2007 yılında, Irak Petrol Yasası Tasarısı görüşülmeye başlanmıştır. Bu tasarı, petrol satışından elde edilen gelirlerin paylaşımında, Irak Petrol Bakanlığı ile Irak Milli Petrol Şirketi'nin tekrar düzenlenmelerini öngörmektedir. Irak Anayasası, Irak'taki petrol kaynaklarının mülkiyetinin Irak topraklarında yaşayan, ikamet eden, tüm Irak vatandaşlarına ait olduğunu ifade etmektedir.⁸¹¹ 2011 yılında yürürlüğe giren petrol yasasının uzun süre bekletilme sebebi Irak'ta bulunan etnik grupların farklı isteklerinin bulunması nedeniyledir. Irak Merkezi hükümeti ile Kuzey Irak idaresine ait yetkilerin ayrı ayrı belirtildiği 'Petrol Yasası'nda, Bağdat yönetimi ile Erbil yönetimi, Kuzey Irak'ta bulunan petroller üzerinde münhasıran yetki sahibi olmayı istemektedirler. Bu yasa için yapılan en büyük eleştiri, Irak'ın petrol endüstrisinin yabancı şirketlerin eline geçeceğidir nitekim de geçmiştir şu anda Irak topraklarında Amerikan, Avrupalı, Japon, Çin, Hint pek çok petrol şirketi Irak petrolünü paylaşmaktadır.⁸¹² Çünkü yasa, Irak'ın yatırımcı petrol şirketleri ile üretimi paylaşma anlaşmaları imzalamasına imkan tanımaktaydı. Petrol şirketleri, yapılan anlaşmalar ile 15 ila 20 yıllığına Irak'ın herhangi bir bölgesinde çıkan petrol kaynaklarını işleyip çıkararak satışını yapıp gelirini de hükümet ile paylaşabilme olanağına erişmekteydi.

⁸¹⁰ Sabri Sayari, "Turkey and the Middle East in the 1990s", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 26, No. 3, (1997), s.47.

⁸¹¹ İdris Demir, "İrak'ın Yeni Petrol Yasası", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Ekim 2010, Cilt 2 Sayı:22,53-61, s.55.

⁸¹² Demir, 2010, a.g.e., s.58.

Irak'ın petrolünü millileştirme için yapılan yasa değişikliği, aksine, Irak petrollerini daha da liberalleştirmiştir.⁸¹³

19 Mart 2010 tarihinde süresi dolan Irak Merkezi hükümeti ile Türkiye arasında yürürlükte olan Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı anlaşması, 19 Eylül 2010'da Bağdat'ta imzalanan anlaşma ile koşullar iyileştirilerek yeniden düzenlenmiş ve petrolün nakliyatı 15 yıllığına gene Türkiye'ye verilmiştir.⁸¹⁴ 2007 yılından itibaren boru hattının güvenliği, çok sıkı denetimlerle, sağlandığından petrol ithalatında kayda değer bir artış olmuştur. 2008'de ithalat 1,3 milyar dolara yükselmiştir. BM'nin Irak yönetimine verdiği muafiyetler sonucunda 2010'da Kerkük-Yumurtalık(Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı) ile nakledilen petrol miktarı yaklaşık günlük 144.590 bin varil, 2011'de yaklaşık 163.276 bin varil iken 2019 yılında ise günlük 194.084 bin varil ve 2020 yılında 16.169 bin varil olmuştur.⁸¹⁵

Tablo 10: Yıllar İtibariyle Taşınan Ham Petrol Miktarları⁸¹⁶

Yıllar	Taşınan Ham Petrol Miktarları (Bin varil)
2010	144.590
2011	163.276
2012	134.506
2013	91.883
2014	55.984
2015	192.426
2016	189.439
2017	184.927
2018	134.662
2019	194.084
2020	16.169

⁸¹³Demir, 2010, a.g.e., s.60.

⁸¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki 27 Ağustos 1973 Tarihli Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ve Sonrasındaki İlgili Anlaşmalar, *Protokoller, Toplantı Tutanakları ile Eklerinin Tadiline İlişkin Değişiklik Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu* (1/988), 10.12.2010, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss617.pdf>. (21.4.2019).

⁸¹⁵Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/ham-petrol/13>, (21.12.2019).

⁸¹⁶ BOTAŞ, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/ham-petrol/13>, (12.01.2020).

Gerçekte, Türkiye ile Irak Merkezi Hükümeti arasında petrol sevkiyatı durmuş olup, sadece Türkiye-IKBY arasında petrol sevkiyatı yapılmaktadır. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının en önemli sorunu yapılan sabotajlardır. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali sırasında boru hattına yönelik yapılan terörde yoğun artış olurken 2007 yılında alınan önlemlerle saldırılar oldukça geriletilmiştir. Buna rağmen ara ara saldırılar devam etmekte olup, Türkiye, tamir ve aksamalardan dolayı maliyet kaybına uğramaktadır.⁸¹⁷ Türkiye, bu sabotajlarla Irak tarafında kalan kullanılamaz hale gelen paralel boru hattının biran önce tamir edilerek tekrar açılmasını, Ceyhan'nın Dünya petrol ihracatında daha da önemli hale gelmesini istemektedir.⁸¹⁸ Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'nin en önemli gelir kaynağı olan Kerkük-Yumurtalık petrol hattına yapılan bu saldırılar, terör örgütü PKK'nın bölgedeki Kürtlerin refahı ve geleceği için en büyük engeldir.⁸¹⁹

Bu sebeple, Irak ile kurulacak politik denge, ancak tüm taraflarla aynı mesafede dengeli ilişkiler kurmayla gerçekleşir. Aksi takdirde, Irak'ta tek taraflı girişilen politik ilişkiler kısa vadede başarılı olsa bile orta ve uzun vadede başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Türkiye, Erbil'de Mayıs 2012 tarihinde 'Uluslararası Enerji Konferansı' düzenlemiştir. Taner Yıldız bu konferansta, Türkiye'nin Irak'tan işlenmemiş petrol alması ve karşılığında işlenmiş petrol ürünlerini temin etmesi hususunda Erbil yönetimi ile anlaşmaya varıldığını belirtmiştir. Diğer yandan, bu konferansta Erbil yönetiminin Doğal Kaynaklar Bakanı yaptığı konuşmada, petrol sevkiyatının Türkiye üzerinden gerçekleştirileceğini açıklamıştır. İlk sevkiyatın Taq Taq petrol sahasından boru hattı aracılığıyla yapılacağını, sonraki süreçte 2014 yılı itibarıyla bir başka boru hattının Ceyhan'daki bir rafineriye bağlanacağını söylemiş, "Bölgeden boru hattıyla taşınacak petrolün Ceyhan'daki büyük bir rafineride işlenerek uluslararası piyasalara gönderileceğini" ifade etmiştir.⁸²⁰

⁸¹⁷ Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattına sabotaj, <https://www.dunya.com/gundem/kerkuk-yumurtalik-petrol-boru-hattina-sabotaj-haberi-287411>, (20.4.2019).

⁸¹⁸ <https://www.tespam.org/3-soruda-yeni-kerkuk-ceyhan-boru-hatti-analizi/> (21.12.2019)

⁸¹⁹ <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Kerkuk-Yumurtalik-Boru-Hatti-Ile-Ilgili-Acik-la> ma, (12.12.2019).

⁸²⁰ Ali Semin, *Bağdat-Erbil Arasında Petrol Krizi ve Türkiye*, http://arabic.news.cn/economy/2012-07/15/c_131717113.html, (12.4.2019).

Diğer taraftan, 15 Temmuz 2014'te Merkezi Irak hükümeti sözcüsü bir açıklama yaparak, doğal kaynakların Irak halkının tamamının mülkü olması itibarıyla bunlardan temin edilen ve edilebilecek gelirin Irak halkının tamamını temsil eden Merkezi hükümetin bütçesine dahil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca sözcü, Kuzey Irak'tan çıkarılan ruhsatı olmayan petrolün Türkiye üzerinden sevkiyatına Ankara'nın müsaade etmemesi gerektiğini beyan etmiş, bu bölgeden çıkarılıp Türkiye üzerinden sevkiyatı yapılan petrolün meşru olmadığını ve yasal dayanağının bulunmadığını açıklamıştır.⁸²¹

Türkiye, 2007 yılından itibaren, dış politikasında herkese aynı mesafede duran bir politika izlemekteydi. Bu nedenle Irak devletinin genelinde Türkiye'den beklentiler artmıştır. Bu beklentilerden en önemlisi, Ankara'nın Irak'ta süre giden politik krizin aşılmasında yerel otoritelerin tamamıyla bağlantı kurarak arabuluculuk yapmasıdır. Diğer bir husus da, Kuzey Irak yönetimi ile doğrudan petrol anlaşmasının yapılmasının Bağdat-Erbil krizini derinleştireceğidir. Irak Anayasası'nın 110. maddesinde federal idarenin görevleri yer almaktadır. Bu maddede, diplomatik temsil faaliyetleri, dış ilişkiler, uluslararası anlaşmalar ve sözleşmeler, uluslararası kredi politikalarının müzakeresi, imzalanması ve onaylanması ile hakim dış ticaret siyasetinin belirlenmesi söz konusu edilmektedir.⁸²²

Bu madde ile, Merkezi hükümetin onayı alınmadan hiçbir özerk yönetimin uluslararası herhangi bir anlaşmaya imza atma yetkisi kaldırılmıştır. Bu madde doğrultusunda, IKBY'nin, bölgesinde çıkan petrol ile ilgili uluslararası şirketlerle imzaladığı anlaşmalar, Merkezi hükümetin onayı alınmadığı için yasal kabul edilmemektedir. Bir diğer husus da, Ankara'nın Erbil yönetimi ile Merkezi hükümetten bağımsız imzaladığı petrol anlaşması, Merkezi hükümetle yaşadığı siyasi krizlerde elini zayıflatmaktadır. Kuzey Irak bölgesinde çıkarılan petrolün sevkiyatında Merkezi hükümetten onay alınmasının, Bölgesel yönetimin, Merkezi hükümetin bir parçası olduğunu ifade etmesi açısından büyük önemi bulunmaktadır. Dolayısıyla, Ankara'nın Erbil ile Bağdat'tan bağımsız kurduğu bu gibi girişimler, Merkezi yönetimde,

⁸²¹ Semin, http://arabic.news.cn/economy/2012-07/15/c_131717113.htm, (12.4.2019).

⁸²² Yeni Irak Anayasası, Published on Apr 12, 2016, https://issuu.com/cagdaulusalvizgi/docs/20101224_irakanayasasi, (21.4.2019).

Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde etnik kökenli bir bağımsız devlet tesis edilmesine ses çıkarmayacağı algısı yaratmaktaydı. Diğer yandan Türkiye, 2003 yılından beri Irak'ın toprak bütünlüğünün önemini her mecrada dile getirdiğinden dolayı pratikteki davranışının verdiği bu beyanatlara çelişki yarattığı izlenimi yaratmaktaydı. Türkiye'nin Bağdat-Erbil hattındaki ikili ilişkilerde dengeyi sağlaması büyük önem arz etmektedir. Irak'ın, Türkiye'ye tepki göstermesi, Ankara ile Erbil arasında Merkezi hükümetten bağımsız yapılan petrol anlaşmaları nedeniyledir.⁸²³

Irak'ın hem küresel güçler hem de komşu ülkeler arasında dengeli bir ilişki olduğunu farz edersek, Irak Türkiye için ekonominin yanı sıra güvenlik, turizm ve enerji kaynağı bakımından da çok önemli bir ortak niteliğindedir. Türkiye-Irak arasındaki toplam ticaret hacmi 2015 yılında 8.56 milyar dolardır. Ayrıca turizm sektörü açısından da Irak önemli bir ülke konumundadır. Irakla ilişkiler güvenlik bakımından öncelikli sıradadır. Irak'ta 2003 yılından sonra terör örgütlerinin yerleşmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Türkiye bu tür terör eylemlerinden doğrudan etkilenmektedir. Türkiye Irak ile 378, Suriye ile 877 km'lik bir uzunluğa sahiptir. Bu sınırlar üzerinden terör örgütleri doğrudan etkileyebilir. Irak'ta Türkiye'ye yönelik sadece Daeş terör örgütünün tehlikesi mevcut değildir. Aynı zamanda PKK terör örgütü de Irak topraklarından hareket ederek Türkiye'ye saldırmaktadır. Türkiye bu tehlikeyi önlemek adına Irak'ın mevcut iktidarıyla işbirliği ve diyalog çerçevesinde iyi ilişkiler inşa etmelidir. Türkiye'nin Irak'la olan samimi ilişkilerinin temel nedeni; iki ülkenin işbirliği içerisinde teröre karşı mücadele konusunda ciddi adımlar atmak istemeleridir. Türkiye, özellikle PKK terör örgütünün Irak topraklarında hareket ederek, Türkiye'ye saldırma meselesi vardır. Bu bağlamda 3 Ocak 2017'de Irak Başbakanı Haydar el-İbadi PKK'nın Irak topraklarını kullanarak Türkiye'ye saldırıda bulunmasını kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir.⁸²⁴ Uluslararası bir koalisyonun üyesi olarak ,Türkiye, Irak'ın DEAŞ'la mücadelesine yardım ederek terör örgütünün Irak'ta yerleşmesine fırsat verilmemiş ve Irak Başbakanı Ebadi, Aralık 2017'de, Irak'ın terör örgütü

⁸²³ Ali Semin, *Irak'ta Yeni Dinamikler ve Ankara-Bağdat İlişkileri*, 26 Mayıs 2012, <http://www.bilgesam.org/incele/1122/-irak%E2%80%99ta-yeni-dinamikler-ve-ankara-bagdat-iliskileri/#.W9Co9nszbIU>, (17.4.2019).

⁸²⁴ Muwafaq Adil Omar, Türkiye Irak ilişkilerinde yeni dönem, ankasam.org/turkiye-irak-iliskilerinde-yeni-donem, 2017. <https://ankasam.org/turkiye-irak-iliskilerinde-yeni-donem/>.

DEAŞ'tan temizlendiğini duyurmuştur. Türkiye, DEAŞ'tan kurtarılan bölgenin yeniden inşasında , yerlerinden göç etmek zorunda kalan Irak'lıların tekrar topraklarına dönmesinde ve aynı zamanda ulusal uzlaş çabalarına katkıda bulunmak istemiştir. Bu doğrultuda, 2018 Şubat ayında, Kuveyt'te "Irak'ın Yeniden İmarı Konferansı"nda Türkiye Irak'a 5 milyar Dolar kredi ve 50 milyon dolar da destek verme sözü vermiştir. 10 Temmuz 2008 yılında ,iki ülke arasında imzalanan , Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) ilk toplantısı 15 Ekim 2009 yılında Bağdat'ta yapılarak değişik alanları kapsayan 48 anlaşma imzalanmıştı. YDSK'nın 2. Toplantısı, Ankara'da, 3. toplantısı zamanın Başbakanı Binali Yıldırım'ın 8 Ocak 2017'de Bağdat'ta yapılmıştır. 3'üncü toplantının ortak bildirisi; Irak'ın ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne egemenliklerine iki ülkenin saygı duyması yanında ikili ilişkilerin her alana uygulanması, terörle mücadelede işbirliğinin devam etmesi şeklinde olmuştur. Bu gelişmeler ışığında Irak, 2018 yılında 8,35 milyar ABD Doları payıyla Türkiye'nin dördüncü büyük ihracat ortağı olmuştur. 4. YDSK toplantısı, 2019 yılı içinde yapılması kararlaştırılmış ise de 2019 yılı içinde bir gelişme yaşanmamıştır. Diğer yandan İran'a, ABD tarafından, uygulanan yaptırım kararlarından sonra, Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği petrol miktarı yarı yarıya azalmıştır. EPDK kurulunun 2018 Eylül ayında verilerine göre İran'dan ithal edilen petrol oranı %32.45 'den %19.05 gerilemiştir. Buna karşılık Irak'ın payı %32.45 çıkarak birinci sıraya oturmuştur.⁸²⁵

2019 yılı içinde Irak Merkezi Hükümeti ile karşılıklı ziyaretlere ağırlık verilmiş, bu doğrultuda, Irak Cumhurbaşkanı Berham Salih 3 Ocak 2019'da ülkemizi ziyaret etmiş buna karşılık, TBMM Başkanı Mustafa Şentop 20 Nisan'da Bağdat'ta düzenlenen "Irak'a Komşu Ülkeler Parlamento Başkanları Zirvesi"ne katılmış, Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 28-29 Nisan'da Bağdat, Basra ve Erbil'i ziyaret etmiş, 15 Mayıs'ta Irak Başbakanı Adil Abdülmehdi Türkiye'ye gelmiştir. Gerçekleştirilen ziyaretlerle, Türkiye, Irak'ın tüm kesimlerine verilen önemi vurgulamıştır.⁸²⁶ Irak'ta bulunan doğalgazda ise mevcut kapasitesi yüksek buna karşılık alt yapı yetersizliğinden sınırlı olmakla birlikte ihracat potansiyeli yüksektir. 3,7 trilyon metreküplük ispatlanmış doğal gaz rezerv büyüklüğü ile dünyanın 12. sırasında olan Irak'ın, yıllık üretimi 2017

⁸²⁵ <https://www.epdk.org.tr/>, (23.12.2019).

⁸²⁶ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (27.12.2019).

itibariyle sadece 1,1 milyar metreküp olmuştur.⁸²⁷ Şimdiki durumda alt yapı yetersizliğinden, Türkiye, Irak'tan şu anda doğal gaz ithal etmemekle birlikte Türkiye için önemli bir potansiyel tedarik kaynağı olarak görülmüş ve özellikle Kuzey Irak'a yönelik projeler geliştirilmektedir. Diğer taraftan, Irak'ta yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, 2014 yılında baş gösteren DEAŞ terör örgütünün tehditi, projelerin hayata geçmesinde engel teşkil etmiştir. Irak'ın, Türkiye ile enerji açısından kurduğu bağ, hem Türkiye'nin bir enerji tüketicisi olması hem de jeostratejik konumu nedeniyle Irak enerjisinin Avrupa ve dünya pazarlarına açılmasında enerji koridoru oluşturma potansiyelidir. Türkiye, Irak için, stratejik bölgesel bir ortak durumundadır. Diğer yandan, Türkiye'nin stratejisi, Irak içinde dağılan petrolün dağılım konumuna göre Irak Merkezi Hükümeti ve Irak Kürt Bölgesel yönetimi doğrultusunda değişmektedir. Türkiye, son yıllarda Irak ile ilişkilerinde önemli bir değişim sergilemektedir. Beş bölgesel dinamik bu değişimi yönlendirmektedir; bunlar sırasıyla, 2003 Irak Savaşı, ABD'nin Irak'tan çekilmesi Arapların ayaklanması ve Suriye iç savaşının derinleşmesi ve özerk bir yarı devlet aktörü olarak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin yükselişidir.⁸²⁸

4.2. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ve Türkiye Arasında Enerji İlişkileri ile Gelişen Yakınlaşma

1980 li ve 90 lı yıllar içerisinde Türkiye'nin Kuzey Irakla ilişkileri, PKK'nın bölgede yer alması nedeniyle, PKK ile mücadele ekseninde şekillendi. 2000 lerin ikinci yarısında Kuzey Irak'taki Kürt grupların özerk bir yapıya kavuşması ve ardından bölgede önemli miktarda petrol ve doğalgaz kaynaklarının keşfi ile Ankara'nın bölgeye yönelik politikasına yeni bir boyut kazandırdı.⁸²⁹ Özellikle 2010 lu yıllardan itibaren Türkiye'de çatışmaların durduğu ve PKK'nın sözde ateşkes ilan ettiği dönemde enerji

⁸²⁷ <https://www.epdk.org.tr>, (23.12.2019).

⁸²⁸ Emel Parlar Dal, *Assessing "Old" and "New" Parameters and Contours of Turkey's Iraqi Foreign Policy: Opportunities and Challenges Ahead, Stratégiques Orients*, France: Harmattan, 2015, 2,1-23,3.

⁸²⁹ Ali Balcı, "Enerji'sine Kavuşan Komşuluk, Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri", *Analiz*, Sayı 97, (2014), İstanbul: Seta Yayınları, s.15.

mesalesinin, Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkilerde temel bir dinamik haline dönüştüğünü görmek mümkündür.⁸³⁰

Türkiye'nin Kuzey Irak siyasetinde 2007 yılı önemlidir. 2007'de dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan ile ABD Başkanı George W.Bush ile gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Türkiye'nin tekrar Kuzey Irak'ta aktif olmasına karar verilmiştir. 2007 yılından itibaren Türkiye ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile ilişkinin içeriği önemli ölçüde değişmiş farklı bir ilişki çeşidi kurulmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra yer yer PKK ile mücadelenin önüne geçen, enerji konuları, bu ilişkinin en önemli içeriğini oluşturmuştur.

ABD'nin desteğini alan ve askeri vesayetinden kurtulan Türkiye Kuzey Irak ilişkileri, 2009 yılında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu döneminin başlaması ile birlikte Türkiye-Kuzey Irak ilişkilerinde ekonomik boyut ivme kazanmış ve 1 Haziran 2009'da Kuzey Irak'tan ilk ham petrol ihracatı Norveçli Şirket DNO tarafından Türkiye'nin Ceyhan limanı üzerinden törenle başlatılmıştır.

Özellikle 2009 yılı sonrasında Ankara'nın Bölgesel Kürt Yönetimi ile ilişkisinin etkin dış politika alanlarından biri haline dönüşmesinin nedenleri içerisinde zengin petrol yataklarına sahip Kerkük'ün Kürt Yönetiminin sınırları içinde kalması, terör örgütü PKK'nın Bölgesel Kürt yönetimi topraklarında konuşlanması ve geri çekilme alanı olarak kullanması ve Türkiye'nin bölgeye yönelik ticarete önemli bir pay elde etmeside söz konusu olmuştur.⁸³¹

2013 yılında PKK'nın ateşkes ilan etmesi ile başlayan Barış Süreci sırasında Ankara Erbil arasında yürütülen ilişkilerin içeriği önemli ölçüde enerji temelli olmuştur. Bunun en önemli nedeni, Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin, enerji piyasasında önemli bir aktöre dönüşmeye başlamasıdır. Türkiye, artan enerji ihtiyacını karşılamak için ulaşılması kolay, düşük maliyetli enerji alış verişinde sınır komşusu olan Kuzey Irak'a ağırlık vermiştir. Türkiye, ayrıca ulaştığı enerji kaynaklarını çeşitlendirmek,

⁸³⁰ Ekber Kandemir, Can Ozan Tuncer. Irak- Türkiye Enerji İlişkilerinin Bölgenin Ekonomik Güvenliğine Etkileri. International Journal of Economics, Politics, Humanities and Social Sciences 76. Vol: 3 Issue: 1. Winter 2020. 1.

⁸³¹ Ali Balcı, "Enerji'sine Kavuşan Komşuluk, Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri", *Analiz*, Sayı 97, (2014), İstanbul: Seta Yayınları, s.15.

tek ülkeye bağımlılığını azaltmak ve bulunduğı bölgede bir enerji transfer merkezine dönüşmek gayesiyle, 2013 yılında, Kuzey Irak'ın kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmayı sağlayacak milyarlarca dolarlık petrol ve doğalgaz alanında işbirliğini içeren anlaşmalar ile ikili ilişkiler içine girmesi Türkiye-Irak ilişkilerine farklı bir boyut kazandırmıştır.⁸³²

ABD'nin askeri olarak Irak'tan çekildiğı Aralık 2011 sonrası dönemde Türkiye ve Bölgesel Kürt Yönetimi arasındaki ilişkilerin dinamiğini enerji, dış ticaret ve PKK faktörü oluşturmaktaydı denebilir. İlişkinin enerji faktörünü, Türkiye'nin hızla artan enerji ihtiyacına ucuz kaynak bulmak ve dışarıya yönelik enerji bağımlılığını çeşitlendirmek ve dünya pazarı için enerji transfer merkezine dönüşmek gibi enerji politika hedefleri etkilemektedir. Bu hedefler doğrultusunda Türkiye, 1990'ların başından beri işletilmesi sekteye uğrayan yüksek kalitede petrole sahip Irak petrol sahalarının yeniden ve Türkiye üzerinden tam kapasiteyle dünya piyasalarına dönmesinin Türkiye'nin de kaliteli ve daha ucuz petrol ve doğalgaz elde etmesi anlamına gelebileceğini de göz önünde tutmaktadır. Özellikle petrol ve doğalgaz açısından zengin rezervlere sahip olan Irak Bölgesel Kürt yönetimi Türkiye için öne çıkan aktörlerden biridir. Irak petrollerinin yüzde 17'sinin Irak Kürt bölgesinde olduğu ve bu oranın 4 milyar varil petrole denk geldiğı tahmin edilmektedir. Ülkenin enerji kaynaklarının yönetimi ile ilgili yaşanan belirsizlik Merkezi Hükümeti ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi arasındaki üretim ve kazancın paylaşımı konusunda anlaşmazlıklar devam etmektedir. Enerji arz güvenliği ve enerjide kaynak çeşitliliğı sağlamayı hedefleyen Türkiye'nin Irak Merkezi Hükümeti ve Irak Bölgesel Kürt yönetimi ile ilişkileri son derece önemlidir. Irak Bölgesel Kürt Yönetimi, petrol ve doğalgaz kaynaklarını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırabilmesi kendi enerji güvenliğini sağlamasının yanı sıra AB'nin de enerji arz güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır.⁸³³

2013 yılında başlayan Barış süreci nedeniyle PKK'nın ateşkese uyması ile birlikte Ankara ve Erbil arasındaki ilişkinin ana içeriğı enerji ve emtia ticareti oldu.⁸³⁴ Diğer taraftan, Kuzey Irak, 2005 tarihli Irak Anayasası ile federe bir yönetim şekli ile

⁸³² Balcı, 2014, a.g.e.,s.8.

⁸³³ Ayhan Veysel , *Arap Baharı İsyanlar Devrimler ve Değışim*, İstanbul: MKM Yayınları, 2012, s.8.

⁸³⁴ Balcı, 2014, a.g.e.,s.8.

Kürdistan Bölgesel Yönetimi birimi haline geldi. Iraklı Kürtler, ABD'nin Irak'ta gerçekleştirdiği operasyonlar esnasında askeri ve siyasi olarak verdikleri desteği, ABD'den, karşılığını federe bir statüye kavuşmakla aldılar.⁸³⁵ Bu tarihten itibaren IKBY enerji piyasasında önemli bir aktöre dönüşse de, Türkiye için önemli olan ucuz enerji kaynağına ulaşmak ve artan enerji ihtiyacını karşılamak yanında enerji kaynaklarını çeşitlendirerek, enerji güvenliği açısından, tek kaynağa bağımsızlığını azaltmak , enerjinin talep gördüğü ülkelere taşınmasında bölgesel transfer merkezi olma isteği etkin olmuştur. Erbil'de Merkezi hükümetle olan siyasi ve ekonomik bağımsızlığını azaltarak, Irak Anayasasının kendisine öngördüğü enerji gelirlerinin %17'lik payının daha da fazlasını alarak ekonomik yönden kendisini iyileşmek fikri hakimdi. Bütün bu düşüncelerin bir araya gelmesi yanında 2011 yılından itibaren Türkiye ile Merkezi Irak hükümetinin gerginleşen ilişkileri, Ankara Erbil arasında enerjiye bağlı yakınlaşmayı daha da hızlandırdı. 1980'li yıllarda, PKK mücadelesi bağlamında Kürt aşiretleri ile direkt iletişim kuran Türkiye, 1991 yılında Körfez savaşı nedeniyle Kerkük-Ceyhan boru hattının kapatılması nedeniyle Irak'tan Türkiye'ye tankerlerle petrol ihracatı yapılması yeni bir ticari ilişki şekli ortaya çıkardı.⁸³⁶ Bu ilişkiler, 2000 yılının ortalarına kadar devam etmiş ve biraz da meşrutiyet kazanmış olsa da hiçbir zaman stabil olmamış hep inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. IKBY ile ilişkilerin istikrar kazanması, Türkiye'nin siyasi yapısında yaşanan değişim ile birlikte olmuştur. Türkiye'de askerin politikadaki etkisinin azalması, güvene dayalı bir Kürt siyasetinin izlenmesinin büyük etkisi yanında maddi çıkarlara sebep olan enerjinin baskın gelmesi belirleyici başlıca nedenler olmuştur. Türkiye, Rusya ve İran'dan enerji temini nedeniyle yaşanan enerji bağımlılığını azaltma bölgede enerji transfer merkezi olma isteği Ankara'yı, Erbil'e daha fazla yakınlaştırmıştır. Suriye'de iç savaşın başlaması, Bağdat-Ankara arasının Suriye yüzünden açılması, PKK'nın Suriye'de yeni bir güçlenme alanı bulması nedeniyle Erbil-Ankara ilişkileri kendisine ciddi bir mesnet bulmuştur.⁸³⁷ Bu gelişmelerin sonucunda, Türkiye'nin Enerji Bakanı Taner Yıldız, 20 Mayıs 2012 yılında, Erbil'i ziyaret etti. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Doğal kaynaklar

⁸³⁵ Göktürk Tüysüzoğlu, "Kürdistan Bölgesel Yönetimi: Rantçı Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 47, 2015, s.73.

⁸³⁶ Balcı, 2014, a.g.e.,s.19.

⁸³⁷ Massimo Morelli, Constantino Pischedda, "The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications", *Middle East Policy*, Cilt 21, Sayı 1, (2014), s.108.

Bakanı Aşti Hawrami ile Merkezi Irak Hükümeti'nin onayı alınmadan enerji anlaşmaları imzalandı. Anlaşmalardaki en önemli maddeler Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin petrol ve doğal gaz ürünlerinin Türkiye üzerinden dış pazara transfer edilmesi ve transfer edilen günlük miktarın bir milyon varilin üzerine çıkarılmasıydı. Erbil, 2014 yılında, artık Ankara için en önemli enerji ortağı haline gelirken, Arap Baharı sonrası dengelerin altüst olduğu Ortadoğu'da ilişkilerini en iyi yürüten bir aktör konumuna sahip oldu. Erbil, 2014 yılında, artık Ankara için en önemli enerji ortağı haline gelirken, Arap Baharı sonrası dengelerin altüst olduğu Ortadoğu'da ilişkilerini en iyi yürüten bir aktör konumuna sahip oldu. Erbil, Ankara arasında enerji menfaatine dayalı bu güçlü yakınlaşma, PKK çözümü konusunda da kendini göstermiş, 2012 yılında Ankara'nın PKK ile başlattığı barış sürecinde PKK militanlarının Kuzey Irak'a çekilmesini kabul etmiştir. Enerjide dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye'nin tedarikte kaynak çeşitlendirmesi, farklı tedarikçilerden farklı güzergahlardan petrol temini için, Kuzey Irak'la iş birliğine girmesi büyük önem arz etmekteydi.⁸³⁸ Bununla birlikte 2014 yılında, IŞİD'in Irak'ta hızlı ilerlemesi, aynı yıl petrol fiyatlarının çöküşü ile birlikte IKBY'nin, enerji kaynaklarından elde ettiği geliri olumsuz etkilenmiş ve çok sayıda Suriyeli mülteci ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin (ÜİYOK'ler) Kuzey Irak'a gelmesi sebebiyle de IKBY ciddi gelir kaybına uğramıştır.⁸³⁹

2016 yılının Haziran ayında, IKBY İran ile ilginç bir mutabakat yaparak günde 250 bin varil petrolünü İran üzerinden dış pazara ulaştırmak için yaptığı teknik görüşmeler olumlu sonuçlandı. IKBY enerji güvenliği bağlamında dünya piyasasına arz ettiği petrolün gidiş güzergahını çeşitlendiriyor ve sadece Türkiye'ye bağımlı olmadığını da ortaya koymuş oluyordu. Bu proje gerçekleştirilirse, Kürt petrolü, Irak sınırına yakın Kermensah veya Tebriz rafinerilerine gönderilecek, Erbil yönetimi de bunun karşılığı olarak İran'ın Körfez'deki limanlardan takas çerçevesinde petrol alıp uluslararası piyasalarda kendisi tarafından satabilecekti.⁸⁴⁰

⁸³⁸ Berkan Öğür, Zana Baykal, Ali Balcı, *Kuzey Irak-Türkiye İlişkileri; PKK, Güvenlik ve İşbirliği*, Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORMER), Rapor No: 1, 2014, s.51

⁸³⁹ Ahmet Akif Demirbaş, "Dış Politikada Sınanma Yılı 2015 Dış Politika Raporu", *Müsiad*, No 98, 2015. s.150.

⁸⁴⁰ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bolgemizde-oyunun-disinda-kalmamak-icin> ,(21.12.2019).

Erbil, enerji kaynaklarını güvenli bir rota üzerinden dünya piyasalarına ulaştırmak ve Bağdat'a olan bağımlılığını azaltmak için Ankara ile olan ilişkilerine de önem vermektedir.

PKK meselesi ise değişen Türkiye-Kuzey Irak ilişkilerinin farklı bir dinamiği olarak Erbil'in PKK'nın geri çekilme alanı içinde olması ilişkilere farklı bir boyut kazandırmaktadır.

Türkiye, Erbil'in enerji ve diğer alanlarda kendisine bağımlı olmasını PKK sorunun çözümünde bir politika olarak görürken, Erbil de PKK konusunda Ankara'ya vereceği desteği bölgedeki izole durumdan kurtulmanın bir stratejisi olarak görmektedir.

Türkiye'nin, son yıllarda, Kuzey Irak politikasının, ticari ve ekonomik alanlar üzerinde yoğunlaştırdığı görülmektedir. Diğer yandan, Kuzey Irak yönetiminde, bölgede çıkarttığı petrol ve doğal gazı Türkiye üzerinden dünya pazarına satmasının şu anda uygulayabileceği en geçerli temel hedeflerinden biri olduğu görülmektedir. Türkiye, Erbil yönetiminin, yaşadığı coğrafyadaki kaostan ötürü, politik ve ekonomik açılardan dünyaya açılım yapması için kullanabileceği tek açık mecraadır. Bu durum merkezi Irak hükümetini birkaç nedenden ötürü rahatsız etmektedir.

Bu sebeplerden en önemlisi, IKBY'nin Türkiye ile ticari ilişkilerini geliştirmesi, Merkezi hükümetten uzaklaşarak bağımsız hareket etmesine zemin hazırlamaktadır. Özellikle Türkiye'nin, Amerikan askerlerinin Irak'tan çekilmesinden sonra, Irak politikasını tamamen Kürt gruplar ve Sünni Araplar üzerinde yoğunlaştırması, büyük oranda Şii nüfusa dayanan Merkezi hükümeti huzursuz etmektedir.

25 Eylül 2017 tarihinde, IKBY tarafından yapılmak istenen yasa dışı referanduma Türkiye, 'Irak'ın geleceğini zedeleyen her türlü karara, Irak Anayasası içeriği çerçevesinde, hukukun üstünlüğünü zedeleyen her türlü yaklaşıma karşıyız' görüşüyle şiddetle karşı çıkarak Irak Hükümeti ile birlikte hareket etmiş ve Ankara-Erbil arası gerilime neden olmuştur. IKBY referandum sonrasında oldukça ciddi bir fatura ile karşı karşıya kaldı, Irak Başbakanı Haydar İbadi'nin emri ile Irak ordusu, Haşdi Şabi unsurları ve Özel Kuvvetler Kerkük'e girdi, tartışmalı bölgeleri IKBY 'nin elinden aldı. Kuzey Irak hava sahası kapatıldı. Kuzey Iraklılar sadece kara yolunu kullanabildiler. IKBY'nin petrol çıkarma ve satması büyük oranda Merkezi Hükümetin

kontrolüne geçti. Türkiye uygulanan bu eylemlerde Bağdat'ın yanında durdu. Erbil ile üst düzey temasları kesti. Türkiye, Kuzey Irak'ta bağımsız bir devlet kurulması ve Irak'ın bütünlüğünün bozulmasına her zaman karşı çıkmaktaydı. Gelişen olaylar IKBY'nin petrol gelirlerini kaybetmesine, Türkiye ile ilişkilerinin zayıflamasına, Bağdat yönetiminin bütçeden Erbil'in payını ödemesi gibi durumlarla karşılıklıya getirerek ekonomik kriz içine sürüklenmesine neden oldu. 17 milyar dolardan fazla borçlanan IKBY'nde petrol şirketleri batma noktasına geldi, memur maaşlarının üçte biri ancak kırk günde ödenebildi, yabancı yatırım ve taahhüt işleri durma noktasına geldi. Bu dar boğaz ve referandum sonrası Türkiye'nin mesafeli siyaseti IKBY'ni yeni ekonomik ortak arayışı içine soktu. Bunun sonucu olarak IKBY İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile ekonomik yakınlaşma içine girdi. Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerini kesmesi bölgesel aktörlere bir fırsat sunmuş oldu.⁸⁴¹ Referandum öncesi Irak (ihracatın %70'i IKBY ile) en fazla ihracat yaptığımız ikinci ülke Irak durumundaydı. Türkiye'nin referanduma gösterdiği sert tepki yanında ticari ilişkileri de kesmesi ile 2018 yılında ihracat 8 milyar dolar gerileme göstermiştir. Diğer yandan, İran her ne kadar referanduma tepki gösterdiyse de, ekonomik ilişkilerini kesmeyerek Türkiye'nin bıraktığı alanı doldurmaya başladı. Ekonomik göstergelerin bozulduğu Türkiye için IKBY 'ne yapılacak 6-7 milyarlık ihracat büyük önem taşımaktadır. Türkiye bu açığı kapatmak için 2019 Nisan ayında Erbil'e Ankara TOBB başkanı nezinde ticari heyetler gönderilerek ekonomik köprünün yeniden kurulması yolları aranmaya başlanmış, bu girişimlerle ticari ilişkiler yeniden canlanma eğilimine girmiştir.⁸⁴² IKBY'de coğrafik nedenlerden ötürü Türkiye'ye bağımlı olup hem Türkiye hem de IKBY kazan kazan durumunu yeniden yaratmak için çalışmaktadırlar.

4.3. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetiminin Yapısı

Birinci Dünya savaşının sona ermesinin hemen ardından, Irak'ı işgal eden İngilizler, Kürtlere bağımsızlık verilmesi konusunda herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Süleymaniye vilayetinin, valisi olan Şeyh Mahmut Berzenci, Kürtlere bağımsızlık verilmesi girişiminde bulununca, İngilizler buna karşı çıkmış, Şeyh

⁸⁴¹Emrah Kekili, "Türkiye-IBKY İlişkilerinin Geleceği: Geçmişin Gölgesinde Geleceği İnşa Etmek", *Seta Perspective*, Sayı 209, (2018), s.3.

⁸⁴² <https://www.tigrishaber.com/diyarbakirli-is-insanlarindan-kuzey-irak-cikarmasi-52301h.htm>, (11.01. 2020).

Mahmut Berzenci çıkardığı isyana, karşı yapılan savaşta yenilerek sürgüne gönderilmiştir. O tarihte Kürtlerle İngilizler arasındaki sorunlar çözülemediği için özerklik girişimleri de yarım kalmıştır.⁸⁴³ İngilizlerin mandası olduğu 1921 yılında, Irak'ın hazırlanan geçici Anayasasında, Irak Kürtleri bir ulus olarak kabul edilip hükme bağlanmıştır. Bu tarih, Iraklı Kürtlerin bir halk olduğunun kabulü olan 2005 yılından çok önce kabul edildiği gerçeğidir. 1921 Anayasa'sında Irak'ın aynı haklara sahip Arap ve Kürtlerden oluşmakta olduğu ve eşit statüye sahip oldukları belirtilmiştir.⁸⁴⁴ 1925 yılında kabul edilen Meşrutî Krallık Anayasası'nda ise, Araplar ve Kürtlerin eşit statüye sahip olduğu ile ilgili herhangi madde konmamıştır. 1958 yılında krallık rejimini deviren Abdülkerim Kasım'ın Cumhuriyeti kurması ile, hazırlanan geçici anayasada, Kürtlerin ve Arapların eşit statüye sahip oldukları teyit edilmiştir. 1990 yılında hazırlanan geçici yeni Anayasanın beşinci maddesinde de, Irak halkının, Kürt ve Arap halkı olmak üzere iki ana halktan oluştuğu hükme bağlanmıştır. Anayasada yer almasına rağmen Irak'ta iktidara gelen hükümetler bu maddede öngörülen güvenceyi yerine getirmemişlerdir. Özellikle Baas partisi ve onun lideri Saddam Hüseyin Kürtlere karşı çıkmıştır.⁸⁴⁵ Baas partisi, 1970 tarihinde, Irak merkezi yönetimi adına Kürtlerle bir otonomi anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma ile Kürtlere geniş otonomik haklar tanınmıştır. 13 maddeden oluşan bu anlaşmada Kürtlerin, dört yıl içinde, yasama ve yürütme gücüne sahip kendi yönetimini oluşturması ve Erbil'de toplanacak yerel bir meclis Kuzey Irak'taki üç vilayetin (Erbil, Dohuk, Sincar) idaresinden sorumlu olması, Merkezi hükümette bir adet Kürt Cumhurbaşkanı yardımcısının, beş adet de Kürt bakanın bulunması, Kürtcenin Arapça ile birlikte resmi dil ilan edilmesi, Kürt siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesi, ortak ordunun kurulması ve Kerkük vilayetinin statüsünün belirlenmesi için demoğrafik yapıyı belirleyen bir nüfus sayımının yapılması bulunmaktaydı.⁸⁴⁶ Kerkük'te Kürt nüfusunun çok çıkacağını düşünen, Merkezi Hükümet, nüfus sayımına izin vermediği gibi bölgeye Arapları yerleştirerek demoğrafik

⁸⁴³ Mahir Aziz, *Irak Kürtleri Irak Kürdistan'ında Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, s.94.

⁸⁴⁴ Aziz, 2013, a.g.e., s.102.

⁸⁴⁵ MS. Lazarev, Ş.X. Mihoyyan, *Kürdistan Tarihi*, (Çev. İbrahim Kale), İstanbul: Avesta, 2010, s.286-287

⁸⁴⁶ Aziz, 2013, a.g.e., s.112.

yapı değiştirilmeye çalışılmıştır.⁸⁴⁷ Saddam Hüseyin, 1970 yılında çıkardığı otonom anlaşmasındaki yükümlülükleri yerine getirmedeği gibi 1974 yılında ‘Özerklik yasası’ çıkararak, otonomi anlaşmasına ters düşmüştür. Kürt bölgesi üzerinde denetimi arttırmıştır. Kürt bölgesi üzerinde denetimi arttırmıştır. Buna karşı çıkan Kürtlere baskıyı arttırmış, başlangıçta Kürtleri destekleyen İran, Merkezi Hükümet ile 1975 tarihinde ‘Cezayir Anlaşmasını’ yaparak 1991 yılına kadar bölgede baskıcı bir rejim uygulanmıştır.⁸⁴⁸ Irak merkezi hükümeti ile Kürt halkını temsil eden siyasilerle devam eden Kürt hareketlerinin mücadelesi, Irak tarafından işgal edilen Kuveyt’ten, Irak’ın çıkarılması için BM Güvenlik Konseyinin aldığı zorlama kararları neticesinde, Kürtler de kendi bölgelerinde güclenmeye başladılar. Birinci Körfez savaşının bitmesinin hemen ardından Kürtlere karşı kimyasal silah kullanarak Halepçe soykırımını da içine alan Enfal (Ganiment) saldırılarını ve büyük katliamları gerçekleştiren ve özellikle petrol yataklarının bulunduğu bölgelerdeki Kürtleri toplu göçe zorlayarak yerine Arapları yerleştiren⁸⁴⁹ Merkezi hükümetin başlattığı bu eylemleri durdurarak Kürtleri korumak için BM Güvenlik Konseyi 1991 tarihli 688 sayılı karar ile huzur operasyonu gerçekleştirdi. Ayrıca Irak güçlerinin kürtlere saldırısına engel olmak için 36. Paralelin kuzeyine geçme yasağı getirildi. ‘‘Çekiç Güç’’ uygulaması ile Kürtlere kendi bölgelerinde otonom bir yapı oluşturmaları fırsatı sağlanmıştır. BM lerin bu kararı ile Kuzey Irak’ta güvenli bir bölge kurulmuştur. Bölgenin güvenliğini sağlamak için ‘Çekiç Güç’ün Türkiye’de yerleşmesine karar verilmiştir.1991 yılının sonlarında, liderliğinde Mesut Barzani’nin bulunduğu Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ile liderliğini Celal Talabani’nin yaptığı Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ile diğer 8 Kürt grubunu bir araya getiren Irak Kürdistan Cephesi, Kürt bölgesinde parlamento seçimlerinin yapılmasına karar verdi. 1992 yılının 17 Mayıs’ında yapılan seçimlerde 105 üyesi olan parlamentonun KDP ve KYB 50’şer milletvekili kazandılar. 7 Temmuz 1992’de yürütme gücü iki partinin temsilcilerinden oluştu. Oluşan bakanlar kurulunun kurulması ile devletleşme yolunda ilk adım atıldı. Kürt liderler amaçlarının Irak devletinden ayrılmak değil, Irak içinde bir federe devlet oluşturmak olduğunu

⁸⁴⁷ <http://www.kolkhoba.org/turha446.html>, (12.5.2018)

⁸⁴⁸ Arı, 2007, a.g.e., s. 402.

⁸⁴⁹ Aziz, a.g.e., s.119.

bildirdiler.⁸⁵⁰ 2005 tarihli Irak federal anayasası ile IKBY'nin otonom ve federe devlet niteliği tanınmış oldu. Federal devlet, Irak Devleti içinde kendisine has egemenlik yetkilerini kendi bölgesinde kullanabilecekti. Irak Merkezi Hükümeti için 2005 yılında hazırlanan ve halk oylamasına sunularak kabul edilen Irak Anayasa'sının 1. Maddesi, Irak'ın bağımsız ve federal bir devlet niteliğinde olduğunu da hükme bağlamıştır.⁸⁵¹

Başkenti Erbil, Başbakanı Necirvan Barzani olan Kürdistan Bölgesel Yönetimi, batıda Suriye, doğuda İran ve kuzeyde Türkiye ile sınırları olan, Irak hükümetine bağlı, mevcudiyeti anayasal teminat altında otonom bir idaredir. İdari yönetim merkezi Erbil şehridir. Bölgesel sınırlar içinde güncel nüfus beş milyon üzerindedir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin kuruluşu, 1932'de bağımsızlığını ilan eden Irak'ta Cumhuriyetin kurulması ile birlikte başlamıştır. Irak'ın Kuzey bölgesinde bulunan Barzani ailesi zaman zaman Irak ordusu ile çatışmaktaydı. Bu grup kendi kontrolündeki yönetimin temellerini 1970 yılında atmıştır. 1970 yılında Mustafa Barzani ile Saddam Hüseyin'nin anlaşmaları sonunda Kuzey bölgesinde federasyon* olarak tanımlanan yeni bir yapı oluşturuldu. 1980 yılında başlayıp sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı'nda, Mustafa Barzani, Bağdat idaresine muhalefet ederek İran tarafını destekledi. Dolayısıyla, Irak yönetimi tarafından hain olarak ilan edildi. Savaştan önceki mutabakat iptal edildi ve 1974 yılında Kürt asıllı bakanlar Irak meclisinden uzaklaştırıldı.⁸⁵²

1991'deki ABD liderliğindeki Uluslararası Koalisyonun Irak hedeflerine yönelik hava saldırıları ile başlayan 1. Körfez Savaşı'ndan sonra, ABD'nin direktifleriyle uçuşa yasak bölge ilan edilen Kuzey Irak bölgesinde artık hiçbir şey eskisi gibi olamadı. Irak savaş uçaklarına yasaklanarak korunan bu bölgede Irak Kürdistan Bölgesel yönetim'in ilk hükümeti kuruldu ve bu topraklar Merkezi Bağdat yönetiminin kontrolünden çıktı. 1992'den 2003'teki ABD'nin ikinci kez gerçekleşen Irak işgaline kadar olan dönemde özerk bir yapı şeklinde varlığını koruyan IKBY, işgalden hemen sonra iç işlerinde tamamen serbestlik kazandı ve 2005 yılında kendi güvenlik güçlerini

⁸⁵⁰ Arı, 1999, a.g.e., s. 247-248.

⁸⁵¹ http://arsivakurd.org/images/arsiva_kurd/kovar/serbesti/serbesti_22.pdf ,(28.12.2019).

⁸⁵² <https://www.gzt.com/haber/gecmisten-gunumuze-ikbynin-kronolojik-gecmisi-2795165>,(19.6.2018).

oluşturarak güçlenen Kuzey Irak'taki bu özerk yapının başında Mesut Barzani yer aldı.⁸⁵³

4.4. Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile Gelişen İlişkiler (2003-2019)

Türkiye'nin Kuzey Irak ile ilişkileri, 1980 lerde PKK'nın bu bölgeyi sığınma alanı olarak kullanmaya başlaması ile başladı. Türkiye bir yandan Kandil ve civarında konuşlanan PKK militanlarına yönelik etkin askeri operasyonlar düzenlerken, bölgede PKK üzerinde etkin olan Kürt aşiret grupları ile iletişime geçerek diplomatik düzeyde ilişkiler kurmaya başlamıştır. Türkiye'nin Kuzey Irak ile ilişkileri, 1980'lerde PKK'nın bu bölgeyi sığınma alanı olarak kullanmaya başlaması ile başladı. Türkiye bir yandan Kandil ve civarında konuşlanan PKK militanlarına yönelik etkin askeri operasyonlar düzenlerken, bölgede PKK üzerinde etkisi olan Kürt aşiret grupları ile iletişime geçerek diplomatik düzeyde ilişkiler kurmaya başlamıştır.⁸⁵⁴ 1990 lı yıllara gelinceye kadar Türkiye'nin Irak ile diplomatik ilişkileri sadece Merkezi hükümet ile devam etmiştir. Irak merkezi hükümeti, 1988'de çatışmalardan kaçarak Türkiye'ye sığınan Iraklı Kürtleri Irak'a teslim etmemesi üzerine Türkiye ile arasında imzalanan sınır ötesi operasyonlara izin veren iş birliğini iptal etmiştir. Türkiye bu durum ile Kuzey Irak'ta PKK takibi için Irak hükümeti ile beş yıl önce onaylanan ve Türkiye'ye sınır ötesi operasyon izni veren Sınır Güvenliği ve İşbirliği Antlaşması'nı, Irak,1988 senesinde iptal etti. Türkiye bununla yaptığı sınır ötesi operasyonların hukuki dayanağını kaybettiği gibi Merkezi hükümet ile de ilişkilerde gerginleşme başladı. Bu olaydan sonra Türkiye , Kuzey Irak ilişkilerini, Merkezi Irak Hükümetinden ayrı yürütmeye başladı.⁸⁵⁵

Irak merkezi hükümetiyle ilişkilerin gerginleşmesinin ardından, Türkiye Merkezi Hükümetten bağımsız olarak bölgedeki Kürtlerle bağlantı kurup ilişkileri resmi ortama taşımaya başladı. ABD ve Koalisyon güçleri, 1992'de Körfez Savaşı'nın ardından, Irak hükümetinin Kürtlere uyguladığı operasyonları engellemek için, Birleşmiş Milletlerden

⁸⁵³ http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi,(9.6.2018).

* Federasyon, uluslararası devletler arasında kabul edilmiş bir merkezi (federal) devlet ile uluslararası devletler arasında kabul edilmemiş bölgesel birimler veya eyaletlerin arasında güvenceli bir yetki paylaşımı yaparak oluşturdukları yeni devlet topluluğu olarak tanımlanmıştır.

⁸⁵⁴ Kekili, 2018. a.g.m., s.3.

⁸⁵⁵ Balcı, 2014, a.g.e., s. 16

çıkardıkları bir kararla, Irak'ta 36. Enlemin kuzeyinde kalan bölgesine uçuş yasağı getirdi. Bu kararla birlikte Kuzey Irak'ta merkezden otonom bir Kürt bölgesi kurulmuş oldu.

Aynı yıl içinde Kuzey Irak'ta bir parlamento oluşturuldu ve seçimlere gidilerek bir hükümet kuruldu bir *de facto* bir Kürt devletinin oluşması sağlandı.⁸⁵⁶ Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin önemli partilerinden KDP, 1991 Körfez Savaşı'nın ardından KYB, PKK terör örgütünü desteklemekten vazgeçerek Türkiye'nin yanında yer alan bir politika izlemeye başladılar. Bu iki kuruluşu yanına alan Türkiye, PKK'yı zayıflattı. İlişkiler bazı devrelerde sorunlar yaşasa da sekteye uğramadan devam etti. Bu sırada Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünün önemini sürekli vurgulamayı sürdürerek olası bir Kürt devletine izin vermeyeceğini her fırsatta dile getirdi.⁸⁵⁷ ABD'nin Irak'a 2003 yılında tekrar müdahalesi sırasında, Türkiye topraklarının kullanılması talebinin 1 Mart 2003 tarihinde TBMM'den geçmemesi üzerine, Türkiye Irak'ın yeniden yapılanmasında etkin rol alamadı. ABD'ye Irak işgali sırasında en önemli desteği veren Irak Kürtleri Amerika'nın gözde müttefiki oldu. Amerika hükümetini arkalarına alan Irak Kürtleri 2004 yılında çıkarılan Geçici Dönem Yasası ile Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ni kurdular.⁸⁵⁸ Irak parlamentosu için 2005 yılında yapılan seçimlerde, Kürtler %26 oy alarak parlamentoda önemli söz sahibi oldular. ABD ile yaptığı görüşmeler sonucu tekrar yapılanmada yer almak için Irak'a dönen Türkiye, oldukça kurumsallaşmış bir Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile karşılaştı. Türkiye, ekonomik ilişkilerin kendi lehine olacağı düşüncesiyle, çıkarları gözetken bir politika ile kuzey Irak yönetimi ile ilişkileri ilerletmeye yönelik adımlar attı.⁸⁵⁹ 2003 yılında bölge ekonomisinde, 1980 yılında yaşanan hareketliliğe benzer pozitif bir hareketlilik yaşanmıştır. 22 Mayıs'ta BM ambargosunun kalkması ile birlikte Ankara ile Bağdat arasındaki ticari münasebetler

⁸⁵⁶Naim Demirel, "Birleşmiş Milletler Güvenlik Bölge Uygulaması", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8 (2016), s.114-117.

⁸⁵⁷<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, Türkiye –Irak siyasi ilişkileri, (5.7.2018).

⁸⁵⁸Ali Balcı, *Türkiye'nin Irak Politikaası 2012; İki Irak Hikâyesi, Türk Dış Politika Yıllığı*, 2012, 119-135, s.120.

⁸⁵⁹<http://orsam.org.tr/tr/turkiye-ve-kurdistan-bolgesel-yonetimi-arasindaki-iliskilerde-yeni-asama/>, (7.7.2018).

yeniden güç kazanmış, dış ticaret sistemine uygun bir ticaret uygulanmış ve bölge gelirlerinde artış olmuştur.⁸⁶⁰

Bu sırada Türkiye, sınırdaş ülkeler Suriye ve İran ile münasebetlerini ilerletmeye gayret etmiş, ABD silahlı kuvvetlerinin Suriye ile İran'a müdahalesi durumunda ortaya çıkabilecek kargaşayı anlatma çabasına girişmiştir. PKK terör örgütü bu ülkelerinde ortak sorunu olduğu için birlikte hareket etme olanakları üzerinde çalışılmıştır. 2003 yılında ABD'nin ikinci kere Irak'a müdahale edince Türkiye, Kuzey Irak'ta bir devletin kurulmasına şiddetle karşı olduklarını açıkladı. Ve aynı yıl İstanbul'da düzenlediği 'Irak'ın Komşuları' isimli toplantılarda ortak hareket etme girişimlerini hızlandırmaya çalışarak politik bir zemin yarattı.⁸⁶¹ ABD'nin Irak'ı işgalinin iki önemli sonucu Kuzey Irak'taki Kürt yapılanmasını önemli ölçüde tetikledi ve 8 Mart 2004 yılında Geçici Kürt Anayasası oluşturuldu ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi kuruldu. ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali Türkiye'nin terör korkusunu artırmış, Irak ile ilgili dış politikasını kuzey Irak'ta etnik bir devletin tesis edileceği kaygısı üzerine kurmuştur.⁸⁶² Buna karşılık Türkiye, son yıllarda Irak'a yaptığı ihracattın büyük kısmını kuzey Irak bölgesine yapmaktadır. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın ihracat ve ithalat tablolarına bakıldığında Türkiye ile Kuzey Irak arasındaki ticari münasebetlerin başlangıç tarihi olarak 2003 Haziran'ı görülmektedir.⁸⁶³ 2011'de Irak, Türkiye'nin en büyük ikinci ihracat ortağı durumuna gelmiştir.⁸⁶⁴ Türkiye'nin kuzey Irak bölgesine ihracatı çok büyük oranda Habur sınır kapısı üzerinden yapılmıştır. Erbil yönetimi de gümrük gelirleri olarak yıllık milyon dolara yaklaşan bir ekonomik kazanç elde etmiştir.⁸⁶⁵ Diğer taraftan, Türkiye'nin beş milyar dolarlık ticaret hacminin bir buçuk milyar dolarlık kısmı ise Kuzey Irak bölgesindeki müteahhitlik ve inşaat işlerine tahsis

⁸⁶⁰ [https://www.google.com.tr/search?q=2003+yılında+Irak+-Türkiye+ticareti&oq=,\(13.7.2018\).](https://www.google.com.tr/search?q=2003+yılında+Irak+-Türkiye+ticareti&oq=,(13.7.2018).)

⁸⁶¹ Mesut Taştekin, "Türk Dış Politikasında 2003 Irak Savaşı", Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (der), II. Körfez Savaşı, Ankara: Platin Yayınları, 2008, s.278.

⁸⁶² Köylü, 2017, a.g.m., s.76.

⁸⁶³ [https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/irak/ulke-profil/genel-bilgiler,\(14.6.2018\).](https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/irak/ulke-profil/genel-bilgiler,(14.6.2018).)

⁸⁶⁴ [http://www.tuicakademi.org/turkiye-ile-kuzey-irak-arasindaki-ticari-iliskiler-neden-onemli/,\(12.6.2018\).](http://www.tuicakademi.org/turkiye-ile-kuzey-irak-arasindaki-ticari-iliskiler-neden-onemli/,(12.6.2018).)

⁸⁶⁵ Kriz Grubu Orta Doğu Raporu, *Türkiye ve Irak Kürtleri: Çatışma mı İşbirliği mi?*, İstanbul: International Crisis Group, Sayı 81, 13 Kasım 2008, s.14.

edilmiştir. Kuzey Irak bölgesi yılda bir milyon dolara ulaşan Türkiye menşeli mal almaktadır. Bölgesel pazarın%80'i Türkiye menşeli ürünlerden oluşmaktadır.⁸⁶⁶

Türkiye'de bazı gruplar, PKK terör örgütü nedeniyle, Kuzey Irak bölgesel yönetiminin resmîlik kazanmasından korkarak, bölgeye yönelik ticaretin sona erdirilmesini ve böylece terör örgütünün sıkıştırılması gerektiği yönünde bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Habur Sınır Kapısı'nın kapatılıp Irak'la ticaretin Suriye aracılığıyla kurulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Irak'la ticaret yapan iş adamları sınır kapısının kapatılması durumunda Türkiye'nin zararının büyük olacağını ve aynı zamanda petrol gelirlerinin de düşeceğini bildirmişlerdir. Bu arada Kuzey Irak yönetimi ihtiyacı olan malların teminini Suriye ve İran gibi diğer komşu ülkelerden de yapabilir. Kuzey Irak yönetimi, bölgeden çıkarılan petrolün sevkiyatının güvenliği noktasında, Türkiye ile ilişkiyi kesmemek hususunda ısrarlıdır. Bölgede Türkiye menşeli enerji şirketlerinin (bunlar İngiltere borsasına kayıtlıdır) sayılarının artırılması ve böylece bölgede daha fazla etki sahibi olunması amaçlanmıştır.⁸⁶⁷

Türkiye'den Kuzey Irak'a yapılan yatırımlar içinde müteahhitlik ve inşaat alanları ile birlikte çok sayıda sektörel yatırımlar bulunmaktadır. Ek olarak, Türk Hava Yolları'nın Kuzey Irak'a yönelik işlettiği hatlar, bölgenin kalkınmasında etkili bir unsur olarak görülmektedir. Diğer taraftan, Ziraat Bankası, Erbil'de şube açmış ve böylece bu şehirde faaliyete geçen ilk yabancı banka unvanını elde etmiştir. Bankacılık alanındaki bu ve buna benzer girişimler, Türkiye'nin bölge ile finansal işbirliklerine verdiği önemin bir göstergesidir.⁸⁶⁸ 2007 yılında Irak hükümeti, Irak petrolünü sağlam bir zemine oturtmak için Petrol Yasa Tasarısı'nı tartışmaya açmıştır. Hem Irak Anayasası'nda hem de petrol kanununda, Irak topraklarından çıkarılan petrolün Irak devletinin tüm vilayetlerinde yerleşik Irak vatandaşların hepsinin müşterek malı olduğu ifadesi bulunmaktadır. Irak petrol yasasının yürürlüğe girmesi 2011 yılında gerçekleşmiştir.⁸⁶⁹

⁸⁶⁶ Kriz Grubu Ortadoğu Raporu, 2008, a.g.e., s.15.

⁸⁶⁷ Kriz Grubu Orta Doğu Raporu, 2008, a.g.e., S.15

⁸⁶⁸ Ziraat Kuzey Irak'a Girdi', Habertuk.com, 16 Şubat 2011, <https://www.haberturk.com/ekonomi/para/haber/601446-ziraat-kuzey-iraka-girdi>, (12.10.2019).

⁸⁶⁹ Demir, 2010, a.g.e., s.55.

2013 yılında başlayan Barış süreci nedeniyle PKK'nın ateşkese uyması ile birlikte Ankara ve Erbil arasındaki ilişkinin ana içeriği enerji ve emtia ticareti oldu.⁸⁷⁰ Diğer taraftan, Kuzey Irak, 2005 tarihli Irak Anayasası ile federe bir yönetim şekli ile Kürdistan Bölgesel Yönetimi birimi haline gelmiştir. Iraklı Kürtler, ABD'nin Irak'ta gerçekleştirdiği operasyonlar esnasında askeri ve siyasi olarak verdikleri desteği, ABD'den, karşılığını federe bir statüye kavuşmakla aldılar.⁸⁷¹ Bu tarihten itibaren IKBY enerji piyasasında önemli bir aktöre dönüşse de, Türkiye için önemli olan ucuz enerji kaynağına ulaşmak ve artan enerji ihtiyacını karşılamak yanında enerji kaynaklarını çeşitlendirerek, enerji güvenliği açısından, tek kaynağa bağımsızlığını azaltmak, enerjinin talep gördüğü ülkelere taşınmasında bölgesel transfer merkezi olma isteği etkin olmuştur. Erbil'de Merkezi hükümetle olan siyasi ve ekonomik bağımsızlığını azaltarak, Irak Anayasasının kendisine öngördüğü enerji gelirlerinin %17'lik payının daha da fazlasını alarak ekonomik yönden kendisini iyileştirmek fikri hakimdi. Erbil'le, Merkezi hükümetle olan siyasi ve ekonomik bağımsızlığını azaltarak, Irak anayasasının kendisine öngördüğü enerji gelirlerinin %17'lik payının daha da fazlasını alarak ekonomik yönden iyileşmek fikri hakimdi. Bütün bu düşüncelerin bir araya gelmesi yanında 2011 yılından itibaren Türkiye ile Merkezi Irak hükümetinin gerginleşen ilişkileri, Ankara-Erbil arasında enerjiye bağlı yakınlaşmayı daha da hızlandırdı. 1980 li yıllarda, PKK mücadelesi bağlamında Kürt aşiretleri ile direkt iletişim kuran Türkiye, 1991 yılında Körfez savaşı nedeniyle Kerkük-Ceyhan boru hattının kapatılması nedeniyle Irak'tan Türkiye'ye tankerlerle petrol ihracatı yapılması yeni bir ticari ilişki şekli ortaya çıkardı.⁸⁷² Bu ilişkiler, 2000 yılının ortalarına kadar devam etmiş ve biraz da meşruiyet kazanmış olsa da hiçbir zaman stabil olmamış hep inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. IKBY ile ilişkilerin istikrar kazanması, Türkiye'nin siyasi yapısında yaşanan değişim ile birlikte olmuştur. Türkiye'de askerin politikadaki etkisinin azalması, güvene dayalı bir Kürt siyasetinin izlenmesinin büyük etkisi yanında maddi çıkarlara sebep olan enerjinin baskın gelmesi belirleyici başlıca nedenler olmuştur. Türkiye, Rusya ve İran'dan enerji temini nedeniyle yaşanan enerji bağımlılığını azaltma bölgede enerji transfer merkezi olma isteği Ankara'yı, Erbil'e

⁸⁷⁰ Balcı, 2014, a.g.e., s.8.

⁸⁷¹ Tüysüzoğlu, 2015, a.g.m., s.73.

⁸⁷² Balcı, 2014, a.g.e., s.19.

daha fazla yakınlaştırmıştır. Suriye’de iç savaşın başlaması, Bağdat Ankara arasının Suriye yüzünden açılması, PKK’nın Suriye’de yeni bir güçlenme alanı bulması nedeniyle Erbil Ankara ilişkileri kendisine ciddi bir mesnet bulmuştur.⁸⁷³ Bu gelişmelerin sonucunda, Türkiye’nin Enerji Bakanı Taner Yıldız, 20 Mayıs 2012 yılında, Erbil’i ziyaret etti. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Doğal kaynaklar Bakanı Aşti Hawrami ile Merkezi Irak Hükümetinin onayı alınmadan enerji anlaşmaları imzalandı. Anlaşmalardaki en önemli maddeler Kürdistan Bölgesel Yönetiminin petrol ve doğal gaz ürünlerinin Türkiye üzerinden dış pazara transfer edilmesi ve transfer edilen günlük miktarın bir milyon varilin üzerine çıkarılmasıydı. Erbil, 2014 yılında, artık Ankara için en önemli enerji ortağı haline gelirken, Arap baharı sonrası dengelerin altüst olduğu Ortadoğu’da ilişkilerini en iyi yürüten bir aktör konumuna sahip oldu. Erbil, 2014 yılında, artık Ankara için en önemli enerji ortağı haline gelirken, Arap baharı sonrası dengelerin altüst olduğu Ortadoğu’da ilişkilerini en iyi yürüten bir aktör konumuna sahip oldu. Erbil, Ankara arasında enerji menfaatine dayalı bu güçlü yaklaşma, PKK çözümü konusunda da kendini göstermiş, 2012 yılında Ankara’nın PKK ile başlattığı barış sürecinde PKK militanlarının Kuzey Irak’a çekilmesini kabul etmiştir. Enerjide dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye’nin tedarikte kaynak çeşitlendirmesi, farklı tedarikçilerden farklı güzergahlardan petrol temini için, Kuzey Irak’la iş birliğine girmesi çok önemlidir.⁸⁷⁴

2016 yılının Haziran ayında, IKBY İran ile ilginç bir mutabakat yaparak günde 250 bin varil petrolünü İran üzerinden dış pazara ulaştırmak için yaptığı teknik görüşmeler olumlu sonuçlandı. IKBY enerji güvenliği bağlamında dünya piyasasına arz ettiği petrolün gidiş güzergahını çeşitlendiriyor ve sadece Türkiye’ye bağımlı olmadığını da ortaya koymuş oluyordu. Bu proje gerçekleştirilirse, Kürt petrolü, Irak sınırına yakın Kermensah veya Tebriz rafinerilerine gönderilecek, Erbil yönetimi de bunun karşılığı olarak İran’ın Körfez’deki limanlardan takas çerçevesinde petrol alıp uluslararası piyasalarda kendisi tarafından satabilecekti.⁸⁷⁵

⁸⁷³ Morelli, Pischedda, 2014, a.g.m., s.108.

⁸⁷⁴ Ögür, Baykal, Balcı, 2014, a.g.e., s.51.

⁸⁷⁵ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bolgemizde-oyunun-disinda-kalmamak-icin>, (21.12.2019).

Erbil, enerji kaynaklarını güvenli bir rota üzerinden dünya piyasalarına ulaştırmak ve Bağdat'a olan bağımlılığını azaltmak için Ankara ile olan ilişkilerine önem vermektedir.

PKK meselesi ise değişen Türkiye-Kuzey Irak ilişkilerinin farklı bir dinamiği olarak Erbil'in PKK'nın geri çekilme alanı içinde olması ilişkilere farklı bir boyut kazandırmaktadır.

Türkiye, kuzey Irak'ın enerji ve diğer alanlarda kendisi ile işbirliği içinde olmasını PKK sorunun çözümünde bir politika olarak görürken, Erbil de, PKK konusunda, Ankara'ya vereceği desteği bölgedeki izole durumdan kurtulmanın bir stratejisi olarak görmüştür.

Türkiye'nin, Kuzey Irak politikasının, ticari ve ekonomik alanlar üzerinde yoğunlaştırdığı görülmektedir. Diğer yandan, Kuzey Irak yönetiminin de, bölgede çıkarttığı petrol ve doğal gazı Türkiye üzerinden dünya pazarına satmasının şu anda uygulayabileceği en geçerli temel hedeflerinden biri olduğu görülmektedir. Türkiye, Erbil yönetiminin, yaşadığı coğrafyadaki kaostan ötürü, politik ve ekonomik açılardan dünyaya açılım yapması için kullanabileceği tek açık mecradır. Bu durum merkezi Irak hükümetini birkaç nedenden ötürü rahatsız etmektedir.

Bu sebeplerden en önemlisi, IKBY'nin Türkiye ile ticari ilişkilerini geliştirmesi, Merkezi hükümetten uzaklaşarak bağımsız hareket etmesine zemin hazırlamaktadır. Özellikle Türkiye'nin Amerikan askerlerinin Irak'tan çekilmesinden sonra Irak politikasını tamamen Kürt gruplar ve Sünni Araplar üzerinde yoğunlaştırması, büyük oranda Şii nüfusa dayanan merkezi hükümeti huzursuz etmektedir.

2003 yılından 2017 yılına kadar Türkiye-Irak ilişkileri değişik dönemler geçirmiştir. 2003-2005 yılları arası ilişkilerin en düşük seviyede yürütüldüğü bir dönem olurken, 2005-2009 yılları merkezi hükümet ile yoğun ilişkilerin yaşandığı dönem, buna karşılık 2010-2014 arası KBY ile yoğun ilişkilerin yaşandığı dönem, 2014-2016 ise dalgalı ilişkilerin görüldüğü bir dönemden oluşmaktadır.⁸⁷⁶ 2003 yılında TBMM'de geçmeyen 1 Mart tezkeresinden sonra ABD kuvvetlerinin Irak topraklarını işgal

⁸⁷⁶ [http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-irak-iliskileri-nereden-nereye,6.ocak.2017,\(12.11.2019\).](http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-irak-iliskileri-nereden-nereye,6.ocak.2017,(12.11.2019).)

etmesinden ardından, Ankara'nın Bağdat ile ilişkileri azaldı ve 2005 yılına kadar ilişkiler minimum seviyede devam etti. Bu süreçte, Irak'ta bulunan Sünnilerin siyasi süreçte yer alma aşamasında Türkiye'den yardım talep etmeleriyle Türkiye tekrar Irak'ta aktifleşmeye başladı. Bu süreçte PKK terör örgütünün, Irak'ın kuzeyinden lojistik destek alarak tekrar eylem yapmaya başlamasından dolayı ve IKBY'nin Türkiye'nin Irak politikası ile çelişen siyasi bir tutum sergilemesi nedeniyle Türkiye, Irak merkezi hükümeti ile ilişkilerini geliştirdi. 2009 yılında Türkiye-Irak ilişkileri en üst seviyeye çıktı.

2008 yılında 'Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulması ve 2009 ortalarında güvenlik, enerji, eğitim, ulaştırma, bayındırlık ve sağlık gibi önemli alanları kapsayan 48 mutabakat muhtırasının imzalanmasıyla ilişkiler iyice yoğunlaşmıştır.⁸⁷⁷ 2010 yılı başında Irak'ta yapılan seçimlerde Türkiye ile yakınlığı bilinen Irakiye listesinin birinci parti olarak çıkması, ikinci dönem başbakanlığı bekleyen Nuri El-Maliki'yi huzursuzlandırdı. Bu durum Türkiye ile Irak hükümetinin arasındaki ilişkileri bozmaya başladı. Şii grupların birleşerek Maliki'yi yeniden başbakan seçtirmesi, 2011 Suriye olaylarının başlaması ve iki ülke yönetimlerinin farklı görüşleri paylaşmaları ile ilişkiler iyice gerginleşmeye başladı.⁸⁷⁸ Irak hükümeti ile ilişkileri gerginleşen Türkiye, IKBY ile ekonomik ve güvenlik ağırlıklı olan iyi ilişkiler geliştirdi. Bu sırada enerji ve ticaret üzerine yapılan anlaşmalar, Irak merkezi hükümeti ile olan diplomatik ilişkileri iyice kötüleştirdi. 2014 yılında Irak'ta seçimlerin ardından Maliki'nin yerine Haydar El-Abadi'nin yeni hükümet kurmasıyla ilişkilerdeki gerginlik azalmaya başlarken, Irak'ta IŞİD'in ortaya çıkması ikili ilişkiler daha da kötüleşmeye başladı.⁸⁷⁹ Gerginlik, Başika Krizi ile bir üst seviye taşınarak iki devleti nerdeyse karşı karşıya getirdi. Başika Krizi devam ederken, Türkiye'nin sınır güvenliği nedeni ile Irak sınırına asker yığması, Irak hükümeti tarafından tehdit olarak algılandı. Türkiye hükümetinin operasyonun hemen ardından Dışişleri Bakanlığı'ndan bir heyeti Irak'a göndererek niyetlerinin yanlış anlaşılması için güvence vermesi, gerginliği bir miktar azalttı.

⁸⁷⁷ Veysel Ayhan, Türkiye-Irak İlişkileri: Bölge Ülkelerinin Irak Politikası Bağlamında Bir Analiz. *Ortadoğu Analiz*, Cilt1, Sayı 9, (2009), s.24-25.

⁸⁷⁸ Serhat Erkmen, www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-irak-iliskilerinde-temel-sorunlar-beklentiler/728212, (13.02.2019).

⁸⁷⁹ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/isidin-ilerleyisinin-stratejik-sonuclari>, (13.02.2019).

Bu sırada Türkiye'nin dış politikasını değiştirmesi ile Irak hükümeti ile olan ilişkiler daha da yumuşama eğilimine girdi. 2016'nın ikinci yarısında Türkiye hükümetinin Rusya ile barışması ve İsrail ile diplomatik ilişkileri yeniden başlatması, Başbakan Binali Yıldırım tarafından 'dış politika'da normalleşme' ve 'dostları arttıran, düşmanları azaltan bir dış politika' olarak ifade edilmiştir. Dış politikada komşularla iyi ilişkilerin geliştirilmesi ve Suriye konusunda yapılan iş birliği, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında elini güçlendirdi. Irak ile olan ilişkiler daha da iyileşmeye başladı.⁸⁸⁰ 2017 Haziran ayında IKBY, Irak'tan ayrılmayı öngören bir referandum yapma kararı aldı. Her ne kadar bölgede baş gösteren ağır ekonomik sorunlar, dış dünyanın tepkisi, güvenlik endişesi ve daha birçok siyasal ve sosyal faktör, söz konusu referandumun yapılıp yapılmayacağı, yapılsa bile sonuçlarının ne olacağı hakkında ciddi belirsizlik ve endişe taşıyor olsa da Barzani bu konuda kararlı tutumunu sürdürdü. Barzani, Kuzey Irak'ı 25 Eylül 2017'de referanduma götürdü. Ankara, Tahran ve Bağdat sert açıklamalarda bulundular.⁸⁸¹

IKBY lideri referandum sonrası Bağdat, Tahran ve Ankara'nın tepkilerine karşılık, olumlu açıklamalar yaparak özellikle Türkiye'nin tepkisini azaltmaya çalışan bir siyaset izlemeye başladı. Türkiye, İran ve Irak ile birlikte tepki siyaseti geliştirirken, IKBY'nin tamamen ezilerek bölgenin Tahran-Bağdat nüfuz alanına girmesini de önlemeye yönelik dengeli bir siyaset izleme yolunu tercih etmiştir.⁸⁸²

4.4.1. DEİK (Türkiye-Irak İş Konseyi) ve IKBY Bölgesinde Çalışan Türk Şirketler

DEİK bünyesindeki Türkiye-Irak İş Konseyi, 2001 tarihinde tesis edilmiştir. ABD işgali sonrası süreçte, Irak pazarındaki enerji, altyapı ve inşaat gibi sektörlerdeki projelere dair Türkiye'deki ekonomik aktörlere bilgi aktarımı konusunda önemi işlevi olmuştur. Konsey, Irak ekonomisinin yeniden yapılandırılmasına yönelik birçok faaliyete katılarak, ülkenin ekonomik kalkınmasında kritik görevler üstlenen altyapı başta olmak üzere muhtelif sektörlerde faaliyetler düzenlemiştir. Öte taraftan, DEİK,

⁸⁸⁰ /www.haberturk.com/gundem/haber/1344354-irakla-yasanan-basika-krizi-bitti-yeni-donem-basliyor, (12.01.2019).

⁸⁸¹ http://ankaenstitusu.com/kuzey-irakta-referanduma-gidilirken/, (12.1.2019).

⁸⁸² www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/canacun/2017/09/30/referandumun-ardindan-kuzey-irak, (14.1.2019).

Irak piyasasında girişimleri ve yatırımları bulunan şirketlerin ülkede yaşadıkları güvenlik zaafiyeti, mali ve iktisadi sıkıntılar ile politik ve yasal belirsizlikten kaynaklanan mağduriyetlerinin giderilmesi adına girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda, her iki ülkeden yetkililer ile düzenli görüşmeler yapmaktadır.⁸⁸³ TOBB, TİM, MÜSİAD ve TMB (Türkiye Müteahhitler Birliği), DEİK'in dört ana kurucu şirkettir. Diğer 92 şirket de kurucu şirketlerin devamını oluşturmaktadır.⁸⁸⁴

2015 yılında KBY yetkilileri “3 bin 13 yabancı firmanın bulunduğu Kürdistan bölgesinde, Türkiye'nin 1351 şirketi var,” “Türkiye'yi 341 şirketi ile İran takip etmektedir ve bölgemizde Lübnan'ın 163, Birleşik Arap Emirlikleri'nin 161, İngiltere'nin 129, ABD'nin ise 118 şirketi faaliyet gösteriyor” ifadelerini kullanıyordu.⁸⁸⁵ 2014 tarihine kadar Kürt bölgesinde bulunan 300 petrol ve doğal gaz şirketinin 60 tanesi yabancı kökenliydi. Bağdat yönetiminin, İKBY'nin kamu bütçesindeki payının tahsisini engellemesi, firmaların tahsisat yapmakta yaşadıkları sıkıntılar ile terör örgütü IŞİD'in Kuzey Irak'a saldırıları nedeniyle yatırım yapan şirket sayısında % 60 düşüş yaşanmıştır.

6 milyona yakın nüfusu ile Erbil, Süleymaniye ve Duhok illerini içine alan bölgede, göreceli politik ve ekonomik istikrar bulunması ve güvenliğin Irak'ın diğer bölgelerine göre daha yüksek oranda sağlanması nedeniyle uluslararası girişimcilerin ilgisi daha fazla görülmüştür. Bölge yönetiminin Bağdat hükümeti ile yaşadığı petrol anlaşmazlığı, bütçelerinin kesilmesine yol açmış ve 2014 Mart ayından itibaren bölgede parasal sıkıntıdan kaynaklı ekonomik kriz başlamıştır. Bu sırada IŞİD, Haziran 2014 tarihinde Musul'u ve civar bölgeleri ele geçirmiş ve kuzey Irak'ta yaşanmakta olan kriz daha da derinleşmiştir. Bu sebeple bölgede faaliyet gösteren uluslararası şirketlerin bazıları, girişimlerine ve yatırımlarına ya son vermiş veya ara vermiştir.⁸⁸⁶

Bölge ile en geniş çaplı ticareti yapan Türk şirketleri de sıkıntılı bir dönem yaşamaya başlamışlardır. Kaynak sıkıntısı yaşayan kuzey Irak'la, müteahhitlik işleri yapan Türk şirketleri zor durumda kaldı ve projeleri durma noktasına geldi. Bölgede

⁸⁸³ <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-irak-is-konseyi>, (12.4.2018).

⁸⁸⁴ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/11/20171126-6.htm.30252>, (18.6.2018).

⁸⁸⁵ www.haberler.com/irak-ta-faaliyet-gosteren-turk-sirketleri-6847863-haberi/, (16.4.2018).

⁸⁸⁶ <http://www.finansgundem.com/haber/kuzey-irak-krizde-turk-sirketleri-zorda/447560>, (17.5.2019).

yapacakları yeni yatırım planlarını da askıya aldılar. Bölgede iş yapan Türkiyeli şirketlerin 2000'den bu yana, kuzey Irak'ta müteahhitlik hizmetleri de dahil toplam yatırım tutarının 30 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁸⁸⁷ İKBY'nin 25 Eylül 2017'de yapmayı planladığı bağımsızlık referandumuna Türkiye sert bir dille karşı çıkmıştı. O sırada bölgede milyarlarca dolarlık işe imza atan Türk şirketleri bu durumdan endişelendi ve iş adamları, referandumdan ne çıkarsa çıksın sınırların açık tutulması gerektiğini dile getirdiler. DEİK bünyesindeki Türkiye-İrak İş Konseyi Başkanı Emin Taha, “Bizce Kuzey Irak, Türkiye için vazgeçilmez bir pazar. Bazı şirketlerin işleri yarım kaldı ama para ödemeleri başlaması halinde bu firmalar pazara geri dönebilir” demiştir.⁸⁸⁸

4.4.2. Türkiye ve Kuzey Irak Arasında Yapılan Enerji Anlaşmaları

Türkiye ve merkezi Irak hükümeti arasında petrole dayalı işbirlikleri ve anlaşmazlıklar, Türkiye'nin Bağdat ve Erbil arasındaki enerji ilişkileri ve sorunları ile doğru orantılıdır. Irak hükümeti ve Türk hükümeti arasındaki en ciddi işbirliği Kerkük-Yumurtalık hattının inşasıdır. Hattın inşasına 1973 senesinde başlanmıştır. 1977 yılında ilk hat devreye girmiştir. 1987'de ikinci hat da işlerlik kazanmıştır.⁸⁸⁹ Ancak 1991 yılındaki 1. Körfez Savaşı sırasında Irak'a uygulanan ambargo nedeniyle petrol boru hattı BM'nin kararı gereğince kullanım dışı bırakılmıştır. Bu ambargo Ankara ve Bağdat açısından farklı farklı sorunlar oluşturmuştur. Bu ülkeler yatırımlardan karşılık alamamışlar ve proje neticesinde ciddi ekonomik kayıpları olmuştur. 1996 tarihinde BM kararıyla petrol karşılığında gıda alımının gerçekleşmesiyle hatta tekrar kısıtlı oranda petrolün taşınması başlamıştır. Türkiye, BM'de bu kararı ısrarlı bir şekilde desteklemiştir. Ne var ki, ABD işgali ve sonraki süreçte hatta yönelik terrorist saldırıları ve sabotajlar enerji güvenliğini zayıflatmış olup taşınma işleminden her iki ülke de tam olarak verim alamamıştır.

BOTAŞ'ın verilerine göre 2001 yılında Kerkük-Yumurtalık boru hattı vasıtasıyla 231 milyon ve 2002 yılında 176 milyon varil ham petrol nakledilmiştir. ABD işgali ile

⁸⁸⁷ www.dw.com/tr/erbil-ile-ticarete-referandum-endişesi/a-40217058, (16.5.2019).

⁸⁸⁸ <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201709261030319690-turkiye-ikby/>, (16.5.2019).

⁸⁸⁹ İnan, 2013, a.g.e., s.72.

birlikte boru hattı işletimi durdurulmuş ve sonrasındaki süreçte petrol sevkiyatı kısıtlı bir ölçüde gerçekleşebilmiştir. Boru hattındaki ilk petrol sevkiyatı, 2004 Şubat'ında tekrar başlamış, "2004 yılında 38 milyon varil taşınırken, 2005 yılında azalarak 13 milyon varil, 2006 yılında yine 13 milyon varil ve 2007 yılı ilk dokuz ayında ise 10 milyon varil ham petrol taşınmıştır."⁸⁹⁰

2004 tarihinde Bağdat yönetimi Türk şirketlere enerji projelerinde pay verme kararı almış ve Ankara ile Bağdat arasında, Gharraf bölgesinde bulunan petrol alanlarında müşterek petrol üretimi için müzakereler başlamıştır.⁸⁹¹ Müzakereler neticesinde, petrol sahalarını genişletme çalışmaları için arama çalışmaları yetkisi, Türkiyeli ve Kanadalı şirketlere tahsis edilmiştir. Ankara ile Bağdat arasında gerçekleştirilen anlaşmanın süresi dolduğu için merkezi Irak hükümeti ile olan petrol taşıma anlaşması tekrar müzakere edildi. Bu müzakerenin sonucunda, hatla petrol taşınması 15 yıllığına Ankara'ya verildi ve Türkiye'nin varil başına alacağı tutarın, zamanla düşeceği karara bağlandı.⁸⁹² Türkiye'nin 2010 yılında gerçekleştirdiği önemli bir adım, Kuzey Irak yönetimi ile petrol işbirliğine gidilmesi ve merkezi Irak yönetiminin devre dışı bırakılmasıydı. Bu süreç, bir Amerikan şirketinin Erbil yönetimi ile müstakil bir anlaşmaya varmasıyla başlamıştır. Bu sayede kuzey Irak bölgesindeki petrol ihaleleri, Türk firmalarının girişimleri ve hisse alımlarıyla bölgede etkin bir iş sahası oluşturdu. Petoil, Doğan Holding ile Genel Enerji gibi şirketler, bölgede bulunan petrol sahalarında hisse satın aldılar.⁸⁹³ Türkiye ile Kuzey Irak arasındaki karşılıklı ilişkilerin genişlemesi, Irak hükümetini huzursuz etmeye başladı.

Merkezi Irak hükümeti ile Tarık el-Haşimi konusundan doğan gerginlik, ekonomik alanda da devam etti. 2003 Körfez Savaşı'nın ardından Türkiye ile Irak ilişkilerinde gözle görülür bir düzelme başlamıştır. Bölgede doğan fırsatları iyi bir şekilde değerlendiren Türkiye, Irak'ın yeniden yapılanması sürecinde etkin rol almak ve ticaretini geliştirmek isterken, bir yandan da kuzey Irak ile ayrı olarak iyi ilişkiler

⁸⁹⁰ <http://www.bilgesam.org/incele/1940/-kerkuk-yumurtalik-ham-petrol-boru-hatti-ve-gelecegi/>,(6. 5.2018).

⁸⁹¹ İlhan Sağsen, "Sektörler Bazında Türkiye Irak İlişkileri ve Su", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 36, (2011), s.66.

⁸⁹² İnan, 2013, a.g.e., s.81.

⁸⁹³ Hakan Demir, *Irak'ta Petrol Mücadelesi: Çok Uluslu Şirketler, Uluslararası Anlaşmalar ve Anayasal Tartışmaların Işığında Bir Analiz*, Ankara, ORSAM, 2012, s.11.

geliştirmeye gayret etmiştir. Irak’la olan ekonomik hacmi giderek artmış, 2005 yılında 2,2 milyar dolara çıkmış ve Türkiye’nin en çok ihracat yaptığı yedinci ülke olmuştur.⁸⁹⁴ Türkiye’nin bölgesel yönetim ile iletişim halinde olması ve ılımlı bir siyaset takip etmesi yolundaki ABD’nin teşviki neticesinde 2007’e kadar bu süreç devam etmiştir. 2007 yılından sonra farklı bir süreç içine girilerek Türkiye daha farklı bir politika oluşturmuş ve iki ülke arasında çeşitli ticari ve ekonomik anlaşmalar ve iş birlikleri gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda Bağdat’a demiryolları taşımacılığı 2008’de yeniden başlamış ve 2008’de Türkiye- ile Kuzey Irak yönetimi arasında petrol politikaları ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. 2004 yılında ise, Türkiye ile Irak arasında yapılan görüşmeler sonucu bankacılık sektörü için anlaşma imzalanmış ve Ziraat Bankası 2008 yılında Bağdat’ta, 2011 yılında Erbil’de açılmıştır.⁸⁹⁵

15 yıl aradan sonra 2005 yılında Türkiye ile kuzey Irak arasında uçak seferleri yeniden başlamıştır.⁸⁹⁶ 2011 yılına kadar olumlu bir şekilde sürdürülen ilişkiler ‘Arap Baharı’ sürecinde yeniden bozulmaya başlamıştır. Irak ve Türkiye arasındaki ticari ilişkiler 2011 yılında değişmiştir. Türkiye’nin merkezi Irak hükümeti ile arasında gerginlikler 2012 yılında iyice artmıştır. Dönemin Irak Cumhurbaşkanı Maliki tarafından yargılanacak olan Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Haşimi’nin Türkiye’ye sığınarak Türkiye’den yardım istemesi, diğer yandan Maliki’nin İranla birlikte hareket edip Esed rejimini desteklemesi ve Türkiye’nin bölgesel yönetim ile merkezden bağımsız şekilde petrol ticaretine yönelmesi gibi sorunlar Ankara ile Bağdat arasında huzursuzluk doğurmuştur.⁸⁹⁷

Bütün bu olumsuzluklara rağmen 2011 yılında Irak’la olan ticaret ve ihracat hacmi yüksek görünmektedir. Maliki ile yaşanan sorunlara rağmen ticaretin gelişimi İKBY ile olan ilişkiler ile açıklanabilir. Türkiye, merkezi Irak hükümeti dışında, kuzey Irak yönetimi ile iktisadi ilişkilerini geliştirmiş, bölgede petrol arama çalışmaları yapmıştır. Türkiyeli girişimcilerse ilgilerini kuzey Irak’a yöneltmiş, birçok iş sahalarına

⁸⁹⁴ Çetinsaya, Taha, a.g.e., 2009, s.142.

⁸⁹⁵ [https://www.haberturk.com/ekonomi/para/haber/601446-ziraat-kuzey-iraka-girdi,\(1.6.2018\).](https://www.haberturk.com/ekonomi/para/haber/601446-ziraat-kuzey-iraka-girdi,(1.6.2018).)

⁸⁹⁶ Dilek Bahadır Selim, “Irak Politikasında Kritik Değişim”, *21.Yüzyıl Dergisi*, Sayı 29, 2011, s.20-21

⁸⁹⁷ Bahadır Selim, 2011, a.g.m., s. 21.

girmiş ve ekonomik ilişkileri canlandırmışlardır.⁸⁹⁸ 2009 tarihinde başlayan ‘Kürt Açılımı’, IKBY ile Türkiye arasındaki iyi ilişkileri geliştirmeye başlamıştır. Açılım öncesi PKK terör örgütünün bölgedeki varlığı, Kerkük’ün statüsü durumu ve ayrıca TBMM’den çıkarılan tezkereler gibi sorunlar olmasına rağmen, bu açılım ilişkilere farklı bir boyut kazandırmıştır. Türkiye ile bölge arasında geniş hacimli ticari ilişkiler oluşmaya başlamıştır. Bu durum, bölge ekonomisinde bir canlılığı beraberinde getirmiştir. 2010 yılında bölge ile yapılan ticaret hacmi 5,2 milyar dolara ulaşmıştır.⁸⁹⁹

Türkiye için Kuzey Irak petrolleri önem taşımaktaydı. Kuzey Irak petrollerinin işletimi Kürt yönetimine geçince, Türkiye karşılıklı anlaşmalarla Irak’ın kuzeyinden petrol alımı ve ayrıca bu bölgeden çıkarılan petrolün sevkiyatı noktasında yeni adımlar atmaya başladı. 2010’da, bölgeden çıkarılan petrolün naklinde tek ve güvenilir bir yol olan Kerkük-Yumurtalık hattının kullanımı hususunda bir anlaşma imzalandı.⁹⁰⁰ Bu anlaşma ile Türkiye, bölgede çıkan petrolün sevkiyatında doğrudan bölgesel yönetimi muhatap olarak, Irak politikasında kayda değer bir revizyona imza atmış oldu. 2011’de Exxon Mobil de bölgesel yönetimle bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile kuzey Irak’tan çıkan petrol için sadece IKBY’nin muhatap alınması söz konusu olmuştu ve bu durum, uluslararası arenada da bölgesel yönetimin tanınması idi.⁹⁰¹

Ancak 1991 yılındaki 1. Körfez Savaşı sırasında Irak’a karşı uygulanan ambargo ile petrol boru hatları BM kararınca kullanım dışı bırakıldı. Bu ambargo hem Türkiye hem de Irak için ayrı ayrı sorunlar oluşturdu. Her iki ülke yapmış olduğu yatırımların karşılığını alamamış ve bu projeden zarar eder konumuna gelmiştir. 1996 yılında BM kararıyla hattın petrol karşılığı gıda alımı kapsamında tekrar açılmasıyla sınırlı miktarda petrolün taşınması başlatılmıştır. Bu kararın alınmasında Türkiye’nin aktif olarak BM üzerindeki baskısının da etkisi olmuştu. Ancak 2003 yılında Irak’a ABD’nin tekrar müdahalesi ve sonrasında da petrol hattına yönelik terörist saldırıları ve sabotajlar, enerji güvenliğini zayıflatmış olup taşınma işleminden her iki ülke de tam olarak verim alamadı. BOTAŞ verilerine göre Kerkük-Yumurtalık hattıyla 2001 yılında 231 milyon

⁸⁹⁸ Serhat Erkmen, “2013’te Türkiye Irak İlişkileri İçin Beklentiler ve Olasılıklar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 49, (2013), s.93.

⁸⁹⁹ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kuzey-irak-ta-500-turk-sirketi-yatirim-yapiyor-12468738>, (6.9.2018).

⁹⁰⁰ <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss617.pdf>, (16.9.2018).

⁹⁰¹ İnan, 2013, a.g.e., s.72.

varil ham petrol, 2002 yılında ise 176 milyon varil ham petrol taşınmıştır. Fakat daha sonra ABD'nin Irak'ı 2003 yılında işgal etmesiyle hat işletime kapatılmış ve o tarihten sonra petrol sevkiyatı çok kısıtlı olarak yapılmaya başlanmıştır. Savaş sonrasında ilk sevkiyat Şubat 2004'te gerçekleştirilmiştir.⁹⁰²

2004 yılında Irak hükümeti, Türk şirketlerine petrol projelerinde pay vermeye karar vermiş ve Türkiye ile Irak, güney Irak'taki Gharraf bölgesinde bulunan petrol alanlarında ortak petrol üretimi için müzakerelere başlatmışlardır.⁹⁰³ Bu müzakereler sonucunda da, petrol alanlarını genişletme çalışmaları için yapılan sözleşmelerde, arama çalışmaları Türk ve Kanada şirketlerine verilmiştir. 2010 yılında Türkiye ve Irak arasındaki boru hattı anlaşmasının süresi dolduğu için merkezi Irak hükümeti ile olan petrol taşıma anlaşması yeniden revize edildi. Yeni anlaşmaya göre, Türkiye-Irak arasındaki boru hattında petrolün taşınması 15 yıllığına Türkiye'ye verildi ve varil başına ödenen tutarın yıllar bazında düşeceği karara bağlandı.⁹⁰⁴ Türkiye'nin 2010 yılında gerçekleştirdiği önemli bir husus da, kuzey Irak yönetimi ile petrol işbirliğine giderek, merkezi Irak yönetimini dışarda bırakmasıydı. Bu durum Exxon Mobile'in IKBY ile anlaşma yapmasıyla başlamıştır. Bu sayede kuzey Irak bölgesindeki petrol ihalelerine Türk firmalarının girmeleri ve hisse almalarıyla bölgede etkin bir iş sahası oluştu. Tekrar etmek gerekirse, Petoil, Doğan Holding ve Genel Enerji gibi şirketler, bölgede bulunan petrol alanlarında hisse alımları yaptılar.⁹⁰⁵

Türkiye ile IKBY arasındaki karşılıklı ilişkilerin genişlemesi, Irak hükümetini huzursuz etmeye başladı. Merkezi Irak hükümeti ile Haşimi konusundan dolayı başlayan gerginlik, ekonomik alanda da devam etti ve Bağdat yönetimi Türkiye hükümetine karşı tavır alarak Kuzey Irak'ta çalışan Türk firmalarına zorluklar çıkarttı ve onların bölgeden uzaklaştırmak istedi. 2012 yılında, 25 milyar dolar değerinde olan dört projede ortaklığı bulunan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO), Irak'ın güneyinde yer alan petrol sahalarında petrol arama kontratını iptal etti. Zamanın Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 2012 yılında, Barzani'nin Kerkük'te kabine

⁹⁰² <http://www.bilgesam.org/incele/1940/-kerkuk-yumurtalik-ham-petrol-boru-hatti-ve-gelecegi/#.XAPeKdszbIU>, (6.8.2018).

⁹⁰³ Sağsen, 2011 a.g.m., s.66.

⁹⁰⁴ İnan, 2013, a.g.e., s.81.

⁹⁰⁵ Demir, a.g.e., 2012, s.11.

toplantısı yaptığı esnada Kerkük'e ziyarette bulunması, merkezi Irak hükümeti ile bölgesel yönetim arasında Kerkük'ün statüsü konusunda gelişen tartışmalarda, Bağdat'ın Türkiye'nin IKBY tarafını tuttuğu algısını uyandırdırımı ve merkezi Irak yönetimi tarafından Türkiye'ye nota verilmesine sebep olmuştur. 20 Mayıs 2012'de Enerji Bakanı Taner Yıldız, Erbil'e bir ziyaret gerçekleştirmiş ve IKBY Doğal Kaynaklar Bakanı olan Aşti Hawrami ile Bağdat yönetiminin onayı alınmaksızın birçok enerji anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalar bölgesel yönetimince petrol ve doğalgaz kaynaklarının ihracatının Türkiye üzerinden transfer edilerek yapılmasını öngörürken, günlük miktarın bir milyon varilin üzerinde olacağı açıklanmıştır.⁹⁰⁶

28 Kasım 2013 tarihinde kuzey Irak'tan çıkarılan petrol ve doğal gazın Türkiye'ye sevkiyatını konuşmak üzere Başbakan Erdoğan ile Neçirvan Barzani arasında bir görüşme gerçekleştirilmiş ve bu görüşme neticesinde taraflarca çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Erdoğan ile Barzani arasında yapılan bu görüşmelerden sonra bir açıklamanın yapılmaması, bir anlaşma sağlanamadığı yorumlarına sebep olmuştur.

Herhangi bir resmi açıklama yapılmamasına rağmen enerji işbirliğine ilişkin hazırlanan anlaşmaların imzalandığı bildirilmiştir. Yapılan anlaşmaların resmi olarak açıklanmaması, Irak merkezi yönetimi ile ABD'nin bu konuda göstereceği tepki nedeni ile olmuştur. IKBY'nin enerji konusunda bağımsız davranmaya iten sebeplerin başında Bağdat ile Erbil yönetimi arasında petrol satışından kaynaklanan gelirlerin paylaşılması konusunda çıkan anlaşmazlık bulunmaktadır. IKBY, Bağdat'ı petrol gelirlerinden payına düşeni düzenli olarak kendisine vermediği ve gelirlerin ödenmesini kendisine karşı politik bir yaptırım aracı olarak kullandığı gerekçesiyle suçlamaktadır. Bu mağduriyetin giderilmesi için doğrudan IKBY kontrolünde olan bir hesaba kendi payına düşen %17'lik kısmın aktarılmasını savunmaktaydı.⁹⁰⁷

Bunun üzerine IKBY, %17'lik payını teminat altına almak isteğiyle Türkiye'yi bir garantör devlet görerek, bu konuda Türkiye ile yapacağı anlaşma ile ortak hesabın açılması ve bu hesaptan kendilerine %17 ve merkezi Irak hükümetine de %83 oranında dağıtılma önerisini sundu. 2000li yılların başında, Türkiye ile Irak arasında benzer bir

⁹⁰⁶ Balcı, 2012, a.g.e., s.126-128.

⁹⁰⁷ Veysel Ayhan, Aziz Barzani, Hakan Demir, *Enerji Siyaseti, Türkiye Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Boru Hatları, Petrol Satışı ve Bağdat'ın Pozisyonu*, IMPR, 2013, s.18.

uygulama zaten başlatılmıştı. 2000 yılında Irak’la başlatılan uygulama Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacminin artışına da katkı sağlamıştır.⁹⁰⁸ Diğer yandan Irak petrol gelirinin tümü BMGK’nın 2003 tarihli kararı (1483 sayılı) doğrultusunda ABD Merkez Bankası bünyesinde tesis edilen Irak Kalkınma Fonu isimli hesaba aktarılmaktaydı. 30 Haziran 2011’den itibaren bu hesap, Irak Merkez Bankası’nın bünyesinde bulunmakla beraber kontrolü Ernst & Young şirketindeki bir uzmanlar komitesine verilmiştir. Hesapta biriken petrol gelirinin %5’i Irak’ın Kuveyt’i işgalinden sonra çeşitli tarafların uğradıkları maddi, manevi ve çevresel zararların tazmin edilmesine tahsis edilmektedir.⁹⁰⁹ Irak hükümeti, Irak’ın sahip olduğu hidrokarbon kaynakların doğrudan SOMO (devlet petrol şirketi) tarafından pazarlanmasını ve SOMO’nun izni alınmadan doğal kaynak ihracatının gerçekleşmemesi gerektiğini müdafaa etmektedir.

Erbil ve Bağdat arasındaki petrol ve doğalgazın paylaşımına ilişkin farklı görüşler, 2005 yılında kabul edilen Irak Anayasası’nda petrol ve doğal gaz kaynaklarının paylaşımı ve gelirin dağılımı konusunda birbiriyle çelişen maddelere dayanmaktadır. Anayasası’nın 111. maddesinde Irak’ın petrol ve doğalgazının bütün Iraklılara ait olduğundan söz edilmesi, Irak’taki enerji kaynaklarının kim tarafından işletileceği ve nasıl paylaşılacağına ilişkin sorunların hâlâ tam olarak çözülememesine neden olmaktadır. 2005 Anayasası sonrasında, Petrol ve doğal gaz kaynaklarının paylaşımı ve gelirin dağılımı konusundaki yasal belirsizlikler, ABD’li uzmanların katkılarıyla tamamlamaya çalışılan 15 Ocak 2007 tarihli “Irak Cumhuriyeti Petrol ve Doğalgaz Yasa Tasarısı” ve Kürt yönetiminin bu yasaya çekince koyması ile daha da belirginleşmiştir. Ocak 2007’de Kürdistan Bölgesel Yönetimi, parlamentosunda kendi petrol ve gaz yasasını çıkartarak, kendi petrol ve gaz endüstrisinin geliştirebilmesi açısından yasal bir çerçeve çizmiştir. Kanunun 24.maddesine göre uluslararası şirketlerle petrol çıkarma çalışmalarına ilişkin sözleşmelerin imzalama yetkisini Doğal Kaynaklar Bakanlığına bırakmıştır.

Bahsedilmekte olunan bu değişikliklerle birlikte, Irak anayasası federal hükümet ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi tarafından farklı yorumlanmış ve bu durum iki taraf

⁹⁰⁸ Ayhan, Barzani, Demir, 2013, a.,g.e., s.19.

⁹⁰⁹ <http://uham.fsm.edu.tr/Uluslararası-Hukuk-Arastırma-Merkezi-Calisma-Alanları-Kriz-Bolgeleri--Irak>, (26.9.2018).

arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bağdat Hükümeti, Anayasanın 108 ve 109.maddelerinde belirtilen hükümler gereğince petrol ve doğal gaz'ın Irak halkına ait olduğunu ve kaynakları yönetimi ve dağıtımına ilişkin kontrolünün kendisinde bulunduğunu vurgulayarak IKBY'nin bağımsız olarak imzaladığı enerji anlaşmalarını geçersiz saymakta ve anlaşmalara ilişkin tüm ödemeleri düzenleme yetkisini kendisinde toplamaktadır.

Irak Başbakanı Nuri el-Maliki, kendisini dikkate almayan Kürt Bölgesel Yönetimin yeni boru hattı aracılığıyla Türkiye'ye petrol ihraç etmesi halinde, federal bütçeden aldığı yüzde 17'lik payı da keseceğini belirterek uyarıda bulunmuştur. Türkiye'nin, hukuki mevzuat oluşmadan Irak petrolünü kendi toprakları üzerinden ihracatına izin vermesi, enerji köprüsü görevini üstlenen Türkiye'nin enerjinin güvenilir bir şekilde nakledilmesi ve güvenliği açısından çatışma ve iklemleri neden olabilecek niteliktedir.

Bağdat hükümeti, Kürdistan bölgesinin dışarıya ham petrol ihracat etme çabalarının, anayasanın şartlarını ihlal etmek anlamına geldiğini öne sürerken, Kürdistan Bölgesel Yönetimi Doğal Kaynaklar Bakanı Ashti Hawrami ise olası ihracatların yasal olduğunu ve bölgeden elde edilen payın yaklaşık %50'sinin devlet hazinesine geri iade edildiğini ve Bağdat'ın petrolden elde edilen gelir konusunda şeffaf davranmadığını ve bugüne kadar anlaşması yapılan yüzde 17'lik payın eksik verildiğini ileri sürmüş ve petrol satışının kendi kontrolünde olmasını istemektedir.

Bağdat hükümeti ise bölgedeki petrolün hükümete bağlı Petrol Pazarlama Şirketi (SOMO) tarafından çıkarılmasını ve merkezi yönetimin fiyatlandırmasına uygun olarak satılmasını istemektedir.

Bağdat'ın, yasal düzenlemeler çerçevesinde IKBY ile imzalanan enerji anlaşmalarını hükümsüz sayması sorunun çözülmesine herhangi bir katkı sağlamamıştır. Bağdat hükümeti yasal düzenlemelerin yanı sıra büyük firmalar üzerindeki yaptırım gücünü kullanmıştır. Kuzey Irak yönetimi ile sözleşme imzalayan birçok petrol şirketini kara listeye almak suretiyle tehdit etmiştir.

Kasım 2011'de ABD'nin büyük şirketlerinden biri olan Exxon Mobil, Kuzey Irak'ta 6 bölgede arama ve sondaj hakkı elde etmesinden sonra Bağdat, Exxon'un Irak'ın güneyindeki petrol sahalarındaki keşif arayışına itiraz etmiş ve kara listeye

almıştır. Yine Exxon Mobil'in Mayıs 2012'deki enerji ihalelerine girişini de engelleyerek cezalandırmıştır. Bölgedeki uluslararası şirketlerden biri olan Chevron da 20 Temmuz 2012'de Kuzey Irak'ta iki petrol imtiyaz hissesi satın almasından dolayı Bağdat tarafından kara listeye alınmıştır. Benzer girişimler içerisinde olan Total ve Statoil da Irak Petrol Bakanlığı tarafından uyarılmıştır.

Erbil ile Bağdat arasındaki mevcut anlaşmazlıklarda ABD'nin Bağdat'ı destekleyici faktörünü unutmamak gerekir. Obama Yönetimi, anlaşmazlıklarda Bağdat'dan yana taraf almış ve Irak'ı ilgilendiren enerji projeleri ile ilgili kararların tek bir merkezi hükümet çatısı altında uzlaşarak karar verilmesi gerektiğini söylemiştir. Obama Yönetiminden destek alan Nuri El-Maliki hükümeti, Aralık 2013'te Irak Enerji Bakanlığı aracılığıyla ABD hukuk şirketlerine desteğiyle Kürt petrolünü satın alan şirketlere karşı yasal yaptırımda bulunmak suretiyle savaş açtığını ilan etmiştir. Aslında ABD hükümeti, Amerikan şirketlerini bölgede yatırım yapmaları konusunda heveslendirmekte, Irak petrol sektörüne dışardan yatırımı destekleme yolu ile petrol ihracatının yükselmesini hedeflediğini öne sürmektedir.⁹¹⁰

Merkezi yönetim ve Erbil arasındaki anlaşmazlıkların çözümüne ilişkin bazı girişimler gerçekleştirilse de net bir sonuç henüz elde edilememiştir. Haziran 2013'te Başbakan Maliki'nin, Kürdistan Bölgesel Yönetimini 2010'dan sonra ilk defa ziyaret etmesi ve bölgede petrolün kontrolüne ilişkin sorunların çözülmesini istediğini belirten teşvik edici bir tavır izlemesine rağmen taraflar arası kutuplaşmanın giderilmesine sağlanamamıştır. Diğer taraftan Irak'ta sürekli olarak yaşanan etnik çatışmalar, gruplar arasındaki güven duygusunu sarsmakta ve alternatif yollar bulmak güçleşmektedir. Hidrokarbon kaynakların idaresi Bağdat ile Erbil arasındaki sürekli bir ihtilaf mevzusu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlaşmazlıklarda her iki taraf da iddialarını ve faaliyetlerini 15 Ekim 2005'te yürürlüğe giren Irak Anayasa'nın ilgili maddelerine dayandırmaktadır. Irak Anayasa'sının 111. ve 112. maddeleri petrol ve doğal gaz kaynaklarına aittir. 111. maddede Irak'ın petrol kaynaklarının Irak halkının tümünün mülkiyetinde olduğu belirtilmektedir. Anayasanın en can alıcı maddesi olan 112.

⁹¹⁰ Anthony Cordesman, Sam Khazai, *Iraq in Crisis*, Newyork, Center for Strategic & International Studies, 2014, s.39.

maddenin 1.fikrasında merkezi yönetimin, mevcut sahalardan çıkarılan petrol ve doğal gazın yönetimini, üretim yapan vilayetler ve bölgesel yönetimler ile birlikte üstleneceğini belirtmektedir. Aynı maddenin 2.fikrası da enerji sektörünün en ileri teknikleri ve teşvik edici yatırımları kullanılarak, petrol ve doğal gaz zenginliğini Irak halkının menfaatine ve hizmetine sunmak adına stratejik politikaların tespit ve geliştirilmesinde üretim yapan bölgesel yönetimler ve vilayet yönetimleri ile merkezi hükümetin iş birliği yapacağını içermektedir. IKBY, 111. ve 112.maddelere ek olarak 115.,121. ve 141.maddeleri de kendisine petrol kullanma hakkı verdiğini öne sürmektedir.

Buna göre, 115. madde bölgesel yönetimlere, merkezi yönetimin yetkilerinin dışında kalan konularda düzenleme yapma hakkı vermekte ve iki kesim arasında çıkacak ihtilafta öncelik bölgesel yönetimlerin yasasına bırakılmaktadır. IKBY, bu maddelere dayanarak 6 Ağustos 2007 tarihli 22 nolu Petrol ve Gaz Yasası'nı hazırlayıp yürürlüğe koymuştur.⁹¹¹ IKBY, petrol ve doğal gaz konusunda yetkilerin bölgesel yönetime bırakıldığını savunmaktadır. Merkezi Irak hükümetinin de yürürlükte olan bir enerji yasası olmaması, IKBY'nin elini güçlendirmiştir. Savaş sonrası dönemde, Erbil ilk petrol arama ve üretim anlaşmasını Norveç'li DNO Petrol şirketi temsilcileri ile gerçekleştirmiştir. Anayasal boşluktan faydalanan IKBY, merkezi hükümeti saf dışı ederek, yeni petrol arama anlaşmaları yapabilme ve petrol dağıtma otoritesine sahip olduğunu açıklamıştır. Diğer yandan, bu konuda Irak Anayasa'sında yasal bir boşluk olduğu da aşikârdır. Buna rağmen, Irak hükümet yetkilileri anlaşmanın geçersizliğini beyan etmişlerdir.

Diğer yandan, DNO yöneticileri, IKBY'nin kendilerine, Al Aabar Petroleum (BAE), Heritage (Kanada) ve PetroPrime (Türkiye) şirketleri ile de benzer içerikli anlaşmalar imzaladıklarını söylediklerini dile getirmişlerdir.⁹¹² Bölgede Türk şirketlerinin de benzer içerikli anlaşmalar imzaladıkları biliniyordu. 2003 Savaşı'ndan önce pek çok şirket bölgeye gelerek yatırım yapmışlardır. Genel Enerji şirketi, 25 Şubat 2003 tarihinde Süleymaniye-Erbil arasında kalan bölgede hem üretim hem de paylaşım anlaşması imzalayarak sahayı devralmıştır. Kuzey Irak bölgesinde faaliyet gösteren

⁹¹¹ Ayhan, Barzani, Demir, 2013, a.g.e.,s.20.

⁹¹² Ayhan, Barzani, Demir, 2013, a.g.e.,s.21.

Türk şirketlerinin başında Pet Oil ve Genel Enerji gelirken, TPAO'nun da Neçirvan Barzani ile iş ortaklığı yaptığı bildirilmiştir. Ayrıca, Pet-Oil ve Genel Enerji ve DNO şirketlerinin dışında Woodside (Avustralya), Heritage Oil ve Western Oilsands (Kanada) şirketleri de resmi olarak IKBY merkezli Eagle Grup ile anlaşma imzalamış şirketlerdir.⁹¹³ 2009 Mayıs ayında bir Kanada şirketi olan Heritage Oil şirketi, bölgedeki faaliyet alanlarını genişletmek için, bir Türk şirketi olan Genel Enerji ile 2,5 milyar dolarlık yeni bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmadan hemen sonra 9 Haziran 2009'da ise China Petrochemical Şirketi (SINOPEC) de kuzey Irak bölgesinde petrol arama faaliyetleri yürüten Addax Petroleum (Çin) şirketini satın alacağını duyurmuştur. Gulf Keystone Petroleum (İngiliz) ve Vast Exploration şirketleri de bu bölgede petrol arama ve üretim faaliyetlerine başlayan şirketlerden olmuşlardır. Exxon Mobil, Chevron ve BP gibi büyük şirketler ise Irak'ta faaliyetlerine başlamak için Eylül 2009 tarihinde Bağdat meclisinde görüşülecek olan Irak Petrol Yasası'nın onaylanmasını bekleyemeyeceklerini bildirmişlerdir.⁹¹⁴

Washington yönetiminin Irak'ta konuşlu silahlı kuvvetlerini çekeceğine yönelik beyanatından sonra çok uluslu şirketlerin kuzey Irak'ta petrol arama isteklerinde artış olmuştur. Ekim 2011'de Exxon Mobil'in altı sahada petrol aramak için IKBY ile bir anlaşma imzalaması oldukça önemlidir. 2012 yılında ise Exxon Mobil'in ardından Total şirketinin Harir ve Safen sahalarında, Chevron Texaco şirketinin Rovi ve Sarta sahalarında, Gazprom Neft şirketinin Garmian ve Shakal sahalarına IKBY ile anlaşmalar yaparak ortak olmaları IKBY'nin uluslararası petrol pazarı olmasının yolunu tam olarak açmıştır. 2013 yılına gelindiğinde, 18 devlete ait 42 yabancı şirket IKBY ile petrol arama ve çıkarma adına anlaşma imzalamış bulunmaktaydı.⁹¹⁵

Neçirvan Barzani, Mart 2013 tarihinde Ankara'ya bir ziyarette bulunmuş ve bu ziyarette “Türkiye'nin tarihinde yaptığı en iyi enerji anlaşmalarından biri” olarak nitelendirilen bir enerji anlaşması imzalanmıştır.⁹¹⁶ Kuzey Irak'ta bulunan petrol sahalarında Exxon Mobil ve diğer şirketler tarafından sondaj çalışmalarının başlaması,

⁹¹³ Veyssel Arı, *İmparatorluk Yolu-Petrol Savaşları'nın Odağında Orta Doğu*, (1.Baskı), Ankara: Nobel Yayınları, 2006, s.429.

⁹¹⁴ Arı,2006, a.g.e. ,s.430.

⁹¹⁵ Ayhan, Barzani, Demir, 2013, a.g.e.,s.22.

⁹¹⁶ “Erbil ile tarihe geçecek anlaşma”, [http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erbil-ile-tarihe-gececek-anlasma-228,\(8.9.2018\).](http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erbil-ile-tarihe-gececek-anlasma-228,(8.9.2018).)

birlikte çıkarılan petrolün uluslararası piyasalara nasıl taşınacağı sorusunu da beraberinde getirdi. IKBY'nin bağımsız olarak kullanabileceği petrol ve doğalgaz boru hattının olmaması yeni bir boru hattının yapımını ön plana çıkardı. Bu yeni boru hattı Türkiye üzerinden düşünülüyordu. Boru hattının inşası, ilk kez Mayıs 2012 tarihinde Neçirvan Barzani'nin Ankara'yı ziyaret ettiği sırada dile getirmesi ile başlamıştır. Türkiye bu konuda uzun süre sessiz kalmayı tercih etmiştir. 2013 yılında Ankara-Erbil arasında hızlanan görüşmeler doğrudan boru hattının yapımı üzerinden yürüyordu.⁹¹⁷ Boru hattı projesi ilk defa açık bir şekilde, IKBY'nin Doğal Kaynaklar Bakanı'nın 2013 Haziran'ında tertip edilen bir enerji konferansındaki konuşması ile açıklandı. Aşti Hawrami, Türkiye'ye petrol sevkiyatının yapılacağı hattın Eylül 2013 tarihinde faaliyete geçeceğini ve doğal gaz boru hattının da 2016 yılından itibaren Türkiye'ye ihracata başlayacağını duyurdu.⁹¹⁸ IKBY, bu konudan çok rahatsız olan Merkezi hükümeti ikna etmek için uğraşırken, Hawrami, Ekim 2013'te Bağdat'tan bağımsız ikinci bir boru hattının Türkiye ile kuzey Irak arasında inşa edileceğini, bu yeni hatla günlük kapasitenin bir milyon varile çıkacağını duyurdu.

Gerçekten de, Irak merkezi yönetimi ile ABD'nin itirazlarına rağmen Türkiye ve IKBY kararlılıkla boru hattını inşa etmiştir. 400 milyon dolara mal olan boru hattı, kuzey Irak bölgesinin Tak Tak ve Tavke sahalarından başlayarak Türkiye'nin Silopi ilçesinin hemen güneyinde bulunan Fişhabur'dan Kerkük-Ceyhan boru hattına bağlanmıştır. Bu boru hattı üzerinden 2019 yılı itibarıylaiki milyon varil petrol taşınması hedeflenmiştir.⁹¹⁹ Türkiye, IKBY ile imzaladığı anlaşmalardan hemen sonra, Irak Başbakanı Maliki ile Mesut Barzani ve Başbakan Erdoğan'ın görüşmeler planladıklarına dair haberler çıkmış, bu anlaşmaların Bağdat'taki merkezi hükümet tarafınca onaylanmasına yönelik çaba sarf edileceği ifade edilmiştir.⁹²⁰ 2013 yılının son günlerinde bu konu ile ilgili diplomasi trafiği yoğunlaştı. Taner Yıldız Bağdat'ı ziyaret

⁹¹⁷ <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/kurdistan-petrolu-turkiye-ortadogu-jeopolitigi-2-1130556/>,(12.9.2019).

⁹¹⁸ [http://www.hurriyet.com.tr/haberleri/"Kürt petrolüne Bağdat hamlesi"](http://www.hurriyet.com.tr/haberleri/), Hürriyet, 27 Aralık 2013,(12.09.2019).

⁹¹⁹ Mithat Yurdakul, "*Kuzey Irak'tan petrol yağacak!*", Milliyet, 15 Kasım 2013, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/kuzey-irak-tan-petrol-yagacak-ekonomi/detay/1792300/default.htm>, (12.08.2019).

⁹²⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/haberleri/nuri-el-maliki?p=4>,(14.9.2019).

etti. Irak yönetimi, tamamen ikna edilemese bile, kuzey Irak petrolünün Ceyhan’da depolanmaya başlandığına yönelik haberler 2013 Aralık’ında yazılmaya başlandı.⁹²¹

Diğer yandan, Erbil ile 2013 başında yapılan mutabakatların onaylanmasına rağmen bu durum kamuoyundan gizlenmiş, kuzey Iraklı yetkililerin bir müddet sonra anlaşmaları kamuoyuna ilan etmeleriyle aynı yöntemin tekrar izlendiği yorumu yapılmıştır. Taner Yıldız, 2015 yılında “bu anlaşmaların çoğu ‘sözleşme’ formatında” diyerek açıklama yapmıştır.⁹²² Türkiye’de yeni kurulan Türkiye Enerji Şirketi’nce (TEC) imza konan anlaşmaya, bir önceki sürece benzer şekilde yine Neçirvan Barzani tarafından imza atılmıştır. Ankara’da Başbakan Erdoğan’ın nezaretinde imzalanan anlaşmaların tamamı altı adet olup bunlardan beşinin sözleşme adı verilen anlaşmalar niteliğinde,sadece altıncının TEC’nin tek başına ve diğer ortaklarla birlikte kuzey Irak’ta yapacağı petrol arama sahalarına ait protokol olduğu belirtildi.⁹²³

İmzalanan beş adet sözleşme, kuzey Irak bölgesinden mevcut boru hattına verilecek petrol miktarı, Türkiye ile kuzey Irak arasında yapılacak direkt petrol boru hattı, doğal gaz akışının sağlayacak doğalgaz boru hattı ve kuzey Irak bölgesinden alınacak petrolün parasının ödenme şekli için kurulacak mekanizmaya ilişkindi. Bu arada, alınacak petrolün parasının ödenmesi için ABD’ li bir bankanın devrede olmayacağı da karara bağlandı. Bakan Yıldız, kuzey Irak bölgesinden mevcut boru hattına verilecek petrol ve kuzey Irak’tan direkt alınacak petrol için Irak merkezi yönetiminin de devrede olacağı bir mekanizmanın devreye sokulduğuna dair bir açıklama yaptı. Hem petrolün alımı hem boru hattıyla gelip depolara girişi, hem de parasının ödenmesi konusunda çok sayıda noktada IKBY, Irak merkezi yönetimi ve Türkiye’nin de doğrudan içinde bulunacağı bir mekanizma kurulacağı ve bu mekanizmanın uluslararası denetimlere açık, şeffaf bir mekanizma olmasına özel önem verildiğini açıkladı.⁹²⁴

Türkiye’nin alacağı enerjinin bedelinin bir kamu bankasına yatırılacağı da sözleşmede yer alıyordu. Protokolün diğer bir önemli maddesi, şimdiye kadar üzerinde

⁹²¹ <http://www.bilgesam.org/incele/196/-turkiye-irak-iliskilerinde-normallesme-arayislari-ve-enerji-fak-toru/#.XArEQNsZbIU>,(17.9.2018).

⁹²² <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/taner-yildizdan-kuzey-irak-aciklamasi-28201135>,(7.9.2018).

⁹²³ <https://www.timeturk.com/tr/2013/11/29/kuzey-irak-la-6-anlasma-imzalandi.html>,(8.9.2018).

⁹²⁴ <https://www.amerikaninsesi.com/author/11929.html>, Yıldız yazıcıoğlu, ,(11.9.2018).

anlaşmaya varılan TEC'in kuzey Irak'ta arama ve üretim yapacağı toplam 12 petrol arama sahasının sayısının artırılmasına dair olanıydı. Bu sahalardan altısı tek başına TEC'in arama yapacağı sahalar, diğer altısı ise ABD li petrol şirketleri Exxon-Mobil ve Chevron ile ortaklaşa olacaktı. Bu araştırma sahalarına sadece petrol sahası olarak bakmak yerine doğal gaz rezervine de rastlanacağı gözüyle bakmak gerekmektedir. Bir Türk şirketi tarafından petrol arama çalışmaları çerçevesinde açılan bir takım kuyularda doğalgaz rezervlerine rastlandığı ifade edilmişti. Bu nedenle TEC'in faaliyet göstereceği sahalarda petrole ilaveten doğal gazın da bulunma ihtimali çok yüksekti.⁹²⁵ 2014 yılının başında Neçirvan Barzani tarafından teyit edilmese de, Türkiye'de depolanan kuzey Irak petrolünün satış sorunu çözülemedi. 2014 Mart ayında Bağdat ve Erbil arasındaki görüşmeler az da olsa sonuç verdi ve IKBK çıkardığı petrolün dörtte birini, belirli bir süre için, 'iyi niyet jesti' olarak Irak milli petrol şirketi üzerinden satma teklifinde bulundu.⁹²⁶

IKBK'nin bu girişimi, kuzey Irak petrolünün Türkiye'ye boru hatlarıyla transferi konusunda önemli bir aşama kaydettirdi. Mayıs 2014'te Türkiye'deki depolarda 2,5 milyon varil petrolün Ceyhan'da stoklandığı beyan edilse de Ankara bu petrolün akibeti konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bu sırada Taner Yıldız bir açıklama yaparak "şu anda Tüpraş, kuzey Irak petrolüyle alakalı herhangi bir talebinin olmadığını söylemiştir. Türkiye, en yüksek ham petrol tedarikini yaklaşık 6 milyon tonla Irak'tan yapıyor. Irak bizim için önemli, biz de Irak için önemliyiz" demiştir.⁹²⁷ Bu esnada IKBK ile merkezi Irak yönetimi bir anlaşmaya varmaya çalışmış ancak sonuç alınamamıştır. 2014 Mayıs ayında depolama kapasitesi aşılnca, petrol uluslararası piyasaya sunulmuştur.⁹²⁸

Merkezi Irak yönetimi ile IKBK arasında bir anlaşmaya varılamadan petrol sevkiyatının gerçekleşmesi Türkiye'nin kuzey Irak petrolü konusunda kararlı bir davranış sergilemesinin sonucudur. Kuzey Irak petrolünün satışa sunulmasına dünya devletlerinin bazıları karşı çıkarken bazıları da desteklemiş ve alıcı olmuşlardır. Kuzey Irak petrolünün satışı ile sorun uluslararası toplumların bir sorunu haline gelmiştir. 2014

⁹²⁵ /www.timeturk.com/tr/2013/11/29/kuzey-irak-la-6-anlasma-imzalandi.html,(7.11.2018).

⁹²⁶ http://www.hurriyet.com.tr/10-soruda-kurt-petrolu-36221421, Tolga Tanış, ,(9.11.2018).

⁹²⁷ http://www.aljazeera.com.tr/haber/petrolun-satilmasi-kararini-kurtler-verir,(8.11.2018).

⁹²⁸ Gonca Şenay, "Kürt Petrolüne Sevkiyat", AljazeeraTurk, 18 Şubat 2014,(19.11.2018).

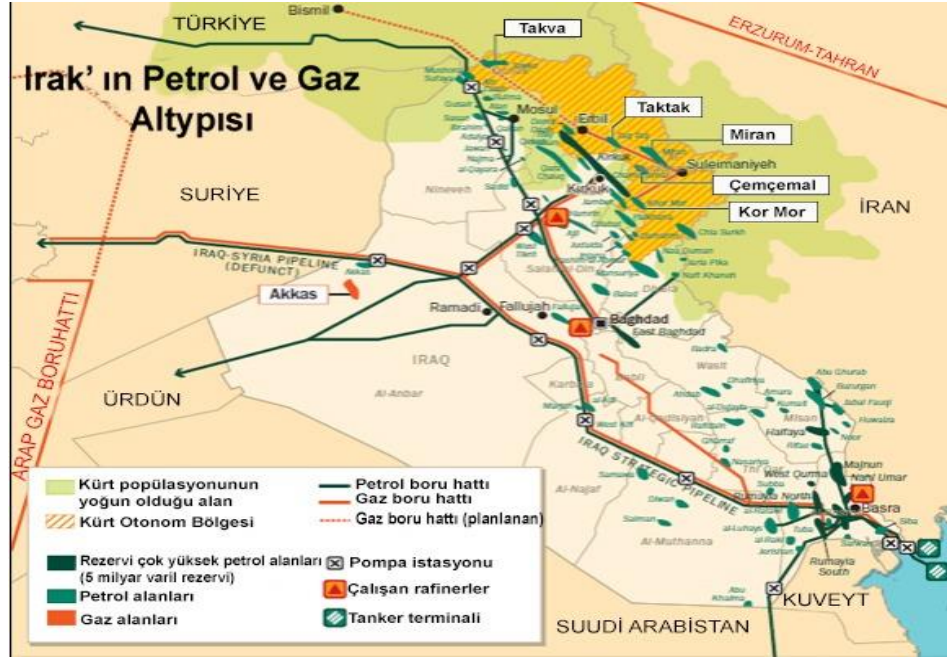
Haziran'da IŞİD'in Musul'u işgali ve Kerkük'e saldırması Bağdat'ı zor durumda bırakmıştır. Bu durumdan da Ankara ve Erbil yararlanarak petrol satışını başlatmıştır. Petrolün ilk alıcıları İsrail ve Hırvatistan olmuştur.⁹²⁹ Merkezi Irak hükümeti, kuzey Irak'tan Türkiye'ye petrol sevkiyatının başlaması ve Türkiyeli yetkililerin kuzey Irak'tan çıkarılan petrolün Türkiye üzerinden küresel pazarlara ulaştırılacağını ilan etmesinin akabinde, Türkiye'yi iç işlerine karışmakla suçlamıştır. Merkezi Irak yönetimi kendisinin dışında bağımsız olarak petrolün ihraç edilmesinin yürürlükte olan Türkiye-Irak boru hattı anlaşmasına aykırı bir uygulama olduğunu belirtmiştir. Irak merkezi Yönetimi, Türkiye ve BOTAŞ aleyhine Uluslararası Ticaret Odası'na tahkim başvurusunda bulunmuştur.⁹³⁰ Merkezi Irak hükümetinin Petrol Bakanı Hüseyin el-Şehristani Türkiye'nin kaçakçılığı desteklediği, suç işlediğini ve Türkiye'ye hukuki yaptırım uygulanacağı ile ilgili açıklama yapmasına rağmen, Türkiye ve IKBY sevkiyata devam etmiş, geri adım atmamışlardır. Türkiye ile bölgesel yönetim, 2013 yılında aralarında yaptıkları anlaşmaların pekiştirilerek, kuzey Irak'tan günde iki milyon varil ham petrolün ihracatı ile 10 milyar metreküp doğalgazın Türkiye'ye gönderilmesini planlamışlardır. Bunun yanında, bir milyon varil kapasiteli yeni bir petrol boru hattının daha döşenmesi karara bağlanmıştır.⁹³¹ Şekil 13'de Irak enerji alt yapısı ve Türkiye-Kuzey Irak boru hattı görülmektedir.⁹³²

⁹²⁹ [http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kurt-petrolu-devr-i-alem-27291198,\(19.12.2018\).](http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kurt-petrolu-devr-i-alem-27291198,(19.12.2018).)

⁹³⁰ Merve Erdil, “*Petrol Davası*”, Hürriyet, 24 Mayıs 2014, [http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/petrol-davasi-26476530,\(14.6.2017\).](http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/petrol-davasi-26476530,(14.6.2017).)

⁹³¹ [https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kuzey-irakla-petrol-boru-hattinda-anlasma-90839h.htm,\(14.6.2017\).](https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kuzey-irakla-petrol-boru-hattinda-anlasma-90839h.htm,(14.6.2017).)

⁹³² <https://blogs.platts.com/2014/01/30/map-iraqs-oil-gas-infrastructure/> (14.01.2020).

Şekil 13: Türkiye-IKBY Petrol Boru Hattı ve Irak Enerji Alt Yapısı⁹³³

Bu anlaşma çerçevesinde, Türkiye'ye ilk doğal gaz akışının 2017 başlarında gerçekleşmesi öngörülürken doğal gaz hacminin başlangıçta 10 milyar m³ olması ve sonraki süreçte ise 20 milyar m³'e kadar çıkabileceği karara bağlanmıştır.⁹³⁴ Bu anlaşmaların elli yıllığına imzalandığının açıklanması ise anlaşmaların önemini daha da artırmakta olup Türkiye-IKBY enerji ilişkisini karşılıklı bağımlılık teorisinin uygulandığı bir alana dönüştürmektedir. 2015 yılı içinde Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkiler, yani bölgede yaşanan gelişmeler nedeniyle, Ankara ve Erbil'i birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Bu yıl içinde Türkiye'nin yaşadığı Başika Krizi, uçak düşürme olayı nedeniyle Rusya ile ve çözüm sürecinin yön değiştirmesi sonucu PKK terör örgütü ile gerilimler yaşaması, bölgesel yönetim ile daha da yakınlaşmasına neden olmuştur. Diğer yandan IKBY, merkezi hükümetle ilişkilerinin daha da gerginleşmesi, içeride yaşadığı başkanlık krizi, IŞİD ile mücadele etmesi ve ekonomik krizin derinleşmesi gibi sebeplerle, Türkiye ile yakınlaşma gayreti içine girmiştir. Ekonomik krizin çok yoğunlaştığı 2015'in Aralık ayında Mesut Barzani Ankara'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret

⁹³³ [https://blogs.platts.com/2014/01/30/map-iraqs-oil-gas-infrastructure/\(14.01.2020\).](https://blogs.platts.com/2014/01/30/map-iraqs-oil-gas-infrastructure/(14.01.2020).)

⁹³⁴ <https://enerjienstitusu.org/2013/11/07/k-irak-ile-milyarlarca-dolarlik-petrol-ve-dogalgaz-anlasmasi-yapildi/,> (17.11.2018).

sırasında Irak bayrağı yanında bölgesel yönetimin bayrağının da asılması ve Başbakan Davutoğlu'nun 'Kürdistan' ifadesini sıkça kullanması güvensizliği bertaraf eden bir psikolojik ortam yaratmıştır.⁹³⁵ 2014 yılından beri merkezi hükümetin IKBY'ye %17'lik payını vermemesi, kuzey Irak'ı 2015 yılında çok ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya getirmiştir. Bu durum, Erbil yönetimini kendi petrolünü kendi satma kararı almaya itmiştir. Ne varki, petrol fiyatlarının son on yılın en düşük seviyede olması ve satışta zorlanması, yeterli miktarda gelir elde etmesine engel olmuştur. Harcamalar da IŞİD ile mücadele yüzünden sürekli artış göstermiş, bölgeye gelen milyonlarca mülteci de ekonomik şartları iyice çıkmaza sokmuştur. Bölgesel yönetim, bazı petrol şirketleri ile davalık hale gelirken Türkiye, Erbil yönetimine 500 milyon dolar borç vermiştir.⁹³⁶

Bu borcun verilmesi, miktarı büyük olmamakla birlikte iyi ilişkinin bir göstergesi olarak önem arz etmektedir. Irak merkezi yönetimi ile IKBY arasında neredeyse bir yıl devam eden petrol ihracı anlaşmazlığı, 2 Aralık 2014'te imzalanan anlaşma ile aşılmıştır. Yapılan anlaşmaya göre, günlük 250 bin varili IKBY sınırları içinden, 300 bin varili de Kerkük sahasından olmak üzere günlük 550 bin varil petrolün Irak Petrol Şirketi eliyle gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.⁹³⁷ Bu kararla, IKBY ve Irak merkezi yönetimi arasındaki petrol sorunu bir dereceye kadar çözülmüş ve petrol uluslararası piyasaya gönderilmeye başlanmıştır. Petrol akışı sürekli hale geleceğinden Türkiye, yapılan anlaşmayı olumlu karşılamıştır. Türkiye ve IKBY kısa zamanda 550 bin varil petrol ihracatının yapılmasını amaçlamışlardır. Petrol ihracatını, Türkiye'den geçen boru hattı üzerinden hedefleyen bu anlaşma Türkiye için önem taşımaktadır. Türkiye ve IKBY, merkezi Irak hükümetinin ve ABD'nin karşı çıkışlarına rağmen boru hattını inşa edip petrol ihraç etmeye başlamışlardır. Diğer yandan, Irak merkezi yönetiminin karşı çıkışları uluslararası piyasada petrolün alıcı bulmasını çok zorlaştırarak petrolün uzun süre gemilerde ülkeler arasında dolaşmasına sebep olmuştur. IKBY ile Irak merkezi yönetiminin anlaşması ile boru hattı tam işlerlik kazanmış ve boru hattından akan

⁹³⁵ <http://www.haber7.com/dis-politika/haber/1698292-mesud-barzaninin-bayrak-heyecani>, (17.11.2018).

⁹³⁶ "Türkiye'den O Ülkeye 500 Milyon Dolar Borç," Sabah, 24 Şubat 2015, (19.11.2018).

⁹³⁷ "Erbil and Baghdad reach final deal on oil, budget", Rudaw, 2 Aralık 2014, İngiltere basın özeti, (19.12.2018).

petrolün sorunsuz satılmasının önü açılmıştır. Bu durum, Türkiye'nin jeostratejik üstünlüğüne önemli bir katkı sağlamıştır.⁹³⁸

Erbil ve Bağdat arasında 2014'te yapılan bu anlaşmaya göre, bölgesel yönetim petrolünün 250 bin varilini Irak Milli Petrol Şirketi vasıtasıyla Türkiye üzerinden ihraç edecek ve Kerkük petrollerinin de 300 bin varilini Bağdat'a gönderecekti. Buna mukabil, Bağdat da IKBY'nin %17'lik hissesine düşen payını bölgesel yönetime verecekti.⁹³⁹ Merkezi Irak hükümeti bu anlaşmaya uymadı ve memur maaşlarını bile ödeyemeyen Erbil yönetimi, kuzeyde çıkan petrolü kendisi satmaya karar verdi. Türkiye ise IKBY'nin, toprakları üzerinden petrolünü satmasına karşı çıkmamış ve yorumsuz kalmayı tercih etmiştir. Türkiye'nin bu eyleme sessiz kalması IKBY'nin bağımsızlık için girişimlerine aracılık yaptığı şeklinde yorumlanmıştır. Mayıs 2015'te "ABD'nin Kuzey Irak'ın bağımsızlığına yeşil ışık yakması, sizi Türkiye'nin Cumhurbaşkanı olarak düşündürmüyor mu?" sorusuna Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "şu anda bunu Irak'ın birinci derecede kendi iç meselesi olarak değerlendirmek gerekiyor. Irak, kendi içinde böyle bir eyaleti bu şekilde bir bölünmeyle neticelendiriyorsa, bu iç sorundur. Bunun dışında, bizim sınırlarımıza yönelik herhangi bir şeyden taviz vermek mümkün değil. Bu Kuzey Irak'ı ciddi manada zora sokar" yanıtını vermesi yorumları destekler nitelikteydi.⁹⁴⁰

24 Kasım 2014 günü bir Rus savaş uçağının Türkiye tarafından düşürülmesinin ardından gerginleşen ilişkilerin neticesinde Rusya, Türkiye'ye bazı yaptırımlar uygulamaya başladı. Türkiye'yi bu yaptırımların arasında en çok düşündüren doğalgaz sıkıntısının yaşanıp yaşanmayacağı idi. Rusya, bu konuda bir yaptırım yapmasa da Türkiye doğalgaz açısından Rusya'ya olan enerji bağımlılığına ve riskine karşı kaynak çeşitliliğini artırma yoluna giderek 5,6 milyar metre küp rezerve sahip IKBY'nin doğalgaz kaynaklarıyla ilgilenmeye başladı. BOTAŞ, kuzey Irak doğalgazını Türkiye'ye ulaştıracak Şırnak doğalgaz boru hattının yapımı için Aralık 2015'te ihale duyurusu yapmıştır. Bu girişim ile Rus doğalgazına alternatif olacak kuzey Irak

⁹³⁸ <https://tdpyilligi.setav.org/tdp/turk-dis-politikasi-yilligi-2014.pdf.s.59>, (19.12.2018).

⁹³⁹ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bagimsiz-kurt-petrolu-29509253>, (19.12.2018).

⁹⁴⁰ <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1081923-erdogan-bagimsiz-kurdistan-irakin-ic-meselesi>, (21. 12.2018).

doğalgazının hızlı bir şekilde Türkiye'ye ulaşması hedeflenmiştir.⁹⁴¹ 2016 yılında da Türkiye ve IKBY arasındaki siyasi ve ekonomik iş birliği, daha da güçlenerek devam etmiştir. IKBY, Türkiye'den siyasi ve ekonomik destek sağlamak için sürekli olarak işbirliğini büyötmüştür. Ankara ile Erbil arasında yaşanan bu siyasi ve ekonomik yaklaşma hem Türkiye hem de IKBY'nin karşılıklı çıkar ilişkisine dayanmıştır. Bu birliktelik taraflara önemli ekonomik ve siyasi kazançlar sağladığından önemini koruyarak devam etmiştir.⁹⁴² 2016 sonunda, bölgesel Kürt yönetiminin, Türkiye üzerinden ihraç ettiği petrolün değeri 636 milyon dolara ulaşmıştır.⁹⁴³

25 Eylül 2017'de IKBY'nin yaptığı bağımsızlık referandumundan sonra, Türkiye ve İran referanduma muhalefet noktasında birlikte hareket ederek üst üste sert açıklamalarda bulundular. Türkiyeli ve İranlı yetkililer, referandumun gerçekleşmesi halinde ekonomik yaptırımlara başvurmaktan çekinmeyeceklerini açıklarken, Türkiye kendi toprakları üzerinden gerçekleşen petrol sevkiyatını engelleyebileceği tehdidinde bulunmuştur. Türkiye'nin 'vanayı kapatırız' açıklamalarının ardından Erbil yönetimi, Kuzey Irak, bölgesinde çıkan petrolün, dünya pazarlarına ulaştırılmasında tek alternatif Türkiye değil diyerek Suriye, Ürdün ve İsrail üzerinden Akdeniz'e açılmanın alternatifini gündeme getirdi. Türkiye ve İran'ın tepkilerine rağmen Rusya Enerji Bakanı Alexandr Novak, Gazprom, Rosneft ve diğer Rus şirketlerinin Kürdistan bölgesi'ndeki faaliyetlerinin süreceğini ifade etmiştir. Vladimir Putin'nin de, bağımsızlık referandumu için, "Irak'ın kendi iç meselesi olduğu, Kürdistan Bölgesi ile ekonomik ilişkileri kesmenin, hiç kimsenin çıkarına olmadığını" söylemesi bölgesel yönetimin tek alternatifinin Türkiye olmadığını açık bir göstergesi oldu. Moskova-Erbil yaklaşmasından sonra bu iki taraf, Türkiye'nin de "Ortadoğu'ya açılan kapısı Kürdistan Bölgesi'ne sırtını uzun süreli dönmeyeceği" görüşünde birleşmişlerdir.⁹⁴⁴ Rusya hükümetinin Kerkük-Hayfa (1934'te inşa edilen) boru hattını

⁹⁴¹ <http://www.milliyet.com.tr/kuzey-irak-la-tarihi-enerji-/ekonomi/detay/1788150/default.htm>, (18,12,2018).

⁹⁴² Emrah Kekilli, "Bünyamin Keskin, Kapıdaki Kriz Barzani'nin Bağımsızlık Israrı", *SETA Analiz*, Eylül Sayı 217, (2017), s.16.

⁹⁴³ Dünya Taşlardan, Kuzey-Irak'ta olası bir-ambargo neleri değiştirir.<https://www.cnnturk.com/dunya/kuzey-iraka-olasi-bir-ambargo-neleri-degistirir>, (26.12.2018).

⁹⁴⁴ Adil Sakran Zineelabdin, *IKBY'de Gerçekleştirilen Bağımsızlık Referandumunun Hukuki Eleştirisi*, ANKASAM, 2017, s.2.

kendi öncülüğünde yeniden aktifleştirme girişiminde bulunması, Rusya'nın kuzey Irak bölgesi için zaman kolladığını açıkça göstermiş oldu.⁹⁴⁵

Irak, IKBV tarafından yapılan referandumun ardından Kerkük-Ceyhan boru hattından petrol akışını Ekim 2017'de Irak ordusu tarafından el konulmasıyla durdurdu. Bu durum, hem Türkiye hem de uluslararası piyasada 300 bin varil petrolün kesilmesine ve Türkiye'ninyılda sekiz milyar dolarlık gelir kaybına sebep olmuştur. Kerkük, petrol akışının durmasının ardından İran'a hergün tankerlerle 30 bin varil petrol ihracatına başladı. İran'a yaptırımlar uygulayan ABD, bu durumu kaygı ile karşıladı ve petrol ihtiyacının Kerkük-Yumurtalık boru hattından karşılanmasını isteyerek hattın açılması için Bağdat'a 45 gün mühlet tanıdı ve Erbil'e anlaşmazlığını çözmesini istedi. Irak Petrol Bakanlığı yeniden faaliyete geçecek Kerkük-Yumurtalık boru hattından ilk aşamada 50-100 bin varil arası petrol ihracatı yapılacağını açıklamış ve petrol ihracatından sağlanan gelirin merkezi hükümet tarafından toplanacağını beyan etmiştir.⁹⁴⁶ 25 Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumu nedeniyle gerilen Ankara-Erbil ilişkilerinde bir yıl sonra yeni bir dönem başladı. Bölgesel yönetimin kapanan Ankara temsilciliği yeniden açıldı ve ABD'nin bölgesel yönetime İran'a petrol satmaması için yaptığı baskı ile yeniden açılan Kerkük-Yumurtalık boru hattından Türkiye'ye yeniden petrol sevkiyatı başladı. Bunun yanında, 2019 Mart döneminde gerçekleşecek yerel seçimler için kuzey Irak kamuoyuna yönelik bir adım olarak Mehdi Eker, Erbil'e gitmiştir.⁹⁴⁷ Türkiye, yeni dönemde Erbil ile ekonomi, enerji ve güvenlik alanlarında işbirliğinin artırılacağı ve bu konuda yeni adımların atılacağı belirtilmiştir. Erbil'in Ankara ve Bağdat arasında köprü görevi gördüğünü belirten yetkililer, "hükümet, özellikle bu ambargo döneminde ekonomik zorlukların birlikte aşılması için yeni adımlar atmayı düşündüğünü petrolün yanı sıra doğal gaz alımının da artık Kuzey Irak üzerinden olacağını" açıklamıştır.⁹⁴⁸

⁹⁴⁵ Oğuzhan Akyener, Kerkük-Hayfa Boru hattı Projesi & Dengeler, 5 Ekim 2017, <https://www.tespam.org/kerkuk-hafya-boru-hatti-projesi-dengeler/>, (21.3.2019).

⁹⁴⁶ Cesim İlhan, *Kürdistan Bölgesi-Rusya Yakınlaşması: Kürt Petrolü Akmaya Devam Edecek*, 09/10/2017, <http://www.basnews.com/index.php/tr/news/kurdistan/384258>, (22.12.2018).

⁹⁴⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/diyarbakir/merkez/ak-partili-eker-necirvan-barzani-turkiye-yi-z-40991829>

⁹⁴⁸ Rabia Çetin, "İran Ambargosundan Sonra Erbil-Ankara İlişkilerinde Yeni Dönem, Erbil'in Ankara Temsilciliği Yeniden Açılacak", 23.11.2018, <http://www.basnews.com/index.php/tr/news/kurdistan/482323>, (12.2.2019).

4.4.3. Türkiye-Exxon Mobil Arasında Kuzey Irak Petrolleri İçin Yapılan Enerji Anlaşmaları

Dünyanın en büyük üçüncü petrol ve onuncu doğal gaz rezervlerine sahip ülkesi Irak'ın çok önemli rezervlere sahip olan Kuzeyi, IKBY ve Bağdat hükümeti, petrol ve gaz kaynaklarının kullanımına ilişkin, Irak Anayasasındaki ilgili maddeleri farklı yorumlamaları nedeniyle enerji kaynaklarının, mülkiyeti ihracı, yetki sınırları, gelirleri ve denetimi gibi bir dizi konuda anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Anayasaya göre Irak'ın bütününden ihraç edilen petrolden elde edilen gelirin, yüzde 83'nün Bağdat'a yüzde 17'sinin ise Erbil'e gitmesi gerekmektedir.

Aralık 2011'de ABD askerlerinin Irak'tan çekilmesinden sonra büyük ölçüde Bağdat'tan bağımsız geliştirdiği dış politikası ile petrol ve doğal gaz rezervleri ve bu rezervlerin küresel ve bölgesel dengelere etkisi nedeniyle, IKBY, fosil enerjiyi çıkarmak ve pazarlamak dış politikasının temel alanlarından biri haline getirmiştir. ABD merkezli Exxon Mobil Şirketi 13 Kasım 2011 tarihinde Erbil hükümeti ile önemli bir antlaşma imzalayarak bir kırılma gerçekleştirmiş olup böylece Exxon Mobil şirketi Merkezi hükümetin tehditlerine aldırmaz etmeyen ilk petrol şirketi olmuştur.⁹⁴⁹ Bu tarihten sonra IKBY, yatırımcı şirketlere, geniş imkânlar tanıyan anlaşmaları yapmaya başlamıştır. Bu şirketler küresel ekonomiye yön veren dev enerji şirketleridir. 2012 yılı boyunca, Exxon Mobil ve Chevron gibi birçok uluslararası petrol şirketleri, Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile buradaki petrolün çıkarılması konusunda anlaşmalar imzalayınca, Irak Merkezi yönetimi, tepki olarak bu anlaşmaların yasal olmadığını ilan etmiş ve Irak petrolünün ihraç etme hakkının sadece kendisinde olduğunu tekrarlamıştır. Kuzey Irak'ta bulunan petrol ve doğal gaz rezervleri, Kürt yönetiminin sınırlarının resmileşmesinden sonra, kaynakların kime ait olduğunun belirsizliği ve IBKY'nin Kerkük dahil kendine dahil etmeye çalışması ile ve Bağdat-Erbil yönetimlerinin petrol ve doğal kaynaklarının nasıl işletilip yönetileceği ve gelirinin nasıl paylaşılacağı üzerinde fikir birliğine varılmamış olması en önemli iki büyük sorun olarak durmaktadır. Bu rezervlerden elde edilen gelirlerin paylaşımı yanında, Kürt yönetiminin petrolü hangi ülkeler üzerinden satacağı sorusunu da gündeme gelmektedir.

⁹⁴⁹ Cenk Sevim, *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2013, s.46.

İran ve Arap ülkelerinin kendisine bir alternatif oluşturmadığını idrak eden İKBY, petrolünün dünya piyasalarına ihracatında Türkiye'ye bağımlı olacağını bilincindedir. Bölgedeki mevcut şartlar petrol ihracatını yapabileceği tek ülkenin Türkiye olacağını işaret etmektedir.⁹⁵⁰

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi jeopolitik olarak Irak, İran ve Türkiye arasında kalan ve denize kıyısı olmayan (landlocked) bir alan olarak Irak petrol ve gazının piyasalara taşınmasında Türkiye'yi ana aktör haline getirmektedir. İran, Körfez bölgesinde ve OPEC üyeleri arasında Suudi Arabistan'dan sonra gelen konumunu kaybetmek istememekte, fakat siyasi sorunlar ve uluslararası gelişmeler ve İKBY'nin açısından Suriye ve İran ile olan mevcut sorunlu ilişkiler dolayısıyla Türkiye'nin güvenilir imajını açığa çıkarmaktadır.⁹⁵¹ Tablo 9'da Irak petrol ve doğalgaz sektöründe boru hatları görülmektedir.

Tablo 11: Irak Petrol ve Doğalgaz Sektöründe Boru Hatları⁹⁵²

Çeşidi	Orijini	Son Varış Yeri	Yorum
Doğal Gaz	Batı Irak	Deir Ezzor (Suriye)	Yeni önerilmiş
Ham Petrol	Irak	Lübnan	Mart 2003'ten beri kapalı
Ham Petrol	Kerkük	Ceyhan (Türkiye)	Sadece 2007 yılında çalıştırılmıştır
Ürünler	Abadan (İran)	Belirtilmemiş	Yeni önerilmiş
Ham Petrol	Basra	Abadan refinery (İran)	Yeni önerilmiş
Doğalgaz	Kürdistan	Ceyhan (Türkiye)	Yeni Önerilmiş

Bölgesel yönetimin, Exxon Mobil'e kendi sahalarında petrol ve doğalgaz aramasına izin verdiği anlaşmaya merkezi Irak hükümeti tepki göstermiş ve anlaşmanın taraflarını sert bir dille uyarmıştır.⁹⁵³ Exxon şirketinin bu anlaşmayı imzalamasının ardından, Gazprom ve Chevron gibi uluslararası enerji şirketleri de İKBY ile anlaşmalar

⁹⁵⁰ Umut Uras, Ankara-Erbil İlişkileri ve Kürt Sorunu, 2013. <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/ankara-erbil-iliskileri-ve-kurt-sorunu>, (11.11.2019).

⁹⁵¹ Robert Ebel, *Geopolitics and Energy in Iraq: Where Politics Rules*, CSIS Reports, USA: Centre for Strategic & International Studies, 2010, s.52.

⁹⁵² Ebel, 2010, a.g.e., s.52.

⁹⁵³ <https://enerjienstitusu.org/2013/02/27/exxon-kuzey-iraki-tercih-etti/>, (23.1.2019).

imzalamaya başlamışlardır.⁹⁵⁴ IKBY'nin enerji şirketleriyle bu tür bağımsız anlaşmalar imzalaması, Türkiye ile kuzey Irak ilişkilerine de yansımış ve TPAO'nun bir alt şirketi olan Turkish Energy Company'ye kendi bölgesinde 800 kilometre karelik 'Blok 9' adı verilen bir alanda petrol çıkarma lisansı veren bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmada çıkarılan petrolün Türkiye üzerinden ihracına izin veren bir maddenin bulunması, merkezi Irak yönetiminde büyük tartışmalara neden olmuştur. Merkezi Irak hükümeti bu anlaşmayı geçersiz sayarak TPAO'nun lisansını iptal etmiştir.⁹⁵⁵

TPAO'nun yanı sıra kuzey Irak bölgesinde ortak olarak faaliyet gösteren Türk firmaları Genel Enerji ve Petoil, yaptıkları keşif aramalarında Chia Surkh adı verilen eski sondaj sahasında yeni petrol alanları keşfetmişlerdir ve günlük 11 bin varil petrol üretimi potansiyeli barındıran bu sahanın lisansını ellerinde bulundurmaktadır.⁹⁵⁶ 2013 tarihinde TPAO'nun lisansının iptal edilmesinin ardından, BOTAŞ'a bağlı olan Turkish Petroleum International Company (TPIC) kuruldu. TPIC, Amerikan enerji şirketi Exxon Mobil ile Irak'ın kuzeyinde yer alan altı petrol ve doğal gaz sahasında keşif, üretim ve nakil amacıyla bir anlaşması imzaladı. Şu anda, anlaşmaya dahil olan sahalarda kontrol Exxon'da bulunurken TPIC ile ortak bir şekilde arama yapılmaya başlanacağı kararı alındı. Anlaşmanın istenilen biçimde sonuçlanması halinde TPIC, Exxon'un IKBY ile imzaladığı üretim paylaşım anlaşmasının tarafı olacaktı.⁹⁵⁷

Erbil yönetiminin petrol şirketleriyle üretim paylaşım anlaşması, merkezi hükümetin ise 'servis' ya da 'taşeron' anlaşması imzaladığına işaret edilerek, "üretim paylaşım anlaşmaları son derece kârlıdır, şirket, ürettiği petrol ve gazdan pay alır demiş ve Kuzeyde, genelde 100 birim üretiliyorsa bunun 10 bazen 20 birimi şirketlere kalıyor" diye ifade etmiştir. Uzmanlar, TPIC'in bu ortaklıkta alacağı paya ilişkin, "Exxon'un 10-20 birim payı iki ortak arasında bölüştürülür. Bunun dağılımı değişebilir. Örneğin 20 birimin yüzde 60'ı Exxon'un olur, yüzde 30'u TPIC'e verilebilir" demişlerdir. Bağdat'taki merkezi hükümet ile de çalışan uzmanların verdiği bilgiye göre "TPIC'in

⁹⁵⁴ Muhsin Baran, Muzaffer Ercan Yılmaz, "Türkiye-Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) İlişkilerinde Güvenliksizleştirmeler: 2008-2016 Arası Dönem", *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3 Sayı 2, (2018), s.351.

⁹⁵⁵ <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2013/04/10/karamehmete-kuzey-irak-piyangosu>, (23.1.2019).

⁹⁵⁶ <https://www.star.com.tr/ekonomi/iki-turk-sirketi-kuzey-irakta-yarim-milyar-slik-petrol-buldu-haber-744072/>, (21.1.2019).

⁹⁵⁷ <https://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/844790-exxonun-sahasina-ortak-ciktik>, (21.2.2019).

bu alandaki işleri genişletmesi arzu edildiğinden TPAO'dan ayrılması mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Çünkü, Merkezi hükümet gerek ana, gerekse de alt şirketler Kuzey Irak'la iş yaparlarsa, Merkezi hükümetle yaptığı işlerin iptaliyle tehdit ediyordu. Türkiye'nin Irak'ta 25 milyar dolarlık bir portföyünün olduğu ve bu projelerin riske edilmemesi için Kuzey Irak'tan uzak durulmuştur.⁹⁵⁸ Tablo 8'de Irak Petrol ve Doğalgaz Sektöründe Boru Hatları görülmektedir.⁹⁵⁹

4.4.4. Terör Örgütlerinin Türkiye-IKBY Arasındaki Gelişen Enerji Politikalarına Etkisi

Suriye ve Irak'ta terörle mücadelenin Türkiye için bütüncül bir anlamı vardır. Bu nedenle, Irak'ta ve Suriye'de İşid ve PKK/PYD'e karşı başlatılan savaş tartışmak gerekir. Bu bakımdan, Mesut Barzani yaptığı açıklamada, İşid'e karşı savaş açma konusunda Musul operasyonu hakkında hem fikir olduklarını beyan etti. Türkiye'nin pozisyonu ve Musul operasyonundaki rolü Kürdistan Özerk bölgesi için önem arz etmekteydi. Türkiye, IŞİD'e karşı koalisyon çerçevesinde IŞİD'e karşı savaşan tüm iç güçlere destek veriyordu. Bu destek kapsamında Peşmerge'ye eğitim verilmektedir. Ayrıca, Beşika'daki Türk askeri güçlerinin varlığı IŞİD'in varlığını ve IŞİD'e karşı güçlere verilen eğitimi ortadan kaldırmak açısından çok önemli bir faktördür.

Beşika'daki Türk askeri kuvvetleri şimdiye kadar yaklaşık 470 IŞİD üyesini ortadan kaldırdı ve IŞİD'in mali varlığı büyük ölçüde zarar gördü. Böylece, Türkiye'nin bölgedeki varlığı IŞİD'e karşı süreç için kolaylaştırıcı ve destekleyici bir faktör olmuştur. Musul şehir merkezinde yapılacak IŞİD operasyonuna ek olarak, Türkiye, Sincar'da PYD / PKK varlığını zayıflatmanın ve KBY ve Mesut Barzani'nin yerel gücünü göz önünde bulundurarak ortak hedefe ulaşmak için işbirliği yapmanın gerekli olduğunu düşünmektedir. IŞİD'e karşı operasyonların yanı sıra bölgeyi diğer terörist gruplardan temizlemek ulusal güvenliği sürdürmek için önemli bir adımdır.

Bu bağlamda, terörist organizasyonu olan PYD/PKK Suriye'nin kuzeyinde ve Irak'ta birleşmiş bir yapı sunmaktadır. İşid'den sonra bölgesel güvenliği tehdit eden birincil durumdur. Ek olarak, Kuzey Irak'tan Türkiye'ye gerçekleşen saldırılar, Irak ve

⁹⁵⁸ <http://enerjisenstitusu.org/2013/11/22/barzani-k-irakta-6-sahada-petrol-arayacak-olan-tpaoya-3-sahada-verdi/>, (11.5.2018).

⁹⁵⁹ Ebel, 2010, a.g.e, s.52.

Kürdistan bölgesindeki siyasi istikrarsızlığı artıracaktır. İşte bu yüzden İşid'e karşı savaş, ayrıca bölgedeki bütün terörist gruplarına karşı olan savaş bölgesel güvenliğin sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra PYD/PKK'yı zayıflatmak Mesut Barzani'nin Kürtler arasında ve bölgede kendi gücünü koruması açısından önemlidir. Şunu söylemek yanlış olmaz ki PYD/PKK arasında Abdullah Öcalan liderliğinde ve Ortadoğu'da Kürtler arasında Mesut Barzani liderliğinde bir mücadele vardır. Bu yüzden şunu belirtmek mümkündür ki PYD/PKK ve Mesut Barzani arasında bölgesel bir mücadele vardır. Bu mücadele bölgede Kürt nüfusundan değil, Kürdistan ile olan siyasi mücadeleden anlaşılmaktadır. Özellikle PUK (Kürdistan Yurtseverler Birliği) ve Goran'ın Mesut Barzani'nin KBY üzerindeki KDP etkisine karşı yapılan bir anlaşma ile imzalanan ortak eylemi, KDP'yi KBY'de politik olarak zor bir durumda bırakmaktadır. PUK ve Goran, PYD / PKK'yı yerel siyasete genel politikada KDP üzerindeki baskısını gerçekleştirmek ve KDP'ye karşı desteklemek için kullanıyor. Çünkü KBY ve Goran, KBY siyasetinde etkili olmalarına rağmen, KDP'nin daha fazla güce sahip olduğu Erbil ve Dahuk'un kontrolünü alamazlar. Bu yüzden KDP'yi zayıflatmaya çalışmışlardır.

Mesut Barzani'nin Türkiye'yi ziyaret ettiği sırada Mulla Bakhtiar liderliğindeki bir KBY (Kürdistan Yurtseverler Birliği) heyetinin Bağdat'ı ziyaret etmesi ve hem KBY hem de KBY adına toplantılar yapması dikkat çekicidir. Ancak Mesut Barzani'nin bölgesel denklemden dengeliyi korumaya çalıştığı da açıktır. KDP Dış İlişkiler Ofisi Başkanı Hemin Hawrami'nin, Mesut Barzani'nin Türkiye'yi ziyaret ettiği gün, İran'ı da ziyaret edeceğini duyurması bir diğer önemli ayrıntıdır. Bu açıklama Mesut Barzani'nin İran'ın KBY'deki partiler arasındaki dengelerdeki rolünü dikkate aldığını gösteriyor. Böylece Orta Doğu'da yeni bir denge durumu ortaya çıkıyor. Bu yeni dengede Türkiye, dış politika, bölgesel uyum ve işbirliği dinamiklerindeki normalleşme yoluyla konumunu belirlemeye çalışmaktadır. Terörle mücadele süreci çerçevesinde Türkiye tarafından atılan özellikle proaktif, somut ve çözüm odaklı adımlar Türkiye'nin konumunu güçlendirmektedir. Mesut Barzani, Ortadoğu'da ortaya çıkan bu denklem içinde bir konum belirlemeye ve 2003'ten sonra kazandığı avantajı korumaya çalışıyor. Sonuçta, hem Türkiye hem de KBY için çok taraflı işbirliği dinamikleri olasılığının arttığını söylemek mümkün. Önümüzdeki dönemde sonuç olarak, Türkiye'nin terörizmle mücadelesinde iki Kürt aktör öne çıkmaktadır. Türkiye, KBY'yi terörle

mücadelede ortak olarak görmektedir. Ancak, Türkiye'nin terörizmle mücadelesi ağırlıklı olarak PYD / PKK destekli ABD tarafından IŞİD'i ortadan kaldırmaktır. Bu nedenle Türkiye sadece IŞİD ile değil, aynı zamanda PYD / PKK tehdidi ile uğraşmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye eylemlerini bağımsız olarak sınır güvenliğini sağlamak için “Stratejik ortak,” ABD ile “Fırat Kalkanı Harekatı” na 24 Ağustos 2016'da başladı. 2016 yılında Türk Silahlı kuvvetleri ,Kuzey Suriye'de PYD / PKK'ya karşı kuvvet uygulaması, bunun önemli bir göstergesidir. Bu çerçevede , Türk-Amerikan ilişkilerinin seyri ve bölgesel politikadaki uzlaştırıcı tutumu yanında Türkiye'nin normalizasyon sürecinde dış politikada ağırlık olarak Rusya, İran ve IKBY ile ilişkileri göz önüne alındığında, IKBY ile Türkiye'nin ilişkilerinin seyrinde IŞİD ve PKK / PYD ile mücadelesi de önem kazanacaktır.⁹⁶⁰

4.4.4.1. IŞİD'in Türkiye-İKBY Arasındaki Enerji Politikalarına Etkisi

Yoğun olarak Irak ve Suriye'de faaliyet gösteren ve bu bölgelerde aşırı radikal dinci hilafet devleti kurmak amacıyla güvenlik güçlerine ve sivillere karşı silahlı eylemler düzenleyen, yasa dışı silahlı bir örgüt olan IŞİD terör örgütü, hiçbir ülke tarafından kabul edilip tanınmayan Irak Şam İslam Devleti olarak da kendini tanımlamaktadır. IŞİD terör örgütünün Irak ve Suriye coğrafyasında potansiyel İran karşıtı bir tampon devlet ya da üniter siyasi bir yapı yaratmak konusunda amaçları bulunmaktadır. Örgüt, genel anlamda, İran'ın bölgedeki hâkimiyetini azaltmayı ve kırmayı amaçlamakta ve bu bölgede mezhepsel ve siyasi kriterlere göre devletlerin bölünerek parçalanması konusunda yurt dışı kaynaklı destekler aldığı bilinmektedir. IŞİD'in kurucusu, Usame bin Ladin ile birlikte Afganistan'da askeri bir üssün yöneticiliğini yapan Ebu Musab Zerkavi, Ürdünlü bir askerdir. 2006'da Irak'ta öldürülmüştür. Örgütün şimdiki lideri ise Ebu Bekir El Bağdadi olarak bilinmektedir. Stratejik petrol kaynağı noktalarına ele geçirip sahip olmaları ve diğer potansiyel kaynaklara da yakın olmaları nedeniyle oldukça zengin bir terör örgütü olduğu

⁹⁶⁰ Bilgay Duman, *Turkey's Fight Against Terrorism and The Role of Kurds*, Orsam Review of Regional Affairs, Orsam Yayınları, 2016, s.1-3.

bilinmektedir.⁹⁶¹ IŞİD kendisini ‘İslam Devleti’ olarak tanımlamakta ve Irak ve Suriye topraklarında kendi devletini ilan etmiştir.⁹⁶²

IŞİD’in bu denli yükselmesinin en büyük nedeni, Arap Baharı’nın sosyal ve siyasi dönüşümlerindeki başarısızlığı olarak yorumlanmaktadır.⁹⁶³ Nitekim Arap Baharı nedeniyle İslami hareketler ile birlikte radikal örgütlerde kendileri için gerekli insani kaynağını kolayca bulmaya başladı. El-Kaide içinde yer alan IŞİD bu olaylar neticesinde El-Kaide’den ayrılarak önce Suriye’de yapılandı, daha sonra Irak’a saldırarak kontrolü altına aldığı topraklarda yasal olmayan sözde devletini kurdu.⁹⁶⁴ IŞİD, Suriye ve Irak topraklarına saldırı sebebi olarak Şiiliği öne sürmektedir. Buna rağmen Suriye’nin kuzeyinde saldırdıkları bölgenin Sünni nüfus ağırlıklı olması, IŞİD’in sadece mezhep ayrılığından değil petrol kuyuları nedeniyle de hedef seçimi yaptığını göstermiştir. Bu nedenle IŞİD’in, dünya ve bölge için Esed rejiminden daha tehlikeli uluslararası bir terör örgütü haline geldiği şeklinde görüşler ifade edilmiştir.⁹⁶⁵ İletişim ağlarını çok iyi kullanarak 80 farklı ülkeden gelen 20 bin kişi, IŞİD terör örgütüne gönüllü katılmıştır.⁹⁶⁶ IŞİD, 2014 Haziran ayında Musul topraklarını resmen işgal etmiştir. Musul’da on bin Irak askeri bulunmasına rağmen, iki bin IŞİD militanı dört günde Musul’u tamamen ele geçirmiştir. Musul’da görev yapan Türk diplomat ve aileleri 110 gün IŞİD’in elinde mahsur kalmışlardır.⁹⁶⁷

Aralık 2017 tarihinde IŞİD’in, 2014 yılında gerçekleştirdiği işgal hareketi nihayete erdi. 9 Aralık’ta Irak Başbakanı IŞİD işgalinin son bulduğunu duyurmuştur. Irak ordusu IŞİD’in girdiği topraklarda ilerleyerek işgal edilen yerleri tamamen kurtarmıştır. Bu açıklamaya rağmen, yoğun Türkmen nüfusun olduğu Tel Afer, Irak’ın batı bölgelerindeki bir kısım kırsal yerleşimler ve Havice ilçesi IŞİD’in hakimiyetinde bulunmaktaydı. Irak yönetiminin Musul’da IŞİD kontrolünü sona erdirmesiyle terör

⁹⁶¹ Şemsettin Erdoğan, Ergün Deligöz, “Irak Şam İslam Devleti (IŞİD): Gücü ve Geleceği”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, (2015), s. 8.

⁹⁶² Gençtürk, 2012, a.g.e., s.501.

⁹⁶³ Bülent Aras, “Arap Baharı Sonrası Jeopolitik, IŞİD ve Türkiye,” (Post-Arab Spring Geopolitics, ISIS and Turkey), *ORSAM Ortadoğu Analiz*, Cilt 6, Sayı 65, (2014), s.5.

⁹⁶⁴ Gençtürk, 2012, a.g.e., s.502.

⁹⁶⁵ Gençtürk, 2012, a.g.e., s. 503.

⁹⁶⁶ *IŞİD’in Suriye’nin Doğusunda Elinde Tuttuğu Son Bölgelere Operasyon*, 11 Eylül 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45489264>, (28.2.2019).

⁹⁶⁷ *IŞİD’in Elinde Tutulan Musul Başkonsolosu’na Yeni Görev*, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201504101014925444/>, (21.2.2019).

örgütünün ülkedeki en kayda değer ekonomik ve sosyolojik gücünü kaybettiği yorumları yapılmaktadırlar. IŞİD ile mücadelede, Irak silahlı kuvvetleri, paramilitar Haşdi Şabi gruplar ve Peşmerge güçleri eşgüdüm içerisinde operasyon yapmaktadırlar.⁹⁶⁸ Irak silahlı kuvvetleri dört sene sonra Suriye sınırlarına ulaşabilmiş, Sincar Dağı'nda konuşlanmış PKK terör örgütü mensuplarına yakınlaşmıştır. Diğer taraftan, YPG'nin belkemiğini teşkil ettiği ve ABD kuvvetleri tarafından desteklenen Suriye Demokratik Güçleri'nin (SDG), IŞİD mensuplarını Suriye topraklarından çıkarmak amacıyla sürdürdüğü harekâtın son aşamasında oldukları açıklanmıştır.⁹⁶⁹ IŞİD, 2014 yılında Irak ve Suriye topraklarında hâkimiyetinin en geniş sınırlarına erişmiş, 'halifelik' ilan etmiş, sekiz milyona yaklaşan bir insan topluluğunu idaresine altına almıştır. 2018 Eylül ayında SDG unsurları, Hacin kasabası etrafındaki IŞİD mensuplarına yönelik kara saldırıları başlatmışlar, SDG'ye destek veren koalisyon güçleri, zorlu bir çatışma öngördüklerini ifade ederek, saldırıların IŞİD mensuplarını Hacin ve Deyr ez Zor civarından uzaklaştırmak amacıyla icra edildiğini bildirmişlerdir.⁹⁷⁰

4.4.4.2. PKK Terör Örgütü'nün Türkiye- İKYB Enerji Politikalarına Verdiği Olumsuz Etkileri

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde, 19 yüzyıl boyunca muhtelif isyankâr Kürt hareketlerinden bahsedilmesi mümkün olsa da, politik yapıda bir Kürt hareketi ancak bu yüzyılın sonlarına doğru kendini göstermiştir. Bunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olan Kürt kökenli Osmanlıların, bu oluşumda Türk milliyetçiliğinin hakim konuma gelmesine mukabil, Kürt milliyetçiliğine yönelmeleri etkili olmuştur. 1898 tarihinde Mithat Bedirhan, Kahire'de 'Kürdistan' adını taşıyan ilk Kürtçe gazeteyi çıkarmaya başlamıştır. Bu tarih, Kürt etnik kimliğinin siyasallaşmaya başlama tarihi olarak kabul edilebilir. Bundan sonra Kürt hareketi örgütlenmeye devam etmiştir.⁹⁷¹

⁹⁶⁸ *IŞİD Bitti: Irak Son Durum Haritası*, (Aralık 2017), <http://www.stratejikortak.com/2017/12/irak-son-durum-harita.html> 1. Temmuz 2017, (21.3.2019).

⁹⁶⁹ IŞİD'in Suriye'nin Doğusunda Elinde Tuttuğu Son Bölgelere Operasyon, 11 Eylül 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45489264>, (21.2.2019).

⁹⁷⁰ *IŞİD'in Suriye'nin Doğusunda Elinde Tuttuğu Son Bölgelere Operasyon Başlatıldı* <https://www.haberler.com/isid-in-suriye-nin-dogusunda-elinde-tuttugu-son-11224405-haberi/>, (21.2.2019).

⁹⁷¹ Rafet Ballı, *Kürt Dosyası*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, s.5.

Silopi'ye göre, 1900 tarihinde tesis edilen Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti ilk Kürt örgütüdür.⁹⁷² I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1918 yılının sonunda Kürtler, Kürdistan Teali Cemiyeti'ni (KTC) kurmuşlar ve Cemiyetin başkanı Seyit Abdulkadir olmuştur. KTC'nin en önemli özelliği, hitap ettiği sosyal tabanın daha kapsamlı olması ve aşiret yapısının üstünde bir kurumsallaşmaya sahip olmasıydı. Bu cemiyet, özerk bir Kürdistan devleti kurulmasını amaçlıyordu. Fakat Lozan Antlaşması'nı takiben isteklerinin yerine getirilmeyeceğini gören Kürt milliyetçileri ayaklanma çıkartarak, gizlice örgütlendiler. Bu örgütün ortaya çıkmasından sonra 1925 tarihinde Şeyh Sait liderliğinde bir Kürt ayaklanması gerçekleşti. Fakat ayaklanma kısa sürede bastırıldı.⁹⁷³ 1960 yılına gelindiğinde bir kısım Kürtler etnik temelli politik mücadeleye tekrar girişti ve örgütlenmeye başladılar. Etnik Kürt hareketleri bu dönemde üniversitelerde eğitim görmekte olan öğrenciler etrafında örgütlenmekteydi. Örneğin, bunların arasından bir grup 'Doğuculuk' hareketini başlatıp doğunun geri kalmışlığını işleyen 'İleri Yurt' gazetesini çıkardılar.⁹⁷⁴

PKK terör örgütünün teşkilatlanması, 1974 tarihinde Abdullah Öcalan liderliğinde bir toplantının Ankara'da yapılması ile başladı. Bu gruba bir dönem Apocular ismi takıldı. 1977 Eylül'ünde ilan ettikleri 'Kürdistan Devriminin Yolu' isimli bildiri ile bağımsız bir Marksist-Leninist Kürdistan'ı kurmak için silahlı mücadeleye başladılar. 27 Kasım 1978'de Diyarbakır'ın Lice ilçesinin Fis köyünde yapılan toplantıda kendilerine PKK adını verdiler. Öcalan parti genel sekreteri oldu.⁹⁷⁵ Zamanla ortaya çıkan siyasal bilinçlenme, PKK terör örgütü tarafından yönlendirilerek Kürt hareketi 1980'den sonra ciddi anlamda kitleselleşmeye başladı.⁹⁷⁶ PKK'nın nizami askeri kuvvet haline gelme çabaları sırasında gördüğü dış destek çok önemli oldu. İran-Irak Savaşı'nın yarattığı kaos ortamından yaralanan Öcalan ve PKK terör örgütü, 1988 yılında Bağdat ile yoğun bir ilişki başlattı ve ardından İran'ın desteğini sağlamak için de uğraştı. 17 Ocak

⁹⁷² Erol Kurubaş, *Kürt Hareketinin Tarihsel Gelişimi ve PKK*, 16.7.2018, www.beyaztarih.com/turkiye-tarihi/kurt-hareketinin-tarihsel-gelisimi-ve-pkk, (21.3.2019).

⁹⁷³ Şeyh Sait İsyanı, <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/seyh-said-isyani-108>, (21.3.2019).

⁹⁷⁴ Hazal Şimşek, *Modern Kürt hareketlerinde Sıçrama: Doğu Mitingleri ve D.D.K.O.*, <http://www.gazetebilkent.com/2015/03/25/modern-kurt-hareketinde-sicrama-dogu-mitingleri-ve-d-d-k-o/>, (12.3.2019).

⁹⁷⁵ *PKK'nın Kanlı Tarihi*, 24.5.2016, www.ahaber.com.tr/analiz/2016/04/25/pkknin-kanli-tarihi, (23.4.2019).

⁹⁷⁶ Erol Kurubaş, www.beyaztarih.com/turkiye-tarihi/kurt-hareketinin-tarihsel-gelisimi-ve-pkk, a.g.m., s.3., (23.4.2019).

1991’de, ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin, Irak’a başlattıkları askeri harekât, bu ülkenin Kuveyt’ten çekilmesi ve BM’in Nisan 1991’de 36. paralelin kuzeyini Bağdat hükümetine yasaklaması kararıyla sonuçlandı. Bu karar hem Türkiye, hem de PKK terör örgütü için önemli sonuçlar doğurdu. Kuzey Irak’ta meydana gelen otorite boşluğundan bir kez daha yararlanan PKK terör örgütü, silahlı gücünün önemli bir bölümünü buraya Irak’a kaydırды. Kuzey Irak’a yerleşerek burada kamplar kuran PKK terör örgütü, Irak ordusunun kuzey bölgesinden çekilirken geride bıraktığı silahlara da el koydu. Bu gelişme PKK terör örgütünü silah ve mühimmat bakımından o güne kadar hiç olmadığı kadar güçlendirdi.⁹⁷⁷

PKK terör örgütünün ülke içindeki terörist faaliyetlerinden en önemlisi enerji boru hatlarına karşı yaptığı saldırılardır. Boru hatlarını bombalaması kaynakların güvenliğinin sağlanmasını zora sokmaktadır. PKK terör örgütünün gerçekleştirdiği en önemli saldırılar Kerkük-Yumurtalık boru hattına yöneliktir. Ayrıca PKK terör örgütü sınır aşan boru hatlarına da saldırılar düzenlemektedir. Bu durumda, Türkiye’nin ulusal güvenliği bağlamında enerji terörizminin yapılanmasını detaylı bir şekilde araştırıp bilmek çok önemli bir konu haline gelmektedir. Kazalar sonucu olan patlamalar hariç tutulduğunda, Türkiye’de 1987 ve 2010 yılları arasında 59 adet sabotaj gerçekleşmişken, 2011’de altı, 2012’de onsekiz, 2013’te bir saldırı gerçekleşmiştir. Bu saldırılarda en büyük pay PKK terör örgütünüdür.⁹⁷⁸

PKK’nın boru hatlarına uyguladığı terörist saldırılardan aynı şekilde IKYB de etkilenmekte ve petrollerinin taşınması ara ara sekteye uğramaktadır. 2017 yılında Neçirvan Barzani, “PKK, Kürdistan bölgesinin büyük bir bölümünü işgal ederek, buradan Türkiye’ye saldırılar düzenliyor. Biz buna karşıyız. Kürdistan bölgesi topraklarından gerek İran, gerekse Türkiye’ye saldırılmasına karşıyız. İran muhalif grupları ve PKK’dan, defalarca Kürdistan bölgesinin topraklarından bu iki ülkeye saldırı düzenlememesini talep ettik diyerek” bu konudaki tutumlarını dile getirmiştir. Barzani, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bölgedeki harekâtlarını teröristlerin süregiden saldırılarına bağlayarak, Türkiye’nin bölgedeki askeri harekâtlarının meşruiyetini kabul

⁹⁷⁷ *PKK Nasıl Kuruldu ve Güçlendi?*, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/pkk-nasil-kuruldu-ve-guclendi>, (24.4.2019).

⁹⁷⁸ Emre İşeri, “Addressing Pipeline Security Regime of The Prospective Regional Energy Hub Turkey”, *Security Journal*, Cilt 1, Sayı 28, 2015, s.8.

eden tavrını devam ettirmiştir.⁹⁷⁹ Geline nokta, PKK terör örgütünün asıl amacının bölge halklarının gelişimlerine yardım etmek değil, Türkiye topraklarında bağımsız bir devlet kurmak istediği aşikâr hale gelmiştir. Bundan sonraki amacı da Türkiye ile birlikte üç komşu ülkenin topraklarının kayda değer bir kısmını içine alan etnik ayrılıkçı bir Kürdistan devletinin kurulmasıdır.⁹⁸⁰ Türkiye özellikle, Kuzey Irak'ta, PKK faaliyetlerine izin verilmesine sıfır toleransla yaklaşmaktadır. Nitekim 2018 yılı içinde Irak'ın kuzeyindeki terör hedeflerine karşı yapılan yoğun operasyonlar bunun en açık göstergesidir. Ayrıca Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın IKBY ve Irak Merkezi Hükümetine verdiği şu mesajlar büyük önem arz etmektedir." Irak Hükümetinin ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'nin PKK terör örgütüyle mücadelede etkili adımlar atmaları na rağmen, Kuzey Irak'tan ülkemize yönelen terör tehditi devam etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Kuzey Irak'ta tutunan PKK terör örgütüne operasyonlarımız Irak topraklarından kaynaklı terör tehditi sonlandırılıncaya kadar devam ettirilecektir."⁹⁸¹

4.5. Türkiye'nin Irak ve Kürdistan Bölgesel Yönetimiyle İlişkilerinde Olası Risk ve Tehditler ve Çözüm Önerileri

Türkiye'nin Irak politikası iki önemli konu üzerinden yürütülmektedir. Öncelikli konu Türkiye'nin güvenliğidir. İkinci konu ise Irak'ın güvenliğidir. Bu iki güvenlik konusu birbirlerine sıkı bir biçimde bağlıdır. Irak, Türkiye'ye güney sınırından komşu bir ülkedir. Bu sınır bölgesi, konumu dolayısıyla, Türkiye'nin en hassas bölgesidir. Türkiye, Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak Ortadoğuda ortaya çıkan devletlerden biri olan, Irak'la, kurulduğu tarihten itibaren enerji, ekonomik, siyasi ve terörle mücadelede karşılıklı yardımlaşma bağlamında iyi ilişkilerini sürdürmüştür. Yine Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan süreçte, Ortadoğu'da bulunan petrol yataklarının önemi daha iyi anlaşılma başlanması ile kurulan devletlerin (Irak, Suriye gibi) kurulmasının ana amacı büyük güçlerin enerji kaynaklarını ele geçirme planlarından başka birşey değildi. Irak devletinde son 30 yıldır

⁹⁷⁹ *Barzaniden PKK Mesajı: Karşıyız*, 4.7.2018, <https://www.cnnturk.com/dunya/barzaniden-pkk-mesaji-karsiyiz>, (4.07.2018).

⁹⁸⁰ Mehmet Ekici, *Irak'ın Kuzeyinde Bölgesel Kürt Yönetimi ve Türkiye'ye Etkileri*, s.7 https://www.academia.edu/6644366/Iraqs_northern_Kurdish_regional_problem, (25.4.2019).

⁹⁸¹ Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner, *Türk Dış Politikası Yıllığı*, İstanbul: Seta Yayınları, İstanbul, 2019, s.66.

yaşanan siyasi gelişmeler incelendiğinde bunlar arasında en önemlisi otonom bir yapıda kurulan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'dir.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin kuruluş aşaması,1986-1989 arasındaki Irak silahlı kuvvetlerinin yürüttüğü Enfal harekâtı ve gerçekleşen Halepçe katliamı, 1991'de Irak ordusunun sivil halka ve isyancı Kürt gruplara yönelik orantısız bir askeri güçle karşılık vererek kitle ölümlerine sebep olması uluslararası kamuoyunun tepkisine sebep olmuştur. Bu bağlamda BMGK, 5 Nisan 1991 yılında bu gelişmelere karşı 688 no'lu kararı alarak, 36. paralelin kuzeyinde kalan bölge uçuşa yasak bölge ilan edilmiş ve böylece Kuzey Irak üzerinde, Merkezi Yönetimin denetimi azaltılmış ve bölgedeki Kürt gruplar devletleşme yolunda önemli kazanımlar elde etmeye başlamıştır. Bu süreçte bölgede bulunan iki Kürt partisi, Mesud Barzani başkanlığındaki KDP ile Celal Talabani başkanlığındaki KYB arasında çıkan anlaşmazlıklar 2002 yılına kadar devlet kurma işini tam olarak gerçekleştirmelerine engel olmuştur.⁹⁸² 2003 tarihinde gerçekleşen ABD işgali ile dengeler yeniden değişmiş, 1 Mart 2003 tarihinde TBMM, Irak işgalini gerçekleştirecek koalisyon güçlerine ancak Türkiye'nin istediği beş maddelik talep karşılandığı takdirde katılmayı teklif etmiş ise de ABD bunların ilk ikisini kabul etmeyince, Meclis ne Türkiye'nin katılmasını ne de Türkiye topraklarının kullanılmasını kabul etmiştir.⁹⁸³

Bu olayla birlikte Türk-Amerikan ilişkilerinde gerilimli bir dönem başlarken, Irak Kürtleri de, ABD'nin müttefiki haline gelmiştir. 2005 yılında Irak parlamentosunda kabul edilen anayasanın eyalet sistemi ile ilgili maddeleri Kürt grupların ABD'nin işgali sırasında ABD'ye destek vererek elde ettikleri siyasi desteğin fiilen uygulamaya geçirilmesi olmuştur.⁹⁸⁴ Iraklı Kürtlerin elde ettiği özerklik bu esnada, Türkiye'de PKK ile İran'da PEJAK'ın terörist aktivitelerine hız kazanmıştır. Bölgesel yönetimin yetkileri Kürt nüfusu barındıran komşu ülkelerin yönetimlerinde tedirginlik yaratmıştır.⁹⁸⁵ Celal Talabani, Irak Geçici Hükümet Konseyi dönem başkanı olarak, Türkiye'ye yaptığı ziyaretlerde Türkiye'yi bölgede askeri varlık olarak değil ekonomik yatırımları ile

⁹⁸² Burak Bilgehan Özpek, *Çatışmadan İşbirliğine: Türkiye ve Iraklı Kürtler*, Ankara: Seta Yayınları, 2011, ss. 588-590.

⁹⁸³ Arı, 2004, a.g.e., s.508-509.

⁹⁸⁴ "Suriye'de Arap-Kürt Çatışması", Radikal, 14 Mart 2003, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=109546>, 14 Mart 2003, (24.4.2019).

⁹⁸⁵ Arı, 2004, a.g.e., s. 445-468

görmek istediklerini belirmiş, yaşanan gerginlik yerini ılımlı bir havaya terk etmiştir.⁹⁸⁶ Türkiye'nin, Irak'lı Kürtlerle yakınlaşma politikaları aynı zamanda dönemin Genel Kurmay Başkanı Hilmi Özkök tarafından da desteklenmiş, Hilmi Özkök, şartların Irak'ta değiştiğini, Kuzey Irak Cumhurbaşkanı artık Celal Talabani'dir. Türkiye'nin değişen şartlara göre Kürtler ile ilişkilerini kurması gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁸⁷

Türkiye'nin Aralık 2007 ve Şubat 2008'de Irak'ın kuzeyindeki bölgelere yerleşen PKK terör örgütüne ait hedeflere yönelik hava saldırıları düzenleyerek terörü kurutmaya çalışması ile yeni bir sıkıntılı durum doğmuştur.⁹⁸⁸ Mesut Barzani, Türkiye'nin yaptığı sınır ötesi harekâtlarının Kürt politik mevcudiyetine yönelik tepkisel bir tavır ortaya koyduğunu ve bölgenin özerkliğini zayıflatma hedefinde olduğunu öne sürmüştür. Diğer taraftan Irak Merkezi hükümeti de operasyonların hemen durdurulmasını istediğini Türk Hükümetine iletmıştır. Türkiye'nin sınır ötesi operasyonları nedeniyle Irak Hükümeti ile ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Ancak, başta enerji olmak üzere her konuda ticari ilişkilerin yoğun olduğu Irak'la ilişkilerin tekrar düzelmesi adına, 15 Ekim 2009 yılında Başbakan Erdoğan ve beraberindeki heyet tarafından Bağdat'a gerçekleştirilen ziyaret iki ülke ilişkilerini tekrar düzeltme yoluna koymuştur. Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi tesis edilerek ilk toplantısını Bağdat'ta gerçekleştirmiş ve çeşitli alanlarda 48 anlaşma imzalanmıştır.⁹⁸⁹ Diğer taraftan, 2003 yılındaki Irak işgalinin ardından, Ankara'nın Erbil'e karşı süre gelen katı tutumunu yumuşatmaya başlaması bölgedeki yönetimi bir nebze rahatlatmıştır. 2009 yılının Mayıs ayından sonra Türkiye'de dile getirilen 'Kürt Açılımı' karşısında sessiz kalan IKBY, Türkiye'nin bu projesini sadece izlemeyi tercih etmiştir.⁹⁹⁰

Erbil yönetimi, son yıllarda bölgeye karşı Türkiye'nin sergilediği tutumu olumlu olarak değerlendirmektedir. IKBY, son dönemlerde iyileşen ilişkilerin bozulmaması

⁹⁸⁶ Murat Yetkin, "Yeni Irak-Kürt Siyaseti Şekilleniyor", Radikal Gazetesi, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=168796>, 2005, (10 .11. 2019).

⁹⁸⁷ Köylü, 2017, a.g.m., s.79.

⁹⁸⁸ İşte gün gün yapılan sınır ötesi operasyonlar, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/57295-iste-gun-gun-yapilan-sinir-otesi-operasyonlar>, (27.4.2019).

⁹⁸⁹ T.C. Başbakanlığı,Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, ''Yüksek Düzeyli İşbirliği Mekanizmaları'' <https://kdk.gov.tr/haber/yuksek-duzeyli-isbirligi-mekanizmalari/452>,(11.4.2019).

⁹⁹⁰ Ali Semin, Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-2014040749bs2011-2-179-204.pdf>,s.191.,(16.4.2019).

için Türkiye'ye karşı ılımlı bir tutum sergilemektedir.⁹⁹¹ Bölgesel yönetimin sosyal ve ekonomik olarak gelişmesi için komşu ülkeler ile iyi ilişkiler içinde olması Erbil'deki idare için tek çıkar yol olarak görünmektedir. IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani ve Cumhurbaşkanı Mesut Barzani, 'Kürt Açılımı' konusunda Türkiye'ye destek olacaklarını sürekli olarak ifade etmişlerdir. Türkiye ile Kuzey Irak yönetimi arasında olumlu ilişkiler yaşanırken, 2009 yılında bir Amerikan araştırma kuruluşu tarafından yayımlanan 'Irak ve Kürtler' raporunda⁹⁹², Kuzey Irak'ın Türkiye ile yakınlaşması sonucu Türkiye'nin petrol ve doğalgaza doğrudan erişebileceğini ve aynı zamanda dolaylı yollardan Kerkük'ü de ele geçirebileceği ifade edilmiştir.⁹⁹³ Bu rapor, Ankara ve Erbil'de büyük yankı uyandırmıştır. IKBY ile yakın ilişkiler kurulması bir yandan da Bağdat hükümeti ile ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, 2009 yılında, Başbakan Erdoğan ve beraberindeki heyet Bağdat'ı ziyaret ederek, Türkiye-IKBY ilişkileri yüzünden bozulan ortamı yeniden yumuşatmışlardır.⁹⁹⁴

2011 yılının sonunda, ABD'nin, Irak'taki askeri varlığını sonlandıracağını açıklaması üzerine, Türkiye, bölgede artan İran etkisini azaltmak ve Iraklı Kürtler üzerinden PKK'nın bölgedeki gücünü yok etmek amacıyla, Iraklı Kürtlerle, yakınlaşma girişimlerine başlamıştır. Irak'ta yaşanan mezhebe dayalı iç çatışmalar, Iraklı Kürtleri, tekrar Türkiye ile ittifak yapmaya itmiştir. Irak'ın toprak bütünlüğünü destekleyen 'Ankara' diğer taraftan IKBY ile arasında diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kurulduğu yeni bir dönem de başlamış oldu.⁹⁹⁵ Türkiye, Irak Başbakanı Maliki'yi, mezhepçi politikalar izlemesi nedeniyle suçlarken, Maliki, Türkiye'yi Sünni Arapları destekleyerek ülkenin iç işlerine müdahale etmekle ve Kürtleri, Irak'tan ayrılmaya teşvik etmekle suçlamış ve 2009 yılında imzalanan 48 mutabakat anlaşmasını askıya

⁹⁹¹ Semin, ,a.g.e., s.192.

⁹⁹² 11.Şubat.2009 tarihinde,Washington merkezli bir düşünce kuruluşu olan Carnegie Vakfı'nda "Kürdistan'da Çatışmayı Önlemek başlıklı bir oturum düzenlenmiştir. Oturumda, Lehigh Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Henri Barkey, Bölgesel Kürt Yönetimi'nin Washington temsilcisi Kubad Talabani ve Alman Marshall Fonu uzmanlarından Ian Lesser de bu çalıştayda yer aldı. Oturumla Henry J. Barkey'in aynı adı taşıyan ve Obama yönetimine tavsiyelerde bulunan "Kürdistan'da Çatışmayı Önlemek" başlıklı, imza attığı 66 sayfalık bir rapor yayınladı.

⁹⁹³ International Crisis Group, <http://www.crisisgroup.org/home/getfile.cfm?id=4030&tid=6207&type=pdf&l=1>,(12.09.2019).

⁹⁹⁴ Başbakan Bağdat'ta, 10.7.2008, <http://www.milliyet.com.tr/basbakan-erdogan-bagdat/dunya/haberdetay/10.07.2008/891929/default.htm>, (23.3.2019).

⁹⁹⁵ Özden Zeynep Oktav, "Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-IrakBölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri", Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, 2010, s.2.

almıştır. 2014 Eylül ayında Irak yönetime gelen Başbakan Haydar El Abadi yönetiminde de, ilişkilerde bir ilerleme sağlanamamıştır.⁹⁹⁶ Bu tarihte, Ankara-Bağdat ilişkileri gerilirken, Kuzey Irak’la enerji odaklı ilişkiler gelişmeye devam etmektedir. 2014 sonrasında Irak ve Suriye’de baş gösteren DAESH tehditi, Kuzey Suriye’de yaşanan siyasi gelişmeler, Türkiye-Bağdat ilişkilerini tekrar etkilemiş, Türkiye, bu konuda Merkezi Hükümete gereken yardımı yapması, 2017 Kuzey Irak referandumu sürecinde, Irak’ın bütünlüğünün, önemini vurgulayarak Merkezi Hükümet yanında yer alması yeniden, Bağdat ile yakınlaşmaya neden olmuştur.⁹⁹⁷ Türkiye, Irak’taki rezervlerin büyüklüğünü bildiği için (Petrolden Dünya’da şu an 5.sırada, 2030’da 3. sıraya yükselecek) alt yapı yetersizliklerine rağmen potansiyel bir enerji tedarikcisi olarak görüp , özellikle Kuzey Irak’la ilgili projeler geliştirmiştir. Irak ise kurduğu ilişkiyi Avrupa ve dünya pazarlarına sorunsuz ulaşma yolu olarak görmesi nedeniyle ilerletmek istemektedir. Türkiye’yi enerjinin taşınımında, coğrafik yapı çevresinde enerji güvenliğinin sağlandığı ülke olarak görmektedir. Türkiye ile sorunlar yaşayan Maliki hükümetinin yerine Abadi hükümetinin gelmesi, Ankara-Bağdat ve Bağdat-Erbil arasındaki sorunlarda uzlaşmaya varılmasını sağladı. Uzlaşının hemen ardından zamanın Başbakanı Davutoğlu’nun Bağdat’ı ziyareti, Irak Başbakan’ı Abadi’nin Türkiye’yi ziyareti ilişkilerin olumlu hale geldiğinin göstergesi olmuştur. Enerji alanındaki anlaşmazlıklarda yeniden çözüme varılmış, Irak, Türkiye’nin en önemli enerji ve ekonomi ortağı haline getirmiştir.⁹⁹⁸ Irak yeterli elektrik üretimi alt yapısına da sahip olamadığından ithal ettiği elektriğin %40 ‘ını Türkiye’den temin etmektedir. Son zamanlarda terör nedeniyle boru hatlarında yaşanan olumsuzluklar sırasında, petrol ara ara bir Türk şirketi tarafından, tankerlerle Türkiye’ye buradan da başta İtalya olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine taşınmaktadır.⁹⁹⁹

Diğer yandan, tezin başlığını oluşturan ‘Türkiye- Irak-Kuzey Irak Enerji İlişkileri (2003-2019)’ konusunda uzman olan akademisyenlere Türkiye –Irak- Kuzey Irak enerji ilişkileri kapsamında yönelttiğimiz sorulara aldığımız cevaplar burada aktarıldı.

⁹⁹⁶ Köylü, 2017, a.g.e., s.80.

⁹⁹⁷ Tolga Demiryol, Hasan Deniz Pekşen, “Enerji ve Güvenlik Ekseninde Türkiye-Irak İlişkileri (1990-2018)”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2018, Cilt 5, Sayı 2, s.130.

⁹⁹⁸ Demiryol, Pekşen, 2018, a.g.m., s.145.

⁹⁹⁹ Balcı, 2014, a.g.e., s. 21-22.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi öğretim üyesi İdris Demir ile yapılan mülakatta da kendisinin belirttiği gibi, Türkiye, enerji çıkarılan kaynaklar ülkeleri, tüketici pazarlarına bağlar. Avrupa'ya, Asya'ya, Ortadoğu'ya ve hatta Kafkaslara bağlayan coğrafi bir Diğeryandan, köprü konumundadır. Diğeryandan Demir'in yine belirttiği gibi, enerjinin farklı formlarda, kesintisiz makul fiyatlarla tüketiciye ulaştırılması gerekir. Maliyet arttıkça fiyatlarda artar. Türkiye bu konuda belirlenmiş bir dış politika gütmemekte olup, politikası ittifaklara göre değişim göstermektedir. Realizm, neorealizm ve neoliberalizm ve karşılıklı bağımlılık kuramlarıTürkiye'nin enerji politikalarında teorik çerçeveler sunmaktadır. Bu konu sadece karşılıklı bağımlılık teorisi ile açıklanamaz. İlişkiler kompartımanlar şeklindedir. Ülkelerin bu hususta liberal ve ulusal korumacı yaklaşımları vardır. Bağımlılık teorisi transit ülke için çok önemlidir. Türkiye'nin Erbil ile ilişkileri çok yönlüdür. Demir'e göre, bu özellikleri Türkiye'yi güneyde yer alan enerji koridorunun vazgeçilmez doğal anahtarı olarak gösterilmeye yetecek özelliklerdir. Dünya petrol tüketicileri, Türkiye'yi bir bölgesel enerji taşıyım modelinde önemli bir aktör olarak görüp desteklemektedirler. İKBY, ne bağımsızlık sevdasında vaz geçmiş ne de PKK uzantılarıyla arasına net sınır çekebilmiştir. Türkiye'nin PKK ve uzantılarıyla olan mücadelesinde ortak tutum alınamaması başlıca sorun alanı. Dolaylı olarak ise Irak merkezi hükümetinin İran ile Amerika arasındaki sıkışmışlığı (bu durum Süleymani sonrası daha da arttı) ve İKBY'yle olan ilişkilerini rayına oturtamaması diğeryorum yaratan/yaratmakta olan alanlar. Petrolde tedarikçi çeşitlendirmesi ve transit ülke olarak gelir elde edilmesi açılarından önemli. Bu durum İran'a yönelik yaptırımlar sonrası daha da önem arz etmektedir. Tabii, İKBY'nin bu rolü ne oranda oynayacağını belirleyicisi Irak genelindeki siyasi istikrarın (özellikle Merkezi Hükümet- İKBY arasındaki) seyri olacaktır.

İzmir Yaşar Üniversitesi, öğretim üyesi Emre İşeri ile gerçekleştirilen mülakatta araştırma sorularımıza yanıt olarak şu cevapları aldık;

Sürdürülebilir olmayan ithal ve pahalı hidrokarbonların yoğun olarak kullanıldığı ekonomik büyüme modeli en büyük zafiyet. Hidro dışı yenilenebilir enerji potansiyelini (özellikle rüzgar ve güneş enerjisi) değerlendirmeye ve enerji verimliliği arttırmaya ilişkin girişimler (yeterli olmasa dahi) en güçlü yanı" Eleştirel siyasi ekonomik yaklaşımlar ışığında sağlıklı ve güncel nitel/nicel veri temelli değerlendirmelere ihtiyaç var. Gelenekselci jeopolitiğin "demir yasaları" üzerinden değerlendirmeleri bir noktadan sonra indirgemeci olmanın ötesinde metafiziğe kayıyor. Karşılıklı iktisadi bağımlılıklar sağlam siyasi zemin üzerine inşa edilmemiş ise kalıcı barışın aracı olamaz. Nitekim, özellikle 2017 bağımsızlık referandumu sonrası Türkiye-İKBY ilişkilerinin seyri de bu tezi desteklemiştir.

Irak'ta dengelerin kaygan bir zemin üstünde yol aldığı göz önüne alındığında, Ankara'nın ulusal çıkarları gereği Bağdat ya da Erbil'den birinin diğerine tercih edilmesinin mümkün olamayacağı aşikârdır. Bu bağlamda Türkiye, Irak ile ilişkilerini petrol ihracatı konusunda sadece IKBY ile yürütmeye devam ettiği takdirde, Irak'ın genelinde bulunan doğal zenginliklerin çıkartılması, işletilmesi ve uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda söz sahibi olması askıya alınabilir.¹⁰⁰⁰ İran, sürekli olarak Irak'ın tüm sahalarında söz sahibi olmayı istemektedir. İran, merkezi Irak hükümeti ile Şii eksenli bir politika izlese de, Erbil yönetimi ile ciddi anlamda ekonomik, ticari ve siyasi ilişkiler içindedir. Bu esnada, bölgesel yönetim Türkiye'ye sattığı petrolden bir kısmını, talep gelirse İran'a da satabileceğini beyan etmiştir.¹⁰⁰¹

IKBY bir yandan Başkan Mesut Barzani ve KDP vasıtasıyla Ankara ile ilişkileri büyütürken, diğer yandan Cumhurbaşkanı Celal Talabani ve KYB vasıtasıyla Tahran ile ilişkileri genişletmektedir. İran, hem merkezi Irak hükümeti ile hem de bölgesel yönetim ile etkin ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Türkiye ise, IKBY ile tek yönlü ilişkilerine yoğunluk vererek Merkezi yönetiminden uzaklaşma riski ile karşı karşı kalmaktadır. Buna karşılık, İran'ın KYB ve Goran hareketi lideri Ömer Seyit Ali ile iyi ilişkilerinden dolayı Tahran, Türkiye'nin Kuzey Irak'ın tamamında etkin olmasını zora sokacak bir tehdit gibi görülebilir. Bu bölgede İran'ın nüfuzunu azaltmak amacıyla, Kuzey Irak ve Sünni Araplar üzerinden izlenen bir Irak politikasının dar alanını Irak'ın geneline genişletilmesinin Türkiye için getirisi çok daha yararlı olacaktır.¹⁰⁰²

Uluslararası şirketlerin Kuzey Irak'a ilgisi her geçen gün artmakta olup bölgenin küresel ekonomideki yeri önem kazanmaktadır. Ancak 2003 yılından bu yana, Kuzey Irak bölgesinde, özellikle ekonomik kalkınma açısından yapılan yatırımların %60'ı tamamlanmıştır. Geriye kalan %40'lık kısım için uluslararası şirketler yoğun bir şekilde rekabet etmektedir. Buna karşılık, Irak'ın orta ve güney bölgelerinde imar ve kalkınma çalışmaları yeni yeni başlamıştır. Türkiye, Irak'ın kuzeyinde kalan %40'lık yatırım üzerinde rekabete devam etmekle birlikte, orta ve güney bölgedeki %90'lık bir pazarı,

¹⁰⁰⁰ Barzani asıl 'ekonomik ablukayı' oyluyor, www.haberturk.com/kuzey-irak-referandumunun-ekonomik-etkileri-ikby-referandumu-1647108-ekonomi, (13.4.2019).

¹⁰⁰¹ Semin, <http://www.tuicakademi.org/bagdat-erbil-arasinda-petrol-krizi-ve-turkiye/>, (13.4.2019).

¹⁰⁰² Ali Semin, *Irak'taki Siyasi Anlaşmazlıklar, Çıkış Yolları ve Türkiye*, 23 Ocak 2012, <http://www.bilgesam.org/incele/1130/-irak%E2%80%99taki-siyasi-anlasmazliklar--cikis-yollari-ve-turkiye/#.W9Csr3szbIU>, (23.3.2019).

Bağdat yönetimiyle yaşadığı siyasi krizler nedeniyle kaybetme riskiyle karşı karşıyadır. Diğer yandan nükleer çalışmaları yüzünden bir askeri saldırı ile karşılaşabilecek İran'ın Hürmüz Boğazı'nı kapatması Irak ekonomisine büyük zarar verecektir. Irak'ın tek alternatifi Suriye'deki savaş da göz önüne alındığında Türkiye olarak görünmektedir. Merkezi Irak hükümeti, Ceyhan boru hattına bağlanacak alternatif bir boru hattı inşa etmeye çalışmaktadır. Merkezi Irak hükümeti ile sorun yaşamak bu hattın hayata geçmesini zora sokabilir.¹⁰⁰³

Kendisi ile röpotaj yatığımız Uludağ Üniversitesi Uluslararası Bölüm Başkanı Prof. Dr. Tayyar Arı, enerji güvenliğinin birçok etkene bağlı olduğunu belirtmiştir.

Bunlar, arz ve talep güvenliği, enerji hatları güvenliği, enerji transfer güvenliği ve enerjinin coğrafi etkenlere bağlı olan güvenliğidir. Özellikle arz ve talep güvenliğine dair, Katar doğal gazına duyulan talebin yüksek olması ama bu doğal gazın transferinin geçeceği Irak hattının güvensiz ve yüksek riskli olması nedeniyle hayata geçirilmesi zor görünmektedir. Katar'dan çıkan gazın Batı'ya ulaştırılması için Asya'dan bir güzergâh izlenmesi gerekmektedir. Bu da enerjinin ulaşım masrafını artırmaktadır. Özellikle enerji güvenliği kapsamında Türkiye'nin ihtiyacı olan doğal gaz Rusya'dan gelmektedir. Türkiye'nin bu noktada jeopolitik önemi yüksek boyuttadır. Rusya'dan çıkan doğal gazın güzergâhı Batı Hattı ve Ukrayna iken bugün Türk akımı ile Avrupa'ya iletilmektedir. 2019 sonu itibarıyla, Rusya'dan çıkan 63 milyar metreküp gazın 16 milyar metreküpü Türkiye üzerinden Avrupa'ya iletilecektir. Daha önce Güney Akımı veya Ukrayna hattından sevk edilendoğal gaz, Türkiye üzerinden geçecek olan Türk Akımı ile sevk edilmekte ve bu durum Rusya ile Türkiye arasında önemi bir karşılıklı bağımlılık oluşturmaktadır. Avrupa, Rusya'ya bağımlı kalmamak için kendine farklı enerji kaynakları aramaktadır. Bu nedenle Azerbeycan'dan enerji tedarik etmek istemektedir. Özellikle TANAP Projesi'yle Avrupa ülkeleri Azerbeycan'dan enerji alacaktır. Rusya'nın Avrupa'da en önemli müşterisi Almanya'dır. Özellikle Avrupa'nın Rusya'dan enerji alması gerektiği için Almanya'nın arz esnekliği düşüktür.

Türkiye'nin, bölgede oluşabilecek değişimleri göz önüne alarak, Irak'taki iç dinamiklerin ve siyasi dengelerin her an bozulabileceğini göz ardı etmemesi gerekir. Bu değişimlerin sadece merkezi yönetimde yaşanacağı düşünülmeden, bölgesel yönetimde

¹⁰⁰³ Irak Hükümeti Kerkük Petrolü İçin Ceyhan'a Yeni Boru Hattı Planlıyor, 27.Kasım.2012 www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42141728,(23.3.2019).

de dengelerin her an değişebileceğine hazır olunmalıdır. Bu nedenle Türkiye'nin, Irak'ta yaşanabilecek her türlü değişime hazırlıklı olmasında fayda vardır. Irak'ta dengelerin karmaşıklığı göz önüne alındığında, Türkiye için Bağdat veya Erbil'i birbirine tercih etmenin mümkün olamayacağı aşîkârdır. Çünkü Kuzey Irak yönetimi Irak siyasetinde önemli bir konuma yükselmiştir ve Bağdat ile Erbil arasında yerel bir diplomasi yoğun bir biçimde sürmektedir. Bölgesel yönetim lehine yaşanan gelişmeler, IKBY'nin referandum kararıyla yön değiştirmiştir.¹⁰⁰⁴ Merkezi hükümet, komşu ülkeler ve ABD'nin itirazlarına rağmen 25 Eylül 2017'de IKBY tarafından gerçekleştirilen bağımsızlık referandumunun ardından Irak merkezi hükümetinin Erbil'e Irak ordusunu göndermesi karşısında ABD'nin sessiz kalması ve Mesut Barzani'nin tam bir hayal kırıklığı yaşadıklarını ifade etmesi Moskova'ya yönelme adımı olarak algılanmıştır.

Barzani, referanduma dair Putin yönetiminin olumlu bir tavra sahip olduğunu belirtmiş, "belki de Ruslar ABD'den daha iyi bir dost olabilirler" söylemi ile Rusya'yı cesaretlendirerek ablukayı kırmayı denemiş ve Moskova ile ekonomi alanında anlaşmalar imzalamak istediğini dile getirmiştir. Aynı zamanda ABD'nin Barzani'ye yönelik desteğini çekmesinin bölgede İran'ın güçlenmesi için de bir fırsat doğurduğu düşünülmektedir.¹⁰⁰⁵ Referandum sonrası gelişmelerle Türkiye'nin münasebetlerini merkezi yönetim ile sürdürmeye kararlı olduğu anlaşılmıştır. Diğer yandan IKBY ile devam eden siyasi ve ekonomik ilişkiler, merkezi hükümet ile devam edecek ilişkilerin önemli bir parametresi olacaktır. Diğer yandan Erbil'de Japonya dahil 20 konsolosluk açılması ile bölgenin petrol ve doğal gaz rezervelerinin bulunan zengin kuyularla her geçen gün artması Erbil yönetiminin bölgenin vazgeçilmez bir aktörü olduğunun da bir diğer kanıtıdır.

¹⁰⁰⁴ Kekili, 2018, a.g.m., s.3.

¹⁰⁰⁵ Elif Sudegezer, *ABD ve Kürtlerin İşbirliği Umudu Tükendi mi* ?,13.11.2017, [https://tr.sputniknews.com/columnists/201711131030973679-abd-kurtler-ikby-medud-barzani-destek-rusya-iran-irak-kurt-bolgesel-yonetimi-referandum-,\(12.4.2019\).](https://tr.sputniknews.com/columnists/201711131030973679-abd-kurtler-ikby-medud-barzani-destek-rusya-iran-irak-kurt-bolgesel-yonetimi-referandum-,(12.4.2019).)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Toplumsal ve teknolojik gelişmeler, dünya ekonomisinde, enerji tüketimini giderek arttırmaktadır. Fosil yakıtların 50 yıl daha önemini koruyacağı tahmin edilmektedir. Enerji tüketiminin artmasıyla birlikte ülkeler için enerji güvenliğinin sağlanması çok yönlü bir sorun haline gelmiştir. Üretim, tedarik etme, talep eden ülkelere ulaştırılması, fiyatlandırma enerji güvenliğinin temelini oluşturmaktadır. Uluslararası terörizm, ulus devletleri tehdit eden iç terörizm, siber saldırılar da enerji güvenliğini tehdit eden en önemli unsurlardır.

Türkiye, enerji güvenliği kapsamında, Ortadoğu bölgesinde, var olan fosil enerji kaynaklarının dünya pazarlarına güvenli güzergahlar üzerinden nakledilmesi sürecinde önemli bir aktör haline gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye, küresel enerji denkleminde önemli bir aktör konumundadır. Türkiye, yer aldığı bölgede, barış ve istikrar için her dönemde önemli adımlar atmıştır. Türkiye'nin enerji kaynaklarına sahip ülkelerle, enerji bağımlısı ülkelerle ve enerjiyi küresel mücadelesinde silah olarak kullanan ülkelerle de yakın ilişkisi ve komşuluğu vardır (AB, Azerbaycan, Irak, İran, Rusya ve ABD gibi). Dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerinde, dış politikanın, önemli bir boyutunu da enerji konuları ve enerji güvenliği oluşturmaktadır. Yer aldığı coğrafyanın kendisine sağladığı büyük avantajlarla Türkiye enerji konusundaki gelişmelerden olumlu bir şekilde yararlanabilecek bir konumdadır. Türkiye'nin dünya enerji güvenliğinde ve ulaşım hatlarında söz sahibi olması durumunda, stratejik ve jeopolitik olarak, bölgesel güç olacağı ifade edilmektedir. Enerji konusunda dışa bağımlı olan devletlerin, enerji kaynaklarına güvenli şekilde ulaşmaları enerjinin güvenlik boyutunu oluşturmaktadır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada etkin olması, komşuları ve yakın çevresiyle ile daha iyi etkileşim ve yakınlaşma içerisinde olması hub olma avantajını arttırmaktadır. Bu bağlamda enerji güvenliği projelerinin geliştirilmesinde politik ve askeri boyutların da öne çıkması kaçınılmazdır. Coğrafi kısıtlamaların aşılabilmesi için, kaynak ve transit geçiş bölgelerinde politik dengelerin çok iyi bir şekilde oluşturulması gerekmektedir. Türkiye'nin artan fosil ihtiyacını karşılarken, sınırlı kaynaklara bağımlı kalmamaya özen göstermesi de önemli bir hedefidir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin Kuzey Irak ve Irak'la olan ilişkileri incelenmekte olup, enerji güvenliğinin uluslararası ilişkiler teorilerindeki yerine değinilmekte, Türkiye'nin dış politikasında enerji güvenliği algısına yer verilmektedir. Burada önemli olan nokta bölgesel enerji projelerinin yarattığı siyasi ve askeri istikrar, Türkiye'nin istikrar ve güvenliğine de hayati önemde katkı sağlayacak olmasıdır. Ayrıca, istikrar içinde ortak çıkarları koordine edilmiş bölgeler arası işbirliği, kısıtlı enerji kaynaklarının en verimli ve barışçıl bir şekilde kullanılmasının gerekli olduğunu göstermiştir.

Çalışmada, enerji arzına yönelik saldırılar, özellikle üretim noktalarına yönelik saldırılar olup enerji güvenliğini tehdit ettiği belirtilmiştir. Özellikle Türkiye'de Kerkük-Yumurtalık boru hattına yönelik 1987 ve 2010 yılları arasında 59 adet sabotaj gerçekleştiği, 2011'de altı, 2012'de onsekiz, 2013'te bir saldırı gerçekleştiği bu çalışmada vurgulanmıştır. Dolayısıyla PKK, Türkiye'nin enerji güvenliğini tehdit etmektedir. Saldırılarda en büyük pay PKK terör örgütünüdür. Özellikle Kerkük-Yumurtalık boru hattının üzerinde gerçekleştirilen sevkiyatlar konusunda yaşanan güvensizlik ortamı nedeniyle Türkiye'yi bir kez daha enerji güvenliği açısından zor durumda bırakacağı nettir. Ulusal ve uluslararası düzeyde enerji güvenliğinin artan önemi ve ülkelerin enerji ihtiyaçlarının güvenilir ve kesintisiz bir biçimde karşılanması, enerji ihracat eden ülkeler ile enerji ithal eden ülkeler arasında transit bir ülke olan Türkiye'yi de etkilemektedir. Enerji kaynaklarının çıkartıldığı ve üretildiği bölgelerin güvenliği de enerji güvenliğinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Enerji güvenliğinin temel amaçlarından biri güvenilir bir enerji kaynağı bulmak ve bu kaynağa en az riskle ulaşmaktır. Enerji güvenliğinin sağlanması kadar çeşitlendirilmesi de önemlidir. Bir ülke için, tek bir kaynak bölge, ya da tek bir enerji kaynağına bağımlı olmanın önüne geçilmesi için enerji temin edilen kaynakların bulunduğu bölgelerin çeşitlendirilmesi ve bu bölgelerde bulunan kaynak tiplerinin de çeşitlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Enerjinin kaynaklarından çıkarıldıktan sonra dünya piyasalarına ulaştırılması esnasında, taşıma hatlarının güvenliği, enerji güvenliğinin diğer bir önemli boyutudur. Devletler, enerji güvenliğinin sağlanması adına uluslararası kuruluşlar ve enerji şirketleriyle işbirliği yapmaktadırlar.

Çalışmada, Türkiye'nin enerji üreticisi bir ülke olmamasına rağmen, dünyanın en verimli enerji rezervlerine sahip ülkelerle komşu olduğu ve Aynı zamanda komşu

Ülkelerin fosil enerji kaynaklarına erişimi kısa mesafede olup, aynı zamanda enerjiyi güvenli sevk edecek limanlara da sahip olduğu vurgulanmıştır. Özellikle Türkiye'nin, konumu itibarıyla doğusundan Hazar ve Orta Asya'nın enerji yatakları, Kuzeyinden doğal gaz ve petrol zengini Rusya, güneyinden yeryüzündeki en büyük petrol rezervlerini barındıran Ortadoğu gibi bir fosil enerji havzalarının arasında yer aldığı belirtilmiştir. Türkiye, enerji temininde dışa bağımlı bir ülke olarak, enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi ve yeni enerji kaynaklarına yönelmesi, enerji politikaları açısından önem arzeder.

Bu çalışmada, gerçekleştirilen mülakat sonucunda elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin, her ne kadar, etrafı zengin enerji kaynakları ile çevrili olsa da kendi sınırları içerisinde fosil enerji kaynakları kıt ve sınırlı olduğundan Türkiye'nin i talebini karşılayamamakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda görüşme yaptığımız Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nda Genel Müdür Yardımcısı Engin İlseven şunları demiştir;

Türkiye'nin enerji temininde ne gibi uygulamalar yaptığı ile enerjiyi hangi ülkelerden nasıl temin ettiklerini detaylı olarak açıklamıştır. Enerjide arz, yerleştirme ve öngörülebilirliğin çok önemli olduğunu belirtmiştir. Ülkenin enerji tüketiminde, önümüzdeki dönem için öngörülen miktar ton/eşdeğer petrol cinsinden olarak değerlendirildiğinde 135 milyon ton/eşdeğer petrole denk gelmektedir. Bunun %30'u petrol, %30'u doğalgaz, %27'si katı yakıt ve %13' yenilenebilir kaynaklardan olduğunu, Türkiye'de kullanılan petrolün %92'sinin ithal edildiğini ve %8'sinin de yerli kaynaklardan kullanıldığını aktarmışlardır. Türkiye'nin kullandığı enerjinin ise %25'i yerli ve %75'i ithaldir. 2017'de 213 milyar dolarlık ithalat yapılırken, 2018'de 243 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır. Türkiye ile Kuzey Irak arasında gelişen ekonomik ilişki de en büyük pay petrole dayanmaktadır. Buna karşılık, Türkiye'nin, Irak'a, petrol alımı bakımından bir bağımlılığı bulunmamaktadır. Türkiye son yıllarda daha çok gemi yolu ile petrol ithalatı gerçekleştirmektedir. Türkiye, ham petrol ve ürün petrol olarak ikisinden toplam 52 milyon tonluk ithalat yapmaktadır. Aynı zamanda Türkiye, spot piyasadan rahatlıkla petrol tedarik edebilen ülkelerdendir. Enerji temininde, Türkiye için, en kritik lke Rusya'dır. Bu ülkeden doğal gaz, petrol ve kömür ithal edilmektedir. Irak, enerji temini açısından, Türkiye için şu anda, kritik bir önem arz etmemektedir diye ifade etmiştir.

Türkiye, ihtiyacı olan petrolün %13'lük kısmını, ülkeden geçen boru hatlarında taşınan petrolden karşılamakta olup ihtiyacının geriye kalan kısmını 7-8 milyon tonluk gemiler ile Irak dışı ülkelere ithalat etmektedir. İran'dan % 22'lik bir ithalat yapılmaktadır. İran üzerindeki ambargodan Türkiye'nin muaf tutulması ile ithalatımız daha da artmıştır. 2017'de İran'dan 145 milyon ton petrol ithal edilmiştir. Doğal gaz, ithalatının %30 ' da İran'dan karşılanmaktadır. 2014 yılından beri İran'dan yapılan doğal gaz ithalatı petrolün önüne geçmiş bulunmaktadır. Irak'tan doğal gaz ithal edilmemektedir.

Türkiye'de doğal gaz, ısınma dışında, sanayide elektrik üretiminde kullanılmaktadır. Yılda 30 milyon ton doğal gaz ithal edilmektedir. %60 dışarıya bağımlılık bulunmaktadır. Doğalgazın %98'i Rusya'dan ithal edilmektedir. Türkiye, Rusya'ya doğal gaz açısından bağımlı durumdadır. Ülkeye, Rusya'dan LPG (Sıvılaştırılmış form) şeklinde gelmektedir. Doğal gaz, termik santrallerde, metal ve demir sanayinde ısı için kullanılmaktadır. Maliyeti dolar kuruna göre değişiklik göstermektedir. Türkiye, kömürü, en çok Kolombiya ve Rusya'dan ithal etmektedir. Maliyeti ucuz olduğu takdirde yerli kömür kullanılmaktadır. Türkiye'de çıkarılacak yerli kömürün çıkarım maliyeti tonda 100 doları geçerse rantabl olmamaktadır. O zaman ithal kömür daha ucuza gelmektedir. Şu anda Türkiye Irak devletinden kömür ithal etmemektedir.

Çalışmada, Irak'ın içinde bulunduğu iki odaklı yapı; Merkezi hükümet ve Otonom bir yapıya kavuşan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Türkiye'nin, Irak'la olan ilişkilerini çok aktörlü, çok sorunlu ve çözümlerin askıda kaldığı ve ilişkilerin sürekli yön değiştirdiği bir durum söz konusu olduğu vurgulanmıştır. Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerde; Bağdat Merkezli Irak hükümeti, Erbil Merkezli Kuzey Irak yönetimi, Türkmenler, PKK, IŞİD ve dış aktörler olarak da ABD ve İran yer almakta olaylar bu aktörler dahilinde ilerlemekte olduğu sonucuna varılmıştır. Kuzey Irak'taki idare, 2005 yılında tertip edilen anayasa referandumu ile Kürdistan Bölgesel Yönetimi olarak adlandırılmış, Irak'ın federal yapısının bir parçası haline gelmiş ve yasama-yürütme organları yanında silahlı kuvvetlere de sahip olmuştur.

Çalışmada, Türkiye'nin Erbil ile başlayan ekonomik yakınlaşma ilişkileri hem bölge hem dünya politikasında ciddi sorunlar doğurmaya başladığı tespit edilmiştir.

Kuzey Irak Yönetiminin gittikçe artan ekonomik bağımsızlığı, Irak devletinin ulusal birliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eder hale gelmiştir. Gelişmelerin Irak'ın aleyhine geliştiğini fark eden Merkezi Hükümet, Türkiye ile IKBY arasında yapılan tüm anlaşmaları reddetmiştir. Bu dönemde, Dışişleri Bakanı sözcüsü verdiği demeçte, Irak'ın petrol ihracatını desteklemeyeceklerini belirterek, Bağdat ve Erbil yönetimleri arasında, yasa üzerinde uyulması gereken anlaşmaların olduğu vurgulanmıştır.

Son yıllarda Ortadoğu ve Irak bölgesinde yaşanan gelişmeler bölgede gerilimi artırırken, Türkiye-İKBY yaklaşmasını daha etkin hale getirmiştir. Diğer taraftan, Irak, özellikle de son zamanlarda Işid'in etkin olduğu bir bölge olarak, Suriye'de Kobani ve Irak'ta Musul olmak üzere pek çok çatışmayı, istikrarsızlığı ve güvenlik risklerini barındırmaktadır. Kerkük-Ceyhan petrol boru hattının Işid'in kontrolüne geçmesi ile Türkiye'nin enerji güvenliğini ve devam eden enerji ihracatını etkilemektedir. 2014 yılının ortalarında Işid, Irak ve Suriye'de hızla terör estirmeye başlayarak toprak işgaline girişmiş ve Bağdat sınırına kadar dayanmıştır. Bu noktada Türkiye, Ankara-Bağdat ve Ankara-Erbil arasındaki politik sürtüşmeleri ikinci planda bırakarak, güvenlik çıkarına dayanan bir yaklaşma izlemiştir.

Çalışmada, Türkiye-İKBY ilişkileri değerlendirilmiştir. Ulusal ve uluslararası değerlerin değerlendirildiği ve çoklu aktörlerin var olduğu bu ortamda, Bağdat başta olmak üzere konunun bütün tarafları Erbil'le ilişkilerini sürekli olarak tekrar gözden geçirmekte ve yeni şartlara göre gelişen adımlar atmaktadırlar. Irak'ta dengelerin kaypaklığı gerçeği dikkate alındığında, Türkiye için Bağdat veya Erbil'den bir tarafın diğerine tercih edilemeyeceği bir durum söz konusudur. Son dönemde Irak siyasetinde önemli bir konuma gelen, Irak Kurt Bölgesel Yönetimi, Merkezi hükümetin siyasi müzakerelerde dikkate aldığı konuma gelmiştir ve heyetler iki aktör arasında gidip gelmektedir. Erbil yönetimi yetkilileri, dış ülkelerin başkentlerinde üst düzey protokolle ağırlanmaktadırlar. Özellikle İran ve ABD, IKBY ile ilişkilerini geliştirerek Kuzey Irak bölgesinde varlıklarını artırma girişimlerine devam etmektedirler. Türkiye'ye ise orta ve uzun vadede ilişkilerini Bağdat ve Erbil yönetimlerinin talep ve çekinceleri doğrultusunda geliştirmek zorunluluğu doğurmuştur. Erbil ile geliştirilen ilişkinin niteliğinin Bağdat'a etkisi de önemli bir parametre olacaktır. Uzun vadede, her iki taraftan gelebilecek taleplerin ve çekincelerin yanında, ABD ve İran'ın bölge üzerindeki politikaları ile PKK terör örgütünün Kuzey Irak'taki varlığı ve atacağı

adımlar Türkiye'nin, Kuzey Irak'a yönelik enerjiye, ekonomiye ve siyasi ilişkilere dayalı dış politikasını şekillendirecek faktörlerden en önemlileridir. Bölgenin sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarının güvenli, ucuz ve en kısa yoldan alıcı ülkelere ulaştırılması zorunluluğu ile birlikte Ortadoğu'da süren savaşlar nedeniyle Türkiye, IKBY için, tek güvenli liman durumundadır. İlişkilerin karşılıklı bağımlılık teorisi ile yürütüldüğü sonucuna varılmıştır. Bu sebeple, Neçirvan Barzani, referandum sırasında ve sonrasında Türkiye'ye karşı oldukça ılımlı bir pozisyon almış ve söylemlerinde yapıcı olmuştur. Bu tutumu, karşılıklı ilişkilerin gelişmesinde önemli katkı sağlama potansiyelindedir.

Sonuç olarak; Türkiye-Irak ilişkilerinin nasıl şekilleneceği konusunda tahminler yürütmek oldukça zor görünmektedir. Ancak, Türkiye'nin, Irak politikalarını şu noktalarda yoğunlaştırması faydalı olacaktır.

-Irak'ın toprak bütünlüğüne ve siyasi birliğine verilen önemden asla vazgeçilmeden Kuzey Irak'taki Kürt Bölgesel Yönetimi ile başta enerji olmak üzere ilişkileri her tür alanda geliştirilmeye devam etmek;

-Hem Irak Merkezi hükümeti hem de Kürt Bölgesel Yönetimini, Türkiye'ye yönelik terörizmle mücadelede yardımcı olmaya ikna etmek;

-Dünyanın üçüncü büyük petrol rezervine sahip olan Irak ve IKBY' de çıkan petrol ve doğal gazın Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması için gerekli her türlü girişimde bulunulmayı benimseyen bir anlayış göstermek

- Merkezi Irak hükümetiyle ilişkilerin sağlıklı bir zemine ve ekonomik işbirliği temeline oturtulması;

- Irak'ın Arap dünyasında güçlenmesine Türkiye'nin gerekli desteği vermesi.

KAYNAKLAR

- A Quest for Energy Security in the 21 st Century (Resources and Constraints), *Asia Pacific Energy Research Centre*, Asia Pacific Energy Research Centre Institute of Energy Economics, Japan, 2007, s.7.
- A Quest for Security in the 21st century, http://aperc.ieej.or.jp/file/2010/9/26/APERC_2007_A_Quest_for_Energy_Security.pdf, (12.12.2019)
- ABD: Irak'ın Onayı Olmadan Türkiye Üzerinden Sevkiyata Destek Vermeyiz, 25.5.2015, <https://www.sondakika.com/haber/haber-abd-irak-in-onayi-olmadan-turkiye-uzerinden-6068064/>,(13.4.2019).
- ACUN Can, *Kuzey Suriye 'de PYD Kuşağı*, İstanbul: SETA Perspektif, 2005.
- ADAÇAY Funda Râna, "Türkiye İçin Enerji ve Kalkınmada Perspektifler", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2014, s.87-103.
- AKBAŞ Fahri, ÜRÜN Emre, "Enerji Güvenliği: Bölgesel Enerji Merkezi Türkiye", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, s.103-111.
- AKGÜL AÇIKMEŞE Sinem, "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30, 2011, s.43-73
- AKYENER Oğuzhan, Kerkük-Hayfa Boru hattı Projesi &Dengeler, 5 Ekim 2017, <https://www.tespam.org/kerkuk-hafya-boru-hatti-projesi-dengeler/>, (21.3.2019).
- ALKIN Kerem, ATMAN Sabit, *Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açısından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: İTO Yayınları, 2006.
- ALKIN Kerem, Fuat Gülel, *Dünya Ekonomisinde Yönelik Global Tehditler; Dünyada Güvenlik ve Tehdit Kavramının Kavramının Evrimi ve Global Güvenlik İçinde Ulusal Güvenlik Perspektifi*, İstanbul: Ticaret Üniversitesi, 2006.
- ALTIN Vural, *Dünya ve Enerji*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Mart 2013.
- ALTUNIŞIK BENLİ Meliha, "The Middle East Turkey-USA Relations: Managing the Alliance", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2013, s.164-169
- ALTUNIŞIK BENLİ Meliha, "Turkey's Security Culture and Policy Towards Iraq", *Perceptions*, 2007, s.69-88.
- ALTUNTOP Necdet, ERDEMİR Doğan, "Dünyada ve Türkiye'de Güneş Enerjisi ile İlgili Gelişmeler", *Mühendis ve Makina*, Cilt 54, Sayı 639, 2013, s.69-77.
- ANDREWS Speed, ANDREWS Philip, Xuanli Liaoand, Roland Dannreuther, "The Strategic Implications of China's Energy Needs", *International Institute for Strategic Studies*, Volume 42, Issue 346, 2002, s.11-44.
- ANDREWS-SPEED, Philip, LIAO, Xuanli, DANNREUTHER Roland, "The Strategic Implications of China's Energy Needs", *Adelphi Series*, Volume 42, Issue 346, 2002, s.11-44.

- API, Great Data Enables Great Decisions, <http://www.api.org/products-and-services/-standards/~media/Files/Publications/Catalog/2016>, (12.5.2017).
- ARAS Bülent, Arap Baharı Sonrası Jeopolitik, İŞİD ve Türkiye,” (Post-Arab Spring Geopolitics, ISIS and Turkey), *ORSAM Ortadoğu Analiz*, Sayı 6 Cilt 65, 2014, s.10-14.
- ARAS Bülent ve KARAKAYA POLAT Rabia Turkey and the Middle East: frontiers of the New geographic imagination, *Australian Journal of International Affairs*, Routledge Taylor and Francis Group, Vol.61, No: 4, December 2007
- ARI Tayyar, *2000’li Yıllarda Basra Körfezi’nde Güç Dengesi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.
- ARI Tayyar, ÇETİN Halis, "Liberal İktisadi Düşüncede Devlet", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2013a.
- ARI Tayyar, *Irak, İran ve ABD-Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, (1.Baskı), İstanbul: Alfa Yayınlar, 2004.
- ARI Tayyar, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.
- ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Bursa: MKM Yayıncılık, Bursa, 2013b.
- ARI Veysel, *İmparatorluk Yolu-Petrol Savaşları’nın Odağında Orta Doğu*, (1.Baskı), Ankara: Nobel Yayınları, 2006.
- ARİBOĞAN Deniz Ülke, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2007.
- ARMAĞAN Candan, *Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası*, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı, 2004.
- ARNOVE Anthony, *Irak’tan Çekilmenin Mantığı*, İstanbul: Angora Kitap, İstanbul, 2006.
- ARSLAN Vedat, Enerji Kaynaklarında Güvenirlilik ve Kömürün Yeri, *TMMOB İzmir Kent Sempozyumu*, 8-10 Ocak 2009.
- Asia Pacific Energy Research Centre, A Questfor Energy Security in the 21st Century, www.ieej.or.jp/aperc/2007 (12.01.2020).
- Asia Pacific Research Centre, Quest for Energy Security in the 21st Century, 2007, s.1 http://aperc.ieej.or.jp/file/2010/9/26/APERC_2007_A_Quest_for_Energy_Security.pdf (13.12.2019).
- ASLAN Özgür, "Hidrojen Ekonomisine Doğru", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 6, Sayı 11, 2007, s.283-298.
- Asya Pacific Energy Research Centre, A Guestfor Energy Security in the 21st Century, Available Online at www.ieej.or.jp/aperc/2007 (15.12.2019)
- Asya Pacific Energy Research Centre, A Quest for Energy Security in The 21st Century, www.ieej.or.jp/aperc/2007, (10.3.2018).
- ATAMAN Muhittin, Kemal İnat, *Ortadoğu Yıllığı 2018*, Sayı: 15, Yıl: 15, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.

- ATKINSON HOBSON John, *The Evolution of Modern Capitalism*, Cosimo Incl., N.Y., 2005. s.113. <https://www.amazon.com/Imperialism-Study-J-Hobson/dp/1596052503>, (6.2.2018).
- ATTAR Şeyh Ali Rıza, *Kürtler*, İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Avrupa Birliğinin Tarihçesi-AB Başkanlığı, <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=28>, (18.2.2019).
- Avrupa Komisyonu, Enerji Politikası ve Eylemlerin Ayrıntılı bir Görünümü, COM(97) 21.Nisan.1997.Taslağı. https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_9_politikalar/1_9_6_enerji_politikasi/EWEA_EU_Energy_Policy_to_2050.pdf
- AYDIN Mustafa, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 50, Sayı 3-4, 1996, s. 71-115.
- AYDIN Mustafa, "Securitization of History and Geography: Understanding Security in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 3, No.2, 2003
- AYDIN Mustafa, "*Türkiye’de Güvenlik Kavramsallaştırması, Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*", İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2012.
- AYDIN Mustafa, ARAS Damla, "Political Conditionality of Economic Relations Between Paternalist States: Turkey’s Interaction With İran", *Iraq and Syria, Arab Studies Quarterly*, Vol. 27, No. ½, 2005, s.21-43.
- AYDIN Mustafa, EREKER Fulya, "Türkiye’de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 11, Sayı 43, 2014, s.127-156.
- AYDIN Mustafa, ÖZCAN Nihat Ali, KAPTANOĞLU Neslihan, Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak’ın Geleceği ve Türkiye ,TEPAV, 2007, s.588 https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271230130r2734.TEPAV_Irak_Raporu.pdf (12.10.2019)
- AYHAN Veysel, "Avrupa’nın Enerji Arz Güvenliğinde Türkiye: Petrol, Doğal Gaz ve Entegrasyon", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 20, 2009, s.155-178.
- AYHAN Veysel, BARZANİ Aziz, DEMİR Hakan, *Enerji Siyaseti, Türkiye Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Boru Hatları, Petrol Satışı ve Bağdat’ın Pozisyonu*, IMPR, 2013.
- AYHAN Veysel, PİRİNÇÇİ Ferhat, *Tarih Yeniden Yazılırken Saddam Hüseyin*, Ankara: Platin Yayınları, 2008.
- AYHAN Veysel, Türkiye-Irak İlişkileri: Bölge Ülkelerinin Irak Politikası Bağlamında Bir Analiz. *Ortadoğu Analiz*, Cilt1, Sayı 9, 2009, s.24-31.
- AZİZ Mahir, Irak Kürtleri Irak Kürdistan’ında Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- BAHADIR Selim Dilek, "Irak Politikasında Kritik Değişim", *21.Yüzyıl Dergisi*, Sayı 29, 2011, s.19-29.
- BAHARÇİÇEK Abdulkadir, İnanc EMEK, "Dış Politika’nın Belirlenmesinde Ulusal Güvenlik Algısının Rolü", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt 4 Sayı1, 2013, s.101-120.

- BALCI Ali, "Enerji'sine Kavuşan Komşuluk, Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri", *Analiz*, Sayı 97, İstanbul: Seta Yayınları, 2014.
- BALCI Ali, *Türkiye'nin Irak Politikaası 2012; İki Irak Hikâyesi, Türk Dış Politika Yıllığı*, 2012, s.119-135.
- BALDWIN David, "Security Studies and the End of Cold War", *Word Politics*, Volume 48, Issue 1, 1995, s.117-141.
- BALDWIN David, "The Concept of Security", *Review of International Studies*, Volume 23, Issue 1, 1997, s.5-26.
- BALLI Rafet, *Kürt Dosyası*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.
- BARAN Muhsin, YILMAZ Muzaffer Ercan, "Türkiye-Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) İlişkilerinde Güveniksizleştirmeler: 2008-2016 Arası Dönem", *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3 Sayı 2, 2018, s.341-361.
- BARDI El, SALEM Abdalla, OPEC Secretery General, at the Chatman House Conference Entitled Middle East Energy 2008- Risk and Responsibility: The new Realities of Energy Supply- London, UK, 2008.[http:// www.opec.org/opec_web/en/862.html](http://www.opec.org/opec_web/en/862.html), (12.3.2018).
- Barzani asıl 'ekonomik ablukayı' oyluyor,[www.haberturk.com/kuzey-irak-referandumunun-ekonomik -etkileri-ikby-referandumu-1647108-ekonomi](http://www.haberturk.com/kuzey-irak-referandumunun-ekonomik-etkileri-ikby-referandumu-1647108-ekonomi), (13.4.2019).
- Barzani: Referandum birkaç ay içinde", BBC Türkçe, 1 Temmuz 2014, https://www.bbc.com/turkce/multimedya/2014/07/140701_vid_barzani (11.10.2019)
- Barzaniden PKK Mesajı: Karşıyız, 4.7.2018, <https://www.cnnturk.com/dunya/barzaniden-pkk-mesaji-karsiyiz> (4.07.2018).
- Başbakan Bağdat'ta, 10.7.2008, <http://www.milliyet.com.tr/basbakan-erdogan-bagdattda-dunya/haberdetay/10.07.2008/891929/default.htm>, (23.3.2019).
- BAŞDEMİR Melih, ÇELİKPALA Mitat, "Türkiye'de Petrol ve Doğalgaz Boru Hatlarının Güvenliği: Uygulanan Politikalar ve Öneriler", *Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM)*, No 8, Sayı 14, 2010, s. 97-128.
- BAŞDEMİR Melih, ÇELİKPALA Mithat, Türkiye'de petrol ve doğalgaz boru hatlarının güvenlik politikası nedir ve nasıl olmalıdır? https://www.academia.edu/20140226/An_Article_on_Pipeline_Security_in_Turkey,1-19,s.2, (12.5.2018)
- BASSIN, *Imperialism and the Nation State in Friedrich Ratzel's Political Geography* <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.860.5660&rep=rep1&type=pdf>, (6.4.2018).
- BASKIN Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012 , İletişim Yayıncılık,İstanbul,2013.
- BAYKAL Zana, *Türkiye'nin Yeni Enerji Tedarikçisi: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*,2016,43-66,s.62.,https://www.academia.edu/18680458/T%C3%BCrkiye_nin_Yeni_Enerji_Tedarik%C3%A7isi_Irak_K%C3%BCrdistan_B%C3%B6lgesel_Y%C3%B6netimi, (17.4.2018).

- BAYRAÇ Naci, "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2007, s.15-142.
- BAYRAÇ Naci, "Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt 499, 2005, s.6-20.
- BAYRAM Mürsel, "Enerjeopolitik Müdahaleler ve Afrika'daki İç Savaşlar: Nigerya, Angol ve Sudan Örnekleri", *Dergi Park*, Cilt 7, Sayı 1, 2017, s.217-228.
- BAYSAL Başar, LÜLECİ Çağla, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi", *Güvenlik Stratejileri*, Sayı 22, 2011, s.61-96.
- BENLİ ALTINIŞIK Meliha, "Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond" *Journal of Contemporary European Studies*, No: 14, 2006, S.183-196.
- BERNELL David, *Christopher Simon, The Energy Security Dilemma, Routledge, Newyork*, 2016.
- BİLENSOY İrem, "George Bush ve Barack Obama Dönemlerinde Terörizme Karşı Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması", *Article History*, Vol.2, Issue , 2001, s.50-73.
- BİLGİN Mert, "Energy and Turkey's Foreign Policy: State Strategy, Regional Cooperation and Private Sector Involvement". *Turkish Policy Quarterly*, Volume 9, Number 2, 2010, s.81-92.
- BİLGİNOĞLU Mehmet Ali, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Sorunu ve Alternatif Enerji Politikaları"; *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 9, 1991, s.122-147.
- BINA Cyrus, "Global Oil and The Transformation of OPEC", *Review of Radical Economics, Union for Radical Political Economics*, Volume 21, Issue 3, 1989, s.105-111.
- Bir Terör Örgütüne Karşı Bir Başka Terör Örgütü Kullanılamaz, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83564/bir-teror-orgutune-karsi-bir-baska-teror-orgutu-kullanilamaz>, (21.4.2019).
- BİROL Fatih, *Enerji Oyunu Programı Söyleşisi*, IEA Baş Ekonomisti, CNN Haber Programı, 6 Mart 2006.
- BOERSMA Tim, *Energy Security and Natural Gas Markets in Europe, Lessons from Eu and the United States*, Routledge Studies in Energy Policy, s.20.
- BOTAŞ Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş., *2008 Yılı Sektör Raporu*, Ankara, www.enerji.gov.tr, s.26, (11.7.2018).
- BOTAŞ, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/ham-petrol/13>, (11.7.2018).
- BP 2016 Statistical Review of World Energy Workbook, June 2016, s.6, <http://oilproduction.net/files/especial-BP/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf>, (11.21.2017).
- BP Statistical Review of World Energy, *British Petroleum (BP)*, 2018, London, UK, (01.3.2019).
- BP Statistical Review of World Energy, *Natural Gas*, June 2018, s.30, (2.03.2019).

- BP Statistical-Review-2018/bp-statistical-review-of-world-energy-2018-full-report.pdf, 12. (11.03.2019)
- BP, Energy Outlook 2035, 2015, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/energy-outlook-2015/bp-energy-outlook-2035-booklet.pdf>, s.27, (13.5.2018).
- BRADSHAW Michael, "The Geopolitics of Global Energy Security", *Geography Compass*, Volume 3, Issue 5, 2009, s.1920-1937.
- BROWN Marilyn, Benjamin Sovacool, *Climate Change and Global Energy Security: Technology and Policy Options*, The MIT Press, England: Cambridge Massachusets, 2011.
- BROWN Michael, *Grave New World: Security Challenges in the 21st Century*, Washington: University Press, 2003.
- BUDAK Ömer, *Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri*, 1. Baskı, Ankara: Bilge Yayınları, 2006.
- BUZAN Barry, *People, States and Fear. The National Security Problem in International Relations*. USA: Department of International Studies University of Warwick, 1983.
- ÇAĞLAYAN ARSLAN Ümit, DEMİRAG Yelda Hatice, Sanayi Devrimi: Sonuçları ve Uluslararası Sisteme Yansımaları, [file:///C:/Users/Sony/Downloads /Sanayi_Devrimi_Sonuclari_ve_Uluslararası%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Sony/Downloads/Sanayi_Devrimi_Sonuclari_ve_Uluslararası%20(1).pdf), s.8, (14. 05.2019).
- ÇALIŞKAN Şadan, "Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılık ve Enerji Arz Güvenliği Sorunu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 25, 2009, s.297-310.
- CANIKLIOĞLU Meltem, *Liberalizm*, İstanbul: BDS Yayınları, 1996.
- CAŞIN Mesut, NİFTİ Efgan, GÜCÜYENER Ayhan, *Kritik Enerji Altyapı Güvenliği El Kitabı*, İstanbul: Hazar Strateji Enstitüsü, 2015.
- ÇELİKPALA Mihtat, "Enerji Güvenliği, Nato'nun Yeni Tehdit Algısı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 10, Sayı 40, 2014, s.75-99.
- ÇELİKPALA Mitat, "Enerji Hatlarının Güvenliği", *Cumhuriyet Enerji*, Sayı 8, (2010), s.8.
- CENK Sevim, "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği", *Journal of Yaşar University*, Cilt 26, Sayı 7, 2012, s.4378-4391.
- Centre for Strategic Studies, *Energy Security Challenges; Nontraditional security in Planning*, India: Centre for Strategic Studies, 2015, s.16.
- CESİM İlhan, Kürdistan Bölgesi-Rusya Yakınlaşması: Kürt Petrolü Akmaya Devam Edecek, 09/10/2017, <http://www.basnews.com/index.php/tr/news/kurdistan/384258>, (22.12.2018).
- ÇETİN Halis, "Liberalizmin Temel İlkeleri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2001, s.219-239.

- ÇETİN Rabia, “İran Ambargosundan Sonra Erbil-Ankara İlişkilerinde Yeni Dönem, Erbil’in Ankara Temsilciliği Yeniden Açılacak”, 23.11.2018, <http://www.basnews.com/index.php/tr/news/kurdistan/482323>. (12.2.2019).
- ÇETİNKAYA Dilek, SERT Semih, ÇİNGİ İsmet, KÜÇÜKŞAHİN Ahmet, *Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Enerji Güvenliği Ortak Çözüm Arayışları Sempozyumu*, İstanbul: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2009.
- ÇETİNKAYA SERT Dilek, ÇİNGİ Semih, KÜÇÜKŞAHİN İsmet, *Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Enerji Güvenliği Ortak Çözüm Arayışları Sempozyumu*, İstanbul: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2009.
- ÇETİNSAYA Gökhan, Irak ve Komşuları, 10 Ocak 2006, <https://www.setav.org/irak-ve-komsulari/>, (21.5.2019).
- ÇETİNSAYA Gökhan, ÖZHAN Taha, *İşgalin 6. Yılında Irak*, Ankara: Seta Yayınları, Ankara, 2009.
- CHERP Aleh, Jessica Jewell, *The Three Perspectives On Energy Security: Intellectual History, Disciplinary Roots And Potential For Integration*, Current Opinion in Environmental Sustainability, 2011, s.1; Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, Newyork: Simon & Schuster, 2011.
- CHRISTIAN Winzer, *Conceptualizing Energy Security*, Cambridge: Working Paper in Economics, 2011.
- ÇİFTÇİ Kemal, "Soğuk Savaş Sonrasında Abd: “Rıza”ya Dayalı "Hegemonya"dan "İmparatorluk" Düzenine", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009, s.203-219.
- ÇİHANGİR Murat, KARHAN Gökhan, ÇAYIN Mücahit, AYDENİZ Nihat, "Enerji Güvenliği: Nato'nun Küresel Enerji Güvenliğindeki Rolü Energy Security: The Role of Nato in Energy Security", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2012, s.132-147.
- ÇİNGİ Mustafa, Petrol'den Bor'a MAI Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, 2002, <http://www.antimai.org/cv/mcinki2.htm>, (10.3.2017).
- ÇITAK Emre, PALA Kılınç, Yenile nebilir Enerjinin Enerji Güvenliğine Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 25, 2016, s.79-102.
- ÇİTLİOĞLU Ercan, *Türkiye'nin Jeopolitik Önemi*, İstanbul: İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Güvenlik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2009.
- ÇOBAN Orhan, ŞAHBAZ KILINÇ Nazan, "Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Karbon Emisyonu İlişkisi: TR Örneği", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 38, 2015, s.195-208.
- COLLIER Paul, HOFFLER Anke, On the Economic Causes of Civil War. *Oxford Economic Papers*, Sayı 71, Cilt 4, 1998, s.563-573.
- COLLIER Paul, *The Market for Civil War*, Foreign Policy, 2003.
- Commission of The European Communities, “An Energy Policy for Europe”, Communication from the Commission to the European Council and the European

- Parliament, COM (2007), 1 final, Brussels, s.1-5, https://ec.europa.eu/energy_policy/index_en.html. (13.4.2019).
- CORDESMAN Anthony, KHAZAI Sam, *Iraq in Crisis*, Newyork, Center for Strategic & International Studies, 2014.
- ÇUBUKÇU Mete, ÖZHAN Taha, *İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak Seçimleri*, Ankara: SETA Yayınları, 2010.
- ÇUKURÇAYIR Akif, SAĞIR Hayriye, Enerji Sorunu, Çevre ve Alternatif Enerji Kaynakları, [http:// dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download](http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/download). S.258, (12.02.2016).
- Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Batılı Ülkelere Mülteci Tepkisi, 23.4.2014, <http://www.milliyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-dan-batili-ulkelere-ankara-yerelhaber-743501/>, (13.4.2019).
- DANİEL Yergin, "Ensuring Energy Security", *ForeignAffairs*, 85, Cilt:2, (2006), s.69-76.
- DAOJİONG Zha, "Energy Interdependence" *China Security*, Cilt 2, Sayı 2, 2006, s.60-73.
- DAVUTOĞLU Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s.63.
- DEMİR Faruk, *Enerji Oyunu*, İstanbul: Ayırım Yayınevi, 2010.
- DEMİR Faruk, Enerji Güvenliği, Diplomasisi, Ekonomisi, Ankara: Altın Küre Yayınları, 2007.
- DEMİR Hakan, *Irak'ta Petrol Mücadelesi: Çok Uluslu Şirketler, Uluslararası Anlaşmalar ve Anayasal Tartışmaların Işığında Bir Analiz*, Ankara, ORSAM, 2012.
- DEMİR İdris, "Irak'ın Yeni Petrol Yasası", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 2 Sayı:22, 2010, s.53-61.
- DEMİR Mustafa, "Evolution in discourse: Turkey and the KRG", *Turkish Review* 2, No 5, 2012, s.92-97.
- DEMİRBAŞ Ahmet Akif, "Dış Politikada Sınanma Yılı 2015 Dış Politika Raporu", *Müsiad*, No 98, 2015, s.1-186.
- DEMİREL Naim, "Birleşmiş Milletler Güvenlik Bölge Uygulaması", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 8, 2016, s.111-132.
- DEMİRYOL Tolga, PEKŞEN, Hasan Deniz "Enerji ve Güvenlik Ekseninde Türkiye-Irak İlişkileri (1990-2018)", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2018, s.127-157.
- DİNÇER Veysel, 34 Maddede Petrol Savaşının Kapkara Kirli Tarihi, 2014, <http://listelist.com/petrol-savasinin-kirli-tarihi/>, (12.6.2017)
- Diplomatik Gözlem, http://www.diplomatikgozlem.com/_haber/kuresel-enerji-guvenligi-, (7.6.2018).

- Dış İşleri Bakanlığı, “Türkiye’nin Güvenliği ve NATO ile İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/af/secura.htm>(13.5.2018).
- Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Asya İşbirliği Diyalogu Bakanlar Toplantısına katıldı, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_-asya-i-%CC%87sbirligi-diyalogu-bakanlar-toplantisina-katildi.tr.mfa, (16.6.2018).
- Doğalgaz-Piyasası-Projeksiyonları-Rusya-Federasyonu-Gaz-Şirketi-Gazpromun-Mali-Çıkmazı s.4<https://www.fmo.org.tr/wp-content/uploads/2011/07/Dünya> ,(12.1.2018).
- DOĞAN Soner, Irak Türkmenleri, 18.6.2018, https://insamer.com/tr/irak_turkmenleri_1524.html, (23.5.2019).
- DOĞANAY Hayati, *Ekonomik Coğrafya-2 Enerji Kaynakları*, İstanbul: Şafak Yayınevi, 1998.
- DOĞANAY Hayati, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, İstanbul: Özeğitim Yayınları,1995.
- DOKUZLAR Bircan, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz (Orta Asya’dan Avrupa’ya)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- DOLUNAY Şenol, ERDEM Sezgin, ERDEM Elif, “İşid: Küresel bir Terör Örgütü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Cilt 26, Sayı 2, 2016, s.277-292.
- DUMAN Bilgay, Irak Petrolü ve Efsane Projeler. <http://www.haber10.com/makale/ArticlePrint.aspx?id=9854>,(7.8.2018).
- DUMAN Bilgay, *Turkey’s Fight Against Terrorism and The Role of Kurds*, Orsam Review of Regional Affairs, Orsam Yayınları, 2016.
- DÜNDAR Durmuş, *Enerji Güvenliği: Dünya ve Türkiye Paneli*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, Golden Medya Matbaacılık, 2010.
- DÜNDAR Durmuş, İŞERİ Müge, PAMİR Necdet, *Enerji Güvenliği: Dünya ve Türkiye Paneli*, İstanbul: Golden Medya Matbaacılık, 2010.
- DÜNDAR Durmuş, İŞERİ Müge, PAMİR Necdet, *Enerji Güvenliği: Dünya ve Türkiye*, İstanbul: Kültür Üniversitesi Yayınları, 2010.
- DUNNE Tim, SCHMIDT Brian C., “Realism”, Edc. John Baylis and Steve Smith. Globalization of World Politics, Second Edition. Oxford University Press, 2001.
- Dünya Enerji Kaynaklarının 100 Yıllık Ömrü Kaldı, <http://enerji.enstitusu.com/2011/05/23/dunya-enerji-kaynaklarinin-100-yillik-omru-kaldi>, (7.3.2018).
- Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, *Petrol ve Doğal Gaz Çalışma Grubu Petrol Alt Çalışma Grubu Raporu*, Ankara, 2007, s.10.
- Dünya Taşlardan, Kuzey-Irak’ta Olası Bir-Ambargo Neleri Değiştirir. <https://www.cnnturk.com/dunya/kuzey-iraka-olasi-bir-ambargo-neleri-degistirir>, (26.12.2018).
- DURAL Baran, “Antonio Gramsci Düşüncesinde Tarihsel Blok, Hegemonya, Aydınlar ve Bunalım Süreçleri Kavramları”, *TC Trakya Üniversitesi SBE Dergisi*, 2007,Cilt 9 Sayı 1, 2007, s.73-86.
- DURAN Burhanettin, İNAT Kemal, CANER Mustafa, *Türk Dış Politikası Yıllığı*, İstanbul: Seta Yayınları, İstanbul, 2019.

- DYER Hugh, Maria Julia Trombetta, *International Handbook of Energy Security*, USA: Edward Elgar Pub. 2013.
- EBEL Robert, *Geopolitics and Energy in Iraq: Where Politics Rules*, CSIS Reports, USA: Centre for Strategic & International Studies, 2010.
- EBEL Robert, *Geopolitics and Energy in Iraq: Where Politics Rules*, CSIS Energy and National Security Program, 2010.
- EDİGER Şevket Volkan, *Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki*, Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu, Ankara: Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (Sarem) 2007.
- EFEGİL Ertan, KALAYCI Rıdvan, *Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası'nın Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Cilt I, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012.
- EKBER Kandemir, TUNCER Can Ozan, Irak- Türkiye Enerji İlişkilerinin Bölgenin Ekonomik Güvenliğine Etkileri. *International Journal of Economics, Politics, Humanities and Social Sciences* 76. Vol: 3 Issue: 1. Winter 2020
- EKİCİ Mehmet, Irak'ın Kuzeyinde Bölgesel Kürt Yönetimi ve Türkiye'ye Etkileri, s.7 https://www.academia.edu/6644366/Iraqs_northern_Kurdish_regional_problem, (25.4.2019)
- EKMEKÇİ, F. "Demokratik Barış Teorisi: Bir Değerlendirme", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt, Sayı 26 (2011), s. 107-124.
- EMEKLİER Bilgehan, SANDIKLI Atila, "21. Yüzyılda Yeni Güvenlik Anlayışları ve Yaklaşımları", H. Çomak (Ed.), *Uluslararası Balkan Kongresi Bildiriler*, 2011, s.31.
- EMİRDAĞ Bahar, Kenar Kuşak Teorisi, https://prezi.com/s8mq7ip5fxy_/kenar-kusak-teorisi/, (17.6.2018)
- Energy Security and Sustainable Development in Asiaandthe Pacific 2008. UN EconomicandSocialCommissionforAsiaand Pacific, <http://www.unescop.org/sites/default/files/energy-security-ap.pdf>. (12.01.2020).
- Energy Security and Sustainable Development in Asiaandthe Pacific, 2008. UN Economic and Socia lCommission for Asia and Pacific. <https://www.unescap.org/resources/energy-security-and-sustainable-development-asia-and-pacific> (11.10.2019)
- Energy Security and Sustainable Development in Asiaandthe Pacific, United Nations ESCAP, Economic and Social Commission for Asiaand Pacific, Bangkok, Thailand: Energy and Sustainable Development, 2008, s.3.
- Energy Security and Sustainable Development in Asiaandthe Pacific, 2008, UN Economic and SocialCommission for Asiaand Pacific, <http://www.unescop.org/sites/default/files/energy-security-ap.pdf>, (11.5.2017).
- Energy Supply Security Emergency Response of IEA Countries 2014, [https:// www.iea.org/publications/freepublications/publication/energy_supply_security,2014.pdf](https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/energy_supply_security,2014.pdf), (11.5.2018).

- Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu, *Doğal Gaz Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu*, Ankara, 2019, ss.4, www.epdk.org.tr, . (11.5.2018).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *Tarihçe*, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Tarihce>, (17.7.2018).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2017 Strateji Geliştirme Başkanlığı ile Bağlı, *“Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü,”* www.enerji.gov.tr/Resources/Sites/1/Pages/Sayi_15/mobile/index.html, (19.10.2019).
- EPİAŞ, <https://www.epias.com/index.php>, (18.7.2018).
- ERALP Atila, KEYMAN Fuat, Oktay Tanrıseven, Fatih Tayfur, Faruk Yalvaç, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Erbil and Baghdad Reach Final Deal On Oil, Budget, Rudaw, 2 Aralık 2014, İngiltere basın özeti, (19.12.2018).
- Erbil ile Tarihe Geçecek Anlaşma”, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erbil-ile-tarihe-gececek-an-lasma-228>,(8.9.2018).
- ERDALI Leman, KARAKAYA Etem, "Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Ekonomik, Siyasî ve Coğrafi Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXXI, Sayı 1, 2012, s.107-136.
- ERDİL Merve, *“Petrol Davası”*, Hürriyet, 24 Mayıs 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/petrol-davasi-26476530>,(14.6.2017).
- ERDOĞAN Şemsettin, DELİGÖZ Ergün , “Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 2015, s. 5-37.
- ERENDİL Muzaffer, *Çağdaş Ortadoğu Olayları*, Ankara: Genkurmay Yayınları, 1992.
- ERGİN Feridun, "Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 20, 1991, s.165-173.
- ERKAN Ertosun, ERKAN Demirbaş, Turgut Özal Değişim, Dönüşüm,Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015.
- ERKMEN Serhat, www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-irak-iliskilerinde-temel-sorunlar-beklentiler/ 728212 , (13.2.2019).
- ERKMEN Serhat, “2013’te Türkiye Irak İlişkileri İçin Beklentiler ve Olasılıklar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 49, 2013, s.91-97.
- ERKMEN, Serhat <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/irak/2014/12/30/7944/2014-yilinda-iraktaki-10-onemli-gelisme>, (9.4.2018).
- EROL Seyfettin, *Yakın Çevrelerde Güç Mücadeleleri Bağlamında Latin Amerika*, Ankara: Latin Amerika Çalıştayı, Ankara, 2013.
- ETKB 2017 Yılı Faaliyet Raporu,s.30, http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/2006_faaliyet_raporu.pdf, (19.6.2018).
- Europe’s Vulnerability to Energy Crises World Energy Council, 2008, s.6 . https://www.worldenergy.org/assets/downloads/PUB_Europes_Vulnerability_to_Energy_Crisis_2008-WEC.pdf.

- European Commission, *Robert Schuman: The Architect of the European Integration Project*, http://europa.eu/about-eu/eu-history/founding-fathers/pdf/robert_schuman_en.pdf, (4.5.2017).
- EVERETT KATZ James, *Congress and National Energy Policy*, (New Brunswick, N.J.) Transaction Books, Cambridge Core, 1984.
- Ewan Anderson, *Middle East: Geography and Geopolitics*, London: Routledge, 2000, s.1.
- Expansion, s. 125. <http://www.saudiaramco.com/content/dam/Publications/Energy%20to%20the%20World%20-%20English/Vol-1-Chapter-5.pdf>, (7.3.2018).
- Fasıl-15: Enerji, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?l=1&p=80>, (13.6.2018).
- Finansal Kriz: Güvenlik Açısından Bedeli, <https://www.nato.int/docu/review/2009/FinancialCrisis/TR/index.htm> (12.12.2019)
- FRANCOISE Nicolas, GODMENT Francois, TUIZO Yakushi, "An Overview of options and challenges, Asia and Europe. Cooperating for Energy Security", ACAEC Task Force Report, 2004.
- FURUNCU Yunus, "Enerji Güvenliği ve Karşılıklı Bağımlılık Perspektifinden Türk Akım Projesi", *Seta Perspektif*, Sayı 216, 2018, s.1-5.
- GAWDAT Bahgat, *Energy Security: Pacific Asia and the Middle East in the Energy Security in Asia*, New York: Routledge Security in Asia Pacific Series, 2007.
- GENÇTÜRK Tuğçe, *Enerji Güvenliği Nedir? Ulusal ve Uluslararası Boyutta Enerji Güvenliği Sorunu*, Ankara: Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2012.
- Genelkurmay Başkanlığı, Türkiye'nin Enerji Stratejisi Ne Olmalıdır? (26-27 Ocak 2006), İstanbul: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, 2006.
- Genelkurmay Başkanlığı, Türkiye'nin Enerji Stratejisi Ne olmalıdır? s.28, https://www.msu.edu.tr/saren2/files/sempozyum_yayinlari/Turkiyenin_Enerji_Stratejisi_Ne_Olmali_dir_Ocak2006.pdf, (11.1.2019).
- GHEORGHE Adrian, Liviu Muresa, *Energy Security: International and Local Issues*, Netherlands: Theoretical Perspectives, 2011.
- GOLDWYN David, KALICKI Jan, *Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy*, 2005.
- GÖNÜL Gürkan, *AB'de Doğal Gaz, Petrol, Kömür ve Nükleer Enerji, Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları ve Türkiye'ye Yansımaları III*, Ankara: UPAV Yayını, 2003.
- GÖZEN Ramazan, "Causes and Consequences of Turkey's Out-of-war Position in The Iraq War of 2003", *The Turkish Year Book*, Volume 36, 2005, s.73-99.
- GÜLEN Ercan, *Enerji Güvenliği Nedir?*, 2012, <http://www.ekoenerjidergi.com/node/31>, (12.2.2019).

- GÜNAY Cengiz, *Turkey's Changing Role After the Cold War: From Ideational to Civilizational Geopolitics*, Chapter 20, in edit. by Daniel S. Hamilton and Kristina Spohr, *Exiting the Cold War, Washington: Entering a New World*, Brookings Institution Press. 2019.
- GÜNEŞ Ergin, "Günümüz Uluslararası Siyasal Sistemin Yapısı ve Güç Dağılımı", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 23, 2012, s.78-101.
- GÜNEY Süha, *Siyasi Coğrafya*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1993,
- GÜRBÜZ Ahmet, "Enerji Piyasası İçerisinde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Yeri ve Önemi" *Uluslararası İleri Teknolojiler Sempozyumu*, Karabük, 13-15 Mayıs 2009.
- GÜRBÜZ Vedat, "Petrol, Petrol Politikaları ve Ortadoğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı, Avarasya Dosyası", *Enerji*, Cilt 9, Sayı 1, 2003, s.133-168.
- GÜRCAN Gülen, *Enerji Güvenliği Nedir?* 2012, <http://www.cleanglobe.com.tr/pdf/24.pdf>, (11.12.2019)
- GÜRKAYNAK Muharrem, Serhan Yalçiner, "Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 23, 2009, s.73-92.
- Güvenlik ve Tehdit Kavramının Evrimi Global Güvenlik İçinde Ulusal Güvenlik Perspektifi, Mayıs 2006, http://www.turksae.com/sql_file/298.pdf, (11.2.2016).
- HACİFAZLIOĞLU Oğuz Taner, "The Transformation of Turkish Foreign Policy Towards Iraq Under Ahmet Davutoğlu", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.16.
- HALE William, *Turkey, US and the Iraq, Middle East*, Saqi Books (September 1, 2007), London, 2007.
- Harp Akademileri Komutanlığı, *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları*, Uluslararası Sempozyum, 28-29 Nisan 2009, İstanbul, Türkiye, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2009, s.12.
- Haşimi: Türkiye'nin terörle mücadelede attığı adımlar meşrudur" <http://www.berlinturk.de/dunya/news/dunya/...>, 29 Ekim 2011.
- HENNIKER MAJOR Edward, *Nationalisation: The Anglo-Iranian Oil Company, 1951 Britain vs. Iran*, *Seven Pillars Institute Moral Cents*, Volume 2, Issue 2, 2013, s.16-34.
- HIPPEL David Von, SAVAGE Timothy, "Energy Security and Sustainability in Northeast Asia", *Energy Policy*, Volume 39, Issue 11, 2011, s.6719-6730.
- HIPPEL David, "Energy Security and Sustainability in Northeast Asia" *Energy Policy*, Volume 39, Issue 11, (2011), s.6719-6760.
- HUANG Liming, "Financing Rural Renewable Energy: A Comparison Between China and India", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Cilt 13, 2009, s.1096-1103.

- HUMPHREYS, M. "Natural Resources, Conflict, and Conflict Resolution: Uncovering the Mechanisms", *Journal of Conflict Resolution*, Cilt 49, Sayı 4, 2005.
- IEA, *Iraq Energy Outlook*. Paris: OECD/IEA.2012,s.408.
- İLHAN Suat, *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993.
- İLHAN Suat, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara: T. T. K.Basımevi, 1989.
- İLHAN Süleyman, "Küreselleşme ve Yoksulluk: Çok Uluslu Şirketlerin Ağır Faturası", *e-Journal of New World Sciences Academy*, Volume 7, Number 3, 2012, s. 235-243.
- İNAN Aybüke, "Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri (1973-2011)", *Orta Doğu Analizi*, Cilt 5, Sayı 56, (2013), s.68-86.
- İNAN Deniz, *Geçmişten Bugüne Enerji Kullanımı*, Ankara: Temiz Enerji Vakfı, 1999.
- International Crisis Group, <http://www.crisisgroup.org/home/getfile.cfm?id=4030&tid=6207&type=pdf&l=1>.
- International Energy Agency, 2011, <http://www.iea.org/topics/energysecurity/> (13.12.2019)
- International Energy Agency, *Energy Supply Security Emergency Response of IEA Countries 2014*, s.114.
- International Energy Agency, *The History of the IEA 1974-1994*, IEA the First 20 Years, Vol. I, Origins and Structure, 1994, <https://www.iea.org/media/aboutus/1ieahistory.pdf>,s.318, (10.6.2016)
- International Energy Agency, *The History of the IEA 1974-1994*, IEA the First 20 Years, Vol. II, Major Policies and Actions, 1994, s.29.
- International Energy Agency, *What is Energy Security*, <https://www.iea.org/topics/energysecurity/subtopics/whatisenergysecurity> , (03.12.2019)
- International Energy Outlook 2015, <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/index.html>, 08 Aralık 2005, s.28,(12.5.2017).
- İPEK Pınar, *Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi* (Cilt I), (eds. Efegil E. ve Kalaycı R.), Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012.
- Irak Hükümeti Kerkük Petrolü İçin Ceyhan'a Yeni Boru Hattı Planlıyor, 27 Kasım 2012 www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42141728,(23.3.2019).
- Irak Petrolü, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/110426>, (17.6.2018).
- Irak Tezkeresi Uzatıldı, 11.10.2012,<https://www.sabah.com.tr/timeline/2012/10/11> Irak tezkeresi uzatıldı”, (14.4.2019).
- Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/ham-petrol/13>, (21.12.2019).
- Iraqi Oil Potential And Implications For Global Oil Markets And Opec Politics,

- İŞCAN İsmail Hakkı, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2, 200), s. 47-79.
- İŞERİ Emre, "Türkiye Rusya Doğal Gaz Ticari İlişkilerinde Asimetrik Bağımlılık", *Journal*, Sayı 5, (2015), s.36-40.
- İŞERİ Emre, "Addressing Pipeline Security Regime of The Prospective Regional Energy Hub Turkey", *Security Journal*, Cilt 1, Sayı 28, 2015, s.1-15.
- İŞERİ Emre, DİLEK Oğuz, "Yeni Enerji Jeopolitiğinde NATO'nun Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye'nin Potansiyel Katkıları", *Akademik Bakış*, Cilt 5, Sayı 10, 2012, s.1-20.
- İŞİD Bitti: *Irak Son Durum Haritası*, (Aralık 2017), [//www.stratejikortak.com/2017/12/irak-son-durum-harita.html](http://www.stratejikortak.com/2017/12/irak-son-durum-harita.html) 1. Temmuz 2017, (21.3.2019).
- İŞİD'in Elinde Tutulan Musul Başkonsolosu'na Yeni Görev, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201504101014925444/>, (21.2.2019).
- İŞİD'in Suriye'nin Doğusunda Elinde Tuttuğu Son Bölgelere Operasyon, 11 Eylül 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45489264>, (28.2.2019).
- İŞİD'in Suriye'nin Doğusunda Elinde Tuttuğu Son Bölgelere Operasyon Başlatıldı [https://www.haberler.com/isid-in-suriye-nin-dogusunda-elinde-tuttugu-son-11224405 haberi/](https://www.haberler.com/isid-in-suriye-nin-dogusunda-elinde-tuttugu-son-11224405-haberi/), (21.2.2019).
- İŞİD'in Suriye'nin Doğusunda Elinde Tuttuğu Son Bölgelere Operasyon, 11 Eylül 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45489264>, /, (21.2.2019).
- İşte gün gün yapılan sınır ötesi operasyonlar, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/57295-iste-gun-gun-yapilan-sinir-otesi-operasyonlar>, (27.4.2019).
- KALEMDAROĞLU Sibel, *Maliki-Erdoğan Arasındaki Restleşmeler Türkiye'yi Nereye Sürüklüyor?*, 6 Şubat 2012, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/irak/2012/02/06/6477/maliki-erdogan-arasindaki-restlesmeler-turkiyeyi-nereye-surukluyor>, (18.4.2019).
- KALICKİ Jan, GOLDWYN David, *Energy and Security: Strategies for a World in Transition*, USA, Woodrow Wilson Center Press, 2013.
- KALIN İbrahim, Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi, 2014, <http://www.kamudiplomasisi.org/makaleler/makaleler/100-tuerk-d-politikas-ve-kamu-diplomasisi>, (17.7.2018).
- KAPLAN Robert, *The Geopolitics of Energy*, Stratford Worldview, 2014, <https://worldview.stratfor.com/article/geopolitics-energy>, (7.2.2017).
- KAPLUHAN Erol, "Enerjisinin Dünyadaki ve Türkiye'deki Kullanım Durumu", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 30, 2014, s.97-125.
- KAR Muhsin, KINIK Esra, "Türkiye'de Elektrik Tüketimi Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt X, Sayı II, 2008, s.333-353.
- KARABULUT Bilal, "Enerji Güvenliğine Küresel Ölçekte bir Bakış", *Savunma Bilimler Dergisi*, Cilt15, Sayı 1, 2016, s. 31-54.
- KARABULUT Yalçın, *Enerji Kaynakları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999.

- KARACASULU Nilüfer, UZGÖREN Elif, "Explaining Social Constructivist Contributions To Security Studies", *Perceptions*, Volume 12, 2007, s.36-39.
- KAYA Emrah, "Hugo Chavez'in Petrol Politikası ve ABD", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 31, 2014, s.193-202.
- KAYSEN Carl, MILLER Steven, Martin Malin, William Nordhaus, John Steinbruner, *War with Iraq; Costs, Consequences, and Alternatives*, Cambridge: American Academy of Arts and Sciences, 2002.
- KAZANCI Mehmet, Türk Enerji Sektörü Perspektifinden Enerji Güvenliğinin Değerlendirilmesi in:Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları*, Uluslararası Sempozyum, 28-29 Nisan 2009, İstanbul, 2009.
- KEKİLİ Emrah, "Türkiye-IKBY İlişkilerinin Geleceği: Geçmişin Gölgesinde Geleceği İnşa Etmek", *Seta Perspective*, Sayı 209, (2018), s.1-28.
- KEKİLİ Emrah, "Türkiye-IKBY İlişkilerinin Geleceği: Geçmişin Gölgesinde Geleceği İnşa Etmek", *SETA Perspektif*, Sayı 209, 2018.
- KEKİLİ Emrah, KESKİN Bünyamin, "Kapıdaki Kriz Barzani'nin Bağımsızlık Israrı", *SETA Analiz*, Sayı 217, 2017.
- Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattına sabotaj,<https://www.dunya.com/gundem/kerkuk-yumurtalik-petrol-boru-hattina-sabotaj-haberi-287411>,(20.4.2019).
- KHALAF Salem, "Irak Petrolünde Türkiye'nin Önemi", *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi Bildirileri*, Bilgesam, 2014.
- KINIK Barış, *Enerji Arz Güvenliği Açısından Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- KIRAN Abdullah, "Türkiye'nin Irak Polirikası", *Birikim*, Sayı 148, Ağustos 2001, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2907/turkiye-nin-kuzey-irak-politikasi#.XBZmTIUzbIU>. Ağustos 2001, (23.4.2019).
- KİSEL Einari, HAMBURG Arvi, HARM Mihkel, LEPPİMAN Ando, OTS Mart. "Concept for Energy Security Matrix". *Energy Policy*, Volume 95, Sayı 1, 2016, s.1-18
- KOÇ Ali, YAĞLI Hüseyin, KOÇ Yıldız, UĞURLU İrem, "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Görünümünün Genel Değerlendirilmesi", *Mühendis ve Makina*, Cilt 59, Sayı 692, 2018, s.86-114.
- KOÇ Erdem, KAPLAN Engin, "Dünyada ve Türkiye'de Genel Enerji Durumu-I Dünya Değerlendirmesi" *Termodinamik Dergisi*, Sayı: 187, 2008, s.70-80.
- KOÇ Erdem, KAPLAN Engin, "Dünyada ve Türkiye'de Genel Enerji Durumu-II Türkiye Değerlendirmesi," *Termodinamik Dergisi*, Sayı 188, 2008.
- KOÇ Erdem, ŞENEL Mahmut Can, "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Durumu - Genel Değerlendirme" *Mühendis ve Makina*, Cilt 54, Sayı 639, 2000, s.32-44.

- KOÇAK Özdemir, ŞAHİN Hamdi, "Eski Çağ Tarihi Araştırmalarında Jeopolitiğin Yeri", *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, 2002, s.337-373.
- Kolektif, *Enerji Güvenliği: Dünya ve Türkiye Paneli*, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul: İKÜ Yayınları, s.14.
- KONOPLYONIK Andrei, *Energy Security and Development of International Energy Markets in the Energy Security Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment*, Edited by Barry Barton, Catherine Redgwell, Anita Ronneand Donald N. Zillman, Oxford University Press, 2004.
- KÖSE Hasan Hüseyin, "Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi: 2003-2012 Dönemi", *The Journal of Middle East Social Science Studies*, Volume 1, Issue 2, 2015, s.53-89.
- KÖYLÜ Murat, "Kuzey Irak Kürt Siyasi Hareketinin Türkiye, Irak, İran Ve Suriye Politikası", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, 2017.
- Krauer Pacheco Ksenia, Turkey as a transit country and energy hub: the link to its foreign policy aims. (Arbeitspapiere und Materialien / Forschungsstelle Osteuropa an der Universität Bremen, 118). 2011, Bremen: Forschungsstelle Osteuropa an der Universität Bremen, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssar-440928,s.8>.
- Kriz Grubu Orta Doğu Raporu, *Türkiye ve Irak Kürtleri: Çatışma mı İşbirliği mi?*, İstanbul: International Crisis Group, Sayı 81, 13 Kasım 2008.
- KÜÇÜKŞAHİN Ahmet, ÇİNGİ İsmet, SERT Semih, ÇETİNKAYA Dilek, *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları*, Uluslararası Sempozyum, 28-29 Nisan 2009, İstanbul: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, 2009.
- Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye, 8.TMMOB Enerji Sempozyumu, İstanbul, Kültür Üniversitesi 17-19 Kasım 2011.
- KÜRŞAT Yalçınkök, Realizm, Akademik Perspektif, Şubat 2015. <http://akademikperspektif.com/2015/04/08/realizm/> (12.6.2018).
- KURUBAŞ Erol, "Arap Baharında Eklemlenen Kürt Bölgeleri ve Türk Dış Politikasına Etkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 54, 2013, s.17-25.
- KURUBAŞ Erol, *Kürt Hareketinin Tarihsel Gelişimi ve PKK*, 16.7.2018, www.beyaztarih.com/turkiye-tarihi/kurt-hareketinin-tarihsel-gelisimi-ve-pkk, (21.3.2019).
- KURUBAŞ Erol, www.beyaztarih.com/turkiye-tarihi/kurt-hareketinin-tarihsel-gelisimi-ve-pkk, a.g.m., s.3., (23. 4.2019).
- LAZAREV MS., MIHOYYAN Ş.X., *Kürdistan Tarihi*, (Çev. İbrahim Kale), İstanbul: Avesta, 2010.
- LENİN Vladimir İlyiç, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. İstanbul: Sol Yayınları, 2009.
- LESBIREL S. Hayden, "Diversfication and Energy Security Risks: The Japanese Case", *Japanese Journal of Political Science*, Volume 5, Issue 1, 2004, s.1-22.
- LINDENSTRAUSS Gallia, AKSOY Furkan, "Turkey and Northern Iraq: Tightening Relations", *Strategic Assessment*, 15, 3, 2012, s. 49-58.

- LIVIA Ilie, *Economic Considerations Regarding The First Oil Shock, 1973-74*, MRPA Paper No. 6431, 2007.
- LOONEY Robert, "The Gulf and The Price of Oil: Prospects for the Medium Term", *The Journal of Social, Political and Economic Studies*, Volume 17, Numbers 3&4, 1992, s.273-301.
- MANG Sebastian, What are the Challenges Facing Global Energy Governance? <http://www.eir.info/2014/06/07/what-are-the-challenges-facing-global-energy-governance/>.(13.5.2018).
- MARTIN Lenore, "Turkey's National Security in the Middle East", *Turkish Studies*, Volume 1, Issue 1, 2000.
- MAURER Noel, The Empire Struck Back: Sanctions and Compensation in the Mexican Oil Expropriation of 1938, *The Journal of Economic History*, Volume 71, Issue 3, 2011, s.590-615.
- MEARSHEIMER J., CARR, E.H. vs. idealism: The Battle Rages on, *International Relations*, Sage Publications, Cilt 10 Sayı 2, 2005, s.139-142.
- MİGDALOVİTZ Carol, Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views, CRS Report for Congress, USA, 2008, <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a486490.pdf> (12.12.2019)
- MORELLI Massimo, Constantino Pischedda, "The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications", *Middle East Policy*, Cilt 21, Sayı 1, 2014, s.107-121.
- MORRIS Jesica, <https://www.cnbc.com/2014/02/07/why-resource-nationalism-could-be-increasing.html>, (13.7.2018).
- MUHİTTİN Ataman, KEMAL İnât, *Ortadoğu Yıllığı 2018*, Sayı: 15, Yıl: 15, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- MUTLU Kayhan, TAŞ Ramazan, AKPINAR Mahmut, *Ortadoğu Raporu*, Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, 2012.
- MÜFTÜLER-BAÇ MELTEM, Changing Turkish foreign policy towards Iraq: new tools of engagement, *Cambridge Review of International Affairs*, 2014,27:3, S.538-552.
- Nato Dergisi, Finansal Kriz: Güvenlik Açısından Bedeli, 2009, Sayı 2, www.nato.int/docu/review/2009/FinancialCrisis/TR/,(2.5.2018).
- Neoliberalizmin Ulusal Güvenlik Siyasaları Üzerindeki Etkileri ve Türkiye'nin Güvenlik Siyasası Üzerine Bir İnceleme, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3168/neoliberalizmin_ulusal_guvenlik_siyasaları_uzerindeki_etkileri_ve_turkiyenin_guvenlik_siyasası_uzerine_bir_inceleme. (12.6.2018).
- NİCOLAS Françoise, GODMENT François, YAKUSHİJİ Tuizo, *An Overview Of Options Andchallenges, Asia and Europe*. Cooperating for Energy Security: A CAEC Task Force Report, 2004.
- Nükleer Teknoloji Bilgi Platformu, Gelecekteki Enerji Kaynakları Çeşitliliği, 2016, <http://www.nukte.org/node/178>, (12.8.2018).

- ÖĞÜR Berkan, BAYKAL Zana, BALCI Ali, *Kuzey Irak-Türkiye İlişkileri; PKK, Güvenlik ve İşbirliği*, Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORMER), Rapor No: 1, 2014.
- OĞUZLU Tarık , Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?, *Turkish Studies*, 2008, 9:1, S.3-20.
- ÖKE Mim Kemal, *Musul Kürdistan Sorunu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- OKTAV Özden Zeynep, "Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-İrak Bölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, 2010.
- OLA Tunander, "Swedish-German Geopolitics For a New Century: Rudolf Kjellen's 'The State as a Living Organism'", *Review of International Studies*, Cilt 27, 2001, s.451463.
- ONGAROVA Yerkinay, "Kazakistan'ın çok yönlü Enerji Politikası ve Hazar Denizi", *Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, Cilt 21, Sayı 3, 2018, s.1-21.
- Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Enerji Güvenliği ve Verimliliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu 2023, Kalkınma Bakanlığı, 2014.
- Organization for Economic Cooperation and Development, *List of OECD Member countries - Ratification of the Convention on the OECD*, <http://www.oecd.org/about/membersandpartners/list-oecd-member-countries.htm>, (11.6.2016)
- Organization of the Petroleum Exporting Countries, Energy Security and Supply, http://www.opec.org/opec_web/en/862.htm, (12.5.2017).
- ÖVER KIVANÇ Galip, *Vaat Edilmiş Topraklarda Ölüm Kokusu: Kuzey Irak Dosyası*, İstanbul: Papirüs Yayınları, 1999.
- ÖZCAN Mesut, Turkish Foreign Policy, Perceptions Autumn Winter 2010, Volume 15, Number 3-4, S. 113-132
- ÖZDAĞ Ümit, LAÇİNER Sedat, ERKMEN Serhat, *Irak Krizi (2002-2003)*, Ankara: ASAM Yayınları, 2003.
- ÖZDAL Habibe, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Ankara: Usak Yayınları, 2009.
- ÖZER Kayhan, *Ortadoğu'nun su sorunu: 'Çözüm karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliğinin geliştirilmesi'* <https://tr.sputniknews.com/columnists/201805251033587392-ortadogu-su-sorunu-cozum-isbirligi-yapilmaya>, (11.4.2019).
- ÖZEV Muharrem Hilmi, *Küresel Denklemden Türkiye'nin Enerji Güvenliği*, İstanbul: SETA Yayınları 2017.
- ÖZEY Ramazan, *Dünya Denkleminde Ortadoğu "Ülkeler- İnsanlar- Sorunlar"*, Konya: Öz Eğitim Yayınları , 1997.
- ÖZEY Ramazan, *Jeopolitik ve Jeostrotejik Açısından Türkiye*, İstanbul: Marifet Yayınevi, 1998.

- ÖZKAN Gökhan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği", *Akademik Bakış*, Cilt:4, Sayı:7, 2010, s. 17-40.
- ÖZKUL Özgür Bora, "21. Yüzyılda Enerji Güvenliği", *Stratejik Öngörü Stratejik Araştırmalar Derneği*, Sayı 15-16, 2010, s. 49-67.
- ÖZKUL Özgür Bora, *Avrupa Enerji Güvenliğinde Türkiye'nin Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- ÖZPEK Burak Bilgehan, *Çatışmadan İşbirliğine: Türkiye ve Iraklı Kürtler*, Ankara: Seta Yayınları, 2011.
- ÖZTÜRK ÇİL Ece, "Küresel Mali Kriz ve Latin Amerika Ekonomileri", *Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı 32, 2009, s.17-24.
- ÖZTÜRK Harun Kemal, YILANCI Ahmet, ATALAY Öner, "Past, Present and Future Status of Electricity in Turkey and The Share of Energy Sources", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume 11, 2007, s.183-209.
- ÖZTÜRK İbrahim, Sohbet Karpuz, *Türkiye'nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün Geleceği Araştırma Raporları: 49*, İstanbul: MÜSİAD, 2006.
- PÄIVI Lujala, "Deadly Combat over Natural Resources: Gems, Petroleum, Drugs, and the Severity of Armed Civil Conflict", *Journal of Conflict Resolution*, Sayı 1, 2008, s. 53-74.
- PALA Cenk, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-Petrol- Dolar: Petrol Krizlerinin Perde Arkası*, İstanbul: Yasak Elma, 2007.
- PALA Cenk, "21. Yüzyıl Dünya Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi", *Avrasya Dosyası*, Cilt 9, Sayı 1, 2003, s.12.
- PALA Cenk, "Uluslararası Enerji Ajansı(IEA)'nın Kökenleri", *Ekonomik Yaklaşım*, 1993, Cilt 4, Sayı 9, s. 69-88,
- PALA Cenk, *20.Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-Petrol Dolar*, İstanbul: Kavram Yayınevi, 1996.
- PALA Cenk, *Odundan Atoma Küresel Enerji Serüveni*, İstanbul: Taslak Kitap, 2006.
- PALA Cenk, *Ukrayna Krizi ve Doğal Gazda Türkiye'nin Artan Önemi: 'Enerjik' Paradigma Değişiklikleri*, Enerji ve Enerji Güvenliği Merkezi, 22 Mayıs 2014.
- PAMİR Necdet A., "Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler", 2005, s.51-73, http://www.emo.org.tr/ekler/c6744c9d42ec2cb_ek.pdf, , (12.8.2018).
- PAMİR Necdet, "Dünyada ve Türkiye'de Enerji, Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları", 2013, s1., http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_73100.pdf, , (12.8.2018).
- PAMİR Necdet, "Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler", *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı 68, 2005, s.57-73.
- PAMİR Necdet, *Bakü-Ceyhan Boru Hattı*, Ankara: ASAM Yayınları, 1999.
- PAMİR Necdet, *Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye*, *Stratejik Analiz*, İstanbul: Asam Yayınları, 2007.

- PAMİR Necdet, *Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler*, 2004, s.57, http://www.emo.org.tr/ekler/c6744c9d42ec2cb_ek.pdf
- PAMİR Necdet, *Enerjinin İktidarı*, İstanbul: Hayykitap , 2016.
- PAMİR Necdet, *Kafkaslar ve Hazar Havzası'ndaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri*, Konulu Sempozyum, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 2006.
- PAMİR Necdet, *Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye Gerçeği*, TMMOB8. Enerji Sempozyumu, 17–19 Kasım 2011, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2011.
- PAMİR Necdet, *Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye*, Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler Bildiriler Kitabı TMMOB 8. Enerji Sempozyumu, 2. Cilt, Ankara: Emo Yayın, 2012.
- PARLAR DAL Emel, *Assessing “Old” and “New” Parameters and Contours of Turkey's Iraqi Foreign Policy: Opportunities and Challenges Ahead, Stratégiques Orients*, France: Harmattan, 2015, s.1-23
- PARK Bill, Between Europe, the United States and the Middle East: Turkey and European security in the wake of the Iraq crisis, *Perspectives on European Politics and Society*, 2004, 5:3, S. 493-516.
- PARRA Francisco, *Oil Politics: A Modern History of Petroleum*, London: I.B.Tauris, 2004.
- PAUST Jordan, BLAUSTEIN Albert, “The Arab Oil Weapon-A Threat to International Peace”, *American Journal of International Law*, Volume 68, 1974, s.410-439.
- Petrol Boru Hatları ve Projeleri, Web: <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, (12.5.2018)
- PKK Nasıl Kuruldu ve Güçlendi?, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/pkk-nasil-kuruldu-ve-guclendi>, (24.4.2019).
- PKK'nın Kanlı Tarihi, 24.5.2016, www.ahaber.com.tr/analiz/2016/04/25/pkknin-kanli-tarihi, (23.4.2019)
- POUR HA. *The Petroleum Industry, Iran : A Country Study*, (Ed. Curtis, G. E., Hooglund, E.) Washington: Library of Congress Cataloging Publication, 2008.
- PRANESH SAHA Chandra, *Energy Security and Sustainable Development: Asian and Pacific Perspectives*, ESCAP: United Nations, 2008.
- PRANESH SAHA Chandra, *Energy Security and Sustainable Development*, Birleşmiş Milletler ESCAP, 2008.
- PRANESH SAHA Chandra, *Energy Security and Sustainable Development*, Birleşmiş Milletler ESCAP, <https://www.unescap.org/sites/default/files/energy-security-ap.pdf> (16.12.2019).
- RENNIE SHORT John, *An Introduction to Political Geography*, London: Routledge, 1993.
- ROTHSCHILD Emma, "What is Security Daedalus", *The Quest for World Order*, Volume 124, No 3, 1995, s. 53-98.

- SAGŞEN İlhan, "Sektörler Bazında Türkiye Irak İlişkileri ve Su", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 36, 2011, s.60-72.
- SARIKÇIOĞLU Melike, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2013, s.1-35.
- SATMAN Abdurrahman, *Dünya'da Enerji Kaynakları*, Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006.
- SATMAN Abdurrahman, *Dünyada Enerji Kaynakları*, I. Ulusal Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, 26 Nisan 2006.
- SATMAN Abdurrahman, *İTÜ Rapor: Türkiye'de Enerji ve Geleceği*, İTÜ Görüşü, İstanbul, 2007.
- SAYARİ Sabri, "Turkey and the Middle East in the 1990s", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 26, No 3, 1997, s.44-55.
- SAYGIN Hasan, "Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları", *Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, Uluslararası Sempozyum 28-29 Nisan 2009, İstanbul, 2009.
- Sayın Bakanımızın Irak Dışişleri Bakanı ile Gerçekleştirdiği Ortak Basın Toplantısı, <http://www.mfa.gov.tr/...>, 13 Ekim 2011,(13.4.2019).
- Sayın Bakanımızın Irak Dışişleri Bakanı ile Gerçekleştirdiği Ortak Basın Toplantısı”, <http://www.mfa.gov.tr/>,(12.4.2019).
- SCHUBERT Samuel, POLLAK Johannes, *Realism Energy and International Conflict, WhyThe Struggle For Power is Still The Name Of Game, The 2011 Annual Meeting of the American Political Science Association*, Washington: Seattle , 2011.
- SCOTT Richard, *International Energy Agency, The History of the IEA 1974-1994, IEA the First 20 Years, Vol. I, Origins and Structure*, OECD/IEA, 1994.
- SELÇUK Işıl Şirin, *Küresel Isınma Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Geleceğe Yönelik Enerji Politikaları*, Ankara: Ankara Barosu Yayınları, 2010.
- SEMİN Ali, Bağdat-Erbil Arasında Petrol Krizi ve Türkiye, http://arabic.news.cn/economy/2012-07/15/c_131717113.html, (12.4.2019).
- SEMİN Ali, Irak'ta Yeni Dinamikler ve Ankara-Bağdat İlişkileri, 26 Mayıs 2012, <http://www.bilgesam.org/incele/1122/-irak%E2%80%99ta-yeni-dinamikler-ve-ankara-bagdat-iliskileri/#.W9Co9nszbIU>, (17. 4.2019).
- SEMİN Ali, Irak'taki Siyasi Anlaşmazlıklar, Çıkış Yolları ve Türkiye, 23 Ocak 2012.
- SEMİN Ali, Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-2014040749bs2011-2-179-204.pdf,s.191.>,(16.4.2019).
- SEMIN, http://arabic.news.cn/economy/2012-07/15/c_131717113.htm,(12.4.2019).
- SEMIN, <http://www.tuicakademi.org/bagdat-erbil-arasinda-petrol-krizi-ve-turkiye/> , (13.4.2019).

- ŞEN Şamil, ÜŞÜMEZSOY Şener, *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2003.
- ŞENAY Gonca, “Kürt Petrolüne Sevkiyat”, *AljazeeraTurk*, 18 Şubat 2014.
- ŞENER Bülent, *Türk Dış Politikasında Güç Kullanma Seçeneği (1923-2010) Teorik, Tarihsel ve Hukuksal Bir Analiz*, Ankara: Platin Yayınları, 2013.
- SEVGİ Cezmi, *Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye’nin Stratejik Konumu, Ege Coğrafya Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, (1988), s.214-249.
- SEVİM Cenk, "Geçmişten Günümüze Enerji Güvenliği ve Paradigma Değişimleri", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 13, (2009), s.93-105.
- SEVİM Cenk, "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği", *Journal of Yaşar University*, Cilt: 26, Sayı:7, 2012, s. 4378-4391.
- SEVİM Cenk, *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2013.
- Şeyh Sait İsyanı, <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/seyh-said-isyani-108>, (21.3.2019).
- ŞİMSEK Hazal, Modern Kürt hareketlerinde Sıçrama: Doğu Mitingleri ve D.D.K.O., <http://www.gazetebilkent.com/2015/03/25/modern-kurt-hareketinde-sicrama-dogu-mitingleri-ve-d-d-k-o/>, (12.3.2019).
- SKINNE Robert, ARNOTT Robert, Eurogulf: an EU-GCC dialogue for energy stability and sustainability, http://Europa.eu.int/comn/energy/index_en.html, accessed., (12.5.2017).
- ŞÖHRET Mesut, Enerji Güvenliği Yönünden Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi, “*Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi*”, 23-24 Eylül 2014.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2016
- SOVACOL Benjamin, *The Routledge Handbook of Energy Security*, Routledge: International Handbook, 2012.
- SOVACOL ROUTLEDGE Taylor, *The Routledge Handbook of Energy Security*, London-Newyork, 2010.
- SPERLING James, *Handbook of Governance and Security*, USA: Edward Elgar Pub., 2014.
- Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, “Türkiye’nin Enerji Satrancı”, İstanbul, Ekim 2007. http://www.turksae.com/sql_file/337.pdf, (14.6.2018).
- SUDEGEZER Elif, *ABD ve Kürtlerin İşbirliği Umudu Tükendi mi ?*, 13.11.2017, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201711131030973679-abd-kurtler-ikby-medud-barzani-destek-rusya-iran-irak-kurt-bolgesel-yonetimi-referandum->, (12.4.2019).
- Suriye’de Arap-Kürt Çatışması, *Radikal*, 14 Mart 2003, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=109546>, 14 Mart 2003, (24.4.2019).

- T.C. BAŞBAKANLIĞI, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, "Yüksek Düzeyli İşbirliği Mekanizmaları" [https://kdk.gov.tr/haber/yuksek-duzeyli-isbirligi-mekanizmalari/452,\(11.4.2019\).](https://kdk.gov.tr/haber/yuksek-duzeyli-isbirligi-mekanizmalari/452,(11.4.2019).)
- TAHER Abdulhady Hassan, *Energy A Global Outlook The Case for Effective International Cooperation*, United Kingdom: Pergamon Press, 1982.
- TAMER Cenk, "Türkiye ve İran'ın Irak'ta Güç Tahkim Etme Çabası: Başika Örneği", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2016, s.103-118.
- TANAS KARAGÖL Erdal, KAYA Saliha, *Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru*, İstanbul: Seta Yayınları, 2014.
- TAŞMAN Cevat, Petrolün Türkiye'de Tarihçesi, 2007.s.1., <http://www.mta.gov.tr/v2.0/daire-baskanliklari/bdt/kutuphane/mtadergi/>, (4.6.2017).
- TAŞTEKİN Mesut, "Türk Dış Politikasında 2003 Irak Savaşı", Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (der), II. Körfez Savaşı, Ankara: Platin Yayınları, 2008.
- TAYYAR Ayşegül, ÇETİN Birol, "Liberal İktisadi Düşünce Devlet", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, (2013), s. 107-120.
- TELLİ Azime, "Işıl Demirtaş, Küresel Enerji Jeopolitiğinde Balkanların Ekonomi Politikası Üzerine Bir Değerlendirme", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt 18, Sayı 1, 2009.
- TELLİ Azime, *Rusya- Ukrayna Krizinin Enerji Güvenliğine Etkileri*, Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi, Bilge Adamalar Stratejik ve Uygulama Merkezi, 2014, s.369-381.
- TEZKAN Yılmaz, TAŞAR Murat, *Dünden Bugüne Jeopolitik*, İstanbul: Ülke Yayınları.
- The Early Days: 1933 – 1944, Saudi Aramco Publication, s.3, http://www.saudiaramco.com/content/dam/Publications/Saudi%20Aramco%20and%20Its%20People/Chapter1_The_Early_Days_part1.pdf, (7.3.2018).
- The Kurdish Democratic Union Party, Carnegie Middle East Center, 1 Mart 2012. <http://carnegie-mec.org/diwan/48526?lang=en>, (6.2.2017).
- The New Energy Security Paradigm, World Economic Forum Energy Vision Update, 2006, <http://www.weforum.org/pdf/Energy.pdf> (11.12.2019)
- The World Bank Data, *Middle East & North Afric*, <http://data.worldbank.org/region/MNA> (11.09.2019)
- TISSOT Roger, *Latin America's Energy Future*, Energy Policy Group Working Paper, 2012.
- TMMOB Makina Mühendisleri Odası, *Türkiye'nin Enerji Görünümü*, Yayın No: MMO/588, Nisan 2012, s.1, http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/dd924b618b4d692_ek.pdf, (10.1.2017).
- TOLAY Juliette, EVİN Ahmet, *Getting to ZERO Turkey, Its Neighbors and the West*, The Transatlantic Academy, 2011.
- TRACHTENBERG Marc, "The Question of Realism: A Historian's View", *Security Studies*, 1996, Volume 1, Issue 3 1996, s.3-43.

- TURCAN Metin, "Today Stems From Yesterday: Kerkuk-Centric Analysis of Central Periphery Relationship of Baghdad and Iraqi Kurds", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7, Sayı 25, 2011, s.87-120.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, <http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-ve-kalkinma-teskilati.tr.mfa>, (9.6.2016)
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Enerji Ajansı ve Türkiye, 25.07.2014, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa. (12.3.2017).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Enerji Ajansı ve Türkiye, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa 25.10.2019)
- Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, *Enerji Güvenliği Ortak Çözüm Arayışları*, Uluslararası Sempozyum 28-29 Nisan 2009, s.30.
- Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları*, Uluslararası Sempozyum 28-29 Nisan 2009, İstanbul, 2009, s.31.
- Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları*, Uluslararası Sempozyum 28-29 Nisan 2009, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki 27 Ağustos 1973 Tarihli Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ve Sonrasındaki İlgili Anlaşmalar, *Protokoller, Toplantı Tutanakları ile Eklerinin Tadiline İlişkin Değişiklik Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu* (1/988), 10.12.2010, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss617.pdf>. (21.4.2019).
- Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü, *2012 Yılı Hampetrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu*, [<http://www.tpao.gov.tr/tpfiles/userfiles/files/2012-sektor-rapor-mayis-tr.pdf>], (18.7.2018).
- Türkiye'den Irak'ın Yeniden İnşası İçin 5 Milyar Dolar Kredi Kolaylığı*, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201802141032246598-turkiye-irak-kredi-kolayligi/>, (21.4.2019).
- Türkiye'den O Ülkeye 500 Milyon Dolar Borç,” *Sabah*, 24 Şubat 2015, (19.11.2018).
- Türkiye'nin 2004'teki prestij sınavı: Kerkük <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyenin-2004-teki-prestij-sinavi-kerkuk-38554113>, (23.5.2019).
- TURUNÇ Hasan, *Turkey's Global Strategy: Turkey and Iraq. IDEAS Reports - Special Reports*, Kitchen, Nicholas (ed.) SR007. LSE IDEAS, London: School of Economics and Political Science, 2011, s.40.
- TÜYSÜZOĞLU Göktürk, “Kürdistan Bölgesel Yönetimi: Rantçı Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 47, 2015, s.73-98.
- U.S. Department of Energy, "World Oil Transit Chokepoints" <http://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.cfm?RegionTopicID=WOTC>, (12.5.2017).

- U.S. Energy Information Administration, "World Crude Oil Production", Monthly Data, Release Date December 23, 2015, S.6., <http://www.coaenergycouncil.gov.au/sites/prod.energycouncil/files/publications/documents/Crude%20Oil%20Peak%20Attachment.pdf>. (12.4.2019).
- UÇKAN DAĞDEMİR Elif, "Avrupa'nın Birliği'nin Enerji Arz Güvenliği İçin Dış Enerji Politikası Arayışları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, Cilt 8, Sayı 1, 2007, s.247-268.
- UĞURLU Örgen, "Türkiye'nin Enerji Güvenliğini Yeniden Tanımlamak", TMMOB Çevre Mühendisleri Odası, 7. *Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi, Yaşam Çevre Teknoloji*, 2007, 24-27 Ekim, İzmir, 2007.
- UĞUZ Ayşegül, Liberalizmde Güvenlik Kavramı ve Uluslararası Güvenliğe Getirilen Çözümler, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II*, 2016..
- ULAS Bülent, *Jeopolitik*, İstanbul: Başlık Yayınları, 2011.
- Uluslararası Enerji Ajansı, *30 Key Energy Trends in the IEA & Worldwide*, 2004, http://mecano.gme.usherbrooke.ca/~mlacroix/ENERGIE/energy_trends.pdf, s.16,(13.5.2019).
- Uluslararası Enerji Ajansı, *30 Key Energy Trends in the IEA & Worldwide*, 2004, http://mecano.gme.usherbrooke.ca/~mlacroix/ENERGIE/energy_trends.pdf, s.16, (11.4.2018).
- Uluslararası Enerji Ajansı, *Decision of the Council - Establishing an International Energy Agency of the Organisation*, 1994, <https://www.iea.org/media/aboutus/decesionofthecouncil.pdf>, s.69, (9.5.2017).
- Uluslararası Enerji Ajansı, *Global Engagement*, <https://www.iea.org/aboutus/globalengagement/> (13.5.2018).
- Uluslararası Enerji Ajansı, *Oil Market Report-Full Report*, 1995, <https://www.iea.org/media/omrreports/fullissues/1995-10-06.pdf>, s.2, (11.5.2018).
- Uluslararası Enerji Ajansı, *The History of the IEA 1974-1994, IEA the First 20 Years, Vol. I, Origins and Structure*, <https://www.iea.org/media/aboutus/1ieahistory.pdf>,(13.5.2018).
- Uluslararası Enerji Ajansı, *The History of the IEA 1974-1994, IEA the First 20 Years, Vol. II, Major Policies and Actions*, 2015, <https://www.iea.org/media/aboutus/2ieahistory.pdf>, s.26, (11.4.2018).
- Uluslararası Enerji Ajansı, *Worldwide Engagement For Sustainable Energy Strategies*, 2014, <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WorldwideEngagementforSustainableEnergyStrategies.pdf>, s.2,(12.4.2018).
- Uluslararası Stratejik Araştırma Merkezi, *Kritik Enerji Altyapısı Güvenliği Sonuç Raporu*, Ankara, Karınca Ajans Matbaacılık , 2012.
- ULUSOY NALCIOĞLU Belkıs, "Türk Basınından Avrasya'ya Bakış", *İ.Ü.İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 26, (2006), s.105.115.

- ULUTAŞ Mahir, *Küresel Enerji Savaşları ve Türkiye'nin Konumu*, Cumhuriyet Enerji, Ankara: EMO Yayını, 2008.
- Ulvi Keser, "Rumların Yeni Kozu", Türkiye Doğu Akdeniz'de Petrol ve Doğalgaz Sorunuyla Karşı Karşıya", Cumhuriyet Enerji, 1 Şubat 2011, s.15. http://www.emo.org.tr/ekler/32fc929dc5163af_ek.pdf?dergi=636, (18.6.2018).
- ÜNAL Özkan, "Tarikat, İsyan ve Siyaset Üçgeninde Ortadoğu'nun Asi Aşireti: Barzaniler", *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 2018 Volume 5 Issue 25, 2018, s.2319-2331.
- United Nations, *Concepts of Security*, New York, 1986, <http://www.un.org/disarmament/HomePage/ODAPublications/DisarmamentStudySeries/PDF/SS-14.pdf> (3.12.2019).
- United Nations, *Concepts of Security*, New York, 1986, <http://www.un.org/disarmament/HomePage/ODAPublications/DisarmamentStudySeries/PDF/SS-14.pdf>, (3.12.2019).
- United Nations, *Concepts of Security*, New York, 1986, <http://www.un.org/disarmament/HomePage/ODAPublications/DisarmamentStudySeries/PDF/SS-14.pdf> (3.12.2019).
- URAS Umut, Ankara-Erbil İlişkileri ve Kürt Sorunu, 2013. <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/ankara-erbil-iliskileri-ve-kurt-sorunu>. (11.11.2019)
- ÜRÜN Emre, SOYU Esra, "Türkiye'nin Enerji Üretiminde Yenilenebilir Enerji Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 2016, s.31-45.
- US Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=18991>, (1.12.2019)
- Petroleum Chronology of Events 1970-2000*, 2002, http://www.eia.gov/pub/oil_gas/petroleum/analysis_publications/chronology/petroleumchronology2000.htm, (13.5.2018).
- USTA Ö. *Yüzde 100 Yenilenebilir Enerji Mümkün mü?* Elektrik Elektronik Mühendisliği Kongresi (EEMKON), İstanbul, 2015, s.147, http://eemkon.org.tr/eemkon_enerji_web.pdf, (12.11.2017).
- ÜZÜLMEZ Adem, "Türkiye'nin Enerji Politikaları, Enerji Güvenliği ve Sürdürülebilir Kalkınma", *Uluslararası Davraz Kongresi 2009 Bildiri Kitabı*, 2009.
- VASSİLİOU Marius, *Historical Dictionary of the Petroleum Industry*, Maryland: Scarecrow Press, 2009.
- VELİYEV Cavit, *ABD'in Azerbaycan Politikası: Neoliberal Aktörler Açısından Analizi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, 2013.
- VERLEGER Philip, *U.S Petroleum Crisis of 1979*, Brookings Papers on Economic Activity, 1979.
- VEYSEL Ayhan, *Arap Baharı İsyanlar Devrimler ve Değişim*, İstanbul: MKM Yayınları, 2012.

- VIVADO Vlado, "Diversification of Oil Import Sources And Energy Security: A Key Strategy Or An Elusive Objective?", *Energy Policy*, Volume 37, Issue 11, 2009, s. 4615-4623.
- VIVODA V., "Diversification of Oil Import Sources and Energy Security: A Key Strategy or an Elusive Objective", *Energy Policy*, Sayı 37, 2009, s. 4615-4623
- WALT Stephen, "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, Volume 35, No. 2 1991, s.211-239.
- WINZER Christian, *Conceptualizing Energy Security*, Cambridge: Working Paper in Economics 1151, 2011.
- YALÇIN ERİK Nazan, KOŞAROĞLU Merve, "Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları; Şeyl Gazı Etkisi ve Bazı Öngörüler", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2016), s.119-128.
- YARMAN Tolga, *Enerji Kaynakları*, İstanbul: Okan Üniversitesi Yayını, 2012.
- YAVAŞ Ahmet, *Enerji Güvenliği Bağlamında Kazakistan'ın Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti İle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2012.
- YAVUZ TİFTİKÇİĞİL Burcu, YESEVİ Çağla Gül, *Türkiye'nin Enerji Görünümü Stratejiler ve İlişkiler*, İstanbul: Derin Yayınları, 2015.
- YAYLA İlknur, Bilinmeyen Tampon Ukrayna, s.3. https://www.academia.edu/12090251/Bilinmeyen_Tampon_Ukrayna, (11.2.2018).
- YAZAR Yusuf, *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2011.
- Yeni Irak Anayasası, Published on Apr 12, 2016, https://issuu.com/cagdaulusal_cizgi/docs/20101224_irakanayasasi, (21.4.2019).
- Yeni Kerkük-Ceyhan Petrol Boru Hattı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yeni-kerkuk-ceyhan-petrol-boru-hatti/982522>, (7.7.2018).
- YERGIN Daniel, *Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü: Petrol*, (3. Baskı), (çev. Kamuran, T.). İstanbul: Kültür Yayınları, 1991.
- YESEVİ Çağla Gül, "Irak'ın Enerji Denklemi: Türkiye-Irak Enerji İlişkilerinde Çoklu Aktörler", *21.yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, 2015, s.65-99.
- YEŞİLYURT Nuri, AKDEVELİOĞLU Atay, "Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Volume 40, 2009, s.40-69.
- YETKİN Murat, "Yeni Irak-Kürt Siyaseti Şekilleniyor", *Radikal Gazetesi*, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=168796>, 2005 (10 .11. 2019)
- YİĞİTEL Ayla, *Enerji Güvenliği Bağlamında Kazakistan'ın Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile İlişkileri Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2012.

- YILDIRIM İsmail, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2002, s.311-324.
- YILDIZ Dursun, Yeni Enerji Jeopolitiği ve LNG (I), https://www.academia.edu/8703213/Yeni_Enerji_Jeopoliti%C4%9Fi_ve_LNG,(11.4.2017)
- YILDIZ Taner, *Dünya Enerji Görünümü*, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, İstanbul: Uluslararası Yatırım Zirvesi, 30 Nisan 2015.
- YILMAZ Necip Fazıl, "Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Tesisat Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 87, (2005), s.1-14.
- YILMAZ Sait, "Irak Dosyası", *Kum Saati Yayınları*, İstanbul, 2012..
- YILMAZ Sait, Jeopolitik ve Jeostrateji, 2014, http://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik_ve_Jeostrateji, (28.01.2018).
- YILMAZ Sait, "Karadeniz'in Güvenliği ve Rusya-Ukrayna-Türkiye Üçgeni", *Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi*, Yıl 9, Sayı 75, 2010, s.22-28.
- YILMAZ Sait, *Irak Enerji Kaynakları ve Türkiye*, file:///C:/Users/Sony/Downloads/irak_enerji_kaynaklari_turkiye.pdf%20(2).pdf. s.10, ,(8.6.2018).
- YILMAZ Sait, *Jeopolitik ve Jeostrateji*, Ankara: Kripto Yayınları, Ankara, 2016.
- YILMAZ Sefer, KALKAN Duhan, "Kalkan, Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 2017, s.169-199.
- YILMAZ Zinnur, Türkiye'nin Mevcut Enerji Durumu, *Conference 8. Enerji Verimliliği Forumu ve Fuarı*, İstanbul, 2017.
- YILMAZ Muharrem, "Aktörler, Kaynaklar, Fırsatlar: Enerjinin Geleceği", *Tüsiad Görüş Dergisi*, Sayı:82, 2014.
- YORULMAZ Recep, AYGÜN, Feyzullah Tuna *Yeni Sınır Kapıları Politikasının Irak Ekonomisine, Türkiye ve İran İlişkilerine Etkileri*, Orsam, 2018.
- YÜCE Çağrı Kürşat, "Enerji Güvenliği Açısından Türk Cumhuriyetleri'nin Dünyadaki Yeri ve Önemi", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt 4, No 5, 2012, s.39-55.
- YURDAKUL Mithat, "Kuzey Irak'tan petrol yağacak!", *Milliyet*, 15 Kasım 2013, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/kuzey-irak-tan-petrol-yagacak-/ekonomi/detay/1792300/default.htm>
- ZENGİN Gürkan, Hoca, Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi, İstanbul: İnkilap Yayınevi, 2010, s.53-54.
- ZHA Daojiong, "Energy Interdependence", *China Security*, Volume 2, Issue 2, (2006), s.60-73.
- ZİNEELABDİN SAKRAN Adil, *IKBY'de Rerçekleştirilen Bağımsızlık Referandumunun Hukuki Eleştirisi*, ANKASAM, 2017.
- Ziraat Kuzey Irak'a Girdi, *Habertuk.com*, 16 Şubat 2011, <https://www.haberturk.com/ekonomi/para/haber/601446-ziraat-kuzey-iraka-girdi>

<http://kalkinma%20bakanligi%20Enerji%20Guvenciligi%20ve%20Verimliliigi%20Ozel%20Ihtisas%20Komisyonu%20Raporu.pdf>,(18.6.2018).

<http://ankaenstitusu.com/kuzey-irakta-referanduma-gidilirken/>,(12.1.2019).

http://arsivakurd.org/images/arsiva_kurd/kovar/serbesti/serbesti_22.pdf (28.12.2019)

<http://cetinpoyrazalper.blogspot.com.tr/2008/04/kerkk-yumurtalk-petrol-boru-hatt.html>,(12.5.2018).

<http://enerjisenstitusu.org/2013/11/22/barzani-k-irakta-6-sahada-petrol-arayacak-olan-tpaoya-3-saha-daha-verdi/>,(11.5.2018).

<http://ordaf.org/petrolun-landetledigi-ulke-irak/>, (16.6.2019).

<http://orsam.org.tr/tr/turkiye-ve-kurdistan-bolgesel-yonetimi-arasindaki-iliskilerde-yeni-asama/>, (7.7.2018).

<http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Raymond-Hinnebusch.pdf> (12.10.2019)

<http://uham.fsm.edu.tr/Uluslararası-Hukuk-Arastırma-Merkezi-Calisma-Alanları-Kriz-Bolgeleri--Irak>, (26.9.2018).

http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/2012_Plan_ve_Butce_Komisyonu_Konusmasi.pdf, (13.6.2018).

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bolgemizde-oyunun-disinda-kalmamak-icin> (21.12.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bolgemizde-oyunun-disinda-kalmamak-icin> (21.12.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/isidin-ilerleyisinin-stratejik-sonuclari>, (13.2.2019).

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-irak-iliskileri-nereden-nereye>,6.ocak.2017. (12.11.2019)

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/petrolun-satilmasi-kararini-kurtler-verir>,(8.11.2018).

<http://www.alternaturk.org/turkiye-boru-hatlari.php>

http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/printable/040202_irak_kronoloji.shtml,(13.11. 2019).

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071213_zebari_syria.shtml,(19.5.2018).

<http://www.bilgesam.org/incele/1130/-irak%E2%80%99taki-siyasi-anlasmazliklar--cikis-yollari-ve-turkiye/#.W9Csr3szbIU>, (23.3.2019).

<http://www.bilgesam.org/incele/1940/-kerkuk-yumurtalik-ham-petrol-boru-hatti-ve-gelecegi/#.XNxiQBQzbIU> (17.11.2018).

http://www.bilgesam.org/incele/1940/-kerkuk-yumurtalik-ham-petrol-boru-hatti-ve-gelecegi/#.W_EC6jgzbiU,(17.6.2018).

http://www.bilgesam.org/incele/1940/-kerkuk-yumurtalik-ham-petrol-boru-hatti-ve-gelecegi/#.W_Kg6jgzbiU,(12.7.2018).

<http://www.bilgesam.org/incele/1940/-kerkuk-yumurtalik-ham-petrol-boru-hatti-ve-gelecegi/#.XAPeKdszbIU>,(6.8.2018).

<http://www.bilgesam.org/incele/1940/-kerkuk-yumurtalik-ham-petrol-boru-hatti-ve-gelecegi/>, (6. 5.2018).

<http://www.bilgesam.org/incele/196/-turkiye-irak-iliskilerinde-normallesme-arayislari-ve-enerji-fak-toru-#.XArEQNsZbIU>,(17.9.2018).

<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/jeopolitik/tarihi-gelisim.htm>, (9.4.2017).

<http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/4280/sayfa/2010/10/5/8.xhtml>, (16.5.2018).

<http://www.diken.com.tr/irak-kerkukten-turkiyeye-yeni-bir-petrol-boru-hatti-icin-1-hafta-icinde-ihale-acacak/>, (7.7.2018).

<http://www.diken.com.tr/kerkuk-petrolu-irak-petrolunden-ayri-sevk-edilmeye-basladi>, (8.7.2018).

<http://www.dunyabulteni.net/haber/271641/batinin-musaddik-darbesi-ve-arka-plani>, (9.3.2018).

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Iraq/NaturalGas.html>,(7.5.2018).

http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/petrol_ihrac_eden_ulkeler_opec.html, (8.4.2018).

<http://www.ekodialog.com/Konular/enerji-guvenligi-nedir-turkiyede-enerji-guvenligi.html> (1.12.2019)

http://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=78576 (10.12.2019)

<http://www.enerji.gov.tr>, E.T.2017, (12.05.2018).

<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>, (7.6.2018).

<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>,(12.5.2018).

<http://www.finansgundem.com/haber/kuzey-irak-krizde-turk-sirketleri-zorda/447560>,(17.5.2018).

<http://www.haber7.com/dis-politika/haber/1698292-mesud-barzaninin-bayrak-heyecani>,(17.11.2018).

<http://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/1308292-cumhurbaskani-erdogan-dunya-enerji>-(18.6. 2018).

<http://www.hurriyet.com.tr/10-soruda-kurt-petrolu-36221421>, Tolga Tanış,(9.11. 2018).

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bagimsiz-kurt-petrolu-29509253>,(19.12.2018).

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kerkuk-yumurtalik-boru-hattina-kardes-geliyor-8111278>, (7.5.2018).

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kurt-petrolu-devr-i-alem-27291198>,(19.12.2018).

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kuzey-irak-ta-500-turk-sirketi-yatirim-yapiyor-12468738>, (6.9. 2018).

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/taner-yildizdan-kuzey-irak-aciklamasi-28201135>,(7.9.2018).

<http://www.hurriyet.com.tr/haberleri/>“Kürt petrolüne Bağdat hamlesi”, Hürriyet, 27 Aralık 2013.

<http://www.hurriyet.com.tr/haberleri/nuri-el-maliki?p=4>,(14.9.2018).

<http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/diyarbakir/merkez/ak-partili-eker-necirvan-barzani-turkiye-yi-z-40991829>

<http://www.ilimvemedeniyyet.com/turkiyenin-stratejik-dogalgaz-boru-hatlari.html>. (12.5,2018).

<http://www.kavgamiz.com/orkun/kerkuk-petrol-tarihi-y768.html>, (17.6.2018).

<http://www.kolkhoba.org/turha446.html>, (12.5.2018)

http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_73100.pdf . (11.01.2019).

http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_73100.pdf, (12.4.2017).

http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (12.4.2017).

http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa.

http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa. (11.01.202020).

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (12.12.2019)

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (27.12.2019)

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, Türkiye –Irak siyasi ilişkileri, (5.7.2018).

<http://www.milliyet.com.tr/kuzey-irak-la-tarihi-enerji-/ekonomi/detay/1788150/default.htm>, (18,12,2018).

http://www.nato.int/docu/review/2011/Climate-Action/Energy_Security/TR/index.htm (10.12.2019)

http://www.nato.int/docu/review/2011/Climate-Action/Energy_Security/TR/index.htm, (9.4.2018).

http://www.nukleer.web.tr/temel_konular/faydalar.html. (10.01.2017)

http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/kurdistan-petrolu-turkiye-ortadogu-jeopolitigi-2-11_30_556/, (12.9.2019).

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/11/20171126-6.htm>.30252,(18.6.2018).

<http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/kerkuk-banyas-boru-hatti-807>, (7.6.2018).

http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi, (9.6.2018).

<http://www.tmmob.org.tr/icerik/tmmob-9-enerji-sempozyumu-sonuc-bildirgesi>, 12-14 Aralık 2013 , Ankara.

<http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=39>, s.3. (11.5.2018).

<http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=39>, s.4. (11.5.2018).

<http://www.tuicakademi.org/2007-irak-petrol-yasa-tasarisi-ve-kerkuk-yumurtalik-petrol-boru-hatti/>, (9.8.2018).

<http://www.tuicakademi.org/bolgesel-guvenlik/>, (14.6.2018).

<http://www.tuicakademi.org/karsilikli-bagimlilik-interdependence/>, (14.6.2018).

<http://www.tuicakademi.org/turkiye-ile-kuzey-irak-arasindaki-ticari-iliskiler-neden-onemli/>, (12. 6. 2018).

<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/189137.aspx>, (15.7.2018).

<http://www.uiportal.net/uluslararası-iliskiler/friedrich-ratzel>, (7.4.2018).

<http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11>, Sanayi Devrimleri Dünyanın Gidişini Değiştirdi, s.5, (11.03.2019).

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/gaz-ve-petrol-boru-hatlarına-siki-guvenlik-onlemi-getirildi->

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/gaz-ve-petrol-boru-hatlarına-siki-guvenlik-onlemi-getirildi-99713h.htm>, (17.4.2018).

<http://www.yenimakale.com/yenilenebilir-ve-yenilenemez-enerji-kaynaklari.html>, (12.01.2016)

<https://aa.com.tr/tr/ekonomi/basbakan-yildirim-enerji-guvenligi-birlikte-ve-tutarli-mucadeleyle-saglama-bilir/857985>, (13.8.2018).

<https://blogs.platts.com/2014/01/30/map-iraqs-oil-gas-infrastructure/> (14.01.2020).

<https://blogs.platts.com/2014/01/30/map-iraqs-oil-gas-infrastructure/> (14.01.2020).

<https://dogruhaber.com.tr/mobil/YazarOku.php?id=3485>, (7.8.2018).

<https://enerjienstitusu.org/2013/02/27/exxon-kuzey-iraki-tercih-etti/>, (23.1.2019).

<https://enerjienstitusu.org/2013/11/07/k-irak-ile-milyarlarca-dolarlik-petrol-ve-dogalgaz-anlasmasi-yapildi/>, (17.11.2018).

<https://enerjigunlugu.net/icerik/8653/irak-tahkime-basvurdu.html>, (7.5.2018).

<https://enviroliteracy.org/energy/fossil-fuels/petroleum-history/>, (12.4.2017).

<https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2019/02/sektorel-bakis-2019-enerji.html> (12.12.2019)

https://ipfs.io/ipns/tr.wikipedia-on-ipfs.org/wiki/Kerk%C3%BCk-Banyas_Boru_Hatt%C4%B1.html, (15.6.2018).

<https://resourcegovernance.org/sites/default/files/052706.pdf> . (12.11.2019)

[https://setav.org/assets/uploads/2017/09/Turkiye Enerji Guvenligi.pdf](https://setav.org/assets/uploads/2017/09/Turkiye_Enerji_Guvenligi.pdf), (15.7.2018).

<https://t24.com.tr/haber/erdogan-kurt-petrolunun-dagitiminda-calik-grubuna-imtiyaz-sagladi-iddiasi-mecliste,290400>. (12.12.2019)

<https://tdpyilligi.setav.org/tdp/turk-dis-politikasi-yilligi-2014.pdf.s.59>, (19.12.2018).

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/irak/ulke-profil/genel-bilgiler> (13.10.2019)

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/irak/ulke-profil/genel-bilgiler>, (14.6.2018).

https://tr.boell.org/sites/default/files/komur_atlasi.pdf,s.12, (12.01.2016)

<https://tr.irma.ir/news/83376660/%C4%B0ran-%C5%9Eelem%C3%A7e-Basra-demiryolu-hatt%C4%B1n%C4%B1n-yap%C4%B1m%C4%B1n%C4%B1n-ba%C5%9Flamas%C4%B1na> (21.11.2019)

<https://tr.sputniknews.com/infografik/201904221038839088-turkiye-gaz-enerji-ithalat-iran-rusya-azer-baycan-katar/> (23.12.2019)

<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201709261030319690-turkiye-ikby/>, (16.5.2018).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Strabon>, (6.4.2018).

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kdp-ile-kyb-yol-ayriminda/509423>, (7.5.2018).

<https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/13872>, (12.12.2019)

<https://www.amerikaninsesi.com/author/11929.html>, Yıldız yazıcıoğlu, (11.9.2018).

<https://www.bbc.com/bitesize/guides/z3pppv4/revision/4> (12.08.2019)

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41363443>, (2.4.2018).

<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>, s.14. (12.9.2019).

<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>, s.14.

<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statisticals>, a.g.m., S.12.

<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp.pdf>, s. energy-outlook-2019134, (14.07.2019).

<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2019.pdf>, s.7, (14.07.2019).

https://www.bp.com/content/dam/bp-country/de_de/PDFs/brochures/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf, (16.6.2019).

<https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/energy-outlook.html>, BP, 2017, s.29, (15.7.2018).

<https://www.cfr.org/backgrounder/iraq-oil>

<https://www.cnbc.com/2019/11/12/dow-futures-investors-focus-on-us-china-trade.html>. (12.12.2019)

<https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-irak-is-konseyi>, (12.4.2018).

<https://www.deik.org.tr/uploads/irak-ulke-bulteni-ekim-2017.pdf> (12.10.2019)

<https://www.dunya.com/dunya/dunyada-enerji-tuketimi-yuzde-22-artti-haberi-419232>, (13.06.2018)

<https://www.dunyabulteni.net/irak/ikby-referandum-inadinin-bedelini-agir-oduyor-grafik-h414321.html>, (9.6.2018).

<https://www.ecotricity.co.uk/our-green-energy/energy-independence/the-end-of-fossil-fuels>

<https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=TUR>

https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iraq/archive/pdf/Iraq_2005.pdf (12.10.2019)

https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iraq/iraq_bkgd.pdf.(21.11.2019)

<https://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tablolari/Denge-Tablolari>, 2017, (14.5.2018)

<https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FEnerji%20ve%20Tabii%20>

https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FEnerji%20ve%20Tabii%20Kaynaklar%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC%2FSayf_15.pdf,S.3,(12.01.2019)

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Kerkuk-Yumurtalik-Boru-Hatti-Ile-Ilgili-Acikla> ma. (12.12.2019)

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Kerkuk-Yumurtalik-Boru-Hatti-Ile-Ilgili-Acikla> ma)

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik> (19.10.2019)

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> (7.12.2019)

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol>(12.5.2019)

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari> (11.8.2019)

<https://www.enerjiatlas.com/haber/turkiye-dogalgaz-uretimi-yuzde-63-azaldi>. (12.5.2019)

<https://www.epdk.org.tr> (23.12.2019)

<https://www.epdk.org.tr/> (23.12.2019)

<https://www.google.com.tr/search?q=2003+yilinda+Irak+-Turkiye+ticareti&oq=>,(13.7.2018).

<https://www.gzt.com/haber/gecmisten-gunumuze-ikbynin-kronolojik-gecmisi-2795165>,(19.6.2018).

<https://www.haberler.com/grafikli-irak-in-devasa-petrol-rezervleri-11129602-haberi/>,(14.11.2019).

<https://www.haberler.com/irak-ordusu-erbil-sinirina-dayandi-barzani-10155746-haberi/>,(8.7.2018).

<https://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/844790-exxonun-sahasina-ortak-ciktik>,(21.2.2019).

<https://www.haberturk.com/ekonomi/para/haber/601446-ziraat-kuzey-iraka-girdi>,(1.6.2018).

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1081923-erdogan-bagimsiz-kurdistan-irakin-ic-meselesi>, (21. 12.2018).

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/barzani-turkiye-ile-iliskilerimiz-duzelecek-40892859> (14.02.2020)

<https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/ghawar-oil-field/>, (9.3.2018).

<https://www.iea.org/areas-of-work/ensuring-energy-security> (12.01.2019)

<https://www.iea.org/topics/energy-security> (12.12.2019)

<https://www.ntv.com.tr/dunya/kuzey-irakta-secimlere-8-ay-erteleme>,(4.6.2018).

<https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9974.pdf>, (14.5.2018)

<https://www.oecd.org/publications/iraq-s-energy-sector-949e7e1e-en.htm> (12.11.2020)

<https://www.oecd.org/publications/iraq-s-energy-sector-949e7e1e-en.html>

https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2010/RAND_MG892.pdf (10.11.2019)

https://www.researchgate.net/publication/314530629_2015_Sonunda_Irak'in_Petrol_ve_DogalGaz_Gorunumu,(11.5.2018).

<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2013/04/10/karamehmete-kuzey-irak-piyangosu>,(23.1.2019).

<https://www.sabah.com.tr/galeri/ekonomi/dogalgaz-rezervi-en-fazla-olan-ulkeler/19>,(7.5.2018).

https://www.ssm.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/F_20170606155720342529.pdf.s.94,(18.7.2018).

<https://www.star.com.tr/ekonomi/iki-turk-sirketi-kuzey-irakta-yarim-milyar-slik-petrol-buldu-haber-744072/>, (21.1.2019).

<https://www.stratejikortak.com/2018/01/referandumun-sonrasi-ikbyde-neler-oldu.html>,(5.7.2018).

<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss617.pdf>,(16.9.2018).

<https://www.tespam.org/3-soruda-yeni-kerkuk-ceyhan-boru-hatti-analizi/> (21.12.2019)

<https://www.tigrishaber.com/diyarbakirli-is-insanlarindan-kuzey-irak-cikarmasi-52301h.htm> (11.01. 2020)

<https://www.timeturk.com/tr/2013/11/29/kuzey-irak-la-6-anlasma-imzalandi.html>,(8.9.2018).

https://www.tmmmb.org.tr/images/Etkinlikler/IRAK_PAZAR_ARS.pdf. (14.10.2019)

https://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/environment-energy/sustainable_energy/world_energy_assessmentenergyandthechallengeofsustainability.html (11.12.2019).

https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf, s.16.

https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf,(11.3.2017).

<https://www.worldatlas.com/articles/the-world-s-largest-oil-reserves-by-country.html>(12.5.2019)

https://www.worldenergy.org/wpcontent/uploads/2013/09/Complete_WER_2013_Survey.pdf

https://www.yeniasya.com.tr/dunya/ingiltere-irak-a-12-milyar-dolar-kredi-verdi_425565 (21.11.2019)

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kuzey-irakla-petrol-boru-hattinda-anlasma-90839h.htm>, (14.6. 2017).

<https://www.yenisafak.com/dunya/kerkukten-hayfaya-israil-plani-2799725>, (7.8.2018).

www.dw.com/tr/erbil-ile-ticarette-referandum-endişesi/a-40217058, (16.5.2018).

www.enerji.gov.tr/Resources/Sites/1/Pages/Sayi_15/mobile/index.html, (19.10.2019).

www.haberler.com/irak-ta-faaliyet-gosteren-turk-sirketleri-6847863-haberi/, (16.4.2018).

www.haberturk.com/gundem/haber/1344354-irakla-yasanan-basika-krizi-bitti-yeni-donem-basliyor, (12.1.2019).

www.milatgazetesi.com/dunya/referandum-kararinin-faturasi-cok-agir, (7.6.2018).

www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/canacun/2017/09/30/referandumun-ardindan-kuzey-irak, (14. 1.2019).

www.timeturk.com/tr/2013/11/29/kuzey-irak-la-6-anlasma-imzalandi.html, (7.11.2018).

www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/operations/undp_un.html, (11.3.2017).

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	: Nazlı TÜMEN
Doğum Yeri ve Yılı:	Ankara/1982
Bildiği Yabancı Diller:	İngilizce (Üds 82)
Eğitim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı
Kurum Adı	
Lise	
Balıkesir Lisesi	1996-2000
Lisans	
Bilkent Üniversitesi/Uluslararası İlişkiler	2000-2006
Yüksek Lisans	
Balıkesir Üniversitesi/Kamu Yönetimi	2006-2009
Doktora	
Uludağ Üniversitesi/ İBBF, Uluslararası İlişkiler Bölüm	2010-...
Çalıştığı Kurum(lar)	Başlama-Ayrılma Yılı
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (Uzman)	2009-2011
Balıkesir Üniversitesi (Uzman)	2011-....
Katıldığı Toplantılar	
Nazlı Tümen , Tuğçe Varol , Impacts of the Arap Spring on Energy Security of Middle East and Turkey. MENA Conference 2015, Nottingham Trent University, İngiltere (Özet Bildiri/Sözlü Sunum),2015.	
Fusun Esenkal Çözeli, Kürşat Bal, İrfan Yaşar, Nazlı Tümen , Burhan Aydemir , Uluslararası Turizm Anlaşmalarının Dayandığı Uluslararası Temel Belgeler(Sözleşmeler). Balıkesir Üniversitesi Geleneksel 15. Turizm Sempozyumu, 2016.	
Yayınlar	
Nazlı Tümen , Ankara-Erbil Ortaklığı: Devam Edebilecek mi?, 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi Sayı 10: Ocak-Şubat-Mart,2015, s.107-130.	

Fusun Esenkal Çözeli, Kürşat Bal, İrfan Yaşar ve Burhan Aydemir, Nazlı Tümen , Uluslararası Turizm Anlaşmalarının Dayandığı Uluslararası Temel Belgeler (Sözleşmeler). Balıkesir Üniversitesi Geleneksel 15. Turizm Sempozyumu Proceeding (Edit.Murat Doğdubay), s.563-583,2016.
Tarih: 04.03.2020 İmza: Adı Soyadı: Nazlı TÜMEN

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 04/08/2020

Tez Başlığı / Konusu: Türkiye'nin Enerji Güvenliği Bağlamında Irak ve Kürdistan Bölgesel Yönetimiyle İlişkiler (2003-2019)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 318 sayfalık kısmına ilişkin, 04/08/2020 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 20 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğuna beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

04/08/2020

Adı Soyadı: Nazlı Tümen
Öğrenci No: 711016003
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Programı: Uluslararası İlişkiler
Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora

Doğatoprak
Prof. Dr. Muzaffer Ercan Yılmaz
04/08/2020

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı ve Soyadı	Nazlı Türmen
Tez Adı	TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA IRAK VE KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ İLE İLİŞKİLER (2003-2019)
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman (lar)ı	Prof.Dr.Muzaffer Ercan Yılmaz
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 Yıl) ☐ XGenel Kısıt (6ay) ☒ X Tezimin Elektronik ortamda yayınlanmasına izin veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih. 04.08.2020

İmza

